

Poljudno znanstvena knjižnica.

Izdaja Slov. Šolska Matica v Ljubljani.

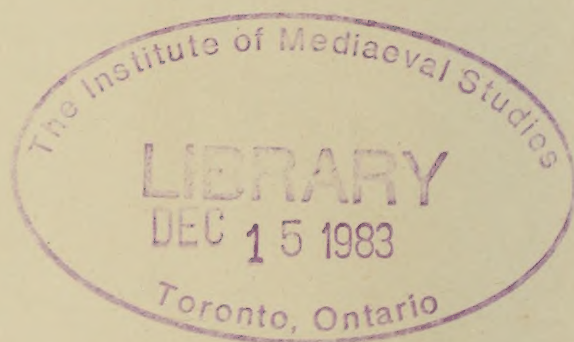
2. zvezek

Zgodovina Slovencev.

Spisal dr. Ljudevit Pivko.

V Ljubljani 1909—1911.

Izdala Slov. Šolska Matica. Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Poljudno znanstvena knjižnica.

Izdaja
Slovenska Šolska Matica v Ljubljani.

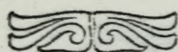

2. zvezek.

Zgodovina Slovencev.

Spisal
dr. Ljudevit Pivko, Maribor.

Uredil
H. Schreiner.

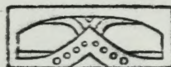
V Ljubljani, 1909.

Izdala Slovenska Šolska Matica. — Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Uvod.

V slovenski književnosti ni dovolj poljudnih spisov in pomožnih učnih knjig o domači zgodovini, kar čutijo zlasti ljudskošolski učitelji. Zgodovina lastnega naroda je predmet, ki razgreva najbolj mladinsko srce, naš učitelj pa se bori v tem predmetu še često z velikimi težavami vsled nepristopnosti virov. A tudi marsikomu drugemu bo dobrodošla knjiga, ki ga pregledno seznanja z ulogo slovenskega nanaroda v cerkvi in državi v raznih dobah.

Poljudna knjiga ne služi zgodovinarju strokovnjaku, zato ne navaja v podkrepitev posameznih odstavkov mnogoštevilnih virov, s čemer bi narastla zelo njena obsežnost, temveč je namenjena samo Vam, ki vzgajate domoljubje v slovenski mladini in v sebi.

Obseg in razdelitev slovenske zgodovine.

Slovenska zgodovina nam opisuje življenje našega naroda od starodavnih dob do naših dni na nekdanji in sedanji domači zemlji, obsega torej razvoj narodnega življenja na Kranjskem, v severni Istri, na Primorskem, Goriškem in Furlanskem, na južnem Koroškem in Štajerskem in deloma na Ogrskem, a tudi na onem velikem ozemlju, ki je bilo nekdaj slovensko in na katerem je izgubil narod svoj jezik. Slovenska zgodovina pa se ozira tudi na sosedne narode, s katerimi je naše ljudstvo od nekdaj v dotiki. Po prihodu v svoja sedanja bivališča so zadeli Slovenci ob Nemce in Lahe, pozneje tudi ob Ogre. S temi ljudstvi, posebno z Nemci, so Slovenci veliko občevali in sprejemali od njih običaje, zakone in družabno upravo. Razen tega se naseljujejo že od nekdaj med Slovenci poedinci ali večje skupine sosednih narodov.

V svoji narodni zgodovini pa ne smemo prezreti poročil o pradavnih svojih prednikih, o nekdanjem enotnem slovanskem narodu, po katerem smo podedovali Slovenci in vsi Slovani svoj jezik in značaj.

Veliko snov slovenske zgodovine je treba deliti na več oddelkov, da se bolje razvrsti in laže pregleda. Nekoliko važnih in znamenitih dogodkov nahajamo v slovenski zgodovini, ki označujejo kakor mejniki precej vidno mejo med raznimi dobami ali veki.

Prvi mejnik v slovenski zgodovini je leto 568. Takrat so se umaknili germanski Longobardi iz vzhodnih alpskih pokrajin v Italijo, vsled česar se je lahko razširilo slovensko ljudstvo po sedanjem ozemlju.

Drugi mejnik vidimo krog leta 800 za vlade frankovskega kralja Karla Velikega, ki je uničil obrsko državo in ustanovil frankovsko vlado na Slovenskem, s katero se je začelo slovensko tlačanstvo.

Nastop habsburškega vladarskega rodu je tretji važni mejnik, ker se začenja leta 1276. Slovencem nova doba v političnem oziru.

Četrti mejnik naše zgodovine leži sredi 16. stoletja (1550), ko je razburkala ljudstvo verska preosnova.

Peti mejnik nahajamo v Napoleonovi dobi krog leta 1800. Takrat se je jela buditi duševna moč slovenskega naroda, ki se je razvijala in krepila nepričakovano lepo v 19. stoletju.

Po tej razdelitvi obsega slovenska zgodovina šest dob ali vekov:

I. Prva doba do leta 568. (slovanski vek).

II. Druga doba od leta 568. do leta 800. (pogansko slovenski vek).

III. Tretja doba od leta 800. do leta 1276. (vek ponemčevanja in propadanja v tlačanstvo).

IV. Četrta doba od leta 1276. do leta 1550. (vek najhujših narodnih stisk).

V. Peta doba od leta 1550. do leta 1800. (vek verskih bojev ali novi vek).

VI. Šesta doba od leta 1800. do naših dni (vek narodnega preporoda ali naš vek).

Prva doba.

Starodavni Slovani.

1. Najstarejša poročila o Slovanih.

Slovani so dandanes lastniki velike večine evropske zemlje. Vsi Romani in Germani skupaj nimajo v Evropi tako obširnih zemljišč ko Slovani. A vendar se zgodovina ne spominja Slovanov tako zgodaj ko drugih velikih evropskih narodov. Grki, Rimljani in tudi Germani se imenujejo v zgodovini že stoletja pred Kr., ko še o Slovanih ni nikjer nobenega točnega poročila.

V Evropi se je razvila omika najprej v južnih krajih ob morju, pod prijaznim in milim grškim nebom, odkoder se je razširila po Laškem in po vseh obrežjih Sredozemskega morja. Zato nam poroča evropska zgodovina najprej o činih grškega in rimskega naroda.

Tudi Nemcev in drugih Germanov se spominja zgodovina pred Slovani. Germani so bili od pamtiveka sosedje omikanega rimskega cesarstva, s katerim so živeli skoro v neprestanih vojnah, vsled česar se jih spominjajo pogostoma rimski zgodovinarji.

Drugače pa je s Slovani.

Stari svet se je zanimal le za velike dogodke. S komer je imel največ opraviti meč, tistega se najbolj spominja

starodavni zgodovinski pisatelj. Slovani pa niso zbujali bojnega nemira in šuma ob rimskih in grških mejah, niso se udeleževali starih svetovnih vojn, niso se družili v velike močne narodne ali državne celote. Od davnih davnih časov so prebivali v širnih ravnih pokrajinah severno od Karpatskih gor in Črnega morja do Vzhodnega in Finskega morja, daleč do azijskih mej po današnjih ruskih in poljskih bivališčih, toda nikjer se niso tikali omikanejših narodov, ki bi bili lahko o njih pisali in poročali. Od Grkov so delila Slovane skitska in sarmatska plemena po črnomorskih planjavah, od Rimljanov pa so jih ločili Germani. Zato nam poročajo grški in rimski pisatelji o Slovanih jako malo, a še to netočno. Toda iz vseh drobnih, nejasnih poročil in deloma tudi iz izkopin nam je jasno vsaj toliko, da so že 500 let pred Kr. potovali grški trgovci po slovanskih deželah do Severnega morja po jantar, s katerim so Slovani trgovali. (Z istim namenom so hodili preko današnjih slovenskih Alp trgovci iz Italije.)

Slovanski kupci trgujoči s tujimi deželami ob Baltskem morju se omenjajo v 1. stoletju pred Kr. Gotovo so nastajala že takrat njihova kupčijska mesta na Ruskem, Poljskem in v Pomorju, ki se nam imenujejo v poznejših stoletjih.

Do 6. stoletja po Kr. so vesti o Slovanih še vedno silno redke, a vendar se razvidi iz njih, da so čislali Skandinavci na severu in Grki na jugu Slovane kot modro ljudstvo, ki ima svoje zakone in posebno pismo, v katerem se je zapisovalo narodno pravo na lesenih deskah.

Rimski pisatelj Tacit omenja Slovane (Venede) le mimogrede kot hrabre sosede Nemcev.

Slovani bi bili ostali še dolgo neznani, če bi se ne bili začeli gibati in siliti čez svoje meje. Po stoletjih in morebiti tisočletjih mirnega življenja v starih sedežih se je narod tako pomnožil, da so mu postali pretesni in da se je jel razpenjati na vse strani, s posebno silo pa na jug in zahod.

Kako so se širili Slovani v svoja poznejša zgodovinska selišča južne, srednje in vzhodne Evrope, to bo nam težko kdaj popolnoma jasno. Naseljevanje ni bilo naglo. Posamezni slovanski rodovi so se rinili brez hrupa med redkejše tuje prebivalstvo v Germaniji in tostran karpatskih vrhov, za njimi in mimo njih so prihajali iz stare domovine vedno novi in novi rodovi in tako se je vršilo in ponavljalo naseljevanje stoletja in stoletja. Ko pa je postal slovanski pritisk presilen, so se mu morala umikati tuja ljudstva ter mu prepuščati sedeže. Brez bojev se to gotovo ni godilo, čeravno se jih zgodovina ne spominja. Tako so pregnali Slovani krog leta 200. po Kr. germanske sosede Gote ob reki Visli in so se takoj razlili po opuščeni zemlji. Goti so sicer premagali in si podvrgli prva najbližnja slovanska plemena, toda kljub temu so se umikali. Verjetno je, da so jih pregnali Anti, bojevito in krepko slovansko (rusko) pleme. Ime „Ant“ je pomenilo v gotskem jeziku junaškega velikana.

Za Goti so se morala dvigniti zaradi slovanskega pritiska še druga germanska plemena, ki so se umikala večinoma proti jugu, njim za petami in brezdvomno v vednih bitkah z njimi pa so se naseljevali Slovani.

Posamezna slovanska plemena, ki so se naseljevala v soseščini bojevitih narodov, so gotovo podlegala in stoletja prenašala tujo vlado. Spomin bojev, s katerimi so se skušali Slovani znebiti nemškega ali sarmatskega jarma, nam že odmeva tupatam iz najstarejših poročil.

Nenadoma pa je razburila nova nevihta vso srednjo Evropo.

Leta 375. so se privalili v Evropo Huni in z njimi se začenja divje preseljevanje narodov. Zaradi splošnih nemirov se je ustavilo naseljevanje Slovanov, ki so prišli v tej dobi že v množicah čez Karpate. Tukaj so bili gotovo v dotiki s hunskim narodom, ki si je izbral svoje sedeže ob Dunavu na sedanjem Ogrskem, odkoder je napadal sosedne pokra-

jine na vse strani, najbolj pa na zahod in jug. Dokazalo se je, da so Huni sprejemali slovanske navade in običaje, iz česar sklepamo, da so bili Slovani tostran Karpatov hunski sužniki.

Važno je, da so v hunski dobi postali južni in zahodni Slovani jako bojeviti. Odsihdob začenjajo tudi Slovani siloma napadati tuje narode in zato jih omenjajo spomeniki takratne zgodovine mnogo češče nego poprej. V 6. stoletju se namreč nagloma jasni slovanska zgodovina. Velika hunska država v dunavski nižini je propadla po Atilovi smrti in zdaj se pojavljajo po vrsti ob obrežju Dunava in Save števi1ne bojevite množice Slovanov, o katerih nam obširno poročajo bizantinski pisatelji. Slovani so prestopali Dunav in balkanske gore ter se pobijali z balkanskimi narodi, na jugozahodni strani pa so zadeli ob nemške Longobarde, prebivajoče na sedanjih slovenskih in ogrskih tleh do Dunava. Na severu pa so se pomikali Slovani v tej dobi globoko na zahodno stran proti Germanom ter zasedli današnje Moravsko in Češko in vse severne kraje do Vzhodnega morja.[1]

2. Ime starih Slovanov in njihov jezik.

V prvih stoletjih po Kr. nimajo še Slovani svojega današnjega imena „Slovani“. Poročila govore le o „Venedih“, „Vendih“. Tako so imenovali Slovane zahodni germanski sosedje. Da so bili Venedi res Slovani, dokazujejo

[1] Mnogi učeni in imenitni zgodovinarji (Šafařík, Davorin Trstenjak itd.) sicer trde, da stanujejo Slovenci in drugi zahodni Slovani že od pravekov v svojih sedanjih bivališčih, toda za to trditev ni do zdaj še nobenega prepričevalnega dokaza. Da to ni verjetno, dokazuje neštevilno precej natančnih poročil, ki jih imamo o balkanskih narodih iz prvih stoletij po Kr., v katerih pa ni niti ene drobne opombe o Slovanih, niti nič takega, kar bi nas spominjalo Slovanov. Od 6. stoletja pa, ko so Slovani prodirali v svoje nove sedeže na jug in zahod, imamo v virih vse živo slovanskih osebnih in plemenskih imen ter drugih poročil o Slovanih.

nam po vrsti tudi poznejši viri. Saj se je to ime ohranilo pri Nemcih, ki še dandanes imenujejo tako Slovence in na severu lužičke Srbe (Winden, Wenden, windisch, wendisch). Po Germanih so dobili to ime za Slovane tudi Rimljani in Grki.

Drugo splošno ime „Sloveni“, se pojavlja v zgodovini mnogo pozneje, točno še le v 6. stoletju (Jornandes 552. l.).

Ime „Sloveni“ ali „Slovani“ je sicer domače, toda kaj naj pomeni? Razlagalo se je, da je v zvezi z besedo „slava“; ime „Slovani“ bi torej pomenilo „slavno ljudstvo“. Zdaj pa se sodi, da je „Slovan“ v zvezi z besedo „slovo“ (t. j. beseda), Slovani so torej „govoreči“, ki se med seboj razumejo. Oni ljudje, ki ne govore razumljivega jezika, so Slovanom nemi, „nemci“.

Ime se prvotno ni glasilo „Slovani“, ampak „Sloveni“ (Slověne). Toda zdi se nam, da začetkoma to ni bilo skupno ime vseh Slovanov, ampak da so se tako imenovala le južna plemena. (Tudi Slovaki imajo sorodno ime.)

Toda tudi tukaj so polagoma izpodrinila državna imena Bolgarov, Srbov in Hrvatov ime „Sloveni“, ki se je ohranilo le še pri Slovencih in dolgo v Dalmaciji ter na Hrvatskem.

Razen o „Slovenih“ pišejo stari pisatelji često tudi o „Srbih“, „Hrvatih“, „Polanih“ itd.

Kdaj in zakaj so sprejeli vsi slovanski narodi ime „Sloven“ za svoje skupno ime, še ni jasno. Učenjak Miklošič meni, da vsled tega, ker so se južni Sloveni najprej pokristjanili in so se Grki, Rimljani in Nemci najprej seznanili s temi plemeni ter so pozneje prenašali njihovo ime na vse druge slovanske narode.

Vsa slovanska plemena so govorila nekdaj skupen jezik, iz katerega pohajajo današnji slovanski jeziki. Iz tiste davne praslovanske skupne dobe nimamo nobenega pisanega spomenika, zato ne moremo vedeti, kakšen je bil skupni

praslovanski jezik. Pač pa lahko sodimo, kakšen je bil, če primerjamo sorodnost današnjih slovanskih jezikov in posebno njihove starejše pisane spomenike. Sklepamo lahko, da je bil prvotni jezik jako bogat na besedah, krepek, gibek in blagoglasen, na oblikah pa bolj razvit in bogat ko katerikoli izmed sedaj živečih slovanskih jezikov.

Živi jeziki se vedno polagoma izpreminjajo. Razumljivo je torej in naravno, da ni možno po vseh koncih tako velikega, milijone in milijone broječega naroda ohraniti popolne jezikovne enakosti. Zato smemo trditi, da so nastajale že v prvotni domovini slovanskega naroda drobne in vedno večje jezikovne razlike med posameznimi plemeni in rodovi. Na podlagi teh razlik je razpadla slovanska jezikovna enota na tri velike skupine: zahodnih, južnih in vzhodnih Slovanov.

Zahodna skupina se je razširila iz prvotne domovine do 6. stoletja do rek Labe in Sale v takratni Germaniji in preko Češkega in Moravskega do Dunava, na nekaterih mestih še dalje. A v obširnih novih sedežih so se pokazale polagoma spet nove jezikovne razlike v tej skupini in tako so se razdelili zahodni Slovani na štiri dele: 1. Poljake ob Visli, 2. Polabane in Pomorjane, 3. lužičke Srbe, 4. Čehe in Slovake.

Južna velika skupina Slovanov je zavzela široki pas zemlje med vzhodnimi Alpami in Črnim morjem. Tudi ta skupina je nepretrgana vrsta jako sorodnih narečij, iz katerih so se razvili 1. **slovenski,** 2. hrvatskosrbski in 3. bolgarski jezik.

Tretja — vzhodna — velika skupina se je razširila na vzhod do Azije in preko uralskih gor daleč po Aziji. Iz nje se je razvil ruski jezik s svojimi narečji. O tej skupini nam je iz stare dobe najmanj znanega.

3. Značaj.

Kaki so bili naši predniki?

Pri velikem narodu ni lahko opisati skupnih telesnih in duševnih lastnosti, saj sta si malokdaj brata popolnoma podobna, kaj še le ljudje daleč raz sebe bivajočih plemen. Gotovo je bilo že v onih davnih časih, ko so govorili Slovani še skupen jezik, precej razlik med njimi v telesnem in duševnem oziru. A vendar se je ohranilo med plemeni mnogo skupnega, kar jih je družilo in jih deloma druži doslej; vsi Slovani so imeli nekaj posebnega „slovanskega“ na duhu in telesu, kar jih je ločilo od tujih sosednih narodov

Stara poročila nam slikajo Slovane kot visoke ali srednjevisoke in zelo gibčne ljudi okroglih, nekoliko podolgovatih obrazov, temnomodrih oči in svetlorjavih las. S temi poročili se strinja precej tudi poznejša zgodovina.

Nenavadno telesno krepkost in utrjenost Slovanov hvalijo celo njihovi sovražniki. Nemec Vidukind opisuje Slovane tako: Slovani so utrjeno ljudstvo, vajeno truda in dela, zadovoljno s pičlo hrano, ki z lahkoto in veseljem opravlja najtežavnejša dela. Kar se zdi Nemcem težavno in nemožno, to je Slovanom kakor igrača. — Zimo in vročino, glad in žejo so prenašali Slovani mnogo laže ko njihovi sosedje. Posebno okretni so bili na vodi kot veslači, plavači in potapljači.

O slovanskem značaju nam poročajo od 6. stoletja le tuji, večinoma grški in nemški pisatelji. Jasno je, da vidi tujec, ki živi z narodom večinoma v bojih in le malokdaj v prijateljski dotiki, najprej nelepe lastnosti. Zgodovinopisci niso pogostoma Slovanov niti videli, ampak so samo zapisovali, kar so jim pripovedovali vojščaki, vračajoči se iz vojn proti Slovanom. A kljub temu so zapisali o Slovanih tudi mnogo lepega.

D e l a v n o s t je odlična slovanska lastnost, ki je ni pozabil zapisati nobeden izmed natančnejših poročevalcev

o Slovanih. Odkar se sploh more zasledovati slovanska zgodovina, je živel narod v stalnih seliščih in se pečal z gospodarstvom (poljedelstvom in živinorejo), z rokodelstvi in trgovino. Trume drugih narodov (Skitov, Hunov, Gotov, Obrov itd.) niso imele tako stalnih selišč, niso bile delavne in sploh niso poznale drugega premoženja ko svoje črede ali pa naplenjeno blago; preseljujoč se iz kraja v kraj niso zapuščale za seboj nikakih trajnih sledov. Slovani pa, gospodarsko in delavno ljudstvo, so se razseljevali po novih pokrajinah, delili si zemljo med rodove in si stavili lesena stalna bivališča. Iz njihove delavnosti izvira tista ljubezen do lastne zemlje, da je niso opuščali za katerokoli ceno in da so često rajši živeli celo pod kruto vlado tujih premagovalcev nego bi se bili umaknili iz svoje posesti v druge proste kraje. S pridelki svoje pokrajine in z izdelki svojih rok so tržili na vse strani in tako se je z gospodarstvom razvijala trgovina in kupčija. Velika trgovska mesta se omenjajo med Slovani že davno, preden je prišlo k njim krščanstvo.

Z delom in gospodarstvom se pridobiva blagostanje, bogastvo, ki so ga Slovani radi kazali posebno tujcem.

Vsi stari pisatelji pišoči o Slovanih hvalijo njihovo brezprimerno *gostoljubnost*. Grški cesar Mavrikij poroča, da so tujcem Slovani jako dobrohotni, da spremljajo gosta iz kraja v kraj. Najhuje bi se pregrešil zoper slovanske zakone tisti mož, ki bi razžalil svojega gosta. Kdor bi žalil tujca-gosta, zoper tistega bi začeli vojno in bi mu užgali hišo. Tudi Adam Bremenski priča, da ga ni na svetu naroda nad Slovane, kar se tiče običajev, vljudnosti in gostoljubnosti, čeravno žive v poganstvu. Nemški popotniki so se čudili, kako sijajno so jih gostili v slovanskih krajih, česar med neprijateljskimi pogani niso pričakovali.

Gostoljubnost se druži z vedro mislijo in *dobro voljo*. Slovani so bili od nekdaj radi veseli in dobro je bilo med njimi bivati. Slovansko srce hoče peti in plesati.

V narodni pesmi, godbi in plesu so prekašali starodavni Slovani vse takratne evropske narode. Ob slavnostih in veselicah — in teh prilik je bilo pri Slovanih mnogo — se je rajalo, pilo in jedlo brez konca. Mnogo poročil nam priča soglasno, da so Slovani že od nekdaj jako radi in mnogo pili.

Toda ta brezskrbnost, v kateri so Slovani radi veselo živeli, jim je zakrivila dosti nevolje. Lahkomiselni ljudje ne spoznavajo pretečih nevarnosti o pravem času in si skušajo pomagati še le takrat, ko jih spametuje škoda in ko je že prepozno.

S temi značilnimi lastnostmi je v zvezi še neka druga slovanska slabost, prevelika zaupljivost in brezmejno čislanje tujcev. Tujemu človeku se je postreglo z vsem, kar je premogla hiša in rodovina, njemu se je v slovanskem poštenju verjelo vse in zaupalo bolj nego domačinom. Slovani so neizmerno radi videli tuje navade in jih sprejemali za svoje ter čislali tuje jezike, a tujci so opazili slovanske slabosti ter jih izrabljali sebi v korist in Slovanom v pogubo.

Pogostoma se hvali in slavi tudi slovanska miroljubnost. Resnica je, da je pri Slovanih malokdaj slišati o velikih krvavih vojnah, ki bi jih bili začenjali iz gole želje po boju in plenu. Tega ni bilo v slovanskem značaju. Podjetnost poljedelskih narodov si išče povsod najrajši mirno pot. Sicer je resnica, da imamo mnogo poročil, iz katerih se vidi, da je bilo med Slovani miroljubje ukoreninjeno in da je bilo med njimi mnogo dobrih, blagih in plemenitih mož. Vendar pa je popolnoma neresnična in kriva trditev, ki jo je izrekel nemški pisatelj Herder in ki jo slovanski in tuji zgodovinarji jako radi ponavljajo, da so bili starodavni Slovani sami dobri, mehki, mirni, blagi, nebojeviti ljudje, ki bi za nobeno ceno nikomur ne skrivili lasu na glavi. Zgodovina govori drugače. Slovani so bili, kakor nam jih kaže zgodovina, med seboj prepirljivi in silni v

boju zoper sovražnika. Kadar je bilo treba braniti zemljo in svojce ali vračati storjene krivice, tam je bil konec miroljubja. Bizantinski pisatelji nam povedo še več. Tu slišimo, kako so pustošili in divjali Slovani stoletja po Balkanu.

Nekateri pisatelji nam sicer poročajo, da so ravnali Slovani z bojnimi jetniki jako milo in da so jim baje celo stregli kakor svojim gostom. Pravi se, da so se smeli jetniki za neko dobo zopet vračati k svojim, mnogi jetniki pa da so radovoljno ostajali med Slovani, kjer se jim je dobro godilo. Toda pisatelj Prokopij nam poroča tudi o bojnih grozovitostih, ki so jih počenjali razjarjeni Slovani. Jetnike so prebadali, natikali na kole, odirali jim kožo raz pleča, sežigali jih žive in jih pobijali kakor gade, brez ozira na spol in starost. O takih bojnih grozovitostih slišimo tudi pri severnih Polabanih. Bila so torej tudi nekatera slovanska plemena ob vojni divja in krvoločna in nič boljša ko barbarski narodi. Gotovo so se bila navzela tega krutega duha v občevanju s sirovimi sosedi in gospodarji, posebno s Huni in Obri, s katerimi so morala nehote podivjati.

Kljub temu pa priznavajo zgodovinski poročevalci Slovanom izredno plemenitost in blagosrčnost, s katero so skrbeli za bolnike, častili starce, spoštovali žene in zakonsko zvestobo.

Tudi vernost in pobožnost sta stari slovanski lastnosti, ki sta se ohranili do današnjega dne. Že takrat, ko Slovani še niso bili kristjani, pripoveduje Helmold o njihovih lepih verskih navadah in o krasnih svetiščih, v katerih so častili svoje bogove kakor malokateri narod. Poroča nam, da imajo nekatere posvečene kraje, kamor radi potujejo.[1]

---

[1] To lastnost so si ohranili Slovani tudi po svoji spreobrnitvi h krščanstvu. Veliko število svetnikov je izšlo iz slovanskega rodu, na pr sv. Ljudmila, sv. Stanislav, sv. Kazimir, sv. Boleslav, sv. Vladimir, sv. Sava, sv. Lazar, sv. Ciril, sv. Metod, sv. Prokop, sv. Vojteh, sv. Venčeslav, sv. Hedvika, sv. Rozvita, bl. Neža itd. Tudi k romanju so si ohranili Slovani veliko veselje. Slovenci so že v 9. in 10. stoletju jako radi romali od blizu in daleč k Sv. Ivanu blizu Devina na Primorskem in na druge kraje.

Preprostost in pobožnost pa Slovanov nista rešili svojeglavosti. Življenje starih Slovanov bi bilo mnogo lepše in srečnejše, če bi ga ne bili kalili premnogi medsebojni prepiri in bratovski boji. Nesložnost je že od nekdaj tista napaka, ki jih je gonila in jih še goni v pogubo. Arabski popotnik Ibrahim Ibn-Jakub je pravil o Slovanih: „Slovani so nevstrašeni, za boj pripravni ljudje. Toda razcepljeni so v rodove in plemena. Če bi ne bili med seboj nesložni, potem bi se ne mogel meriti z njimi noben narod na svetu."

V starem ruskem letopisu (Nestor) se čita tako: „Zemlja naša je velika in obilna, toda redu v njej ni."

Grški cesar Mavrikij poroča o Slovanih, da ima vsak rod svojega glavarja, ki se med seboj stalno prepirajo in sovražijo. Vladarja nad seboj ne trpe. V skupnih posvetovanjih sklepajo, kaj se ima storiti; če pa niso vsi istega mnenja, ne pride do sklepa, ker se pri nasprotnih nazorih ne vdajajo drug drugemu. V boju se rodovi ne morejo združiti ter si izbrati skupnega vojvode, zato jih lahko premaguješ rod za rodom.

Ker niso priznavali Slovani nobenega gospodstva, ampak hoteli živeti le v občinah, v katerih so si bili vsi enaki, so zametavali enotnost velikega naroda in niso poznali silne moči redu, organizacije in skupne vlade. V tem oziru so bili Slovani preveč demokratski narod in bi bili zaradi te slabosti in razcepljenosti propadali ter izginili s sveta, ako bi se ne bili predrugačili in si uredili javnega življenja po rimskem in nemškem vzoru. Skiti, Goti, Huni, Obri, Nemci, Grki, Bolgari, Ogri, Turki itd. so z lahkoto premagovali nesložne slovanske rodove.

4. Zadružno življenje in uprava.

Zgodovinski zapisniki so jako skopi v poročilih o slovanskem javnem in domačem življenju. Nihče nam točno ne poroča, kake zakone in pravice je imela slovanska dru-

žina v najstarejši dobi, kako se je javno upravljala, kake pravne razmere in šege so vladale med njenimi členi. Da dobimo sliko slovanskega zadružnega življenja, treba nam je upoštevati poleg silno redkih črtic starih pisateljev tudi poznejša poročila in posamezne ostanke starodavnih pravnih običajev pri raznih slovanskih narodih. O onih običajih, ki jih nahajamo do danes ali do nedavne dobe pri več slovanskih narodih v isti ali podobni obliki, lahko sodimo, da so ostanki iz davnih časov. Prepričani smo, da je imel podobne pravne običaje že starodavni skupni slovanski narod, ker na poznejše prehajanje in vzajemno prejemanje takih običajev zaradi slabe zveze med posameznimi plemeni ni misliti (prim. str. 27.)

Javno življenje starodavnih Slovanov je bilo celo drugačno nego življenje nemških sosedov.[1] Slovani so se čutili po rodu in pokolenju sorodne in enake in so imeli vsi enake politične pravice in enako osebno svobodo. Razlike po stanovih sploh niso poznali. Večji ugled so si pridobivale

[1] Starodavni Nemci so bili bojevitejše ljudstvo, stremeče za gospodstvom in vlado, za bojem in plenom. V takih narodih se razvijajo stanovi, zaradi njih nastaja velika razlika med gospodujočimi in podložnimi. Moč in pravica je v rokah vladajočih stanov, podložni je nimajo. Tako je bilo tudi pri Nemcih. Gosposki stanovi so bili takozvani plemiči in sicer 1. višje plemstvo (nobiles, Edlen) in 2. svobodniki ali nižje plemstvo (liberi, Freien). Podložnih stanov je bilo tudi dvoje, 1. kmetski podložniki (liti, Liten) 2. sužnji (servi, Sklaven). Podložnikov je bilo neprimerno večje število, toda niso imeli nikakih občanskih pravic, niso smeli hoditi na zborovanja niti na vojno, niti nositi orožja. Ravnalo se je z njimi kakor z živino, posebno s sužnji, ki jih je lahko plemič prodajal ali celo ubijal po svoji volji. Podložniki so obdelovali svoji gosposki polja in so si z delom lahko vsaj kaj prigospodarili in si nazadnje kupili svobodo, če je dovolil gospodar-plemič. Toda bili so le svobodniki nizkega rodu in to jim je ostalo kakor sramotno znamenje, katerega se niso mogli znebiti niti njihovi potomci do četrtega in petega pokolenja.

Pri Nemcih se je častila odličnost in visokost rodu bolj ko vsaka druga čednost. Saj še dandanes pravi vljuden Nemec vsakomur, komur se hoče laskati ali mu pokazati spoštovanje, „blagorodni“ ali pa „visokorojeni gospod“.

posamezne zadruge po premoženju, posamezni ljudje pa po duševnih zmožnostih, po omiki, skušnjah in po telesni kreposti. A gospodov in služečih ni bilo med njimi, še jetnikom so tupatam dovoljevali osebno svobodo in pravice. Zato ni moglo biti reveža, berača ali potepuha med Slovani, kar potrjuje izrečno tudi pisatelj Helmold. Reveži so postajali med njimi samo hudobneži, zločinci, ki so jih zaradi zanikrnosti in hudobnosti pometale zadruge iz svoje srede. Beseda „hud" pomeni Slovanom še zdaj „zločest", toda obenem tudi „ubog" („hudo" se mu godi, v češkem jeziku chudý — ubog). Nikjer ni najti prvotno pri Slovanih stalne vlade katerega stanu nad drugimi, nikjer večjih pravic katerega rodu nego so jih imeli vsi drugi. Poglavitni znak staroslovanskega političnega življenja je bila torej splošna osebna svoboda in splošna enakost pred zakonom.

Slovani so živeli v zadrugah ali občinah.[1] Vse rodbine, ki so pohajale od skupnega prednika, so imele skupno ime, so bivale v skupnem selišču in so imele skupno premoženje. Zadruga se je čutila sorodno po krvi, a sprejemali so se v njo tudi ljudje iz tujih rodov, ki so se priženili ali priselili. Vse premoženje, zemlja in druge nepremičnine, živina, orodje in pohištvo je bilo skupna last vseh zadružnih domačinov in je prehajalo v last potomcev, kakor se je sprejelo od prednikov. Le nekatere stvari so se smele uživati in prodajati, na primer letni poljski in živinski pridelki ter rokodelski izdelki zadružnikov. Posebnega lastnega premoženja ni imel nihče. Kar si je kdo pridobil na lastno pest, to je pridobil vsem svojim, vsej zadrugi. Dolžnost vseh je bilo delati po svojih močeh za zadrugo, od nje pa so dobivali, česar je bilo komu treba: streho, hrano, obleko. Posamezni človek je smel samo takrat razpolagati z zadružnim imetjem po svoji volji, kadar je zadruga izmrla in je dotični bil zadnji njen član. Dokler pa je štela zadruga

[1] Slovenska beseda „družina" kaže, da je pomenjala prvotno „zadrugo," a ne samo „rodbine".

več članov, so imeli odločevati le vsi skupaj bodisi soglasno ali pa z veliko večino. Upoštevalo se je le mnenje doraslih, v prvi vrsti moških delavcev, posebno starejših, ki so imeli več izkušenj in več zaslug za zadrugo. Žene niso imele v tem oziru iste veljave, saj so starejše (omožene) žene bile večinoma tuje krvi. Kadar pa ni bilo v zadrugi zmožnih mož, takrat so se upoštevale tudi žene kot popolnoma enakopravne in so lahko vodile gospodarstvo vse zadruge.

Glava zadruge je takozvani s t a r e j š i n a ali s t a r o s t a. Starejšina je bil starejši človek, kakor že kaže njegovo ime, pravičen, trezen in zdrav, izkušen in okreten v govoru, da je lahko zastopal zadrugo na narodnih zborovanjih. Volitev starejšine se je vršila po starem določenem obredu in se sklepala s pojedino.

Starejšinstvo ni lahka stvar zaradi mnogih dolžnosti in velike odgovornosti. A vsekakor je starejšinsko mesto jako častno. Starejšina uživa večje spoštovanje med zadružniki in jih ima pravico opominjati ter kaznovati. Starejšina vodi gospodarstvo, deli posameznim članom delo, skrbi za red, prodaja pridelke in kupuje potrebščine za zadrugo, razsoja prepire med domačini, daruje bogovom, sprejema goste in jih gosti.

Starejšina pa ni samsvoj gospodar, ki bi lahko delal in ravnal po svoji volji. Ob nobeni važnejši stvari ne more sam odločevati, ampak se mora posvetovati z domačim svetom. Ako je starejšina svojevoljen in slab gospodar, mu lahko domačini vzamejo čast in oblast in si volijo drugega na njegovo mesto.

V mirnih časih se je število zadružnikov stalno množilo. Novim rodbinam so se stavila bivališča tik starega doma ali vsaj blizu njega. Tako so nastajale večje občine, vasi, ki so si ohranile pogostoma ime svojega nekdanjega očaka, ustanovitelja zadruge. Vitomarci so bili potomci Vitomarjevi, Radmir je ustanovil Radmirje, Dragotinci so se imenovali zadrugarji po ustanovitelju Dragotinu, Radegoj je

ustanovil Radegojevino (Radgono), Radovan Radovanje itd. Takih krajevnih imen, ki se izvajajo iz lepih staroslovenskih osebnih imen, je mnogo zlasti med panonskimi Slovenci. Ponekod pa so dobivale vasi imena po svoji naravni legi, na primer Loka, Gorica, Dol, Studenice, Bistrica, Brežice.

Kadar se je zadruga močno razmnožila, se je ločil oddelek in si ustanovil novo selišče po možnosti blizu starega doma. Tam je nastala nova samostalna občina, ki je ostala v zvezi z materinsko zadrugo in si ohranila povsem iste navade.

Vse bližnje občine ali vasi, ki so se spominjale starodavne medsebojne sorodnosti, so se čutile kot skupno **pleme.** Pleme je bila največja staroslovanska organizacija, ki je lahko štela na tisoče duš. Pokrajina, v kateri je bivalo pleme, se je imenovala župa. Središče župe je bil grad, ograjena trdnjava, na težko pristopnem kraju ob vodi ali na gori ali v gozdu. Krog gradu so se izkopali po potrebi jarki in prekopi in nasuli nasipi.[1] V gradu so se hranile narodove svetinje, dragocenosti in spominske stvari, tu so bila pri nekaterih plemenih lepa svetišča bogov. V gradu ali pod gradom se je zbiral narod o slavnostih, sejmih, zborovanjih, sem je prihitelo ljudstvo v sili, da se brani sovražnika. V gradu je prebival župan, starejšina vsega plemena, stoječ na čelu župe. Tudi župan je imel svojo oblast iz naroda, ker so si ga volili starejšine sorodnih zadrug izmed sebe, večinoma iz ene in iste odlične najstarejše zadruge. Posebne oblasti prvotno župan ni imel, ker se je o vseh važnih skupnih župnih stvareh imelo posvetovati na starejšinskem zborovanju in je torej povsod odločeval glas ljudstva in ne župana.

---

[1] Imena grad, gradec (grad manjšega obsega) ali gradišče (pripravno mesto za grad ali pa mesto, na katerem je stal nekdaj grad) kažejo še dandanes, kje so bila nekdaj narodova župna središča. Tudi poznejše nemško plemstvo si je v naših krajih pogostoma zidalo svoje gradove na bivših gradiščih.

Ker se je vršilo v gradu vse župno javno življenje, se je družila tukaj najbolj trgovina in obrt. Narodni zbori so bili obenem sejmi (beseda „sejm“ ali „snem“ pomenja še doslej nekaterim slov. jezikom „zbor“). Pod gradom so se naseljevali trgovci, obrtniki, rokodelci, v poznejših dobah še uradniki in tako so nastajali trgi in večji kraji, poznejša mesta. Nekatera bogata trgovska mesta med Slovani se nam naznanjajo že pred Kr. r.

Toda ta demokratska zadružna in župna ureditev slovanskega javnega življenja se ni mogla ohraniti.[1] Rodovina, ki je dajala plemenu župane, se je lahko smatrala za odličnejšo nego pri tujih narodih. V njej se je kupičilo bogastvo. Župani so se polastili nekake vladarske oblasti, ki so jo zagotovili svoji lastni rodovini ter omejili oblast zborujočih starejšin. Tako so se polagoma ustvarjale „plemenite“ rodovine, domače slovansko, plemstvo, ki nima svojih korenov v slovenskem značaju, ampak v tujem vplivu. Začetkoma se je to vršilo zlasti ob nemški meji, posebno odkar se je razširjalo med Slovani krščanstvo, sčasoma pa se je udomačila ta navada tudi globoko med neodvisnimi slovanskimi plemeni. Le tako si lahko razlagamo, kako je nastalo ponekod že zgodaj slovansko domače plemstvo, kako so prišli do višje vojvodske in celo vladarske moči Borutovci in drugi rodovi na Slovenskem, Premislovci med Čehi, Mojmirovci med Moravani itd.

V večje narodne organizacije ko v župe ali plemena se starodavni Slovani niso družili, držav si niso ustanavljali.

---

[1] Zadruge so se sicer še dolgo ohranile, posebno med južnimi in vzhodnimi Slovani, kjer so še dandanes tupatam po Hrvatskem, Srbskem in Bolgarskem, deloma tudi na Ruskem. A tudi tukaj propadajo tako naglo, da v dogledni dobi ne bo več slovanske zadruge. Deljenja zadrug je kriva pogostoma prevelika množina udov, novi nazori o osebni lastnini, prepirljivost žen posameznih rodbin in drugi vzroki.

5. Vera.

Bajeslovje poganskih Slovanov je treba spoznavati jako previdno iz zgodovinskih poročil in iz ostankov, ki jih odkriva današnja narodopisna veda med Slovani. Krščanski pisatelji in misijonarji, ki so preobračali naše poganske prednike in ki so spoznavali njihovo vero, nam niso hoteli zapuščati natančnih poročil o njihovem poganstvu. Pač pa je dokazano, da še hranijo nekatere slovanske narodne pesmi, običaji in narodne pripovedke skromne ostanke iz starodavne poganske dobe.

Slovani so verovali, da ima človek razen telesa tudi dušo. Verovali so, da zapusti duša telo ob smrti, a menili so, da ga lahko zapusti tudi v spanju. Duša hudobnega človeka se spreminja v različne nelepe podobe in napada speče ljudi, na katere sede in jih davi („mora"). Nekatera duša hrepeni po človeški krvi in jo izsesava spečim ljudem. Spreminja se tudi lahko v volka („volkodlak"). Preden se zbudi speče truplo, se vrne spet duša iz svojega potovanja.

Po človeški smrti živi duša v ptičji ali živalski podobi bodisi na starem bivališču ali pa se potika po „raju", po solncu, mesecu, zvezdah, oblakih, morju, lesih, gorah in vodah, odkoder se vrača včasih na dom in na gomilo. Blodeče luči, ki se vidijo tupatam ponoči, so duše umrlih, ki blodijo za kazen po svetu in iščejo miru. Duše „rajnih" ostajajo v zvezi s svojo zadrugo, ki jih krmi in gosti doma in na gomili (postavlja jim jedi na grob). Rajni starejšina ostaja na veke skrben čuvaj in branitelj svoje družine in hiše, zato se časte rajni starejšine kot hišni bogovi v podobi majhnih, lepo izrezljanih kipov, katerim se predklada tudi jed, kruh, sol in mleko. Brez takih „božkov" („dedov", „šetkov") ni sreče pri hiši.[1]

---

[1] Mrtva telesa so nekatera plemena sežigala na grmadah, pepel pa pokopavala v lepih posodah („žarah"); drugod so se sežigali mrtveci na ladjah, ki so tudi zgorele in se pogrezale s pepelom vred v vodo.

Častile pa se niso samo duše sorodnikov, ampak vseh rajnih. Iz tega češčenja dobrih duš in iz strahu pred dušami hudobnežev se je razvila vera v razne dobre in zle duhove. Častile so se *vile* (*rusalke*), ki so bile prvotno duše deklet in žen, bivajoče v gozdih, na poljih, v vodah in oblakih. Vile so si mislili Slovani kot krasne, večno mlade žene belih lic, dolgih las, bliskovitih oči in milega glasu, v beli obleki. Ljudem so bile vile prijateljice, učile so jih in jim pomagale pri delu. Gorje pa tistemu, ki jih je žalil ali razdražil, ker v jezi niso poznale milosti: tistemu so pošiljale neozdravljive bolezni, jemale mu pogled in ga nazadnje uničile.

Vilam ali rusalkam so bila podobna druga bajna bitja, *divje žene*, *poludnice*.

Rojenice ali *sojenice* so prijazne bele ženice, navadno tri, ki sodijo in določajo novorojencem usodo. Ponoči pridejo v sobo k novorojencu, sedejo za mizo in določijo otroku življenje. Da se naklonijo k blagi sodbi, pregrinja se jim miza in daruje kruh, sol in pijača.

Hudobna bitja so bila *jagababa*, *besi*, *vedi*, *črti*. V poznejši krščanski dobi pa so dobili vsi poganski duhovi hudoben značaj in celo šetki, prejšnji dobri varuhi poganske hiše, so se izpremenili v hudobne duhove. V pripovedkah še hranimo razen imenovanih duhov spomin *povodnjega moža*, *čateža* in *škrata*.

Nad nižjimi duhovi pa so še višja in močnejša božanska bitja. Helmold pripoveduje: „Med množico bogov,

Nekatera plemena pa so pokopavala mrliče. Mrliče so lepo oblačili, dajali jim v grob jedi in pijače v loncih, okrase, posebno naušesnice, prstane, orožje in tiste reči, ki jih je rajni najrajši imel. Telo je ležalo navznak in glava je gledala na zahodno stran. Posebnih pokopališč niso imeli. Grobovi so se kopali blizu doma ali pa po logih in gorah. Nad grobom se je nasipala gomila (mogila). Po pogrebu se je prirejala ob mogili bojna igra („trizna“) s pojedino („strava“, „sedmina“). — Pri nekaterih rodovih je morala tudi žena umreti z možem.

katerim je po misli Slovanov izročena vlada po polju, po gozdih, žalost in veselje, verujejo tudi v enega boga, ki vlada v nebesih. Ta je silno mogočen vladar le v nebesih in se briga samo za nebesa. Drugi bogovi so njegovi podložniki. A tudi ti so njegovega rodu in so tem mogočnejši, čim bližji so mu po krvi."

Bogovi so torej živeli po slovanski poganski veri v podobni zadrugi kakor ljudje na zemlji. Starejšina jim je bil najvišji bog, stvarnik nebes in zemlje, svetlobe in toplote, viharja, bliska in groma. Nekateri rodovi so ga imenovali „Perun", drugi „Svarog". Solnce in Ogenj sta bila njegova sinova. Solnčni bog se imenuje Dažbog, ki daje zemlji rodovitnost. Kot poljedelski in živinorejski narod so častili Slovani tudi posebnega boga čred Velesa, čegar čaščenje je prešlo v krščanski dobi na sv. Blaža. Radogost je bil bog gostoljubnosti. Svetovidu, bogu poletja in dobre letine, so se prirejale slavnosti ob žetvi. Častil se je posebno pri severnih Slovanih. Iz mnogih slovanskih pokrajin se poroča o bogu Triglavu, vladarju morja, zemlje in zraka, ki so ga označevali s tremi glavami. Stribog je vladal v vetru in nevihti, Vesna je pošiljala na zemljo jasno pomlad, Živa je dajala polju rodovitnost, Morana je bila boginja zime in smrti. Bog razuzdanosti in veselja je bil Kurent.

Bogovom v čast in priprošnjo so se žgale žrtve in molile molitve. V imenu zadruge je daroval bogovom starejšina v hiši, v imenu plemena pa župan v grajskem svetišču ali pa na gorskem vrhu, kjer se je pripravilo ognjišče. Lepa in velika svetišča in posebne svečenike so imela samo severna (polabska) plemena. Žrtvovali so se poljski pridelki in živali, večinoma govedo in ovce.

Ob znamenitih letnih dobah so se slavili prazniki. Ko je premagala spomladi svetloba in toplota hudo zimo, se je častila Vesna s petjem, Morano pa so sežigali. (Prim. ostanek te poganske slavnosti ob pustu, ko žagajo staro

babo ali pa jo mečejo v vodo in žgejo pust.) Ob najvišjem solncu se je žgal kres v slavo bogov. Ob zimskem solnčnem obratu se je prirejala slavnost novorojenemu solncu (koleda, današnji božič).

Jako mnogo ostankov raznih verskih navad se je ohranilo do danes pri vseh slovanskih narodih, ker jih niti stroge prepovedi niso mogle iztrebiti. Nekatere navade so se izpremenile in stopile v krščansko službo. Poganskih davnih časov nas spominjajo tudi brezštevilne pravljice o vilah, rojenicah, o mori, volkodlaku itd.

6. Dodatne črtice o staroslovanski prosveti.

K narodni prosveti spada vse znanje, vera, umetnost, nravnost, pravo, običaji, sploh vse, kar ima in premore narod, ki stremi po blagostanju in izpopolnjevanju v delu in mišljenju. Vsega tega nam ne pripoveduje zgodovina, če nas vodi le po krvavih bojiščih in nam kaže nemirno javno in državno življenje narodov v suhoparnih številkah. A vendar nočemo gledati samih vojvod, odličnejših rodov in krvavečih prednikov na bojiščih, ker vemo, da je živelo poleg onih oseb, katere slavi politična zgodovina, še na tisoče in milijone delavnega in mislečega ljudstva, o katerem zgodovina prerada molči. Tudi te svoje prednike bi radi videli v domačem življenju, pri vsakdanjem delu, radi bi spoznali njih znanje in mišljenje.

Slovanski narod si je pridobil že v sivi starodavnosti jako lepo kulturo, kar je tem važnejše, ker ni imel v svoji bližini omikanejših sosedov, pri katerih bi se bil lahko učil. Poudarjati nam je še posebno, da je dosegel slovanski narod v nekaterih panogah gospodarstva tako popolnost, da potomcem na stotine let ni bilo možno napredovati in izpreminjati staroslovanskega redu, čeravno človeški duh ne miruje in hoče vedno napredovati.

Slovanski jeziki nam jasno kažejo, kako razvita je bila staroslovanska prosveta. Karkoli imajo današnji slo-

vanski narodi sorodnega in skupnega v svojih jezikih, to je vse dedščina po praslovanskih prednikih, to vse je bila že pred tisočletji lastnina enotnega slovanskega jezika in naroda. Že starodavni Slovani so poznali vse tiste predmete in pojme, za katere imamo v vseh slovanskih jezikih ene in iste besede.

Da so se Slovani kot poljedelci stalno naseljevali ter si stavili hiše in vasi, da se torej niso večno preseljevali kakor mnogi starodavni pastirski narodi, za to resnico nam ni treba nobenih zgodovinskih dokazov, ker nam jo potrjujejo jeziki sami. Beseda „hram“ nas uči, da so jih „hranile“ (branile) hiše zoper vremenske izpremembe, beseda „selo“ kaže kraj, katerega je „zasedla“ zadruga, „sosedje“ so zasedli zemljo zraven prvih naseljencev.

Bivališča so si stavili Slovani iz mehkega lesa, ne iz hrastovine kakor zahodni narodi. Hrami so bili preprosti, pri vseh plemenih precej enaki. V poznejših dobah so nastajale sicer pri oddaljenih plemenih razlike v stavbi hramov, toda ne velike, saj so si preproste stare vaške ruske, poljske, češke in jugoslovanske hiše jako podobne do današnjega dne. Na Ruskem se vidi najbolje starodavna slovanska tesarska in staviteljska umetnost, kjer si preprosti kmet teše in stavi hram sam. Brez temeljev se polagajo bruna na suho poravnano zemljo, vsled česar se po letih stene često nagibajo na razne strani. Podsenje iz ilovice podpira stene ob tleh in jih čuva obenem vlažnosti. Dolbine med bruni v steni se zamažejo z ilovico, pomešano s senom ali pezdirjem, rezjo ali mahom. Okna v stenah so majhna in ni jih mnogo, vsled česar so taki hrami sicer nekoliko temni, toda jako topli. Streha je visoka in precej strma, da se ne drži na njej sneg. — Hram je okrašen bolj na zunanji strani, notranjost pa je jako preprosta. Tla so ilovnata. Najvažnejši del sobe je ognjišče. Dim uhaja iz sobe skozi odprtino v stropu pod streho ali pa skozi okence visoko v steni. Posebne

kuhinje v takih hramih ni. — V kleti se hranijo pridelki, v hlevih se zapira živina. Slama se spravlja v parnah, ob katerih je gumno. — Prostor krog hrama se ogradi s pletenim plotom iz vejevja, protja.

Močne zadruge so štele po 20 in še več takih hramov, postavljenih bodisi v ravni vrsti drug za drugim ali pa v krogu v obliki podkove.

Katere panoge gospodarstva so poznali starodavni Slovani?

Besedni zaklad dokazuje, da so znali topiti železno rudo in si pripravljati razno orodje, plug, brano, koso, srp, motiko, lopato, sekiro, dleto, klešče itd., da so si znali okavati vozove in konje. Sejala se je ozimina in jarina. Razen rži so poznali še druge žitne vrste, pšenico, oves, ječmen in proso, a tudi grah, lečo, bob, repo, česnek, luk, lan, konopljo, mak, deteljo in hmelj. Da se je žito želo in spravljalo podobno kakor ga spravlja danes preprosti kmet, da se je vezalo v snope, mlatilo in vejalo na gumnu, da se je mlelo zrnje v mlinih in v žrnih (žrmljah), da se je proso phalo, vse to nam dokazujejo skupne besede v vseh slovanskih jezikih. (Za ajdo, koruzo in krompir pa nimamo v slovanskih jezikih enotnih besed, kar je razumljivo.)

Staroslovansko sadno drevje so bile jablane, hruške, češplje, črešnje in orehi. Določiti se da tudi drugo drevje in rastlinstvo, ki so ga poznali starodavni Slovani.

Živinoreja je bila že v prastarih časih zelo razvita. Razen govedi in konj so gojili Slovani koze, ovce in svinje. Imeli so kuretino in gosi. Pes jim je bil spremljevalec in čuvaj. Z veliko vnemo so gojili Slovani čebele; iz medu so si radi pripravljali sladke jedi in pijače, a tudi tržili so z njim.

Kot rokodelcem in obrtnikom se ne more očitati starim Slovanom premajhna omika in spretnost. Najbolj se je razvila lesna obrt. Slovani so bili izurjeni tesarji in stavitelji, ki so si gradili hrame, gradove, mostove, ladje in

čolne. Bili pa so med njimi tudi kolarji, rešetarji, lončarji, tkalci, kovači in zlatarji. Um slovanskih rokodelcev in umetnikov je služil tudi tujim narodom, Grkom in Obrom. V onih rokodelstvih pa, v katerih nimajo slovanski jeziki skupnih besed za orodje in pojme, so bili tuji narodi Slovanom učitelji. Glavni trgovinski predmeti so bili živina, poljski in rokodelski pridelki, zlasti platno. Denarja Slovani prvotno niso poznali. Beseda „penezi“ je nemškega izvira (pfenig). Plačevalo se je z živino in platnom (platiti!)

Tudi v umetnosti so dosegli Slovani mestoma precejšnjo stopnjo. Ni nam treba tukaj zopet omenjati godbene, pevske in plesne umetnosti, pač pa nas zanimajo poročila o krasnih staroslovanskih podobah bogov, ljudi, živali in ptic, rezanih z lesa ali sekanih iz kamena, ki so bile tako dobro in mojstrsko izdelane, da so se zdele tujcem žive in dihajoče. In kar se nahaja redkokrat, slikarji so bili taki umetniki, da barv tudi pod milim nebom ni spral raz podobe ne dež, ne sneg.

Pisati Slovani niso znali. Menih Hraber (v 10.—11. stoletju) nam poroča, da so Slovani pisali s črtami in rezami. Po pokristjanjenju so pisali za silo z latinskimi in grškimi črkami, dokler jim ni sestavil sv. Ciril abecede po potrebi in duhu slovanskega jezika.

Pripravljanje oblačil je bilo žensko delo. Starodavnim Slovankam je bilo dobro znano opravilo z lanom, konopljo in volno, predivom in tkanjem, platnom in iglo. Poleg številnih preslic, ki so se našle med starožitnostmi, nam priča o tem velika zbirka slovanskih besed, tikajočih se preje in obdelavanja lanu (presti, kodelj, preslica, vreteno, povesmo, nit itd.) ter tkanja (tkati, osnova, votek, pasmo, platno itd.).

Kako so se oblačili in nosili nekdaj Slovani, se da približno določiti iz nekaterih jako starih slik, kipov in izkopanih prhkih ostankov obleke. Gotovo pa se je razen tega ohranilo nekaj vzorov staroslovanske obleke v slovaški goralski planinski noši na severnem Ogrskem, kateri je precej

sorodna noša po nekaterih rusinskih, poljskih in hrvatskih krajih.

Na telesu je nosil nekdanji Slovan robačo (robaš, suknjo, srajco), dolgo, do kolen segajočo srajco, nekoliko podobno kratkemu krilu. Imela je zelo široke rokave. Na nogah je nosil gate, nad gatami pa ob mrazu hlače (nogavice). Robača je padala čez nje. Čez robačo se je zapenjal širok pas iz usnja in v pasu so bili žepi. Ob hladnem vremenu so nosili povrh še plašč, kožuh, čobo ali krzno. Plašč so zapenjali večinoma na desni rami, kakor se vidi iz sponek, najdenih v grobiščih. Krzno se je imenoval plašč s podšito kožuhovino. Obuvali so se Slovani v črevlje, visoke škornje ali opanke iz kože, polsti (klobučevine) ali ličja. V toplih dobah so hodili bosi. Na glavi je nosil mož čepico iz polsti ali kake kože (polhovine, dihurjevine itd.) ali vsaj obrobljeno s kožuhovino, ali pa lahke klobuke.

Ženska srajca (robača) je bila nekako krilo od neder do gležnjev, ki so ga obešale ob rame na tkanih trakovih. Pleča in nedra so pokrivali kratki rokavci. Nad robačo so nosile prvotno menda dve široki preprogi (predpasnika, kasanici), eno vzadi, drugo spredaj, iz katerih se je pozneje razvilo celotno krilo. Ženska oblačila so bila široko obrobljena krog vratu, na rokavnih koncih, v pasu, od vratu čez prsi, čez pas in ob spodnjem robu. Ženski plašč se ni zapenjal na rami, ampak na prsih.

Snov za obleko je bila le bela, iz sirove volne ali lanu pa bela ali siva (sera, „serina“). Pestre dragocenejše snovi niso bile domač izdelek, ampak so se uvažale iz tujine.

Staroslovanska noša se je seveda povsod polagoma in neznatno izpreminjala, toda ohranila se je še dolgo, dokler je ni večinoma izpodrinil tuj vpliv, ki jo je uničeval najprej ob narodnih skrajnih mejah, potem pa vedno globlje v narodnem ozemlju.

Iz starodavnih slovanskih grobov se je izkopalo mnogo različnih okraskov iz zlata, srebra in drugih kovin. Jako

navaden lišp so bile **naušesnice** (senčnice, slepočnice) iz srebra, pomešanega z bakrom, ki so imele obliko obročkov nosečih ob koncih podobo črke S. Naušesnice so nosile na traku ob ušesu na sencih. Možje in žene so si krasili roke z **obročki** iz istih kovin. **Prstanov** nahajamo mnogo po grobovih. Na vratu so nosile žene **verižice**, trakove z navlečenim lišpom, ali obroče iz kovine. Obleko so zapenjale **sponke** v obliki igel.

Hrana nekdanjih Slovanov je bila preprosta, izbira jedi ni bila velika. Pač pa se je pokazala ob praznikih in slavnostih Slovanka kot dobra kuharica, kar nam pričajo poročila o sijajnih slovanskih gosteh. Najstarejše jedi so kruh (hleb), sir, kaša, grah, sadje in meso. Dober hleb se je čislal najbolj in z njim se je ponašala družina. Pripravljati so ga znali na več načinov. Močnatih jedi je bilo več, n. pr. rezanci, kolači, pogače. Živinsko in ribje meso se je pripravljalo, varilo, peklo in pražilo na razne načine.

Ob slavnostih se je mnogo pilo. Prve pijače so si pripravljali iz medu (medica, ol), nekatera plemena so se seznanila zgodaj tudi s pivom. Vino se je jelo uvažati med Slovane pozneje in ga v prvotni domovini niso pripravljali sami.

Za **boj** niso poznali Slovani nikakih posebnih priprav niti umetnega bojnega orožja. Slovani niso bili nikdar vojaško urejen narod kakor Huni, Obri, Bolgari ali nekateri germanski narodi. Ker niso poznali dobrega vojaškega redu pod poveljstvom vrhovnega zapovednika, se niso mogli spuščati v velike bitke, kakor oni narodi, ki so imeli izvežbane, urejene vojske. Zato se zgodovina ne spominja niti ene velike bitke starih Slovanov. Istotako nam ni znano iz stare dobe nobeno ime kakega odličnega vojskovodje, ampak v vseh virih se govori le o poglavarjih plemen. A vendar so se znali bojevati. Kako so se Slovani bojevali, nam je znano posebno natančno o onih južnih plemenih, ki so silila čez Dunav in Savo na Balkan. V sovražnikovi deželi so plenili

najrajši živino in si jo gonili na dom. Potoma so se ogibali polja in mest in se plazili rajši po hribih in gorah, odkoder so se najlaže obranili v dobri legi raz skale ali v naglo zgrajenih utrdbah. Če so videli, da ni ničesar opraviti zoper močnejšega nasprotnika, so se tihoma umaknili in zginili bogvekam. Bili so večinoma pešci, a omenjajo se tudi jezdeci v slovanskih četah. Posebno spretni so bili na vodi. Poroča se, da so se upali v preprostih čolnih daleč po morju in da so gradili velike mostove čez reke. V boju so dosegali uspehe bolj s svojo urnostjo ko z orožjem. Iz zasede so napadali nepripravljenega nasprotnika tako naglo, da ni mogel razviti svoje moči. Pogostoma so si pomagali z zvijačami. Grški cesar Mavrikij poroča o slovanskem bojnem običaju, da puščajo plen na vidnem mestu, naj si pridejo sovražniki ponj, nato pa se nenadoma prikažejo iz zasede in jih silno naskočijo. Krog taborišča si kopljejo globoke jarke, ki jih prikrivajo, da jih površno oko niti ne zapazi. Ko napadejo sovražniki njih utrdbo, lahko popadajo v te jame, kjer jih Slovani zlahka pobijajo. Poroča se, da so se med Slovani borile tudi žene.

Padle rojake si pobirajo, če je le možno, in jih sežigajo ali spravljajo seboj, da jih pokopljejo doma s častjo.

O hudourni sili, s katero so se zaganjali Slovani nad nasprotnika, se pričajo čuda in bajke. Po vsem Balkanu do samih carigrajskih zidov je vladal na kopnem in na vodi strah pred slovanskim imenom.

7. Sklep prve dobe.

Podoba velikega slovanskega naroda v starodavni preteklosti je pred nami, jasna v nekaterih potezah, v nekaterih pa pomanjkljiva. A vendar vidimo na njej vse glavne črte slovanskega bistva.

V dobi, ko se je jel svet zanimati za Slovanstvo, se je slovanski enotni jezik že razdelil in razcepil v razna narečja. Posamezna plemena so stremela bodisi neodvisna ali

pa pod jarmom tujih vladajočih narodov po prosveti. Toda vsi deli nekdanjega enotnega naroda so si ohranili po njem obilo dedščine, posebno duševne, ki je do današnjih dni krepka vez, družeča vse Slovanstvo. Čeravno smo izgubili po razcepitvi narodno in jezikovno enotnost, čeravno so nastopala posamezna plemena tupatam celo v boj proti slovanskemu sosedu, vendar nismo izgubili nikdar jasne zavesti, da smo Slovani še vedno velika enota. Ta zavest se je vedno čuvala in živo ohranila tudi med **Slovenci**, v tistem drobnem slovanskem oddelku, čegar zgodovino zasledujemo v prihodnjih črticah posebe.

Druga doba.

Slovenci do leta 800.

Pregled:

Izkopine in stari zgodovinarji nas obveščajo o prejšnjih (predslovenskih) prebivalcih sedanje slovenske zemlje. Slovenci so se razselili po njej do konca 6. stoletja deloma pod obrsko vlado. Obrske sužnosti so se rešili Slovenci in sosedni Slovani v bojih, v katerih se je odlikoval Samo. Boji z nevarnimi sosedi Obri, Nemci, Furlani in Longobardi so prisilili Slovence k boljši narodni organizaciji in nastajala so vojvodstva. Po daljši dobi narodne samostojnosti so se zatekli zaradi obrske sile k Bavarcem v pomoč, zato pa so se morali vdati njihovi vrhovni oblasti. Z Bavarskega se je jelo širiti krščanstvo, ki se je na Slovenskem dolgo borilo z zaprekami. Frankovskemu kralju Karlu Velikemu se je h koncu 8. stoletja posrečilo prelomiti obrsko moč in utrditi nemško vlado med Slovenci.

1. Prebivalci naših pokrajin pred Slovenci.

V naših današnjih pokrajinah so bivali že tisočletja pred prihodom Slovencev neznani narodi, ki si še niso znali pripravljati železa in ga uporabljati. Orodje in posode so si izdelovali iz kamenja, gline, lesa in kosti. Takih predmetov

iz prve ali takozvane „kamnite“ dobe se je izkopalo precej na raznih slovenskih krajih, iz Ljubljanskega barja, na Koroškem pri Pliberku, v Kotmari vasi in drugod. Posamezne kamenite sekirice in druge izkopine starin iz kamena se hranijo kot čudne znamenitosti po mnogih kmetskih hišah.[1]

Precej so pa že napredovali poznejši rodovi, ki so si pridobivali iz rude kovino. Tudi iz te druge ali „bronove“ dobe, v kateri se je kovalo orodje iz medi ali brona, se nahaja po slovenski zemlji precej spominov v izkopanih predmetih.

Železno orodje je mlajše, iz tretje ali „železne“ dobe, ki se je pričela še-le nekaj stoletij pred Kr.

Kako so živela ta starodavna ljudstva in kakšne jezike so govorila, o tem ni nič znanega.

Prvi narod, ki ga imenuje zgodovina na naših tleh, so bili „Iliri“, bojevito pastirsko ljudstvo, ki je prebivalo med Dunavom in Jadranskim morjem. Za zadnje ostanke tega ljudstva se smatrajo Albanci na Balkanu.

Najznamenitejši dogodki v zgodovini Ilirov so bili njihovi boji s keltskim narodom v 4. in 3. stoletju pred Kr. Kelti ali Gali so se prerili iz gorenjega Podunavja do Balkana in so zatlačili Ilire iz vzhodnih Alp, iz sedanjih slovenskih krajev, ter so postali sosedje Rimljanom.

Kelti so bili po značaju in omiki precej podobni našim prednikom starim Slovanom. Bili so poljedelci, katerim je bilo znano razen žita in pšenice tudi proso, lan in konoplja. Orodje so si izdelovali iz medi in železa, pridobivali so si svinec, srebro in zlato iz rude in iz rek. Redili so si lepe konje in glasovito govedo, svinje in perotnino. Razen poljedelskega gospodarstva in živinoreje so se pečali z raznimi rokodelstvi, z lončarstvom, zlatarstvom, irharstvom, tkalčevstvom itd. Zaradi svoje prepirljivosti in

[1] Nevedno ljudstvo meni, da jih meče strela z neba, kadar udari v hišo ali v zemljo.

radi dvojenosti se niso mogli združevati v velike občine in državah, vsled česar se niso ubranili organizovanih silnejših nasprotnikov, kakršni so bili Rimljani. Javna uprava pa ni bila demokratska. Keltsko ljudstvo se je delilo na plemena, katerim so načelovali glavarji (župani). Na župnih zborovanjih je odločevalo keltsko plemstvo o zakonih in pravici, o miru in vojni. Ljudstvo, ki je bilo deloma svobodno, večinoma pa nesvobodno, se ni udeleževalo zborovanj. Velika stanovska razlika med odličnim plemstvom in preprostim ljudstvom se kaže v nasprotju med grobovi plemičev, v katerih nahajamo dragoceno orožje, in med grobovi kmetov, v katere se je polagala le preprosta posoda, redkokdaj tudi kaka sulica ali kak nakit. Mrtvece so Kelti deloma pokapali, deloma sežigali.

Keltska plemena na sedanjih naših tleh so bila 1. Tavriski, katerih središča so bila mesta Noreja na severnem Koroškem, Virunum na Gosposvetskem polju blizu Celovca (Krnski grad), Emona (Ljubljana), trgovsko mesto Nauportus (Vrhnika); 2. Skordiski na vzhodnem Štajerskem, Hrvatskem in Ogrskem do Dunava; 3. Karni na jugu in 4. Japodi še dalje na jugu, deloma že pomešani z Iliri.

Rimljanom so se zdeli ti omikani sosedje nevarni, ker so videli, kako so se širili in množili na jug in zahod. Da bi zabranili Keltom prehod v Italijo, so sezidali že leta 183. pred Kr. proti njim trdnjavo Oglej (Akvilejo), v kateri so nastanili močno vojaško posadko. A začetkoma so živeli z njimi v prijateljskih trgovskih razmerah, kupovali so od njih železo in razne železne izdelke, konje, svinje, govedo, kože in kožuhovino, smolo, vosek in med ter druge izdelke, ki jih je spravljalo keltsko ljudstvo na južne trge, zlasti v Oglej. Za svoje pridelke pa so si kupovali Kelti olje, ribe, najbolj pa vino, ki jim je teknilo bolje nego domača pijača iz ječmena ali medu. Tuji kupci so tržili med Kelti s steklom in suknom. Preproste ceste so si gradili že Kelti, preden

so se polastili Rimljani njihove zemlje, in tudi denar so si kovali Kelti po grškem in rimskem vzoru.

Okoli Kristusovega rojstva so razširili Rimljani svojo oblast preko Istre in Beneškega tudi nad Ilire na jugu ter nad Kelte v naših pokrajinah, katere so Rimljani obvladali. Na sedanjih slovenskih tleh so ustanovili Rimljani razen Istre in Venecije, ki sta segali deloma tudi sem, še dve novi pokrajini, Norik in Panonijo. Norik je obsegal obe Avstrijski do Dunava, večino Štajerskega (zahodni del), Koroško, del Solnograjskega, Tirolskega in Kranjskega. Panonija je obsegala začetkoma le Posavje in Podravje na jugovzhodu od Norika, potem pa se je raztegnila do Dunava. Delila se je na Spodnjo Panonijo ob Dunavu in na Gornjo na zahodu z važnimi mesti Siscia (Sisek), Petovio (Ptuj), neko dobo tudi z Emono (Ljubljano).

Rimljani so pomirili te pokrajine, dvignili v njih trgovino, obrt in poljedelstvo, gradili mesta in trdnjave in izvrstne ceste, ki so se dolgo ohranile. V Noriku so ustanovili Celejo (Celje), Juvavum (Solnograd), utrdili Virunum (Krnski grad) in druga keltska mesta. Silne rimske vojaške posadke so se celo udomačile po tukajšnjih mestih, z njimi se je ustvarjalo in množilo rimsko meščanstvo; zato je bila rimska omika v naših krajih bolj vojaškega značaja. Krščanstvo se je razširilo zgodaj tudi po tukajšnjih mestih (sv. Maksimilijan, sv. Hijeronim).

A prišli so hudi časi. V 3. stoletju so vpadli germanski Gotje v te kraje in kmalu se je pričelo splošno preseljevanje narodov. V 4. stoletju so se zasadili ob srednjem Dunavu Huni, odurno in divje ljudstvo prisedši z ruskih step, ki je pustošilo redno po Panoniji in Noriku ter drugih zahodnih pokrajinah. Del Panonije so morali Rimljani prepustiti hunskemu kralju Atili, ki so ga imenovali „šiba božja“, pred katerim je trepetala vsa srednja južna Evropa. Atilove vojske so razdejale rimska mesta v naših pokrajinah, da jih je ostalo le nekaj razvalin. Po Atilovi smrti (453) so

se bojevali tod med seboj germanski narodi, med katerimi so bili najodličnejši Ostrogoti. Rimsko cesarstvo je propadalo in propadlo leta 476. Naše kraje je zasedel Odoaker z germanskimi četami, toda spet so ga pregnali Ostrogoti s kraljem Teodorikom, ki so si ustanovili germansko državo na laških tleh, segajočo v Norik in južni del Panonije (488 — 535). Nekdaj bogati pokrajini Norik in Panonija sta izgubili v teh bojih in nemirih skoro vse prebivalstvo.

Leta 546. so zasedli Panonijo Longobardi, ki pa so se že po dobrih 20 letih (568) morali umakniti Slovanom in Obrom.

Skoro tristoletni nemiri za preseljevanja narodov so popolnoma uničili rimsko omiko in iztrebili staro ljudstvo. Ostanki razvalin so kazali prihajajočim Slovencem, kje so stala nekdaj bogata rimska mesta. Dandanes nas spominjajo rimske vlade v naših krajih neštevilni izkopani predmeti, plošče in kameni z napisi, orodje, posoda, denar itd.

2. Naseljevanje Slovencev.

Južni Slovani (slovenska, hrvatska, srbska in bolgarska plemena) so prehajali čez Karpate že v prvih stoletjih po Kr. in se širili ob dunavskih pritokih Tisi in Prutu na jug. Prvič se imenujejo ob Dunavu na današnjem južnem Ogrskem in Rumunskem krog leta 535. Odtod so napadali balkanske in zahodne pokrajine do Dalmacije in Italije.

To slovansko ljudstvo ni bilo miroljubno, ampak jako bojevito in podjetno, ki se ni balo ne carigrajskih ne solunskih trdnih zidov.

Slovenci so se razlivali kot krajni zahodni oddelek teh Slovanov preko ogrske nižine in srednjega Dunava v Panonijo proti germanskim plemenom. A doletela jih je huda pokora. Iz Azije je prihrumel namreč leta 558. nov bojevit in krvoločen mongolski narod, Obri. Ti divjaki so blodili nekaj let po Evropi, prerili se do Dunava in se

ugnezdili na nekdanjih hunskih nižinah, podjarmili si tukaj naseljeno slovansko ljudstvo in ropaje napadali sosede. Zaradi nove stiske so se zagnala slovenska plemena še siloviteje proti Longobardom v Panoniji, katerim odslej ni bilo več obstanka pred Slovenci in Obri. Leta 568. so se umaknili čez Predel in Pontebo in udarili na Laško, kjer se imenuje še sedaj pokrajina Lombardija (dežela Longobardov) po njih. Zapuščeno njihovo zemljo pa so zasedli Slovenci. Slovenska plemena so prihajala po mnogih potih, ob Dunavu, kjer so mejila ob jako sorodna slovaška, moravska in češka plemena, ob Rabi, Muri, Dravi in Savi po vseh dolinah.

Ostanki starega prebivalstva jih niso mogli zadrževati. Ob Dunavu so dospeli globoko na današnje Avstrijsko. Ob Muri so se razširili po vsem današnjem srednjem in gornjem Štajerskem do Solnograjskega. Ob Dravi so zasedli južno Štajersko, vse Koroško in vzhodni konec Tirolskega do izvira Drave po Pustriški in Izelski dolini, kjer jih nahajamo že leta 592. Bili bi šli še naprej, toda tukaj se jim je postavilo močno v bran nemško bavarsko pleme. Ob Savi so se polastili Kranjskega, prestopili na Goriško, Primorsko in v Istro ter silili celo na Laško, kjer so zasedli del Furlanskega. Ob slovenskem levem krilu so se istočasno in obenem naseljevala hrvatska in srbska plemena do Jadranskega morja.

V tem naglem in strastnem pomikanju Slovencev daleč tja med nepristopne alpske vrhove se jasno vidi stremljenje, da se umaknejo krutemu obrskemu gospodarstvu. Plemena so se tlačila vedno naprej daleč proč od Obrov, čeprav bi bilo v nižjih rodovitnejših in redko naseljenih vzhodnih dolinah za nje zadosti prostora. Števila slovenskega ljudstva v tej dobi ne smemo nikakor precenjevati in govoriti o mnogih njegovih milijonih, sodeč po velikanskem ozemlju in današnjem številu prebivalstva na tem ozemlju. Gotovo ni bilo kljub širokemu ozemlju vsega naroda niti toliko, kolikor ga

je danes v ožjih sedežih.[1] Posebno redko se je naselilo slovensko prebivalstvo v zahodnih in severnih hribovitih krajih, ki niso bili posebno pogodu značaju poljedelskega in živinorejskega naroda. Slovenci niso prijatelji senčnih in mrzlih višin, ker je na njih boj proti prirodnim silam težavnejši in ker je na njih mnogo več skrbi za potrebščine življenja. A da se itak niso ogibali gorskih višin, dokazujejo imena slovenskih selišč ob Velikem Kleku na Koroškem in Tirolskem.

Zemlja nekdanjega rimskega Norika in rimske Panonije je dobila z novim narodom novo lice in deloma novo ime. Vsa zemlja, po kateri so se naselili Slovenci, se je zvala Slovenija. Obsegala je več pokrajin. Ime nekdanjega Norika zanikne popolnoma. Približno na njegovem mestu se razteza odslej Korotan (Koroško, Karantanija), ki obsega istotako kakor prejšnji Norik razen vsega današnjega Koroškega še Kranjsko, nad dve tretjini Štajerskega, velik del vzhodnega Tirolskega, del Solnograškega in južni del Avstrijskega.

Na vzhodni strani Korotana se je razprostirala Panonija skoro v istem obsegu, kakor ga je imela za Rimljanov. Severni del (na sedanjem Dolnjem Avstrijskem) se je imenoval Avarija, t. j. obrska zemlja, a tudi Slovenija. Kot meja med Korotanom in Panonijo velja črta od Dunajskega Novega mesta preko Maribora k Sotli do Save, tako da je vzhodni del Štajerskega s Ptujem že bil v Panoniji. Na severu in vzhodu je mejila Panonija ob Dunav, na jugu ob Savo.

V isti dobi se je poslovenila tudi severna Istra, segajoča takrat do Trsta, ter vzhodna Furlanija.

Naseljevanje po teh pokrajinah je bilo do leta 600. že dovršeno. Slovenci žive torej v sedanji svoji domovini že nad 1300 let in smo sedaj živeči Slovenci približno 45. rod na isti zemlji.

[1] Slovenci so zasedli takrat nad 60 tisoč km² zemlje, dandanes pa imajo samo še krog 25 tisoč km².

3. Prva poročila o Slovencih v novih sedežih.

Po razselitvi so ušla obrski oblasti le plemena, ki so se odselila najdalje na zahod. Panonski Slovenci so nosili obrski jarem še naprej.

Na drugem koncu pa so zadeli Slovenci spet ob močnejše in nevarne sosede. Ob Dunavu in na Tirolskem so trčili ob Bavarce, močno nemško pleme, organizirano v političnem oziru pod vlado svojih vojvod, v cerkvenem pa v novih škofijah. Na Bavarskem se je v tej dobi namreč ravno bilo dovršilo krščansko misijonsko delo.

Pri Ogleju pa so našli Slovenci furlansko vojvodino in v Ogleju samem mogočnega patrijarha.

Tu se je zastavila Slovencem pot.

Nemcem in Furlanom je postala bližina novega poganskega naroda neprijetna. Ni minilo leto, v katerem bi ne bili skušali odriniti Slovencev spet nazaj, odkoder so bili prišli. Toda godilo se jim je slabo. Pod obrsko vlado so se bili Slovenci naučili bojevanja. Ljudstvo, o katerem vse misli in trdi, da je krotko in miroljubno, vidimo v strastnem odporu proti Nemcem in Furlanom. Slovenska plemena so uspešno odbijala nemške in furlanske navale na svoje nove sedeže, potem pa udarjala razdražena za njimi in hodila plenit in požigat — celo po obrskem načinu — globoko po Bavarskem, Tirolskem in severnem Laškem. Ropanje je bilo takrat edini in najizdatnejši način bojevanja, s katerim se je prizadevala sovražniku najobčutnejša škoda in v katerem so dajali krščanski in poganski narodi duška svoji maščevalnosti. Slovenci so že takrat postopali jako okrutno, ko so zasedali svoje nove pokrajine; saj vemo, da so razdejali Celje, kjer je bila pred njihovim prihodom škofija, katere zadnji škof Ivan je ubežal pred Slovenci v Istro. Leta 611. so razdejali mesto Aguntum ob Dravi na Tirolskem, kjer leži zdaj Lienz. Tukaj so pobili nemško vojsko in opustošili vso okolico. Že 15 let poprej so pobili nedaleč odtod

prvo nemško vojsko do zadnjega moža, kakor nam poroča pisatelj Pavel Diakon.

Tudi v bojih s Furlani so bili Slovenci često zmagovalci, deloma tudi v zvezi z Obri in pod obrskim vodstvom. Pod poveljem obrskih tlačiteljev so prihajali v Italijo plenit gotovo vzhodni korotanski in panonski Slovenci, pri zahodnih korotanskih in primorskih Slovencih pa opazujemo takoj od začetka neodvisno, popolnoma samostojno nastopanje.

V Istri so našli Slovenci in Hrvatje ostanke rimskega naroda, ki so jih potisnili celo k morju v posamezna mesta, razen njih pa še drugega nevarnega sovražnika, B i z a n t i n c e, ki so branili Rimljane, a so se vendar tudi morali umikati.

4. V obrski sužnosti.

Da so med drugimi slovanskimi plemeni podlegli tudi Slovenci obrskemu meču takoj po prihodu Obrov v dunavsko nižino, o tem ni nikakega dvoma. Toda težko je dognati, kako daleč je kdaj segala nad Slovenci obrska vlada. Obrsko gospodstvo ni bilo povsod in zmeraj enako. Obrom najbližja plemena so trpela gotovo več ko oddaljena, nad katerimi ni mogel čuvati obrski divjak. Krivo je mnenje nekaterih novih nemških zgodovinarjev (na primer Mucharjevo), da bi bili vsi Slovenci brez izjeme popolnoma odvisni od Obrov, kateri bi bili z njimi lahko ravnali in razpolagali po svoji volji.

Ob svojem prihodu v dunavsko nižino so bili Obri jako siromašno ljudstvo, ki ni imelo nikakega premoženja razen konj, čred in voz. A zdaj so si naplenili in nabrali pri sosednih narodih ogromno bogastvo, katero so si spravljali in kupičili v velikih utrjenih taborih, takozvanih „hrinkih“. O obrskih zakladih v hrinkih so se širile bajne vesti po svetu.

A kako je bilo to ljudstvo?

Utrjenim divjim jahačem ni bilo do dela, ampak hrepeneli so le po pobojih in plenu, od katerega so živeli. Zemljo so jim morali obdelovati podložniki, seveda po večini Slovani, katere so si popolnoma zasužnili. Hiš Obri sploh niso imeli. Pozimi, ko vreme ni bilo ugodno za bojne napade, so prihajali v bivališča slovanskih podložnikov, gostili se tukaj kakor trotje in živeli razuzdano. Skoro neverjetne so vesti o grozovitostih, ki so jih počenjali Obri s Slovani in posebno s slovanskimi ženami, katere so vpregali v vozove in jih mučili na vse možne načine. Obri so bili menda sploh najbolj divje in krvoločno ljudstvo, kar se jih je sploh kedaj dotikalo Slovencev. Bili so ošabni, verolomni, vdani pijačam in niti po sto in stoletnem bivanju med Slovani niso bili pristopni omiki. Razen tlačanskih dolžnosti dela in plačevanja davkov so morali hoditi podložni Slovani z njimi na vse vojne, kjer so jih Obri izpostavljali na prednjih in najbolj nevarnih mestih. Bitke so začenjali za Obre redoma slovanski pešci, Obri pa so se čuvali in sploh niso posegali v boj, ako so slutili pogubo. Če pa so se sovražnikove vrste majale in umikale pred Slovani, takrat so se zagnali Obri s krikom v boj in si pograbili ves plen. Slovani so jim gradili mostove in ladje ter jih prevažali čez reke, ker so bili sami na vodi tako okorni kakor nekdaj Huni.

Temu ljudstvu so se pokorili Slovani ob Dunavu in daleč naokrog.

Preko Češkega so napadali Obri severne in zahodne pokrajine, preko Slovencev Bavarce in Furlane, na jug pa ves Balkan. Število podložnih Slovanov je bilo sicer mnogokrat večje ko ono vladajočih Obrov, toda demokratska uprava slovanskih plemen je bila Obrom pomočnica, ker se Slovani niso znali združiti in upreti pod skupnim vrhovnim voditeljem. Dokler je delal vsak rod po svoji glavi, tako dolgo se ni moglo zoper Obre opraviti nič izdatnega.

Nazadnje pa je huda sila vendar prisilila Slovane k organizaciji in jih združila v prvo državo. O prvem ve-

likem in srečnem uporu proti Obrom se nam poroča iz leta 623. Tega upora pa se niso še udeležili vsi podložni Slovani. Vodil ga je Samo, najzmagovitejši in sploh najslavnejši vojskovodja slovanski proti Obrom. Obri so v tej dobi imeli precej neprijetnega posla na Balkanu z bizantinskimi cesarji, zato niso nastopili z vso močjo proti upornim Slovanom na daljnem severu in zahodu. V obrski vojski je bilo še vedno obilo Slovanov. A leta 626. so se uprli pri obleganju Carigrada še ostali Slovani, služeči dotlej v obrski vojski, ter so odšli domov. Tukaj se je prvič pokazala popolna onemoglost Obrov, ker niso mogli zabraniti odhoda slovanskih podložnikov in niso brez njihove pomoči ničesar opravili pred Carigradom. Odhod slovanskih čet izpred Carigrada nam dokazuje čudovito odločnost in upornost, obenem pa se vidi iz tega, da slovanska odvisnost od Obrov ni bila prehuda.

Še istega leta so se dvignili obrski podložniki na vseh straneh obrske oblasti in so si izvojevali popolno svobodo na Češkem, Moravskem in v Korotanu. Na severu je potolkel Obre zopet Samo, čegar slava se je že razlegala daleč po slovanskem svetu, na jugu pa so jih pregnala v istem času slovenska in hrvatska plemena.

Obrska vlada se je prelomila. Najbližja slovanska plemena ob Dunavu se sicer še niso iznebila obrskih gospodarjev, večina prejšnjih obrskih podložnikov pa si je oddahnila. Obri so še poskušali bojno srečo v manjših navalih na jug v Dalmacijo, a tudi odtod so jih pregnali v letih 630 do 640. Na jugu od Save se obrska moč menda sploh ni nikdar utrdila. Dobrih 150 let je bilo Obrom treba, preden so si spet nekoliko opomogli ter postali nevarni.

5. Samo.

Kdo je bil ta bajni mož in kako daleč je segala njegova vlada?

Ne ve se o njem, odkod je prišel, niti kako je končal svoje življenje. Kronist Fredegar pravi, da je prišel Samo

kot trgovec k Slovanom iz dežele Nemcev (Frankov), drugod pa se trdi, da je rojen Slovan.

Naj je bil katerekoli narodnosti, gotovo je, da je klical Slovane na boj proti Obrom, s katerimi se je bíl uspešno že leta 623.

Slovani so spoznali Samove bojne zmožnosti in so si ga izvolili kraljem (krog leta 627). Po Fredegarjevem poročilu je vladal Samo Slovanom 35 let. Jedro njegove države je bilo na severnem Češkem, kar nam je jasno iz pogostih bojev, ki jih je vodil Samo proti Frankom, Durinkom (Türingom) in Sasom (Saksom), ter iz prijateljskih razmer z lužičkimi in polabskimi Slovani. Fredegar pa nam poroča, da je segala Samova država tudi preko Dunava, preko Korotana do Italije, da je torej združevala češka in slovenska plemena.

Ali je verjetno, da bi se bili Slovani tako nagloma preobrnili v svojih upravnih nazorih in se organizirali v velikansko državo? Saj so bili doslej in še pozneje vedno zariti demokratje, ki niso pripoznavali nikake velike organizacije, razen zadruge in plemena. Prej in slej so se branili celo rahle državne zveze, a tukaj v Samovi dobi pa so naj imeli izjemoma silno državo od Sudetov do Adrije?

Težko si je misliti, da bi se bila čutila plemena ob Dunavu ali celo tostran Dunava v Korotanu v kaki državni zvezi s severnim Češkim, verjetno pa je, da so se vsa ta slovanska plemena v skupni sili začela skupno ustavljati Obrom in se skupno rešila njihovega jarma ter da so se vseh oči obračale tja gor na sever, odkoder so prihajale vesti o slovanskih zmagah in o velikem vojskovodji Samu. O tem ne more biti dvoma, da je v najhujši skupni sili lahko vplival Samȏv glas tudi na oddaljena plemena in budil samozavest in odpornost, da se je njegov bojni klic poslušal do korotanskih Alp, do Tater in do Spreve. Samov bojni klic se je razlegal večkrat, ker še po ukrotitvi Obrov ni bilo konca hudim časom. Silneje so se namreč sedaj jeli

oglašati sovražniki na zahodu, Nemci, proti katerim je mogel imeti uspehe istotako le složen nastop Slovanstva po vsej črti.

Jako značilno in zanimivo je poročilo o začetku Samovih vojn z Nemci. V slovanskih pokrajinah so ob neki priliki pobili frankovske trgovce, kakor so se od frankovske strani pogostoma dogajale krivice Slovanom. Tokrat pa je poslal frankovski kralj Dagobert poslanca Siharja, da zahteva od Slovanov odškodnino. Samo pa ni hotel o odškodnini ničesar slišati in ni pustil frankovskega poslanca niti pred sebe. Sihar pa se je preoblekel v slovansko nošo in tako se mu je posrečilo po zvijači priti pred Sama ter mu sporočiti o svojem poslanstvu. Samo je bil voljen razpravljati z njim o pritožbah, toda o vseh, ne samo frankovskih, tudi o slovanskih, da se odpravijo krivice tu in tam. Sihar pa je jel nerazmišljeno dokazovati in rohneti z žaljivimi besedami, da je dolžen Samo s svojim slovanskim narodom frankovskemu kralju Dagobertu pokornost. Samu seveda ni prišlo na misel, vdati se kdaj Frankom, pač pa je bil pripravljen, skleniti z Dagobertom prijateljsko zvezo, nakar mu je Sihar odgovoril: „Ni mogoče, da bi sklepali kristjani in božji služabniki prijateljstvo s psi.“ (Nemci so bili že kristjani, Slovani pa še pogani.) Samo pa mu je nato odgovoril: „Ako ste vi božji služabniki, mi pa božji psi, a vi vedno delate, kar je Bogu protivnega, potem nam je dovoljeno, da vas raztrgamo z zobmi.“ S tem se je končal razgovor. Samo ni storil drznemu in nadutemu poslancu nič žalega, odrinil ga je le siloma čez mejo in se takoj pripravljal na vojno zoper Franke.

Dagobert je v tem že zbiral proti Samu veliko vojsko z namenom, da si pokori češke in korotanske Slovane. Na jugu si je poklical na pomoč Longobarde, da napadejo obenem korotanske Slovence.

Od treh strani so se vlekle sovražne vojske zoper Slovane, iz Laškega, ob Dunavu in čez Šumavo. Toda Slovani niso držali križem rok. Od Krušnih gor na severnem

Češkem do Jadranskega morja je zgrabilo vse za orožje. V Korotanu se imenuje kot Samov vrstnik vojvoda Valuk.

Na srečo niso mogli motiti Slovanov v tej dobi Obri od zadnje strani, ker so imeli sami svoje domače nemire in prepire z Bolgari.

Dagobertovi zavezniki Longobardi, ki so napadli od južne strani Korotan, in Alemani, ki so vlomili ob Dunavu na današnja avstrijska tla, so imeli nekoliko sreče, ker se poroča, da so se kmalu vrnili s plenom in z jetniki. Njih naval menda sploh ni imel drugega namena, ko napraviti zmešnjavo med Slovani. Glavna Dagobertova vojska pa je stopala proti Šumavi in trčila pri Vogastogradu[1] ob Samovo vojsko. Samo je po tridnevni bitki Franke popolnoma potolkel, razgnal in pobil jim vso vojsko, a Dagobert sam si je v begu komaj rešil življenje.

Odslej so jeli Slovani sami napadati frankovske pokrajine in jih pustošiti. Samove pomoči so si iskali polabski Slovani in celo nemški Sasi, hoteč se rešiti frankovske vlade.

O domačem Samovem življenju vemo le, da je živel v mnogoženstvu in da je imel 32 sinov ter 15 hčera. O koncu njegovega vladanja in življenja (menda 658) nimamo poročil. A Slovanstvo se odslej ni več vzmoglo k skupnemu nastopanju kot enotna moč.

6. Slovensko vojvodstvo v Korotanu.

Naravna lega slovenskih pokrajin ni bila tako ugodna za ustanovitev velike narodne organizacije, kakor na Češkem, kjer je Samov narod imel kroginkrog visoko gorovje, ki je bilo nekaka naravna narodna meja, čez katero ni bilo sovražnikom lahko prihajati in odhajati. Celo naravno je torej, da se slovenska plemena niso tako kmalu čutila kot enotna

---

[1] Kje je ležal Vogastograd, Wogastisburc? Češki zgodovinar Palacký je čital „Togastisburc“ in misli na grad Tuhošt (Domažlice pri Plzni). Najnovejša in najboljša razlaga pa kaže na grad in goro Uhošt (Burberg) pri Kadanji (Kaaden) na severozahodnem Češkem.

celota, kakor češka plemena v svoji deželi, ki je podobna veliki kotlini, kjer so si izbrala ta-le središče na Višegradu v sedanji Pragi.

Slovenska zemlja je odprta na vzhodno stran, kamor visi k dunavski nižini. Tu ni postavila narava nikake meje ali gorske ograje proti Obrom. Zahodni del pa je tako gorat, da med posameznimi plemeni zopet ni moglo biti živahnega občevanja in trajne trdne zveze. Edino na sedanjem Koroškem je tudi narava pomagala, da so začutila tukajšnja plemena potrebo skupnosti. Koroška dežela je ravnotako podobna veliki votlini, ker jo brani na vseh straneh težko prestopno gorovje, na jugu Savinske planine, Karavanke in Ziljske planine, na severu pa dolgi grebeni Visokih Tur. Po tej koroški kotlini teče Drava, ki ima le ozek izhod na Štajersko in ozek vhod iz Tirolskega.

Nič čudnega torej ni v tem, da slišimo že v sedmem stoletju v Samovi dobi o slovenskem vojvodi Valuku v Korotanu, ki je prvi v vrsti korotanskih vojvod, kar jih imenuje zgodovina.

Na sedanjem Koroškem so si ustanovili Slovenci kmalu po naselitvi vojvodsko zvezo svojih zadrug in plemen, ko še o podobni veliki organizaciji drugod pri Slovencih ni slišati. Na jugu in na vzhodu v Panoniji se nam prikazujejo vojvodstva mnogo pozneje.

Naravno središče korotanskih Slovencev je bilo blizu Celovca na Gosposvetskem polju, kjer stojita zdaj vasi Krnski grad (Karnburg) in Gospasveta (Maria Saal). Tukaj so našli Slovenci po svojem prihodu še mnogo razvalin nekdanjega rimskega mesta Virunum in so si sezidali iz njih grad,[1] v katerem so bivali korotanski vojvode.

Vojvodstvo se je razvilo iz žup, toda kako in kdaj, na to ne more nihče jasno odgovoriti. Dva vzroka sta še

[1] Iz razvalin starega mesta Virunum je zložen tudi vojvodski prestol, ki stoji še dandanes na Gosposvetskem polju, in tudi takozvani slovenski knežji kamen je kos starega rimskega stebra.

uspešno vplivala na ta razvoj, 1. vzgled nemških sosednih vojvodstev in 2. potreba združitve proti Obrom in Nemcem.

Vojvode so se začetkoma gotovo volili. A volitev se je odpravila in na njeno mesto je stopila dedna vojvodska pravica vojvodove rodovine. Kljub temu pa se je ohranila demokratska uprava, kakor se vidi iz obreda, po katerem so se vmeščali korotanski vojvode. Ta starodavna navada nam je znana sicer iz mnogo poznejšega, že krščanskega poročila, toda njen značaj kaže, da sega daleč nazaj v pogansko dobo.[1]

Vojvoda je bil odgovoren narodu za svoje delovanje tudi pozneje, ko je imel svojo oblast že po dedni pravici. Samovladarske moči slovenski vojvoda ni imel, kakor so jo imeli nemški vojvode. Vsak slovenski vojvoda je moral dati ljudstvu ob svojem nastopu svečano obljubo, da mu bo dober in pravičen branitelj vdov in vere. Vojvoda naj je videl iz obreda, da je dobil oblast od ljudstva in da traja njegova oblast le tako dolgo, dokler postopa složno in sporazumno z ljudstvom. Še pozneje, ko so bili Slovenci podložniki nemških kraljev, je imel narod pravico zavrniti vojvodo, ako mu ni ugajal, in kralj mu je moral poslati drugega vojvodo. Obljuba se je dajala zbranemu narodu na

---

[1] Nekateri zgodovinarji menijo, da je vmeščavanje korotanskih vojvod jako mlad običaj, še le iz tiste dobe, ko se je odstavila domača vojvodska rodovina in ko je izročeval nemški kralj koroško deželo nemškim knezom. Po mnenju teh zgodovinarjev je sprejemal slovenski narod na ta način tujerodnega (nemškega) vojvodo med sebe. Nekateri nemški zgodovinarji pa bi sploh radi utajili prvotno slovenski značaj tega obreda, kar je seveda že celo brezumno. — Običaj se je lahko nekoliko izpremenil v poznejši dobi tujih vojvod, toda ni dvoma, da so se vmeščali že poprej domači slovenski vojvode po tem obredu, ki je že staroslovanskega izvira. Tudi pri drugih Slovanih so se vmeščali knezi na podoben način. Češki knezi so obljubljali celo podobno kakor korotanski vojvodi raz javni prestol, ki se je čuval na Višegradu. Verjetno je torej, da so se po tem obredu vmeščali že v sivi starodavnosti v slovanski pradomovini plemenski župani.

Gosposvetskem polju. Pozneje po pokristjanjenju Slovencev je dobil obred celo krščansko lice in se nam opisuje tako:

Pri Krnskem gradu pod goro Krnom stoji vojvodski kamen. Na kamen sede kmet svobodnega rodu, ki ima po svojem rodu pravico, da sprejema za narod obljubo novega vojvode. Kroginkrog se je nabralo naroda brez konca in kraja, čakajočega novega vojvodo, da sliši njegovo obljubo.

Vojvoda prihaja. Krog njega se giblje polno bogato oblečenih spremljevalcev. Toda vojvoda se mora poprej preobleči nego se približa kamenu. Vojvodsko krasno obleko vrže raz sebe in se oblečc v preprosto kmetsko serino, obuje si trde kmetske črevlje, na glavo si postavi širok siv klobuk. Z eno roko se opira ob palico, z drugo pa vodi marogastega bika in lisastega konja. Tako se bliža.

Kmet na kamenu ga zagleda in vpraša ljudstvo v slovenskem jeziku:

„Kdo je tisti, ki tam prihaja?“

Ljudstvo odgovarja: „Deželni knez je.“

Kmet vpraša: „Ali je pravičen sodnik? Ali bo skrbel za blagor dežele? Ali je svobodnega rodu? Ali časti in brani pravo vero, vdove in sirote?“

Ljudstvo odgovarja: „Da, in vselej bo!“

Nato obljubi vojvoda pri svoji vesti, da bo pravičen.

Nato vpraša kmet zopet: „Toda po kaki pravici me hoče pregnati z mojega sedeža?“

Ljudstvo odgovarja: Šestdeset beličev dobiš, to marogasto živino in obleko, ki jo nosi vojvoda na sebi, in tvoja hiša bo prosta vseh davkov.“

Vojvoda se postavi pred kamen. Kmet ga udari rahlo po licu, opominjajoč ga, naj bo pravičen sodnik. Nato prepusti prestol vojvodi in si vzame živino. Zdaj stopi vojvoda na kamen, mahne z golim mečem na vse štiri vetrove in obljubi slovesno narodu, da mu bo varuh in pravičen sodnik.

Nato se napije vode iz svojega klobuka v znamenje, da bo zmeren in zadovoljen s tem, kar rodijo domača tla.

Po obljubi gre vse v gosposvetsko cerkev k službi božji. Po maši so vojvoda spet preobleče in sede k obedu. Po pojedini jezdi k vojvodskemu prestolu, kjer priseže, da bo ohranil deželni gosposki vse stare milosti in svoboščine neizpremenjene, in kjer sodi prepire in deli najeme.

To je bil obred vmeščanja korotanskih vojvod.

Pravijo, da sta dva kmeta, Gradnik in Partovčan, kosila, žela, požigala in pokončavala polje, koder in kakor sta hotela, dokler je trajal obred, to pa zato, da bi videl narod, kako bi se mu godilo, če bi ne imel gospodarja, varuha, branitelja in sodnika.

7. Furlani in Bavarci.

Po velikih bojih Slovencev z Obri, Nemci in Longobardi v Samovi dobi so se sosedje nekoliko pomirili, kakor bi se bali drug drugega. V drugi polovici 7. stoletja (krog leta 660) pa so se jeli spet oglašati stari sovražniki, Furlani in Nemci.

Poročila o manjših bitkah ob narodni meji med Furlani in Slovenci govore zdaj o uspehu Slovencev, zdaj spet o furlanski zmagi. Gotovo pa so bili Slovenci večinoma močnejši in srčnejši, ker so pogostoma napadali Italijo in so se Furlani morali braniti. Izmed furlanskih vojvod, s katerimi so imeli Slovenci precej posla, je najbolj znan vojvoda Ferdulf koncem 7. stoletja, ki je hrepenel po razširjenju svoje oblasti po slovenskih pokrajinah. Ker pa Slovencem v goratem Korotanu ni mogel do živega, jih je naščuval nalašč na sebe, da bi jih izvabil na napad v furlansko ravnino, kjer jih je hotel dobro pripravljen uničiti. Korotanci niso spoznali zvijače in so se res navalili na njegovo vojvodino. Zagledavši pa nenadoma pred seboj silno Ferdulfovo vojsko so uvideli, da so v pasti, iz katere ni izhoda. Pred Ferdulfom so se naglo utrdili na neki ostri višini. Ferdulf jih je takoj naskočil brez ozira na njih ugodnejšo lego, a

Slovenci so ga takorekoč zasipali s puščicami in kamenjem ter mu uničili cvet njegove vojske (leta 705).

Dosti več opravka je bilo v isti dobi z Bavarci. Bavarsko pleme je priznavalo že od 6. stoletja vrhovno frankovsko oblast, ki je razširila krščanstvo po Bavarskem. Toda Bavarci so hodili, dasi so bili že kristjani in podaniki Frankov, pogostoma na lastno pest plenit na slovensko zemljo, kar pa se jim je zaporedoma vračalo. Leta 696. je udarila silna slovenska četa na Bavarsko, leta 720. so pobili Bavarci slovenske trume, a pet let pozneje so Slovenci že zopet pustošili po nemških delih Solnograjske in po Bavarskem. Listine iz teh let govore pogostoma o Slovencih kot „krutih poganih", morečih in požigajočih po krščanskih krajih.

Posamezni slovenski rodovi pa so se stalno vrinili na Bavarsko in si ustanovili v redkeje naseljenih pokrajinah svoja selišča. Odkod bi drugače bilo toliko slovenskih imen krajev in vasi, gora in gozdov ter gospodarskih izrazov na Bavarskem do današnjega dne? Nekatera slovenska selišča so menda nastala tudi po slovenskih bojnih jetnikih, katere so si gonili Bavarci (kakor pozneje Turki) kot zaplenjene sužnike s seboj na nemško, da bi jim obdelovali puste pokrajine njihove dežele.[1]

V prvi polovici 8. stoletja sta se stranki spet nekoliko pomirili. Bavarci so utihnili, ker so imeli lastnih skrbi preveč. Njihovi vojvode so si želeli namreč že dolgo, da bi se znebili vrhovnega vladarstva frankovskih kraljev in so se često dvigali proti njim. Zoper Franke pa so bili preslabi. Zato so se pomirili s Slovenci in jih celo vabili na pomoč zoper Franke, čemur so se Slovenci radi odzivali, upajoči na plen in vedoči, da ne morejo s tako pomočjo ničesar izgubiti. Slovenske čete so prihitele leta 743. na pomoč bavarskemu vojvodi Odilu, ki se je upiral Frankom brez uspeha.

[1] O trdem načinu, kako so ravnali Nemci z zajetimi in podložnimi Slovani, kaže dovolj njihova beseda „S k l a v e", ki je pomenila Nemcem prvotno „Slovana" (sedaj „Slave"), obenem pa zajetega sužnja, roba.

V Korotanu se imenuje takrat slovenski vojvoda Borut.

Po mnogoletnem počivanju in zbiranju moči so se bili v tej dobi ojačili zopet Obri. Leta 745. so prihrumeli v Korotan plačevat starih dolgov s tako silo, da se jih Borut ni mogel obraniti. Zato se je obrnil do svojih novih zaveznikov Bavarcev in jih prosil vzajemne pomoči. Bavarska vojska je resnično bila kmalu v Korotanu in ob Litavi in Aniži v „Sloveniji" (Nižje Avstrijsko), odkoder je pregnala Obre (leta 748.). Toda predrago so morali Slovenci poplačati to bavarsko pomoč. Bavarci se namreč po končanem opravilu niso več umaknili iz Korotana, ampak so prisilili Boruta in njegov narod, da je priznal kot plačilo za pomoč bavarsko vrhovno oblast. V poroštvo zvestobe so si vzeli Bavarci s seboj kot tale Borutovega sina Gorazda in nečaka Hotimira z drugimi imenitnimi mladeniči in možmi.

Bavarci so torej končno dosegli na lahek način oblast nad Korotanom, po kateri so hrepeneli že nad 150 let in katere si z vojskami niso mogli priboriti. Odslej je zgodovina korotanskih Slovencev združena v političnem in kulturnem oziru z zgodovino Bavarcev.

8. Začetek krščanstva med Slovenci.

Krščanska vera je le polagoma in težavno premagovala velike zapreke, preden si je priborila trdna tla med Slovenci, ki so se je krčevito branili hoteč si ohraniti svoje starodavno poganstvo.

Kdo je prvi poizkušal zasaditi cvetlico krščanstva na Slovenskem? Kdaj je stopil prvi misijonar na naša tla?

Krščanska vera se je bila razširila že v rimski dobi po Panoniji in po Noriku, toda za preseljevanja narodov je ginila in poganski Slovenci so zatrli njene zadnje ostanke.

Kot prvi oznanjevalec krščanske vere med Slovenci se omenja belgijski škof Amand, ki je v Samovi dobi (okrog

leta 630.) na kratek čas oznanjal sv. evangelij med Korotanci, toda brez uspeha.

Glavni razširjevalci krščanstva med Korotanci so bili Bavarci in Franki, od katerih je prihajala večina misijonarjev. V prvi polovici 8. stoletja je potoval po Slovenskem kot apostol krščanstva Emeran. Spremljal ga je duhovnik Vitalis, ki je govoril slovenski, da bi dosegla več uspehov.

Toda ves trud je bil zaman, dokler so si ohranili Slovenci v političnem oziru svobodo in neodvisnost. Ko pa se je prelomila narodna svoboda in so se vdali Slovenci Bavarcem (leta 748.), takrat so se zjasnila vremena krščanstvu. Slovenski mladeniči prišedši kot talniki na bavarski vojvodski dvor, so se vzgajali tam v krščanski veri. Dobro se je vedelo, da bodo ti mladeniči (Gorazd, Hotimir itd.), ki so imeli v svojem času prevzeti vodstvo svojega naroda, najlažje pomagali nemškim misijonarjem ter podpirali njihovo delo.

Po smrti vojvode Boruta se je takoj vrnil iz Bavarskega njegov sin Gorazd (750), da nastopi po očetu vojvodsko mesto v Korotanu. Gorazd je bil prvi slovenski krščanski vojvoda, toda o njegovih činih nam ni ničesar znanega, ker je umrl že v tretjem letu svojega vojvodovanja.

Sedaj se je vrnil Gorazdov bratranec Hotimir, da prevzame vojvodstvo. Hotimir je bil goreč kristjan. Pripeljal si je s seboj iz solnograjskega samostana misijonarja Majorana. Ker pa krščanstvo še vedno ni napredovalo zadosti naglo, je prosil Hotimir solnograjskega škofa Virgilija, naj obišče njegovo vojvodino in utrdi narod v novi veri.

Virgilij sam ni prišel na Slovensko, toda trudil se je jako za krščanstvo med Slovenci. Poslal jim je škofa Modesta s štirimi duhovniki, kateremu je dal oblast oznanjevati sv. vero, ustanavljati cerkve in posvečevati duhovnike. V Korotanu so ustanovili takrat cerkev Marije Device pri Gospej Sveti. Škof Modest ni imel stalnega sedeža, ampak je potoval kot pravi apostol iz kraja v kraj. Po njegovi smrti

je poslal Virgilij v Korotan duhovnika Latina in za njim še druge misijonarje.

A s temi nemškimi duhovniki ni bila zadovoljna velika večina Slovencev. Slovence je bolelo gotovo tudi srčno prijateljstvo njihovega vojvode Hotimirja z bavarskim vojvodo Tasilom II., ki je izkoriščal Hotimirjevo dobrodušnost in popustljivost ter razširjal bavarske meje na škodo Korotana. Koj po Modestovi smrti (765) so nastale med Slovenci domače vojne, ki so imele gotovo verske vzroke. Poganska stranka je sovražila tujce in njihovo novo vero, katero je branil Hotimir s krščansko stranko. Na začetku upora so se umaknili tujci, ki so bili privreli že mnogobrojni v deželo, nazadnje pa je vendar-le zmagala krščanska vojska pod Hotimirjevim vodstvom, ker se poroča, da so se takoj po končanem uporu vračali krščanski propovedniki med Slovence.

Miru pa odslej ni bilo. Staroverci so se uprli kmalu drugič in spet so pobegnili nemški duhovniki. Po Hotimirjevi smrti (769) se je poganska stranka omogla ter pregnala iz Korotana vse, kar je bilo tujega in novega. Boj ni veljal samo krščanski veri, ampak tujcem sploh, pritiskajočim na Korotan. Hotimirjevega naslednika V o l k u n a (Valjhuna) pogani niso pripoznavali, ker je bil kristjan in prijatelj Nemcev. Takrat ni bilo več let (769—772) nobenega nemškega duhovnika na Slovenskem, obenem pa se je začasno popolnoma končala bavarska posvetna oblast nad narodom.

Vojvoda Volkun se je obrnil zopet do Bavarcev s prošnjo za pomoč krščanski stranki in sebi. Leta 772. mu je privedel bavarski vojvoda Tasilo II. veliko vojsko. Po kratkem, a hudem boju je premagal Volkun pogane in jih tako oslabil, da se niso mogli več resno upirati, sam sebi pa je utrdil vojvodsko oblast.

Pod Volkunovim varstvom se je začelo spet iznova delo za razširjanje krščanstva. „Korotanski apostol“, škof Virgilij je poslal Volkunu šestkrat duhovnikov, razen tega

pa so se nahajali sedaj že tudi med Slovenci zmožni mladeniči, ki so se posvečevali v duhovnike.

Še preden se je popolnoma udušil zadnji upor poganov, je ustanovil vojvoda Tasilo v Inihu (Innichen) na sedanjem Tirolskem samostan (770), da bi pokristjanil ondotne Slovence. (V listini se pravi, „da bi se neverno slovensko pokolenje pripeljalo na pot resnice".) To je bil prvi samostan na slovenskih tleh. Kmalu (777) je ustanovil Tasilo še drugi samostan ob reki Kremži, kjer leži dandanes trg Kremsmünster na Gornjem Avstrijskem. Tasilo je bogato obdaril nove samostane. Ustanovna listina drugega samostana navaja slovenske zadruge z županom vred, ki jih je podaril Tasilo samostanu.[1]

Vojvoda Volkun je živel do svoje smrti v miru in prijateljstvu z Bavarci, a kljub svoji krščanski gorečnosti in kljub delavnosti mnogih duhovnikov je zapustil med Slovenci še vendar veliko poganov, kar dokazuje trud njegovega naslednika Inga (krog 800), ki je pregovoril nekoliko slovenskih poganskih prvakov, da so se dali krstiti.

Minilo je precej desetletij, preden je prodrlo krščanstvo v zadnje gorske vasi, na vzhod in na jug po Korotanu in po Panoniji. Na jugu so marljivo razširjali krščanske nauke duhovniki iz Italije in Ogleja ter izkušali prehiteti nemške solnograjske oznanjevalce.

Spomin starih poganskih navad in obredov pa se ni dal niti po stoletjih docela iztrebiti. Poganski solnčni godovi in prazniki so se slavili še vedno. Treba jih je bilo siloma zatirati ali pa uvajati podobne krščanske praznike.

---

[1] Ime slovenskega „župana" se imenuje tukaj prvič. — Da je Tasilo ustanavljal tako marljivo samostane in daroval njim in raznim škofom velikanska posestva, tega ni pripisovati njegovi verski navdušenosti — katere Tasilo sploh ni poznal, — ampak želji, da si pridobi in nakloni prijateljstvo višje duhovščine, ker je bil potreben nje pomoči v boju proti frankovskim kraljem. Toda uračunil se je. Duhovščina ga je zapuščala kljub temu. Karl Veliki je nazadnje ukrotil in kaznoval upornega bavarskega vojvodo.

Kar se ni strinjalo s krščanskim življenjem, se je odpravljalo in prepovedovalo. Toda ni menda na svetu ljudstva, ki bi z lahkoto pokopalo starodavne spomine in običaje ter mahoma izpremenilo svoje življenje, da bi sinovi poganskih očetov živeli od zibeli do groba celo po krščanskem načinu. Slovenci so v tem oziru še posebno žilavo ljudstvo in res nam pričajo zapisniki pridigarjev in duhovnikov še dolgo, da se je ohranilo v narodu staro praznoverje, veliko starih navad in običajev. Saj še poslušamo dandanes pravljice in bajke z ostanki poganskega bajeslovja, razne prazne vere, izvirajoče iz nekdanjega češčenja ognja, še dandanes zažigamo ob nekaterih prilikah kresove, obhajamo na starodaven način sedmine itd. (glej str. 23. n.)

9. Začetek frankovske oblasti po Slovenskem.

Nemško frankovsko pleme si je ustanovilo državo, ki se je razprostirala v osmem stoletju od Atlantskega morja in Španskega do slovanskih narodov, do Korotana in do Šumave. Ta država je bila sploh najmočnejše krščansko kraljestvo. Naraščala je še vedno na vzhod in na sever, posebno za vlade kralja Karla Velikega (768—814), ko se je raztegnila tudi čez Slovensko.

Frankovski kralji so hrepeneli že od nekdanjih stoletij po vladi nad podunavskimi pokrajinami. Saj je znano, da je izkušal že frankovski kralj Dagobert uničiti Samovo državo (630), kar se mu ni posrečilo. Dagobertovi nasledniki so bili slabi vladarji, deloma pa niso niti utegnili, da bi izdatno nadaljevali boj zoper slovanska in vzhodna nemška plemena.

Kot orožje za razširjanje frankovske oblasti ni služil samo meč, ampak tudi krščanska vera. Pokazalo se je namreč, da so poganski narodi silno neposlušni in trdovratni ter da se ne dado krotiti kakor krščanska plemena. Treba je bilo tedaj divje ljudstvo pokrstiti, da se mu ublaži uporni duh

in da se nauči pokornosti in ponižnosti. Zato so spremljali frankovskega vojščaka verski oznanjevalci ali pa so mu pripravljali pot.

Frankom so bili podložni tudi Bavarci. Bavarski vojvode pa so si ohranili precej samostojnosti in samouprave svoje vojvodine ter so razširjali svojo oblast sami ob svojem še nad korotanskimi Slovenci. Ko so pripoznali Korotanci za vojvode Boruta vrhovno bavarsko oblast, so postali z Bavarci vred podložniki frankovskega kralja. Vezi med Korotanci in Franki pa so bile tako rahle, da se sploh niso čutile. Frankovski kralj Pipin menda s Slovenci ni imel nič več opraviti, nego da jim je potrjeval vojvode, Gorazda po Borutovi smrti in za njim Hotimirja.

Pipinov sin in naslednik Karl Veliki pa je jel siloviteje razširjati frankovsko oblast na vse strani. Leta 773. ga je naprosil papež, naj si upokori Longobarde na severnem Laškem, ki so imeli v svoji oblasti tudi Furlanijo s precejšnjim kosom slovenske zemlje (Goriško). Karl je pobil Longobarde, odstavil njihovega kralja Desiderija ter se polastil vse njegove države, po kateri je nastavil frankovske grofe. Najznamenitejši med njimi je bil furlanski mejni grof Markarij v Čedadu, čegar oblast je segala tudi čez furlanske (goriške) Slovence.

V letih 773 in 774 je prišel torej južnozahodni del Slovencev v oblast Karla Velikega. Sedaj je bilo na vrsti tržaško ozemlje in Istra, krajno krilo grškega cesarstva. Istrijani so bili oslepili in izgnali svojega škofa, ko je pobiral cerkveno desetino, ker so ga imeli na sumu, da je zaveznik Frankov. Papež je prosil nato furlanskega mejnega grofa Markarija, naj kaznuje Istrijance. V sledeči vojni so zasedli zmagovalni Franki vso Istro in še deloma Dalmacijo (788). Karl Veliki je nastavil v Istri svojega vojvodo, nekega Ivana, ki se je odlikoval v poznejših vojnah z Obri. Istrijanci so plačevali odslej Frankom isti davek, kolikor

so ga dajali nekdaj v Carigrad, namreč 344 mark (blizu 400.000 kron naše veljave).

Bavarskega vojvodo Tasila je zelo bolela frankovska bojna sreča. Bil je popolnoma osamljen, ko je propadel njegov sorodnik in zaščitnik, longobardski kralj Desiderij, toda ni popustil od svoje misli, kako bi se otresel Karlove vlade. Uprl se je, upajoč na pomoč duhovščine, toda Karl ga je prisilil, da se je zopet spokoril in prisegel zvestobo (781, 787). Po odhodu frankovskih vojsk pa je prelomil prisego, zvezal se z Obri in izkušal pridobiti Slovence za svoj novi upor proti Karlu. Obri so bili hipoma pripravljeni in so prihiteli na Bavarsko, obenem pa so napadli nove frankovske pokrajine na severnem Laškem. Karl pa je vjel Tasila, vzel mu vojvodino ter ga zaprl v samostan leta 788.

Bavarsko je postalo frankovska pokrajina, ki se je razdelila med Karlove zveste grofe.

Korotan, ki je spadal doslej k bavarski vojvodini, je prišel leta 788. pod neposredno oblast Frankov. Toda med Slovenci ni izpreminjal Karl dosedanjega redu, kar nam dokazuje, da so se mu vdajali Slovenci radovoljno in da so ga podpirali v boju zoper Bavarce in Obre. Večina Slovencev je bila že v frankovskem varstvu, le Panoncem so gospodarili še vedno Obri. A tudi na Obre je prišla vrsta.

Obri so bili jako nesložno ljudstvo. Boji njihovih velikašev med seboj in upori podjarmljenih narodov so jih neprenehoma slabili. Karl Veliki je gotovo spoznal gnilobo njihove države in je upal tem laže na zmago.

Po dolgih pripravah je začel Karl na življenje in smrt vojno z Obri. Preko Češkega, ob Dunavu in iz Italije preko slovenskih pokrajin je poslal Karl svoje vojske, premagoval sicer Obre, toda ni dospel celo do njihovih trdnjav. Dva meseca so plenile in pustošile frankovske vojske po obrski zemlji ter se vračale s plenom. Slovenski vojvoda Vojnomir in furlanski mejni grof Erik (Markarijev naslednik) sta prodrla globoko v obrsko državo, razrušila prvo glavno

obrsko trdnjavo med Dravo in Rabo, kjer se je hranil dvestoletni obrski plen. Ogromne zaklade sta poslala Karlu (796). Kmalu so izgubili Obri še drugo trdnjavo ter so se morali umakniti čez Dunav.

Leta 796. so se rešili panonski Slovenci krute obrske vlade. Cerkvena oblast nad tukajšnjimi poganskimi Slovenc se je prisodila solnograjskemu škofu.

Obri so nekolikokrat prisegli Frankom zvestobo in obetali mir, toda ni jim bilo verjeti. Komaj so se čutili varne, takoj so se zopet uprli. A njihova slava je minila, plemstvo je poginilo v bojih, ostanki ljudstva so imeli le še puščavo. Franki so jim bili pograbili vse zaklade in obogateli z njimi „kar čez noč“.

Zadnje ostanke Obrov so potisnili Slovani popolnoma v kot. Ker se jim je zabranjevalo prosto razbojniško življenje, so se prisilili k miru in delu, ki je bilo zoprno njihovemu značaju. Zato so slabeli in ginili, dokler niso izginili. Pomešali so se deloma s Slovani in izgubili med njimi svoj jezik. Če jih je ostalo še kaj, so se menda pridružili sorodnim Ogrom, ki so zavzeli 100 let pozneje podunavsko nižino. Ime „Ober“ se hrani le še v pripovedkah in znači groznega velikana.

Da se zavaruje država ob novih mejah v Panoniji, je osnoval Karl novo mejno krajino ali marko, „Vzhodno marko na sedanjem Avstrijskem in v Panoniji do Drave. V tej mejni krajini je postavil za svojega namestnika grofa Gerolda († 799).

10. Sklep druge dobe.

Ob prehodu v 9. stoletje je minilo že nad dvesto let, odkar so zasedli Slovenci svojo novo domovino. Koliko pa je bilo med temi leti resnično mirnih in srečnih? Res je, da se je narod precej dolgo srečno otepal sovražnikov, prežajočih krog in krog na plen in gospodstvo v slovenskih

pokrajinah. A kakor so omagovala krajna plemena že prej pod Obri, Nemci, Longobardi in Furlani, tako je omagal koncem 8. stoletja ves narod pod nemško premočjo. Nemški narod je slavil takrat prve uspehe svojega pritiskanja na vzhod, ko si je osvajal v letih 773, 788 in 796 korak za korakom slovensko zemljo, katere ni izpustil več iz svoje oblasti. Leta 800. so priznavali vsi Slovenci Karla Velikega za svojega gospodarja.

Tretja doba.

Slovenci v letih 800—1276.

Pregled:

Slovenski narod je propadal v gmotnem oziru. Krščanstvo se je sčasoma razprostrlo po vsem Slovenskem, toda to-le ni ublaževalo težkega družabnega stanja, v katero se je bolj in bolj pogrezal narod. Cerkvena oblast je bila le pomočnica nemške politične vlade, teptajoče pravice in svobodo naroda. Narodni upori niso imeli nikakega uspeha. Domača starodavna uprava se je odpravljala, slovensko ozemlje se je delilo v marke, grofije in vojvodine, katere je upravljalo nemško plemstvo in uradništvo. Ponemčevanje se je gojilo z vso silo pod varstvom plemstva in cerkve, ki sta dobivala ogromna posestva po Slovenskem. Na Panonijo se je raztezalo uspešno delo slovanskih blagovestnikov, a vse kulturno delo so uničili Ogri. Tlačanske in davčne dolžnosti začetkoma sicer še niso nalagale ljudstvu prehudih bremen, polagoma pa so naraščale in tlačile narod v bedo in nevoljo.

1. Slovenci za vlade Karla Velikega.

Vlada Karla Velikega pomenja začetek tisočletnega tlačanstva našega naroda.

S Slovenci se Karl ni bojeval. Slovenci so bili njegovi pomočniki zoper Obre in so se po ugonobitvi Obrov rado-

voljno vdajali njegovi oblasti. Zato jim je pustil Karl, ki ni bil samo bojevit zmagovalec, ampak tudi moder in previden vladar, domače vojvode in župane ter vso upravo. Ni se vtikal v slovenske domače razmere in običaje in je čakal, da se navadi ljudstvo nemške vlade. Le skrajni vzhodni in južni Slovenci v takozvanih mejnih krajinah so dobili nemške grofe in upravitelje in branitelje državnih mej. Drugod pa so vladali vsaj po imenu domači župani in vojvode pod nadzorstvom kraljevih namestnikov, nemških škofov in duhovnikov. V Karlovi dobi se nam imenujejo kot slovenski vojvodi razen Vojnomira in Inga še Pribislav, Cemika, Stojmir in Etgar.

Karl je dobro vedel, da bi žalil mirni narod, ako bi segel mahoma po starih pravicah in navadah. Preden bi se naj to zgodilo, je skrbel, da se dobro utrdi med narodom krščanstvo. Saj je prodrlo do njegove dobe krščanstvo samo deloma čez Korotan in čez furlanske Slovence; Panonija pa je bila še skoro vsa poganska. Skrb za razširjanje krščanstva med vzhodnimi Slovenci je izročil Karl solnograjskemu škofu.

Po smrti škofa Virgilija († 784) je pošiljal njegov naslednik Arno duhovnike v Korotan. Ko pa se je po velikih Karlovih pridobitvah razširila solnograjska škofijska oblast še čez Panonijo, je dosegel Arno, da je postal nadškof (798).

Arno je prihajal po kraljevem naročilu tudi sam med Slovence, pridigal med njimi, ustanavljal jim samostane in posvečeval cerkve ter opravljal svoja duhovska pastirska opravila. V listinah so zaznamovani nadškofovski obiski v Ptuju, v Vuzenici (Pesnici? Bussnica?) in celo v Blatnem gradu na sedanjem Ogrskem. V Korotanu ga je jako podpiral vojvoda Ingo, v Panoniji pa mejni grof Gerold.

Zaradi svoje bolehnosti in prevelike obsežnosti solnograjske nadškofije si je želel Arno za slovenske kraje posebnega škofa, sebi podložnega. Arnovi želji se je ugodilo in tako je dobil (menda 799) pomočnika škofa Teodorika, katerega je povedel sam z grofom Geroldom v slovenske

pokrajine, ga priporočil ondotnim vojvodam in županom ter mu odkazal Korotan in Panonijo do Drave in Dunava.

V južnih delih slovenskega ozemlja pa so se trudili oglejski patriarhi, da bi razširili in utrdili krščansko vero in obenem svojo cerkveno oblast pod varstvom furlanskih mejnih grofov. Oglejski duhovniki so prestopili že Dravo in delovali na severni strani v Korotanu in Panoniji, torej v tistem delu, ki ga je upravljal škof Teodorik za solnograjskega nadškofa. A tukaj je nastal prepir med Oglejem in Solnogradom zaradi škofijskih mej. Da bi napravil konec prepirom, je določil Karl Veliki leta 811. Dravo kot mejo. Oglejski patriarhi so dobili južne pokrajine do Drave, solnograjski nadškofje pa Korotan in Panonijo severno od Drave. Donavsko dolino (zemljo severno od Alp do Donave) so upravljali pasavski škofje.

Zakaj so škofje tako hiteli, da bi se prehiteli in si razširili škofije? Krivo bi bilo trditi, da jih je gonilo samo versko navdušenje. Vedeti nam je treba, da so se s škofijsko oblastjo družili tudi dohodki. V pokristjanjenih krajih se je pobiral cerkveni davek, desetina vseh pridelkov, ki se je porabljala v cerkvene namene, za upravo in troške cerkvenih stavb. A gotovo je ravno pobiranje desetine jako zadrževalo razširjevanje krščanstva, ker niti oni Slovenci niso dajali radi desetine, ki so bili že čez pol stoletja kristjanje, kaj še le novi spreobrnjenci. Desetina je bila glavni vzrok, zakaj se ljudstvo ni sprijaznilo z nemško duhovščino in zato nam je razumljivo, da so potomci s toliko večjim veseljem pozdravljali pol stoletja pozneje druge blagovestnike, sv. Cirila in Metoda, ki sta prišla le učit, ne pa obenem pobirat davkov. Slovenski narod ni plačeval nikomur radovoljno davkov, ki so bili staremu slovanskemu zadružnemu življenju sploh neznani.[1] Kako zoprna je bila desetina Slo-

[1] Razen cerkvene desetine je nakladala davke kmalu posvetna vlada. Franki so jih nalagali vsem podjarmljenim narodom in so jih po-

vencem, vidimo iz tega, da so se trudili solnograjski nadškofje še dobrih 200 let, preden so se navadili njihovi slovenski podložniki rednega plačevanja. Med narodom je nastajala nevoljnost in bilo je treba samo prilike, da se upre novemu redu. A dokler je živel silni kralj Karl, se je ohranil mir, ker se je vedelo, da bi bil proti njegovi vladi vsak upor brez uspeha.

2. Uničenje starodavne slovenske uprave.

Kljub jako previdni politiki kralja Karla Velikega je čutilo ljudstvo, da se mu krajša in jemlje svoboda od leta do leta. Vsa neobdelana zemlja je postala kraljeva last. Po frankovskih nazorih je bilo vse kraljevo, kar je bilo zemlje brez gospodarja. Dosedanji svobodni prebivalci so ostali

---

birali večinoma o veliki noči. Franki sami pa niso plačevali davkov, ker se je plačevanje smatralo za znamenje odvisnosti. Davkov prosta so bila tudi posestva darovana cerkvi in posestva cerkvene in frankovske gospode. Ti posestniki pa so imeli zato druge dolžnosti: gostiti ob kraljevih obiskih njegovo spremstvo, ob gotovih prilikah dajati prirodnine itd. Splošna davčna dolžnost pa se ni mogla uvesti v državi, ker so imeli plemeniti stanovi pravico dovoljevati davke na državnih zborih, kjer so žilavo branili svoje stare pravice. Ko je v 12. stoletju skušal Henrik V. uvesti splošen davek, so se mu uprli stanovi tako, da je moral odjenjati. Niti njegovim naslednikom se ni posrečilo uvesti splošnega davka.

Nekak osebni davek so plačevali v srednjem veku cesarju Židje. Osebni davek se je naložil pozneje tudi samostanom in opatom kot odškodnina za oprostitev vojaške dolžnosti in državnim vazalom, ki niso imeli nikake druge davčne dolžnosti.

V 15. stoletju vidimo prvi splošni davek (1421) 1% letnih dohodkov. Od leta 1472. se je pobiral že „splošen vinar", od vsakih 1000 gld. po 1 gld., ki ga je plačeval vsak posestnik iz vsega premoženja.

V 16. stoletju je zginil ta davek. Od te dobe imamo natančnejši davčni sestav. Od leta 1521. so dovoljevali državni stanovi vsako leto neko vsoto za državne troške, posebno vojaške. Stanovi pa so si pridržali pravice, da so smeli razdeliti ta davek na svoje podložnike. Deželni gospod je lahko nalagal še davke za državne in deželne potrebe. Le duhovniki in vitezi so bili prosti, njihovi podložniki pa so jih morali plačevati. — V izrednih potrebah se je pobiral izredni davek.

sicer še svobodni na svoji zemlji, toda ker pogostoma niso marali ali mogli plačati desetine in davkov, so izgubljali zaradi tega zemljišča in prostost, postajali iz svobodnih ljudi sužnji[1] in bili navezani na gosposko zemljo, katero so obdelovali. Kralj in vsak drugi gospodar jih je lahko prodajal ali daroval z zemljo vred.

Neobdelano in neobljudeno zemljo je daroval kralj, komur je hotel. Dobivali so jo kraljevi zvesti plemiči in uradniki, škofje, cerkve in samostani.

Razen tega so začeli mejni grofje in kraljevi namestniki, ki so nadzorovali domače vojvode, zahtevati in izterjavati na krut način davke ter postopati tako nasilno in krivično, da je zavrelo med narodom. Ko je nastopil po Karlovi smrti († 814) vlado Ludovik Pobožni in za njim Ludovik Nemec (817 do 876), slišimo o nevarnih uporih podložnih Slovencev in Hrvatov, hotečih se iznebiti davčnih dolžnosti in sploh frankovske vlade. Živel je še v narodu spomin nekdanjih boljših časov in želja po narodni samostojnosti še ni umrla v njem.

V pokrajini ob Dravi in Savi se je uprl leta 819. „knez slovenske zemlje“ Ljutovid[2] ali Ljudevit neznosnemu počenjanju kraljevega namestnika, furlanskega vojvode Kadolaha. Pregnal je Bavarce in Franke, kar jih ni pobilo ljudstvo. Takoj so se pridružili Ljutovidu Korotanci in vstaja se je razširila v veliko nevarnost. Ljutovid je pobil prvo frankovsko vojsko, ki je prihitela nadenj s Furlanskega, ter poslal poslance na državni zbor v Ingelsheim (819). Bil je voljen priznati vrhovno frankovsko oblast, ako mu kralj iz-

[1] Prim. opazko na str. 52. Že v listini iz leta 828. se rabi v Kremsmünstru ime Slovencev za sužnike. In še v 12. stoletju se čita, da so si prodajali gospoda Slovence kot sužnike in da so jim bila slovenska dekleta prav kakor „izvozno blago“. Listine govore zadosti jasno, kako so ravnali posvetni in duhovni gospodarji s slovenskimi podložniki.

[2] „Ljutovid“ je boljše ime ko „Ljudevit“, kakor ga navadno imenujejo zgodovinarji. Njegov sedež je bil menda v Sisku.

polni pogoje. Kralj pa se ni hotel niti pogajati z „odpadnikom“. Ljutovidu ni ostalo nič drugega ko pripraviti se na boj, zato je razposlal poslance k sorodnim plemenom na zahod, jug in sever, da mu pomorejo. V tem je umrl furlanski mejni grof Kadolah. Njegov naslednik Balderik je šel takoj z vojsko v Korotan, ki se je bil izročil njegovemu varstvu, da bi zadušil tukajšnji slovenski upor. Premagal je ob srednji Dravi (menda na sedanjih vzhodnoštajerskih tleh) Ljutovida, prodirajočega ob Dravi na Korotan, ter ga odvrnil odtod.

Sedaj se je pridružil Frankom tudi dalmatinski vojvoda Borna zoper Ljutovida in slovenskohrvatske vstaše. Ljutovid je pohitel takoj na jug ter premagal Borno ob Kolpi.

Naslednjega leta (820) so se valile proti Ljutovidu tri vojske, prva iz Italije, ki se je imela boriti že medpotoma s slovenskimi uporniki, druga je šla čez Korotan, tretja pa z Bavarskega čez Gornjo Panonijo, ki je istotako premagala upornike na treh krajih ter prekoračila Dravo. Taki sili se Ljutovid ni mogel upirati. Franki so pustošili po nemirnih pokrajinah, ubeglega Ljutovida pa je zavratno umoril nek Bornov sorodnik (823). Borna ni mogel uživati frankovske nagrade za svojo pomoč, ker je že leta 821. nanaglem umrl.

Po vsej nemški državi je zavladalo veliko veselje, ko se je raznesel glas, da Ljutovida ni več. Uporniki pa so se morali pokoriti, ker so bili brez voditelja.

Zaradi svoje upornosti so izgubili Slovenci zadnji ostanek svobode. Kralj je spoznal nezanesljivost in nezvestobo slovenskih vojvod, zato jih je odstranil in nadomestil z nemškimi grofi. Etgar je bil zadnji korotanski vojvoda domačega pokolenja, njegov naslednik je bil že tujec Helmvin, potem pa Albgarij in Pabon. Leta 861. pa se je polastil korotanskega vojvodstva kraljevič Karlman.

Doslej so živeli Slovenci še vedno v velikih upravnih skupinah, kakršne so bile mejne grofije in korotansko vojvodstvo. Ker pa je furlanski mejni grof Balderik živel brez skrbi in se ni upiral Bolgarom, ki so hodili ob Dravi plenit v njegovo mejno grofijo, ga je kralj odstavil. Leta 828. je razdelil kralj to mejno krajino na štiri nove majhne mejne krajine, in sicer 1. furlansko (z Gorico) s sedežem v Ogleju, 2. istrsko s Primorjem, 3. slovensko na Dolenjskem in sosednem Hrvatskem in 4. spodnje Korotansko ob Savi do Drave. A tudi notranje ozemlje, ki ni bilo pod upravo mejnih grofov, ampak pod upravo korotanskih vojvod, je razdelil kralj na okrožja, grofije. Vsaka grofija in vsaka mejna krajina je dobila kot predstojnika nemškega grofa.

Na sedanjem Koroškem je bilo menda šest grofij (lurnska, beljaška (ali hrvatska), krška, trušenjska, labodska in junska). Grofje so bili odvisni od kralja; bili so kraljevi oskrbniki, sodniki, vojskovodje in so skrbeli za njegove dohodke. Plače grofje niso dobivali, zato pa se jim je odkazalo mnogo zemlje in tretjina vseh glob, ki so jih plačevali podložniki njihovih okrožij. Grofije so se skladale iz centen ali okrajev, v katerih si je nastavljal grof svoje uradnike, predstojnike, da so mu skrbeli za red, pobirali davke in globe. Oboroženi grofovi služabniki so izvrševali ukaze in skrbeli za varnost. Grofe je imenoval kralj sam in on jim je lahko zopet jemal oblast. Kralj si je izbiral kot grofe člane najodličnejših in najpremožnejših plemenitih rodovin. Grofje pa so stremili kmalu za pravico, da bi zagotovili in ohranili grofovsko čast in oblast svojemu lastnemu rodu, kar se jim je posrečilo za slabih naslednikov Karla Velikega.

Grofe so nadzorovali kraljevi poslanci posvetnega in duhovnega stanu, ki so imeli kot kraljevi zastopniki kraljevsko oblast, da so lahko sklicevali ljudska zborovanja in zbore uradnikov, nadzorovali delovanje grofov in njihovih uradnikov ter duhovščine, poslušali ljudske pritožbe, sodili,

razglašali nove določbe in zakone ter urejevali vojaštvo. Te kraljeve poslance so jeli po grofijah kmalu sovražiti, posebno če so bili prestrogi. Poznejši kralji so jih pošiljali vedno redkeje, ker si niso upali dražiti grofov s svojimi nadzorniki.

Mejni grofje, ki so oskrbovali okrožja ob državni meji, pa so bili precej neodvisni, ker so dobivali od kralja posebno nalogo, da so stražili in branili državno mejo pred zunanjimi sovražniki, pred Bolgari in slovanskimi plemeni, na katera so morali skrbno paziti. V svojih krajinah so imeli samostojno upravno, sodnijsko in vojaško oblast. Pod poveljstvom mejnega grofa je bila tudi bojna moč nekaterih bližnjih grofij, da bi laže širil svoje in državne meje in jih potiskal kar najdalje naprej v slovanski svet. Kar si je pridobil in pribojeval mejni grof zemlje, tej je bil celo neodvisen gospodar. Mnogi mejni grofje so dobivali državno knežjo oblast, če so se odlikovali ob državnih mejah.

Vsi kraljevi plemeniti uradniki, katerim je sreča prisodila okrožja in mejne krajine v upravo, so postajali nagloma bogataši. Sprejemali so kot kraljev dar velikanska neobdelana posestva, posebno starodavne velike gozdove, ki doslej niso imeli gospodarja in lastnika, a teh posestev je bila dobra polovica vsega ozemlja.

Na čelu vse države je bil frankovski kralj, ki je bil od leta 800. obenem rimski cesar. Cesar je izvajal svojo oblast od božje milosti, zato ni imelo ljudstvo s to oblastjo ničesar opraviti in ničesar na njej popravljati. Cesarjeva glavna dolžnost je bila braniti cerkev, širiti sv. evangelij med neverniki ter paziti na nravnost in pokornost lastnih podložnikov. Tudi duhovno oblast je imel, lahko je nameščal opate in škofe, potrjeval je volitev papeža in nadzoroval red v cerkvi. Kot najvišji sodnik je upošteval cesar zakone in pravne navade posameznih podložnih narodov. Kdor ni našel svoje pravice pri svojem okrožnem sodišču (pri grofu), ta se je lahko zatekel h kraljevemu sodišču.

Kazni niso bile prehude. Najhujšim hudodelcem je grozila smrt na vislicah, trpinčili pa so jih redkokdaj. Zapirali so le tiste siromake, ki niso zmogli globe. — Kralj je bil tudi najvišji vojaški poveljnik. Vojaško dolžnost je uredil v državi že Karl Veliki. Kadar je šlo za obrambo ali državno vojno, je veljala splošna vojaška dolžnost (v mejnih krajinah vedno). V mirnih dobah pa se je ravnala vojaška dolžnost po velikosti posestva. Izvrševal jo je vsak podanik in svobodni posestnik, ki je imel vsaj tri pluge[1] zemlje. Manjši posestniki pa so se družili tako, da so dajali za vsake tri pluge po enega moža. Tako je hotel Karl ohraniti svobodni kmetski stan, toda brez uspeha. Kraljeve uradnike so bogataši podkupljali, da so jih izpuščali in oproščali vojaške dolžnosti, ter so nalagali vsa bremena vojaške službe ubožnejšim, to je kmetskim posestnikom in prostim zadrugam. A tudi ti dotlej svobodni posestniki bi se bili radi ogibali vojaške službe in so zato rajši izgubljali svobodo ter se udajali v varstvo in podložnost plemičem in velikašem, katerim so prepuščali dobrovoljno svojo posest. To je bil gotovo glavni vzrok, zakaj je tako naglo ginila osebna svoboda ljudstva in naraščala posest in moč tuje gospode.

3. Ponemčevanje.

Malokje na svetu bi našli sliko, kakršno vidimo v ponemčevanju Slovencev in Slovanov sploh. Nemški narod ima značilno lastnost, da sili svoje sosede in podložnike, naj sprejmejo nemški jezik namesto svojega in naj živijo po nemškem načinu in redu. Ponemčevanje smatrajo potem

[1] Plug, grunt, lan (nem. Hufe, Hube, lat. mansus, laneus) je Nemcem in Slovanom podlaga zeljiščne mere. Kot plug je štelo krog 30 oralov ali juter, to je toliko, kar more obdelovati in porabljati poprečno kmetska družina. Mali plug je obsegal le 15 oralov. Iz te razdelitve so se razvili gruntarji, polgruntarji in četrtgruntarji. — Kako so se merila zemljišča prej v starodavni dobi pri Slovanih, nam ni znano.

kot zmagoslavni napredek omike, pred katero omaguje jezik in značaj manj izobraženega naroda, ne pomislijo pa, da se je germanizacija (ponemčevanje) vršila na mnogih mestih s kruto vojaško in gospodarsko silo.

Če pomislimo, da obsega dandanes posest slovenskega naroda komaj 25.000 km^2 in da je obsegala pred 1300 leti več ko še enkrat toliko zemlje, vprašamo se strmeč, kako je bilo mogoče, da se je ozemlje naše narodnosti tako grozno skrčilo. Kdaj in kako se je to vršilo?

Stremljenje po pridobivanju slovenske zemlje in razširjanju oblasti nemškega jezika se pojavlja pri Nemcih od davnih dob, od onega dneva, odkar sta si nemški in slovenski narod soseda. Nemci so dosezali uspehe, ker jim je pomagala narava, država in cerkev.

Slovenci so zasedli razmeroma jako veliko ozemlje, po katerem so se razpoložili prav na redko in široko, na gosto pa le na južni strani Drave. Gorata in gozdnata zemlja je ponekod sploh onemogočila gosto naselitev. Planine so puščale slovenske zadruge večinoma ob strani. Naše prebivalstvo je bilo tem redkejše, čim višji so bili zasedeni kraji.[1]

Sosedno nemško ljudstvo pa se je bilo jako razmnožilo, da so mu postajali sedeži pretesni. Narod z velikansko krvno močjo je hotel dobiti več duška, več zemlje, a to ni šlo na nobeno drugo stran, edino le na vzhod proti Slovanom. Tukaj ima torej tista nemška „sila na vzhod“ (Drang nach Osten) svoje naravne vzroke.

Ko so dobili Bavarci in nazadnje Franki oblast nad obširnimi slovenskimi pokrajinami, se je kmalu začelo nemško naseljevanje. Slovenski sever se je krčil najprej, ker so že

[1] Vzemimo za primer Koroško. Vsa dežela leži zelo visoko, saj je 41·4% vse zemlje nad 1200 m nad morsko višino, koder se le še na izredno dobri prisojni legi lahko obdeluje zemlja. Na tej višini živi še dandanes le 2·9% vsega koroškega prebivalstva, torej niti ni tridesetina. In podobne razmere so v sosednih goratih deželah.

slovenski domači vojvode prepuščali Bavarcem obmejne kraje korotanske. Za domačih bojev v dobi pokristjanjenja Slovencev, za vojne z Bavarci in Obri se je gotovo jako trebilo slovensko prebivalstvo v mnogih krajih, zlasti pa obmejnih. Verjetno je torej, da je bilo za Karla Velikega mnogo slovenske zemlje opustošene, neobljudene in neobdelane. Za Karla Velikega in njegovih naslednikov pa je prešla sploh vsa posest v nemške posvetne in cerkvene gosposke roke. Na severu so brzdali Slovence Bavarci in Franki, na jugu furlanski mejni grofje, vzhodni mejni grofje pa tudi niso zaostajali. Nemški grof, škof ali samostan, ki je prejel ogromen zemljiščni dar, je izprevidel, da mu prazna zemlja ne more donašati nikake koristi. Vabil je torej družine, ki niso imele doma na Nemškem (Bavarskem) zadosti kruha in zemlje, da so se naseljevale po njegovih neobljudenih slovenskih krajih. V mnogih dotlej praznih krajih je oživelo, sekire novih naseljencev so odmevale po gozdovih in pridobivale novo rodovitno zemljo na grofovskih ali samostanskih tleh. Razen nemških poljedelcev so vreli na Slovensko tudi nemški obrtniki, kovači, rudarji. Gospoda si je obetala po pravici dobiček in nove bogate dohodke od teh nemških podložnikov, ki so bili že vajeni tlake in plačevanja davkov. Zemlja, ki se jim je izročila v obdelovanje, je ostala gosposka last; saj se je smatral celo zrak, ki so ga dihali podložniki, kot lastnina zemljiščnega gospodarja. Gospoda so radi združevali naseljence v vasi in jim pogostoma puščali velike pravice, da bi si jih krepkeje navezali na svojo zemljo. Tako so se ustanavljale nove nemške naselbine po vseh gosposkih posestvih in iz naselbin so se razvijale znatne vasi ter lepa mesta.

Tupatam so naseljevali frankovski kralji po svojih posestvih na Slovenskem tudi po sili svoje nezadovoljneže in upornike, posebno nemirne Sase.

Med škofi, ki so marljivo naseljevali nemške poljedelce, so se odlikovali solnograjski nadškofje, ki so dovršili

s tem velikansko gospodarsko in narodno delo. Nemški narod ne more nikdar prehvaliti zaslug solnograjskih duhovnih delavcev, ki so pridobili nemštvu tako ogromne pokrajine. Saj je danes skoro vsa zemlja do Drave ponemčena, kolikor je je bilo v oblasti solnograjske stolice. A tudi drugi bavarski škofje so hrepeneli po prazni zemlji na slovenskem vzhodu in so jo tudi dobivali. Brizinski škofje so imeli leta 1160. že blizu 5000 oralov zemlje na Slovenskem. Slovensko zemljo so si prisvajali še bamberški in briksenski škofje ter oglejski patrijarhi. V oblasti oglejske stolice pa so se ohranili Slovenci skoro v popolnem nekdanjem obsegu do današnjega dne, kar ni slučajno.

Škofje so imeli pogostoma večjo skrb s pobiranjem desetine ko z drugimi rečmi na novih posestvih. Saj je moral Karl Veliki opominjati že nadškofa Arna, naj ne pobira samo desetine, ampak naj skrbi bolj za krščanski nauk po Slovenskem.

Nemški naseljenci so se množili od leta do leta in kmalu je bilo njih število po sedanjem Avstrijskem, gornjem Štajerskem in gornjem Koroškem večje ko število prvotnih slovenskih prebivalcev. Dohajali pa so tudi na spodnje Štajersko in Koroško, Kranjsko, Goriško in še dalje na jug, toda ne tako mnogoštevilno. Prihod Ogrov je ustavil na kratko dobo v 10. stoletju nemški priliv, po zmagi nad Ogri leta 955. pa se opazuje novo nemško prodiranje. Za vlade Otona I. se je začelo novo pravilno naseljevanje, ki je bilo posebno živahno v letih 970 do 1000.

Ko je postal v severnih delih Korotana in Panonije nemški živelj močnejši ko slovenski in se je tod popolnoma udomačil, je rodilo občevanje starodavnega redkejšega prebivalstva z novimi sosedi svoje naravne sadove. Redko slovensko prebivalstvo se je zlahka naučilo nemškega jezika, mešalo in ženilo se z Nemci in jelo polagoma občevati tudi med seboj v tem jeziku. Naslednje pokolenje je znalo le malo slovenski, tretji in četrti rod pa je materinski jezik

popolnoma pozabil. Tako se je vršilo ponemčevanje na miren način. Znano nam je na primer, da pohaja pobožna Hema, ustanoviteljica krškega samostana, iz slovensko-nemškega rodu, istotako bogata Hildegarda z Junske doline in njen sin briksenski škof Albvin.

Drugod pa se je godilo nasprotno, posebno po južnih krajih, po Gorenjskem, južnem Štajerskem in Koroškem. Redki nemški naseljenci so se na mnogih krajih poslovenili med gostim in številnejšim slovenskim prebivalstvom, le v velikih svojih naselbinah in občinah so se ohranili kot jezikovni otoki.

Ponemčenje severnih krajev se je dovršilo primeroma naglo. Slovenci so imeli od nekdaj slabo navado, da so se preradi oprijemali tujih reči.

O nasilnem ponemčevanju na Slovenskem ni toliko slišati, kakor pri severnih Slovanih, kjer so posvetni gospodje in škofje Slovane mučili in jih izganjali z zemljišč ter jih iztrebili, če se niso hoteli vdati nemščini. Tam se je reklo, da je boj zoper Slovane zaslužen in Bogu mil. Toda tudi Slovenci bi se bili nasilno iztrebili in uničili, če bi ne bili sprejeli krščanstva. Podlegli bi bili Nemcem v boju, kakor so podlegli severni Slovani. Vsi oni Slovani, ki so si trdovratno branili svobodo in staro svojo pogansko vero, so izginili pod nemškim krščanskim mečem.

A tudi po južnih krajih, koder se je ohranilo slovensko ljudstvo do današnjih dni, se je jako mnogo izpreminjalo po vplivu nemških naselnikov in gospodarjev. Često so se ukoreninile tod nove navade, ki so jih prinašali naselniki med narod, stare domače pa so izginile. Slovensko ljudstvo je sprejemalo v svoj jezik nemške besede, posebno v tistih krajih, kjer je baš občevalo z Nemci. Pod nemškim vplivom je jelo naglo propadati slovensko zadružno življenje. Vsaka nemška rodovina je bila sama svoja celota, neodvisna od sorodništva, bodisi lastnica svojega zemljišča ali pa najemnica in podložnica, plačujoča od odmerjenega zemljišča

zahtevane davke. Vzgled samostojnih nemških rodbin je vplival pogubno na slovensko zadružništvo, da se je jelo razdirati. Skupna zemlja se je jela razdeljevati med posamezne rodovine.

Nekdaj so imeli vsi Slovenci v zadrugi enake pravice in enake dolžnosti, stanovskih razlik ni bilo med njimi. A zdaj se je pokopala ta splošna enakopravnost. Že v dobi Karla Velikega zasledujemo v listinah vesti o raznih stanovih med Slovenci, o razliki plemenitih, svobodnih in nesvobodnih. Prepad med stanovi je postajal čim dalje globlji — popolnoma po nemškem vzgledu in vplivu.

Močen nemški vpliv se kaže tudi v *osebnih imenih*. Slovenci so poznali nekdaj samo osebna imena, n[illegible]a priimkov. Namesto priimka je veljalo ime zadruge. V listinah nam je ohranjenih jako mnogo slovenskih imen raznih domačih plemičev, svobodnih posestnikov, podpornikov in dobrotnikov cerkva, romarjev in podložnikov. Pisatelji teh listin večinoma niso bili vešči slovenskega jezika ter sploh niso mogli zapisovati v latinskem jeziku slovenskih glasov, zato so kvarili in pačili imena, da je včasih težko najti njih pravo slovensko obliko.[1] Domača poetična, velepomenljiva

---

[1] Naj sledi nekoliko primerov slovenskih osebnih imen: Okolo leta 850. so živeli v Panoniji v Pribinovi državi plemiči Kocel (sin Pribinov), Unčat, Hotimir, Ljutomir, Črven, Žilec, Volčina, Vitomir, Trebec, Prisnec, Zemin, Čestko, Kršimin, Gojmir in Čestilo. Grof Vitogoj je imel posestva ob Aniži. Ob koroški Krki je živel proti koncu 9. stoletja plemič Svetopolk, v Zvirčah na Koroškem se imenuje plemič Negomir. Leta 993. se omenja na Koroškem plemenitaš Sebigoj, pri Medvodah na Kranjskem pa Pribislav. Koroški plemiči so bili tudi Rogič, Mojmir, Svetopolk, Trdogoj, Vitogoj, Milo itd.

Slovenski verniki prihajajoči na božjo pot v Solnograd so se zapisovali v ondotno bratovščinsko knjigo, v kateri čitamo imena Vitogoj, Radovin, Zemignev, Kosan, Možič, Dobromisel, Trdogoj, Debelogoj, Izbor, Nebomir, Ljubšič, Dragovan, Trebil, Gojmir, Dobrožit, Ljubonja, Višemir itd. Tudi ženska imena so med njimi kakor Ljubota, Lepa, Tihomira, Pribila, Mirica.

imena so se izpodrinila najprej po trgih in plemskih dvorih, koder nahajamo že v 9. in 10. stoletju tuja imena. Med narodom pa so se ohranila imena še najdalje, posebno v goratih krajih. Po hribih blizu Škofje Loke so živeli še koncem 13. stoletja ljudje, katerih imena so se glasila Branislav, Svetogoj, Stojan, Svobodin. Večinoma pa so prevladovala že v 11. stoletju imena Janez, Franc, Jožef, Jakob, Martin itd.

Nasprotno pa so vplivali tudi Slovenci na nemške naselnike in sosede. Po današnjem alpskem nemškem ozemlju je v naravi in ljudstvu mnogo spominov po nekdanjem slovenskem prebivalstvu. Imena, katera so dajali nekdaj Slo-

V mnogih listinah se imenujejo svobodni in nesvobodni Slovenci, možje in žene. Zelo mnogo imen moških in ženskih romarjev se je ohranilo tudi v Čedadu.

Slovenska moška imena so: Bedoslav, Belotin, Benko, Boleslav, Bogomir, Bojan, Boran, Borut, Branimir, Branislav, Branko, Braslav, Bratanec, Bratina, Bretislav, Budigoj, Budislav, Cvetko, Čestimir, Črne, Črnel, Dalimir, Danimir, Dobrodej, Dobrogoj, Dobromisel, Dobrožit, Domogoj, Domomir, Domomisel, Dragan, Dragomir, Dragorok, Dragovan, Dragotin, Dragovit, Dragožit, Dražič, Držimir, Gnevaš, Godemir, Gojko, Gojmir, Golodrag, Gonimir, Gorazd, Gostidrag, Gostiša, Hotimir, Ingo, Jelen, Kocel, Kosan, Koser, Ljubšič, Ljutič, Ljutomir, Medved, Milaš, Milo, Minigoj, Mirigoj, Mestislav, Mojmir, Nebomir, Negoj, Negomir, Očeslav, Olomir, Pero, Petan, Petanko, Premil, Premisel, Preslav, Pribina, Pribislav, Radegost, Radigoj, Radivoj, Radomir, Radoslav, Radovin, Rastislav, Rodan, Sebidrag, Sejan, Stanigoj, Stanislav, Stano, Stanko, Stojan, Svetin, Svetopolk, Svetoslav, Svobodin, Tihomir, Tihožit, Trdač, Trdogoj, Trdomir, Trebegoj, Trebivit, Trpimir, Vid, Videc, Vit, Vitan, Vitomir, Vladimir, Volčina, Volkun, Zdeslav, Zverko, Žilec, Žitigoj, Žitomir, Žitomisel, Žitovit itd.

Ženska imena: Beda, Bedoslava, Bega, Bela, Belica, Blagica, Bogumila, Boleslava, Branka, Črna, Dobrovlasta, Dobrodelka, Draga, Krasa, Lala, Lepa, Ljuba, Ljudmila, Ljuta, Ljutica, Mala, Miljena, Mirica, Mirna, Miroslava, Mislena, Mlada, Mojca, Mojslava, Motimira, Odola, Pačemira, Pribislava, Rada, Radonja, Slava, Slavka, Slovenka, Sobemisla, Stranka, Svedobra, Tešina, Tihica, Tihomira, Tonislava, Topa, Vesela, Vida, Vidica, Vidina, Vranica, Zla, Zleslava, Zemidraga, Zora, Zorica, Židána itd.

venci svojim krajem, goram in rekam, so imela mnogo žilavejše življenje ko ljudstvo. Po Avstrijskem, Solnograjskem, Tirolskem, gornjem Koroškem in Štajerskem je narod že stoletja in stoletja ponemčen, toda do današnjega dneva se je ohranilo tam na tisoče slovenskih krajevnih imen bodisi v čisti slovenski obliki ali pa popačenih po nemški izreki.[1] Mnoge kmetske hiše in posamezni posestniki po teh krajih nosijo do današnjega dne slovensko ime.[2] V jeziku, pesmih in navadah nemških alpskih kmetov ni težko spoznati slovenskega vpliva.

Čim dalje so prodirali nemški naselniki in čim bolj se je širila oblast nemškega jezika, tem bolj je izgubljala slovenščina svojo nekdanjo veljavo. Zanimivo pa je, da je smatrala država koroško deželo še dolgo za slovensko tudi takrat, ko je bilo v njej že polno Nemcev. Obredi vojvodskega ustoličenja so se vršili v slovenskem jeziku in tudi vojvode nemškega pokolenja so morali znati slovenski, ker je zahtevalo ljudstvo slovensko obljubo. Slovenščina se je čislala v upravi in tudi na cesarskem dvoru kot edino upravičeni jezik za Korotan. Pred cesarjem so govorili koroški vojvode slovenski. Nemški pesnik Ulrik Lichtensteinski nam poroča, da ga je pozdravil blizu Beljaka koroški vojvoda z vitezi v slovenskem jeziku: „Bog vas primi, kraljeva Venus“ (Ulrik je potoval preoblečen v boginjo Venero, 1227).

Polagoma pa so se krčile tudi te pravice slovenskega jezika. Jezik je ginil iz uradov, sodišča in cerkve in nemškim

---

1 Primeri: Graz (Gradec), potok Moritzen (Murica), Mürz (Murica), Stranach (v Straneh), Glanz (Klanec), Gröbnitzen (Grobnica), Ternitz (Trnica), Gloggnitz (Glognica), Feistritz (Bistrica), Leibnitz (Lipnica), Villach (Beljak), Friesach (Breže), Gurk (Krka), Osterwitz (Ostrovica), Zeltschach (Selče), Zlapp (Slap).

2 Primeri: V Murski dolini Krall (Kralj), Göll (Gol), Tratner, Gabreining (Koprivnik), Pölitzer (Poličar); v dolini potoka Leissnitz (Lužnica) nahajamo posestnike Prodinger (Prodnikar), Planitzer, Plaschützer (Blažičar); na južni strani Lunganskega sta posestnika Morawitz in Suppan (župan) itd.

vojvodom se ni zdelo vredno in potrebno učiti se slovenski. Stari obred ustoličenja je izgubil svoj slovenski značaj, kadar ni znal vojvoda ničesar drugega odgovoriti kmetu na slovenska vprašanja ko besede, da ne razume njegovega jezika . . .

4. Kralj Ludovik in Karlman.

Kraljevska rodovina se je brigala bore malo za slovenske pokrajine. V vladarski hiši na Nemškem so vladali notranji rodbinski prepiri, sinovje so se često bojevali proti očetom in bratje so se prepirali med seboj za vlado. Vladarjeva moč je propadala. Le tupatam je poslal kralj svojega poslanca na Slovensko, da pogleda, kaj delajo vojvode in grofje.

Cesar Ludovik Pobožni je razdelil že leta 817. državo med svoje tri sinove. Ta razdelitev, pri kateri je prejel Korotan njegov sin Ludovik Nemec, je dala povod rodbinskim prepirom. Leta 843. so se končno pogodili sinovje med seboj (v verdunski pogodbi). Slovenski narod, ki je bil dotlej združen pod enim vladarjem, se je zdaj razdelil. Starejši brat Lotar je dobil z Italijo tudi Istro in Furlansko, torej jugozahodno stran slovenske zemlje, Ludovik Nemec pa Korotan in vse ostale slovenske pokrajine. Na cerkvene in posvetne razmere na Slovenskem se pri tej delitvi niso nič ozirali, tako da je na primer oglejski patrijarh imel del patrijarhije v Lotarjevi državi, manjši del (Kranjsko, južno Štajersko in južno Koroško) pa na zemlji Ludovikovi.

Leta 856. je oddal kralj Ludovik upravo Korotana in sosednih mejnih krajin svojemu sinu Karlmanu, ki pa mu je postal nezvest, ker se je hotel osamosvojiti kot vladar (vojvoda) Slovencev. Značilno je, da je sklenil zvezo zoper svojega očeta z moravskim knezom Rastislavom, ki se je ravno boril za cerkveno in državno neodvisnost od Nemcev. Karlman je izganjal iz zahodne Panonije in iz Korotana one nemške uradnike, ki so bili vdani njegovemu

očetu, ter je nastavljal svoje privržence. Pri narodu je bil priljubljen in je nahajal v njem podpore. Toda izdal ga je poveljnik njegove vojske grof Gundakar (863), ki je postal nato sam upravitelj v Korotanu. Karlman pa je ušel iz ječe in obnovil naglo svojo oblast po Korotanu (864), ki jo je še precej razširil po mejnih krajinah in Bavarskem. Oče je bil preslab, da bi se mu uprl. Užaljeni grof Gundakar pa je šel k moravskemu knezu Rastislavu in padel v bojih proti Nemcem.

Krog leta 876. je prepustil Karlman Korotan in Panonijo svojemu sinu Arnulfu.

Oblast korotanskega upravitelja in vojvode je imela vojaški značaj, ker je moral opazovati sovražne sosede in voditi v sili na bojišče vojsko, katero je nabiral po svojem ozemlju in s katero so se družile čete grofov. V mirnih dobah je nadzoroval grofovsko upravo ter imel tisto oblast, katero je podelil Karl Veliki nekdaj kraljevskim poslancem. Upravitelje je nastavljal še vedno kralj; ta čast se ni mogla podedovati od očeta na sina. Za svoje poslovanje so prejemali upravitelji bogate nagrade in zato so njihove rodovine najbogatejše v vsej deželi. Da bi si bilo smelo ljudstvo samo voliti upravitelje, kakor nekdaj domače vojvode, na to ni misliti več v Karlmanovi in Arnulfovi dobi, dasiravno se je ohranil še obred ustoličenja, v katerem je ljudstvo sedaj še le izražalo soglašanje, kadar mu je imenoval kralj novega upravitelja.

V cerkvenem oziru je upravljal Korotan in Panonijo za solnograjskega nadškofa škof Teodorik do leta 823., po njem pa škofa Oton in Ožbalt. Ožbalt (krog 858) se je hotel osvoboditi solnograjske višje pastirske oblasti. Za njim ni prišel več noben pokrajinski škof med Slovence, ker je nadškof Adalvin rajši opravljal sam osebno škofijske posle. Nadškof Adalvin je znan zaradi svojega sirovega postopanja s sv. Metodom.

5. Pribina in Kocel v Panoniji.

Za domačih prepirov v nemški kraljevski rodovini v 9. stoletju je pojemala državna moč. Državno slabost so izkoriščali razni knezi, ki so bili doslej pokorni nemškemu kralju.

Silna, nova slovanska država je nastala takrat na današnjem severnem Ogrskem in Moravskem. Med tukajšnjimi, Slovencem zelo sorodnimi plemeni si je pridobilo največ veljave južno Moravsko, s katerim je združen tudi del slovenske zgodovine.

To državo je ustanovil vojvoda Mojmir v prvi polovici 9. stoletja. Njegov sosed vojvoda Pribina v Nitri na Slovaškem je zelo podpiral Franke in njih misijonarje, ki so širili s krščansko vero nemško oblast. Mojmir je postal zaradi tega nevoljen in je napadel (krog 830) Pribino ter ga izgnal iz Nitre s frankovskimi duhovniki vred.

Pribina je pribežal čez Dunav v Panonijo k mejnemu grofu Ratbodu, ki bi naj posredoval pri kralju Ludoviku zaradi pomoči zoper Mojmira. Pribina se je dal tukaj poučiti o krščanski veri in krstiti. Z grofom Ratbodom pa se je kmalu sprl ter odšel v Dolnjo Panonijo k vojvodi Ratimiru (menda nasledniku upornega Ljudevita), a zopet se je pomiril z Ratbodom. Okolo leta 840. mu je dal kralj Ludovik Dolnjo Panonijo ob reki Zali, ki se izliva v Blatno jezero. To ozemlje je segalo proti vzhodu in severovzhodu do Dunava, proti severozahodu do Rabe; zahodna meja pa ni določena. Gotovo je pripadal sem velik del vzhodnega in južnega Štajerskega. V močvirju ob Blatnem jezeru si je sezidal Pribina utrjen grad (Pribinov grad, Blatograd, Moosburg, Szalavar).

Cerkveno oblast nad to zemljo je imel solnograjski nadškof, kateremu je bil Pribina jako zvest in udan. Nadškof je bil večkrat gost v njegovem gradu. Iz Solnograda so prihajali zidarski, kovaški, tesarski in slikarski mojstri,

ki so sezidali najprej v Blatogradu veličastno cerkev, potem pa tudi v Ptuju, Kiseku, Pečuhu in drugod.

Nemškemu kralju je pomagal Pribina celo v bojih proti moravskim Slovanom. Kralj Ludovik se je pogostoma vojskoval z Moravci in pregnal leta 846. Mojmira ter izročil vlado njegovemu nečaku Rastislavu, meneč, da mu bo zvest in pokoren. Rastislav (846 — 870) je začetkoma sicer priznaval frankovsko oblast, ki mu je bila pomogla k vladi, in je puščal nemške duhovnike v svojo deželo. Toda spoznal je pogubni vpliv teh duhovnikov. Ker so se v tej dobi sosedni Čehi srečno otresali nemške vlade, je odrekel tudi Rastislav pokorščino in se zavezal z Bolgari, jugovzhodnimi sosedi. Ludovik ga je napadel z vojsko leta 855., toda ni se upal udariti na silno Rastislavovo trdnjavo (Velegrad?) in se je moral vrniti brez uspeha. Rastislav pa je prestopil Dunav, da kaznuje Pribino, pomočnika Nemcev. Moravci so Pribino premagali in ubili (861).

Pribinov naslednik v Panoniji je postal zdaj njegov sin Kocel, ki je izprva tudi bil naklonjen nemškim nadškofom kakor prej oče Pribina in je podpiral njihove duhovnike. Nadškof Adalvin je pogostoma zahajal k njemu.

V tej dobi pa so dobili moravski sosedje slovanske duhovnike. Ko se je bil otresel Rastislav politične nemške oblasti, je želel osvoboditi se tudi v cerkvenem oziru. Po posvetovanju s svojimi župani in starejšinami je naprosil s papeževim dovoljenjem grškega cesarja Mihaela III., naj mu pošlje slovenščine zmožnih duhovnikov. Cesar mu je ustregel in poslal solunska brata Konstantina in Metoda.

6. Ciril in Metod.

Brata Konstantin (Ciril) in Metod sta bila rodom iz Soluna ob Egejskem morju, kjer sta se naučila že v mladosti slovanskega jezika. Rada sta sprejela ponudbo moravskega kneza Rastislava in šla leta 863. na Moravsko.

Ljudstvo jima je prišlo daleč naproti in ju sprejelo z velikanskim veseljem. Kot oznanjevalca sv. vere sta dosegla krasne uspehe, ker sta učila v razumljivem jeziku. Njun jezik sicer ni bil popolnoma isti, katerega so govorili Moravci, toda bil je tako soroden, da so ju ljudje zlahka razumeli, saj se še dandanes lahko razumejo južni Slovani s Slovaki in južnimi Moravci.

Konstantin in Metod sta bila tudi prva učena moža, ki sta pisala knjige v slovanskem jeziku.[1] Konstantin je sestavil posebne črke (glagolico) in v tej pisavi sta prelagala sv. pismo in razne obredne knjige, potrebne pri službi božji. Delovala sta skupno, da se dostikrat ne more reči, kaj je storil Konstantin in kaj Metod. Okrog sebe sta zbirala domače ukaželjne nadarjene mladeniče, ki sta jih naučila čitati in pisati in jih pripravljala za duhovni stan. Najodličnejši med njimi so bili Klement, Gorazd, Naum, Angelar in Sava. Bilo je naravno, da so nemški duhovniki zavidno opazovali to delovanje in se hudovali posebno zaradi prevodov svetih knjig.

Ko je videl Rastislav te lepe uspehe, je jel gojiti v sebi željo, da bi postala Konstantin in Metod škofa v njegovi državi. Otresel bi se tako vpliva nemških škofov. Svojo željo je naznanil pismeno papežu Nikolaju I. in mu poročal o delu solunskih bratov. Papeža je razveselilo to poročilo in je poklical brata k sebi v Rim.

Štiri in pol leta sta bila delovala že Konstantin in Metod na Moravskem, ko sta se napotila koncem leta 867. v Rim. Seboj sta vzela učence, ki bi se naj posvetili v Rimu v duhovnike, in slovenske knjige. Potovala sta po Panoniji mimo Blatnega grada in sta se oglasila pri knezu Kocelu, ki ju je sprejel z veliko častjo. Kocel se je posebno

---

[1] Dokler so bili Slovani pogani, niso imeli knjig, le s črtami in rezami so zaznamovali posamezne glasove. Ko so se pokristjanili, so se silili pisati jezik z latinskimi in grškimi pismeni, vendar brez pravila.

vzradoval, ko sta mu pokazala v slovanskem jeziku pisane knjige, katere je lahko razumel brez tolmača. Od vseh strani so prihajale množice, da slišijo glas evangelija v svojem jeziku, ki ga prej ni ovladal noben nemški duhovnik, in niso se mogli načuditi, kako lepo in čisto sta govorila. Kocel se je sam tako navdušil, da se je jel učiti iz njunih slovenskih knjig in je določil 50 mladeničev, da bi jih poučevala. Za svoj trud nista zahtevala nikakega plačila. Kako so gledali to navdušenje navzoči nemški duhovniki, je jasno.

Potovala sta naprej po slovenski zemlji čez Benetke v Rim, kamor sta prispela še le po smrti papeža Nikolaja I. Novi papež Hadrijan II. ju je sprejel z veliko častjo in je blagoslovil njune slovanske knjige. Oba je posvetil v škofa, njune učence pa v duhovnike in dijakone (26. XII. 868). Konstantin si je izvolil takrat s papeževim dovoljenjem ime Ciril. Papež je dovolil, da se rabi poleg latinskega jezika pri božji službi tudi slovenski jezik. Če bi se kdo predrznil grajati slovenske knjige in očitati slovenskim duhovnikom, da ne učijo prave vere, tistim je zagrozil s cerkvenim sodiščem. Ta grožnja je veljala nemškim duhovnikom.

Toda Ciril je v Rimu jel bolehati in je moral leči. Umrl je 14. svečana 869 v 42. letu svoje starosti. Metod pa ni omagal. Zvesto je izpolnjeval Cirilovo zadnjo voljo, ki mu je na smrtni postelji polagal na srce skrb za slovensko ljudstvo in slovenske knjige. Bil bi se rad vrnil na Moravsko k svojim vernikom, toda ni mogel, ker je zadivjala vojna med Moravci in Nemci. Kralj Ludovik je bil poslal tri vojske zoper Rastislava, da si ga zopet upokori. Silili so ga k boju tudi bavarski škofje, v katerih se je budila črna zavist zaradi delovanja slovanskih blagovestnikov, ker so vedeli, da je med Slovani zanje vse izgubljeno, če jih ne upokori vojska.

Nemške vojske so opustošile velik del Moravskega; Rastislav pa se je ubranil v nepremagljivi trdnjavi Velegradu

ali Devinu (Theben). Toda po izdajstvu Rastislavovega nečaka Svetopolka so zajeli Nemci Rastislava (870) in ga poslali kralju Ludoviku, ki mu je dal iztakniti oči ter ga zaprl v samostan. Korotanski in bavarski vojvoda Karlman se je hotel polastiti Moravskega in napraviti iz njega nemško pokrajino ter je dal upravo dežele svojima grofoma Viljemu in Engelšalku, Svetopolka pa je odpeljal v častno ječo na Bavarsko. Sedaj so se uprli Moravci pod vodstvom duhovnika Slavomira. Novi nemški vojski zoper Moravce je dal Karlman poveljnika Svetopolka, ki si je bil pridobil zaupanje Nemcev. Toda Svetopolk je prestopil na Moravskem na stran upornikov in je premagal Nemce ter prevzel vlado sam (871). Junaško je odbijal vse nemške napade in si priboril nazadnje (874) cerkveno in državno samostojnost Moravskega.

V tako burnih časih seveda Metodu ni bilo možno delovati na Moravskem. V Rimu pa se je čutil nesrečnega. V tem času je poslal panonski knez Kocel papežu prošnjo, naj pride Metod poučevat k njemu. Važno je to vabilo, ker je Metod res prišel in uvedel slovensko božjo službo najprej tukaj na Slovenskem. Po vsej deželi je nastavljal svoje mlade duhovnike. Nemški duhovniki so izgubili pri narodu vso veljavo in so zapuščali slovenske pokrajine. Tudi nadduhovnik Rihbald se je vrnil srdit v Solnograd.

Metodovo delovanje se je raztezalo po Panoniji do Dunava in Drave, torej tudi po vzhodnem Štajerskem, dalje (v Korotan) pa ne.

Kot škof je bil Metod še vedno odvisen od solnograjskega nadškofa, ki bi ga bil lahko oviral v delovanju. Da bi dosegli popolno cerkveno neodvisnost Panonije in Moravskega, so želeli slovenski knezi, da posveti papež Metoda v nadškofa in loči Panonijo in Moravsko v samostojno nadškofijo. Koncem leta 869. ali začetkom 870. se je napotil Metod drugič v Rim, kjer se je izpolnila ta želja. Spet je vzel seboj 20 učencev, da bi se v Rimu posvetili v mašnike.

Solnograjski nadškof je zvedel o vsem tem prepozno, ko ni mogel več ničesar zabraniti. Zahteval je, da ostane Panonija do Dunava v njegovi nadškofiji, a zdaj mu je vzel papež proti njegovi volji toliko slovenskega sveta.[1] Svoje jeze ni mogel več brzdati. Sklenil je pomagati si sam in odstraniti Metoda z zvijačo, silo in grozovitostjo.

Nemške vojske, ki so morile in pustošile po Moravskem in Panoniji, niso odstranile Metoda. Rastislav je sicer padel v njihove roke, a to ni bilo zadosti.

Bavarski škofje so se zbrali na cerkveno zborovanje in povabili tudi Metoda, da se posvetujejo o panonskih zadevah. Metod je šel, nič hudega ne sluteč, ker je imel čisto vest. Nemški škofje pa so ga povabili, da ga dobijo po zvijači v pesti. In kaj se zgodi? Zgrabili so Metoda in ga posadili na zatožno klop, čeravno nadškofu ne sme soditi noben škof, ampak edino papež ali patrijarh. Bavarski škofje se v slepem sovraštvu za vse to niso brigali. Pasovski škof Hermanrih je Metoda tako sovražil, da ga je hotel na mestu pretepati s konjskim bičem. Metoda so obsodili, zabranili so mu služiti službo božjo, pustili ga pod milim nebom na mrazu in dežju, vrgli ga v ječo in ga imeli zaprtega skoro tri leta. Ko je zvedel papež (Hadrijanov naslednik Ivan VIII.) o Metodovi usodi, ga je spekla v srce grozovitost in živinska besnost bavarskih škofov. Takoj je napisal ostra pisma solnograjskemu nadškofu Adalvinu, pasovskemu škofu Hermanrihu in brizinskemu škofu Anonu, v katerih jim očita nasilno sirovost in jim za kazen prepoveduje služiti službo božjo. Takoj jih pozivlje v Rim, da se zasliši in kaznuje njih hudobnost. Glede Metoda je imel papežev poslanec

---

[1] Papež je branil samostojnost panonske škofije, katero so si lastili nemški škofje, češ da je Panonija že od nekdaj last apostolske stolice. Če je prišla pozneje poganom v last, zaradi katerih se dolgo niso mogli pošiljati tja škofje, s tem še niso nehale papeževe pravice do te pokrajine, ker pravice rimske cerkve sploh ne morejo zastareti.

povelje, da ga reši ječe, spremi k Svetopolku in mu vrne dostojanstvo.

Kako je kaznoval papež nemške škofe, nam ni znano. Najbrž jih sploh ni doletela kazen, ker so na naglem vsi pomrli.

Metod pa je deloval odslej mirneje po Svetopolkovi državi in Kocelovi kneževini, ki je prišla po Kocelovi smrti (877) deloma v Svetopolkovo oblast, če ne že poprej. Majhen južni del z mestom Ptujem je pripadal nekemu grofu Gozvinu; Kocelov sin Braslav pa je dobil zemljo med Dravo in Savo.

Svetopolk je razširil svojo oblast nad Čehi, lužičkimi Srbi, zahodnimi Poljaki, Slovaki in nad delom Dolnje Panonije. Isti obseg je imela moravska (Metodova) nadškofija.

Na Svetopolkovem dvoru je imel Metod smrtnega sovražnika, zvitega švabskega duhovnika Vihinga, ki se je prilizoval Svetopolku in si vedel pridobiti njegovo naklonjenost. Vihing je roval brez miru proti Metodu in slovanski službi božji. Bil je v tajni zvezi z nemškimi škofi in vladarji. Svetopolka pa si je ta hinavski mož zlahka pridobil zoper Metoda, ker je bil Svetopolk mehkega srca in neznačajnih misli, ki se je bal Metodovih svaril in opominov zaradi svojega razuzdanega življenja. Vihing je črnil pri Svetopolku Metoda in ga hotel razglasiti za krivoverca in tudi pri papežu ga je naznanjal zaradi slovanske službe božje in ga dolžil krivoverstva. Čudno je, da papežu Ivanu VIII. ni bilo znano, da je njegov prednik Hadrijan bil dovolil v cerkvi slovanski jezik. Metod se je takoj (začetkom 880) odpravil tretjič na pot v Rim, kjer se je popolnoma opravičil in kjer je dokazal, da so vse obdolžitve neresnične. Papež mu je na novo dovolil izvrševati službo božjo v slovanskem jeziku, potrdil njegovo nadškofijsko oblast in njegove pravice tudi pismeno v pismu na Svetopolka. Metodu je dovolil dva pomožna škofa, ker tá-le ni mogel sam opravljati vseh poslov obširne nadškofije. Na

Svetopolkovo željo je posvetil papež Vihinga v škofa, ki je dosegel, da se mu je dala škofija v Nitri. Vihing bi imel biti pokoren v vseh rečeh svojemu nadškofu Metodu. Razen tega je pisal papež Svetopolku, naj se mu pošlje še eden duhovnik, da ga posveti v višjega pastirja druge škofije. Metod je dobil oblast, da posvečuje po potrebi za svojo veliko nadškofijo škofe sam.

Papeževo pismo je izročil Metod Svetopolku. A kaj je storil Vihing? Ponaredil je pismo s papeževim podpisom in trdil v njem, da je Metod spoznan za krivoverca. Svetopolk sedaj ni vedel, pri čem je. A bolj je verjel podvrženemu pismu nemškega klevetnika Vihinga ko svojemu nadškofu.

Metod je slutil prevaro in je takoj vprašal pismeno papeža, ali je res dal Vihingu še posebno pismo z drugačno vsebino. Papež je odgovoril, da ni dal Vihingu nikakega posebnega pisma, in je bodril Metoda, naj ne bo žalosten zaradi teh napadov, ker hoče Vihinga kaznovati.

Naslednjega leta (882) pa je umrl papež Ivan VIII., Metodov zaščitnik. Pri novem papežu pa je našel Vihing zaslombo in je spet črnil Metoda. Proti rovajočemu škofu Vihingu si Metod ni mogel drugače pomagati, nego da ga je izobčil iz cerkve.

Metod je opešal v apostolskem delu, oslabel in umrl 6. malega travna 885. Pokopali so ga na Velegradu. Umiraje je priporočil za svojega naslednika učenca Gorazda.

7. Konec slovanske nadškofije.

Po Metodovi smrti so dobili njegovi sovražniki in nasprotniki slovanskega cerkvenega jezika na novo pogum pod Vihingovim vodstvom. V Rimu so dosegli, da je prepovedal papež Štefan V. božjo službo v slovanskem obredu. Od Svetopolka so zahtevali papeževi poslanci, da se neposlušni slovanski duhovniki preženo iz države. Svetopolka so Vihing in njegovi duhovniki celo omamili in vplivali tako

dolgo nanj, dokler ni leta 886. ukazal, da se naj izženejo Metodovi učenci. Nad 200 duhovnikov je zapustilo Svetopolkovo državo. Vojaki (Nemci) so jih podili v mrazu proti Dunavu in jih neprenehoma mučili. Izgnani duhovniki so se raztresli po južnih slovanskih pokrajinah, večinoma po Bolgarskem, kjer so ostali zvesti Metodovim naukom in slovanskemu obredu. Tod se je ohranil in odtod se je razširil ta obred še dalje med vzhodne Slovane; v Panoniji in na Moravskem pa je izginil.

Z Metodovimi učenci se je izselila tudi sreča iz Panonije in Moravskega. Kakor da je bila ta slovanska zemlja prokleta, tako je hodilo odslej v njej vse rakovo pot.

Solnograjskim duhovnikom se je odprla pot po Panoniji in na Moravsko. Dosegli so, po čemer so hrepeneli 25 let, uničili so slovansko nadškofijo. Iz njihovega postopanja se vidi najjasneje, da takratni nemški duhovščini ni šlo toliko za razširjanje sv. vere in njeno utrditev, ampak bolj za politično moč, za vlado in dohodke. Ne dado se drugače razlagati krivice, ki so jih storili Metodu in njegovim učencem. Njih postopanje se ne da opravičiti. In če so bili celo škofje zmožni takih krivičnosti, sirovosti in grozovitosti, da se niso zbali nobenega sredstva, ne črnitve, ne goljufije, ne ponarejanja papeževih pisem, potem ni čudo, da so posvetni nemški mogotci ravnali ravno tako ali še huje s slovenskim narodom.

8. Ogri in konec Svetopolkove države.

Korotanski vojvoda Arnulf (Karlmanov sin) se je meril nekolikokrat s Svetopolkom menda zaradi vzhodne krajine in Panonije, katero sta si lastila oba. Arnulf se je čutil slabejšega in je sklenil mir z Moravci. Z večjo srečo se je poskušal Arnulf na drugi strani. Leta 887. je odstavil svojega strica cesarja Karla (Debelega), ki je bil slab vladar, ter se je polastil sam nemške krone. Pri tem uporu mu je pomagal tudi Svetopolk.

V prvih letih je Arnulf Svetopolka pustil pri miru. Na tihem pa se je pripravljal na boj proti njemu, ker se mu je zdel premočen in prenevaren sosed. Pozneje pa je imel pred očmi le željo, da bi uničil njegovo slovansko državo. A ker je vedel, da sam zoper Svetopolka ničesar ne opravi, si je iskal zaveznikov pri Bolgarih in Ogrih.

Arnulf je zvedel, da se je prerilo iz Azije do Karpatov divje mongolsko ljudstvo, sorodno nekdanjim Hunom in Obrom. Bili so to Madžari ali Ogri, sami lahki jezdeci in dobri strelci na lok. K temu narodu je poslal nemški kralj Arnulf poslance, ki jih naj opozorijo na lepo dunavsko nižino, kjer bi ogrski narod lahko našel najkrasnejše sedeže; naj pridejo in mu pomagajo uničiti Svetopolkovo državo.

Ogri so prišli. Hujši udarec ni mogel zadeti Slovanstva, nego prihod tega divjega naroda pod vojvodo Arpadom. V letih 889—896 so prestopili Karpate in se razlili ob Tisi in Dunavu, kjer so menda nahajali med Slovani še ostanke sorodnih Obrov. To zemljo so opustošili, slovansko prebivalstvo pobili ali ga razgnali med gore. Potem so se zagnali nad Moravsko, da zdrobe Svetopolkovo državo, skupno z Nemci, ki so jo napadli pod Arnulfom od južne in zahodne strani. Arnulfu je pomagal tudi Braslav, vojvoda zemlje med Dravo in Savo. Dokler še je dihal Svetopolk, so se branili Moravci srečno na vseh straneh. Toda v najnevarnejšem času je umrl Svetopolk leta 894. Sedaj so prihrumeli Ogri čez Dunav in pustošili po Panoniji. S prebivalstvom so počenjali neznane grozovitosti.

Nemški kralj je zdaj izprevidel, kake prijatelje in pomočnike si je bil privabil. Svetopolkova smrt ga je sicer razveselila, a z njegovimi sinovi je itak sklenil kratko premirje. Panonijo jim je odvzel ter jo izročil v varstvo vojvodi Braslavu, da jo brani proti Ogrom, ki so očito kazali, da hočejo ropati po nemških deželah ravno tako kakor po slovanskih.

Panonija je bila kmalu izgubljena. Leto za letom so pustošili Ogri po njej ter uničevali krščanstvo, da leta 900. ni bilo po vsej deželi nobene cerkve več. Trudu sv. Metoda ni ostalo nikjer niti sledu. Slovensko prebivalstvo so Ogri iztrebili daleč naokrog na veke. Do Blatnega jezera in še dalje so izginili Slovenci, na njihovem mestu pa žive še danes Ogri. Ostanek teh nekdanjih panonskih Slovencev se je ohranil le na jugozahodnem koncu Ogrskega, med Muro in Rabo (Prekmurci), — tisočletni hlapci Ogrov, isto tako kakor Slovaki, del Rusinov, Bolgarov, Srbov in Hrvatov ob robu ogrske nižine.

Moravska država se je branila Ogrov še nekaj let in nemški kralj Arnulf še ni dočakal njenega konca, ker je umrl že leta 899. Svetopolkovi sinovi pa si niso bili složni in tudi drugi velikaši so odrekali pokorščino najstarejšemu Svetopolkovemu sinu Mojmiru II.[1] Mojmir je sicer dosegel leta 901., da je obnovil papež Ivan IX. moravsko nadškofijo kljub odporu nemških škofov, a med tem so ga napadali Ogri čedalje siloviteje in mu razbili državo v letih 904—906. Po letu 906. se ne omenja več v zgodovini ta slovanska država.

Zdaj je prišla vrsta na Nemce, na katerih se je grozno maščeval greh, da so pozvali Ogre zoper Slovane na pomoč. Ogri so iz svoje nove domovine poplavljali z ognjem in mečem alpske dežele, Bavarsko, Italijo in druge dežele. Vsled ogrskih navalov je oslabela nemška država tako, da so razsajali Ogri brez skrbi po njej. Nemški vladarji so plačevali Ogrom odslej letni davek, dokler jih ni leta 955. premagal Oton I. pri Augsburgu na Bavarskem.

Ogri niso obdelovali polja. Bili so dobri lovci in ribiči, redili so si konje in govedo. Prebivali so v šatorih, pozimi pa v kočah, spletenih iz protja. Večinoma so bili majhnih postav, nosili so ostrižene glave, le na temenu so si puščali

[1] Svetopolk je bil slutil, da se bližajo hudi dnevi njegovi zemlji. Pripoveduje se, da je zbral ob smrtni postelji svoje sinove in jih opominjal k složnosti. A sinovi ga niso ubogali.

lase in jih spletali v kite. O njih divjosti se pripoveduje, da so jedli sirovo meso in pili kri. Pravi se celo, da so jedli človeško meso in rezali srca iz trupel ubitih sovražnikov. Usmiljenja niso poznali, zato ni čudo, da so se jih bali povsod kakor „satanovih otrok“. Prihruli so nenadoma in izginili zopet, ko so opravili svoj krvavi posel. Dolgo se je mislilo, da so nepremagljivi in da jim pomaga sam pekel.

Nazadnje so morali Ogri utihniti in mirovati, ko so izgubili v večnih pobojih (posebno leta 955.) cvet svojega moštva. Ako bi se ne bili privadili mirnemu življenju, bi bili izginili iz sveta kakor pred njimi Huni in Obri. Toda naučili so se od podložnih Slovanov poljedelstva in obrti in so od njih sprejeli omiko. V ogrskem jeziku je vse polno slovanskih besed, posebno poljedelskih izrazov. Ko so se s pomočjo Slovanov otresli divjaštva, se je razširilo med njimi tudi krščanstvo krog leta 1000., ko jim je vladal kralj Štefan Sveti.

Najhuje so ranili Ogri Slovanstvo. Ogri so krivi, da so Slovani dandanes popolnoma razcepljeni. Zasadili so se v sredo slovanskega sveta in razcepili slovanske rodove na dve polovici, na severne in na južne Slovane. Razbili so jedro takratnega Slovanstva, moravsko državo, krog katere bi se bili zbirali Slovani. Od zahodne strani so pomagali Ogrom pri razdvojevanju Slovanov Nemci, pomikajoči in naseljujoči se ob Dunavu, po Korotanu in Panoniji. Ogri in Nemci so zabili večno zagvozdo v slovansko srce. Če bi ne bilo te zagvozde, bi ne bilo današnjih velikih razlik in nasprotstev med Slovani, ki bi stali v srednji Evropi kot nepremagljiva enotna skala od Baltskega do Jadranskega morja.

9. Kosanje slovenske zemlje.

Od Karla Velikega do nastopa Habsburžanov se jako naglo izpreminjajo meje slovenskih pokrajin. Bila je to doba

kosanja in drobljenja slovenske zemlje. Današnja razkosanost Slovencev ima v tej dobi svoje korene.

Karl Veliki je jel drobiti Slovenijo, ko je ustanavljal po njej mejne krajine. S posvetnimi vojvodi in grofi pa je imel vladar pogostoma skrbi, ker so se mu radi upirali in se skušali osvoboditi. Lažje je bilo se zanašati na zvestobo cerkvenih dostojanstvenikov. Zato so Karl in njegovi nasledniki jako radi darovali ali dajali v upravo velika posestva po Slovenskem škofom, samostanom in cerkvam, da bi oslabili oblast korotanskega vojvode in mejnih grofov. Mogočnost furlanskih mejnih grofov se je razdrobila že leta 828., ko jim je razčetrtil kralj krajino na majhne krajine.

Po verdunski pogodbi leta 843. (gl. str. 78) se je priklopil južnozahodni del Slovencev k Italiji, Korotan in Panonija pa sta se navezali k Bavarskemu v skupno vojvodstvo, katero so upravljali vojvode iz kraljeve rodovine ali pa kraljevi najzvestejši uradniki, ki pa so se kljub temu jako radi upirali. Precej srečno je vladal v dobi cesarja Otona I. korotanski in bavarski vojvoda Henrik Saški, cesarjev brat. Njegov sin Henrik II. Prepirljivi pa se je uprl leta 973. mlademu cesarju, svojemu bratrancu Otonu II., ki mu je nato vzel za kazen vojvodstvo. Da bi se zdrobila za bodoče moč bavarskih nepokornih vojvod, je odcepil cesar leta 976. Korotan od Bavarskega in ustanovil zopet posebno od Bavarskega neodvisno korotansko (koroško) vojvodstvo.

A. Koroško vojvodstvo.

Koroški vojvoda je bil državni uradnik, kakor drugi vojvode nemške države. Vojvodo je imenoval kralj po svoji volji, odstaviti pa ga ni smel, če niso privolili ostali državni vazali. Vsled tega so skušali doseči vojvode dedno pravico v svoji oblasti. Na Koroškem pa so se prvih sto let (976—1077) jako naglo menjavali vojvode, pohajajoči iz raznih tujih nemških rodov, zato se tukaj v tej dobi ni mogla iz-

cimiti dedna vojvodska oblast, dokler je ni dosegel vojvoda Markvard Eppensteinski.

Kakšno oblast in katere dolžnosti je imel koroški vojvoda? Vojvoda je posredoval v vseh zadevah med kraljem in svojo vojvodino. V listinah se čita, da je delil kralj raznim osebam in cerkvam državna posestva na Koroškem „na priprošnjo“ ali „na željo“ tega ali onega koroškega vojvode. Vojvoda je bil poveljnik vojaške moči svojega vojvodstva; če je izbruhnila državna vojna, je privedel koroški vojvoda svoje oddelke, pridružil se kralju ter poveljeval v vojni svojemu vojaštvu. Kot kraljevi namestniki so imeli koroški vojvode gotovo tudi sodno oblast. Za zasluge jim je daroval kralj državna posestva, razen tega pa so smeli zahtevati od prebivalcev svoje dežele pridelke, prenočišča, robotno priprego in podrobne druge službnosti.

V tem vojvodstvu so se združile skoro vse slovenske pokrajine. Segalo je gor v Spodnje Avstrijsko, na jugu je spadala k njemu Veronska (Furlanska) mejna krajina z Oglejem, Kranjska in istrska mejna krajina, na vzhodu pa spodnja (Savinska) in gornja Korotanska mejna krajina (ob srednji Muri in gornji Rabi). Te mejne krajine so se polagoma cepile od Koroškega vojvodstva in iz njih so nastajala nova vojvodstva.

Razen vojvod in njihovih mejnih grofov je bilo v koroškem vojvodstvu dosti neodvisne gospode, zlasti cerkvene. Vojvodstvo je bilo vedno ognjišče uporov in torišče pobojev med nezvestimi vojvodi in med kralji ali pa med posvetno in cerkveno domačo gospodo. Med domačimi plemenitimi rodovi se je odlikovala rodovina Eppensteincev, iz katere je izhajala vrsta vojvod, ki pa je izmrla leta 1122. Razdelitev v grofovine je polagoma ginila, ponemčevanje pa je napredovalo zlasti krog novih samostanov in cerkva z bavarsko duhovščino. Solnograjski nadškofje in oglejski patrijarhi 10., 11. in 12. stoletja so snovali marljivo samostane, nove ško-

tije in cerkve. Leta 1026. so ustanovili benediktinski samostan v Osojah, v katerem je po narodni pripovedki iskal zavetišča poljski kralj Boleslav. Leta 1042. je pomagal nadškof ustanoviti grofici Hemi krški samostan, a leta 1071. se je ustanovilo v Krki središče nove škofije. Samostan v Št. Pavlu so ustanovili leta 1129., v Dobrli vasi krog leta 1100., v Podkloštru leta 1107. Med domačim plemstvom so se omogli Sponheimski, Labodski, Ortenburški, Heunburški, Truženjski, Junski in Ditrichsteinski. Sponheimski rod je dajal Koroški vojvode od leta 1122. Ta rod je štel nekoliko jako omikanih mož in je stopil v prijateljsko in sorodniško zvezo z mnogimi vladarskimi rodovinami, na primer s češkimi Premislovci, ki so podedovali nazadnje Koroško po smrti zadnjega Sponheimca leta 1269. S solnograjskimi nadškofi so imeli Sponheimci dolgotrajne boje in prepire. Meje Koroške vojvodine so se za njihove vlade jako krčile, ker so se odcepile od nje nekdanje mejne krajine. Sicer pa je koroška zgodovina v dobi Sponheimcev najslavnejša. Posebno se hvali mirna vlada omikanega Bernharda Sponheimca (1202—1256), ki je povzdignil blagostanje v deželi. Bernhard je v svoji mladosti rad potoval, da bi si pridobil skušnje in znanje, kar je porabil kot vladar v srečo svojih podanikov. Vzgojil si je dobro in pošteno uradništvo, posebno je skrbel za sorodništvo. V njegovi dobi se je ustanovila na Koroškem druga majhna škofija, namreč labodska ali lavantinska s sedežem pri Sv. Andražu. Bernhard je ustanovil tudi veliko vrsto župnij, cerkva in samostanov. Mesta Beljak, Breže in Velikovec so dobila precej pravic ter so se lepo razvijala. Tudi začetki mesta Celovca spadajo v dobo Bernhardove vlade. Mnogo zaslug ima ta vojvoda za razvoj živinoreje in rudarstva na Koroškem. Za šolstvo se je skrbelo najbolje v Krki, pri Sv. Pavlu in v Sv. Andražu, nižjih šol pa je bilo precej raztresenih po vsej deželi, zlasti v samostanih. Mladi plemiči so obiskovali laške in francoske visoke šole, ker še takrat na Nemškem ni bilo vseučilišč.

Zadnji vojvoda rodu Sponheimskih je bil Bernhardov sin Ulrik III. (1256—1269), ki se je zapletel zaradi svojega brata Filipa, bivšega solnograjskega nadškofa, v vojno z novim nadškofom in njegovimi zavezniki, Ogri. Ogrske čete so razsajale po Koroškem in vojvodi Ulriku bi se bilo slabo godilo, ko bi ga ne bil prišel branit sorodnik, češki kralj Premisel II., ki je premagal Ogre (1260) ter jim iztrgal vso Štajersko. Ulrik je bil Premislu hvaležen. Ker ni imel otrok, je sporočil češkemu kralju Koroško in vsa druga svoja posestva. Lastnega brata Filipa je v pogodbi s Premislom popolnoma prezrl, dobro vedoč, da je za Koroško stokrat bolje, če ji vlada mogočen češki kralj ko prepirljiv in neznačajen Filip, kateremu se je za odškodbo priskrbela čast oglejskega patrijarha.

Ko je Ulrik leta 1269. umrl, se je polastil njegov brat Filip takoj nekaterih gradov in mest ter je skušal pridobiti plemstvo brez ozira na pogodbe in dogovore s češkim kraljem. Premisel pa si je že bil pridobil obilo privržencev med koroškimi plemenitaši in cerkvenimi dostojanstveniki; le nižja duhovščina in mesta so stala na Filipovi strani. Filip je bil seveda preslab, da bi si ubranil pravico do koroškega vojvodstva proti Premislu, in si je naprosil pomoči starih Premislovih sovražnikov, Ogrov.

Premisel je imel že pripravljeno vojsko, če bi prišlo do spopada z Ogri, a posrečilo se mu je skleniti z ogrskim kraljem premirje ter je odvedel vojsko na Kranjsko (listopada 1270). Medpotoma se je polastil Slovenjega gradca, katerega si je lastil Filip, nato je naglo naskočil Ljubljano, poplenil nekoliko uporniških gradov in vse Kranjsko se mu je udalo brez odpora. Sedaj je pohitel Premisel po Kanalski dolini na Koroško, ki se mu je podvrglo istotako brez bitke. Sponheimec Filip se je odrekel pravicam na Koroško, Kranjsko in Slovensko krajino in je prepustil vsa svoja mesta in gradove za majhno odškodnino Premislu, katerega so umestili Korošci nato v Krnskem gradu kot svojega vojvodo.

Premisel je uredil deželo, izročil upravo zanesljivim domačim plemenitnikom ter se je vrnil na Češko. Sponheimec Filip je še sicer spletkaril proti njemu, toda brez uspehov. Leta 1271. je prihitel Premisel drugič na Koroško zasledivši zaroto nekaterih nezadovoljnih plemičev, katere je strogo kaznoval.

Češki kralj je vladal na Koroškem le kratko dobo. Jeseni leta 1273. so si izvolili nemški knezi novega kralja Rudolfa Habsburškega in v bojih z Rudolfom je omagal Premisel.

B. Štajersko.

Štajerska vojvodina, ki leži na mestu nekdanjega vzhodnega Korotana in zahodne Panonije, ima svoj začetek v takozvani „korotanski marki“, ki jo je ustanovil cesar Oton I. med srednjo Muro in Rabo na sedanjem srednjem Štajerskem, da brani koroško vojvodino in nemško državo pred ogrskimi navali. Prvič se omenja ta mejna krajina leta 970. Krog leta 1056. je prejel to krajino grof Travenski (Traungauer), Otokar. Otokarjevi nasledniki se imenujejo od konca 11. stoletja štajerski ali štirski mejni grofje po svojem gradu Štiru (Steyer) in to ime se je preneslo na vse ozemlje, katero so upravljali štirski grofje („štirska ali štajerska marka“). Mejna grofovina se je naglo širila. Leta 1122. so podedovali štirski grofje po izumrlem koroškem rodu Eppensteinskem velik del gornjega Štajerskega od Murave do Semeringa, leta 1148. pa še Ptujsko marko s središčem v Mariboru (Marburg-Markburg = mejni grad, sedež mejnega grofa).

Po štajerski mejni krajini so se v tej dobi marljivo ustanavljali samostani. V slovenskem delu se je ustanovil v tihih Žičah pri Konjicah leta 1165. kartuzijanski samostan s francoskimi menihi, benediktinski samostan v Gornjem gradu pa že 25 let poprej (1140).

Posest štirskih mejnih grofov ni bila zaokrožena, ker so imeli vmes tuji škofje in samostani svoja neodvisna posestva. Vendar pa so si pridobivali mejni grofje tudi tukaj vpliv kot varuhi cerkvenih posestev.

Leta 1180. je podelil cesar Friderik I. Rdečebradec štajerskemu mejnemu grofu Otokarju III. naslov vojvode. Tako je postalo Štajersko vojvodina.

Z Otokarjem III. pa je že izumrl domači vojvodski rod Travenski (1192). Otokar je izročil vojvodino svojemu prijatelju in sorodniku, avstrijskemu vojvodi Leopoldu V., ker je bil mnenja, da je najbolje, če se sosedni vojvodini štajerska in avstrijska upravljata skupno.

Štajersko je bilo že pretežno nemška vojvodina, ko se je združilo z Avstrijskim. Na jugu je obsegalo dosti manj zemlje ko dandanes, ker še ni bila združena z njim marka ob Savi in ormoški okraj, v katerem so še vladali Ogri. Na severni strani pa je segalo Štajersko dalje čez Semering in čez Travensko (Traungau).

Med avstrijskimi vojvodi (Babenberžani) je za Štajersko najvažnejši Leopold VI. (1198—1230), ki je skrbno pospeševal razvoj mest in trgovine. Do njegove vlade je vodila trgovska pot od Dunaja preko gornjega Štajerskega na Koroško in odtod k morju in na Laško. Leopold VI. pa je dal sezidati čez Savo most (Zidan most), da bi napeljal trgovino čez Gradec, Maribor, Celje in Kranjsko naravnost k morju, kar se mu je precej posrečilo. Za njegove vlade sta se ustanovili dve novi majhni škofiji, sekovska leta 1218. (s sedežem v Sekovi na Gornjem Štajerskem, sedaj v Gradcu) in lavantinska leta 1228. (s sedežem pri Sv. Andražu na Koroškem, od leta 1859. v Mariboru), ki je imela nekaj župnij tudi po Štajerskem. Mejo proti Ogrom je čuval takrat bojeviti Friderik Ptujski, ki si je osvojil del ormoškega okraja in podaril Veliko nedeljo nemškemu redu, ki je še dandanes posestnik te župnije.

Za Leopoldovega naslednika, za vojvode Friderika Bojevitega (1230—1246) so napočili nemirni časi. Vojne proti upornim plemenitašem, proti Čehom in Ogrom so ugonobile plodonosno delo prejšnjih let. Štajerci so trpeli posebno zaradi ogrskih navalov. Nemirni vojvoda je našel smrt leta 1246. v bitki z Ogri. Ker ni zapustil moških otrok, se je polastil Avstrijskega in Štajerskega cesar, ki je pošiljal vojvodini svoje upravitelje. Upravne posle na Štajerskem bi moral voditi grof Majnhard Goriški, kateremu pa se ni posrečilo upokoriti domačih upornikov. Po vsej deželi je vrelo, nič ni bilo varnega. Najhuje se je pustošilo po cerkvenih posestvih, katera so si siloma prisvajali plemenitaši. In ko je leta 1250. umrl še cesar, je uvidel cesarski namestnik, da ne more ničesar opraviti in je rajši zapustil deželo. Sedaj ni bilo med štajersko vojvodino in onemoglo nemško državo sploh nobene zveze. Štajerska gospoda je gospodarila sama po svoje. Čutilo pa se je, da je treba imeti deželnega gospodarja.

Avstrijsko plemstvo se je udalo leta 1251. vladi češkega kralja Premisla II. (Přemysl), ki je v kratkem zopet za silo uredil vojvodino. Isto bi bili storili tudi Štajerci in češki kralj se je že pripravljal, da zasede tudi Štajersko, toda prehiteli so ga Ogri. Ogrski kralj Bela IV. je zasedel z bojno silo precej vzhodnoštajerskih gradov in krajev, med njimi Ptuj, in leta 1253. se mu je udalo mnogo plemenitašev. Po papeževem posredovanju se je sklenil mir med Belo IV. in Premislom II. leta 1254., po katerem je sprejel Štajersko ogrski kralj, Avstrijsko pa Premisel. Takrat se je odtrgalo od Štajerskega Travensko in severni deli od Semeringa, ki so se priklopili k Avstrijskemu za vedno.

Z ogrsko vlado pa Štajerci niso bili zadovoljni. Plemstvo se je uprlo in ponudilo vojvodino češkemu kralju. Ogre so pregnali iz Štajerskega in ko jih je potolkel še Premisel leta 1260., se je združilo zopet Štajersko z Avstrijskim pod vlado češkega kralja.

Premisel je dobro spoznal nezanesljivost prevzetnih štajerskih plemenitašev, ki jih je sklenil za vsako ceno ukrotiti, da pomore zanemarjenemu kmetskemu in meščanskemu stanu. Uporno gospodo je polovil in jih zapiral po raznih gradovih na Moravskem in Češkem, marenberškega gospoda je dal celo uklenjenega pripeljati v Prago. Najvišjega deželnega urada ni zaupal nobenemu domačinu, večinoma so bili češki plemenitaši štajerski deželni glavarji.

Zaradi prestrogega ravnanja je jelo plemstvo Premisla sovražiti in se je tihoma zarotilo proti njemu. Upor se jim je sicer ponesrečil (1267), ko pa so izvolili leta 1273. končno nemškega kralja Rudolfa Habsburškega, je takoj prestopila skoro vsa štajerska gospoda na njegovo stran.

C. Kranjsko.

Ozemlje današnjega Kranjskega je bilo del koroškega vojvodstva, ustanovljenega leta 976. Razni škofje so imeli tod velika posestva, vmes pa so bile drobne grofovine, ki so često menjavale svoje gospodarje. Kot posebna grofija se imenuje že leta 973. „kranjska marka“ (Creina marcha) v neki listini, v kateri je daroval cesar Oton II. brizinskemu škofu Abrahamu veliko zemlje v loškem okraju. Ta kranjska marka je ležala torej na Gorenjskem, a natančno se ne more določiti, kako daleč je segala.

Notranjsko s Krasom je spadalo k istrski mejni krajini.

Na Dolenjskem se imenuje v 12. stoletju še ogrska ali slavonska marka krog Metlike med Krko in Kolpo, ki pa je spadala k Hrvatskemu. V 13. stoletju se je ločil ta del od Hrvatskega in se imenuje odslej „slovenska marka“, ki se je razširila polagoma po vsem Dolenjskem.

Kot prvega mejnega grofa kranjskega imenuje po imenu listina leta 1040. nekega Eberharda. Po ozemlju je jako naraščala posest brizinskih škofov, a tudi briksenskih ter oglejskih patrijarhov. Izmed posvetnih domačih gospo-

darjev je imel v 10. in 11. stoletju plemič Pribislav posestva ob izlivu Sore v Savo.

Za posestva so se trgali posvetni in cerkveni velikaši ter izpodrivali drug drugega. Polagoma si je pridobil koroški rod Sponheimski tudi na Kranjskem največ zemlje. Plodonosno delo koroškega vojvode Bernharda je segalo tudi sem. Ustanovil je frančiškanski samostan v Ljubljani (1233), cistercijanski v Kostanjevici in kartuzijanski v Bistri (1255). Po volji zadnjega koroškega vojvode Sponheimskega je zasedel tudi Kranjsko češki kralj Premisel II., kateremu je sledil Rudolf Habsburški.[1]

Č. Istra.

Istra ima svoje ime po Istrih, nekem bojevitem narodu, ki je bival tod po starih rimskih poročilih v 3. stoletju pred Kr. Čez Istro se je razprostirala carigrajska vlada, leta 789. pa so jo zasedli Franki. Istrski otoki pa niso marali nemške vlade, ki jih je premalo branila proti navalom Hrvatov, Neretvanov in Saracenov, in so se udali benečanski republiki (898). Benečanom so se dobrovoljno pokorila mnoga pobrežna mesta in tako je prihajal v njih laški jezik do veljave. Leta 952. je postala Istra del furlanske marke pod vrhovno vlado bavarskega vojvode, leta 976. jo je združil Oton II. z novim Koroškim vojvodstvom, poznеje pa so se borili v njej za oblast oglejski očaki in posvetni plemenitaši. Benečani so se dobro utrdili po mestih, obrežjih in po otokih, notranjo zemljo pa so upravljali oglejski očaki in grofje Eppensteinski, Sponheimski in Andechs-Meranski, a le malokateri se je utegnil baviti z Istro zaradi nujnejših

[1] Habsburški rod je razširil meje Kranjskega na škodo oglejskih očakov, podedoval grofijo istrsko, zemljo ob Pivki in Metliki (1374). Ko se je združil s Kranjskim še gornji Kras in so se tudi gospodje Devinski pokorili Habsburžanom, so segale kranjske meje do Jadranskega morja (1465—1815). Leta 1364. se imenuje Rudolf IV. Ustanovnik „kranjski vojvoda“ (gl. str. 115).

opravil v nemški državi. Mejna krajina istrska je obsegala skoro ves jugozahodni del polotoka, severni del z glavnim mestom Pazinom pa je bil od 12. stoletja posebna „istrska grofija". Sreče ni bilo ne tu ne tam. Istrska grofija se je pridružila leta 1248. Gorici, po goriških grofih pa so jo sprejeli Habsburžani leta 1374., ki so jo dajali v najem ali jo zastavljali raznim rodovom do leta 1766.

Večina Istre (vsa posest oglejskega očaka) pa je prišla v letih 1410—1422 v benečansko oblast, v kateri je ostala do Napoleonove dobe (1797), ko se je združila vsa Istra z Avstrijskim.

D. Goriško.

Goriško je bilo združeno s furlansko mejno krajino. Leta 952. je oddelil cesar Oton I. Oglej in Gorico od furlanske krajine in ju pridružil h Koroškemu. Leta 1001. je dobil oglejski patrijarh polovico Solkanskega, drugo polovico pa furlanski grof Verigant, čegar zet Markvart Eppensteinski je sezidal grad pri Gorici ter se jel nazivati „grof Goriški". Ta naslov so si ohranili tudi dediči tega rodu, koroški gospodje Lurnski. Spori z oglejskimi očaki so se končali na korist grofov. Nekateri goriški grofje so jako dobro gospodarili in širili posest z ženitvami in nakupom. Izdatno so podpirali tudi Rudolfa Habsburškega proti Premislu II. S Habsburžani so stopili v rodbinsko zvezo ter so si pridobili od njih Koroško vojvodstvo (1286). Zadnji grofje pa so živeli razsipno in so se zadolžili pri Habsburžanih, ki so jih pregovorili k vzajemnemu dogovoru, po katerem bi se rodova vzajemno podedovala, ako bi kateri izmed njiju izumrl. Ko je leta 1500. umrl zadnji grof, so prevzeli Habsburžani njegovo posest.

E. Trst.

Trst z okolico je bil dolgo celo neznaten kraj. Sicer so imeli že Rimljani na njegovem mestu naselbino Tergeste,

a ni se mogla razvijati zaradi bližnjega Ogleja. Jako zgodaj pa je dobil Trst svojega škofa. Škofje so dobivali od 6. stoletja vedno večjo oblast nad mestom, ki se je odkupilo iz njihove nadvlade šele leta 1295. Mestna uprava se je uredila po načinu laških mest. Mestu je načeloval podestà, večinoma plemenitega rodu. Tržačani so prebili mnogo nesrečnih bojev z Benečani, zaradi katerih so se leta 1382. radovoljno udali varstvu avstrijskega vojvode Leopolda III.

F. Ostalo ozemlje.

Vzhodno mejno krajino, katero je osnoval Karel Veliki proti Obrom, so razbili Ogri po letu 900. Oton I. jo je ustanovil znova, a v manjšem obsegu. Iz te mejne krajine se je razvilo današnje avstrijsko vojvodstvo, ki pa se je zgodaj ponemčilo in se torej v zgodovini slovenskega naroda ne more več omenjati. Isto velja o nekdanjih slovenskih naselbinah po Solnograjskem in Tirolskem, ki so kot deli Korotana prehajale v posest solnograjskih nadškofov in raznih škofov, posebno briksenskih.

Cerkvena posestva so bila v vseh vojvodstvih in grofijah neodvisna. Škofje so bili torej na svojih posestvih kakor samostojni knezi, zaraditega so imeli naslov „knez in škof" („knezoškof").[1]

[1] Razdrobitev slovenske zemlje v majhne samostojne vojvodine in grofije je jako škodovala slovenski celokupnosti in državni ideji. Narod je izgubljal čut skupnosti, Kranjec je sovražil Štajerca, Korošec ni maral Kranjca, Prekmurec je pozabil, da ima na zahodu brate itd. Vkljub temu pa so ostale slovenske pokrajine tudi po delitvi v tesni zvezi med seboj, pri čemer jih je podpirala naravna zemljepisna lega. Vse vlade so bile prepričane, da so narodne meje pri Slovencih obenem tudi najboljše politične meje. Franki so pustili vse Slovence pod eno upravo. Pri Istri se je čutilo, da ne spada k furlanski marki, zato se je priklopila h Korotanu.

Poznejša razdelitev Korotana na majhne deželice nima nobenih vzrokov v narodu ali v naravni legi, ampak v samovoljnosti nemške gospode. A zopet so združili avstrijski vladarji skoro vso slovensko zemljo (seveda že precej ponemčeno) v eno upravno celoto, takozvano „No-

10. Razvoj kmetske podložnosti in tlake.

Kako so se prepirale in ruvale nemške plemenite rodovine zaradi posesti na Slovenskem, o tem nam govore zgodovinarji veliko več ko o življenju in razmerah naroda samega.

Starodavne slovanske ravnopravnosti in enakosti vseh prebivalcev že davno ni bilo več. Gotovo je, da so našli bavarski in frankovski premagovalci na Slovenskem že močne stanovske razlike. Krog leta 800. je bila sicer še velika večina naroda svobodnega, toda na eni strani se je ločilo iz njega nekako domače plemstvo, na drugi strani pa so poznali Slovenci že takrat poleg svobodnih ljudi tudi nesvobodne. Vpliv nemških, laških in raznih mongolskih sosedov je razjedal že stoletja poprej staro upravno življenje.

Stanovske razlike so se okrepile in povečale po pokristjanjenju Slovencev. Krščansko duhovstvo je bilo nov stan, ki je hrepenel od nekdaj po posebnem nedotakljivem stališču, ločen od vseh drugih po pravicah in dolžnostih. Duhovstvo je doseglo, da se je njegova posest oprostila vseh državljanskih dolžnosti, da niso imeli deželni zakoni, posvetne oblasti in posvetna sodišča za nje nobene veljave.

Plemstvo je bilo nekdaj le cvet prebivalstva, voditelj ljudstva. Domače slovensko plemstvo se je pod nemško vlado sicer polagoma trebilo, a ohranilo se je vendar še deloma nekaj stoletij (prim. str. 75, 76). Jako naglo pa je naraščala moč nemškega plemstva. Poleg starega nemškega rodovinskega plemstva, ki se je naselilo na svojih novih posestvih na

---

tranjo Avstrijo" s sedežem v Gradcu, koroško, kranjsko, štajersko a tudi goriško plemstvo je delovalo skupno v turških in verskih bojih. Napoleon je nazadnje zopet združil večino slovenskih dežel v eno celoto, „kraljestvo ilirsko". Ideja edinstva slovenskih dežel ni izumrla nikdar in je do danes najvažnejša točka slovenskega narodnega programa.

Slovenskem, se je množilo uradništvo, ki je dobivalo kot plačilo za zasluge in zvestobo istotako zemljišča in plemenita imena. Po velikosti posestev in starodavnosti rodu je bilo med plemenitaši več stopenj (višje in nižje plemstvo).

Svobodni vaščani so bili lastniki manjših posestev (kmetij), od plemstva neodvisni podaniki deželnega gospoda (vojvode, kralja). Tlačanskih dolžnosti niso imeli, pač pa so plačevali deželni davek kakor gospoda in morali opravljati vojaško službo. Svobodniki so bili potomci nekdanjih zadružnikov, ki so se bili razdelili na posamezne rodovine, a tudi tujci, trgovci in obrtniki, katerim se je priznavala osebna svoboda na kraljevi zemlji. Ti tujci so začetek svobodnega meščanskega stanu.

Veleposestniško plemstvo je skrbelo, da si pridobi in zagotovi delavske moči in služabništvo. Kdor se je zavezal, da hoče obdelovati gosposko zemljo, tistemu se je odmerilo zemljišče v stalno porabo. Naselnik je postal nekak lastnik tega zemljišča in je plačeval gospodu obresti ali davek v pridelkih in mu je hodil na tlako. V tako podložniško razmerje so vstopali posebno tisti ljudje, ki niso imeli lastne zemlje. Prejšnja prazna zemlja je redila nove naselbine, njena cena je rastla in v isti meri je naraščala moč plemstva in cerkve, ki sta vezala vse nove gospodarske delavce na svoja posestva, da bi jih ne mogli po lastni volji opuščati.

Nesvobodnih je bilo vedno več, svobodnega kmetskega stanu pa vedno manj. Svobodni kmetje so radi sprejemali od veleposestnikov zemljo v obdelovanje, za katero so plačevali in odsluževali ravno tako kakor drugi podložniki. Polagoma med takimi svobodniki in nesvobodniki ni bilo več razlike. Drugi svobodni kmetje pa so se rade volje sami vdajali varstvu plemenitašev, ker so se hoteli izogniti vojaški dolžnosti, katere kot podložniki niso imeli. Polagoma se je utrdil nazor, da je kmetski stan sploh nesvoboden, da torej kmet ne sme biti podanik deželnega gospoda, ampak

podložnik graščine ali cerkve. V 15. stoletju se je o tem že javno razpravljalo, da so vsi poljedelci nesvobodni podložniki gospode.

Podložnikom se začetkoma ni godilo slabo. Splošno je znano, da so živeli kmetje krog leta 1000 precej dobro in da do 13. stoletja niso gospoda prehudo ravnali z njimi. Gospod je gledal, da si je ohranil delavce, ki bi mu bili uhajali v mesta ali k boljšim gospodom, če bi jih bil tlačil. Zanemarjenega kmeta ni spodil takrat graščak z zemljišča kakor dandanes oblast, ki prodaja brezsrčno vse na dražbi in ga spodi, če ne izpolnjuje svojih dolžnosti. Graščak ga je le kaznoval in mu odkazal najslabši svet za obdelovanje. Kadar se je zanikrni kmet poboljšal, ga je posadil spet na boljšo zemljo. Ob slabih letinah je gospodar celo rad priskočil podložnikom na pomoč. Tako se je n. pr. popustil kmetom vetrinjskega samostana (1224) letni davek 15 sodnih vinarjev, koroški vojvoda Ulrik III. je popuščal nekaterim kmetom takozvani lesni vinar (1257) itd. Najhujše je bilo, da podložnik ni imel osebne svobode. Posestva ni smel zapustiti po lastni volji, ker se je smatral za gospodovo last kakor zemlja in živina. Prišlo pa je tako daleč, da so gospoda svoje podložnike z zemljo vred prodajali, zamenjavali in jih dajali za doto svojim otrokom. Če je hotel podložnik uiti iz gospodove oblasti, so ga lahko ujeli in kaznovali kakor živino. Lastnega premoženja ni smel imeti podložnik. Kar si je pridelal, je pridelal večinoma svojemu gospodu. Še-le v 15. in 16. stoletju so spet nastopili blažji običaji, ker se je izprevidelo, da je človek vendar nekaj več ko mrtva reč. Odslej nima več gospod pravice na podložnikovo telo, ampak samo na njegovo službo in delo. Podložnikov niso več prodajali in menjavali. Koder se je bilo ljudstvo jako razmnožilo, tam jih je puščal gospod, da so prestopili v službo drugam. Tlačan si je sedaj že tudi smel skrbeti za posebno, lastno imetje. Gospod mu ni mogel toliko braniti, če si je hotel kot rokodelec, služabnik ali umetnik drugod

služiti kruha ali če se je hotel oženiti na zemljo drugega gospoda ali se naseliti v mestu.

Podložniške dolžnosti so bile plačevanje davščin in opravljanje raznih del. Gospodu so dajali določeno število gosi, kokoši, mladih in rejenih svinj, določeno množino sočivja, redkve, repe, raznega žita (rž, pšenica, oves), lanu, konoplje, lesa in vina. Nekatere kmetije so imele preskrbovati med, druge ribe itd. Dalje je zahteval gospod razne izdelke obrtne pridnosti, mreže, platno, kožuhovino. Če je obiskal gospod ali kateri uradnik hišo, ga je bilo treba dobro pogostiti.

T l a k a ali robota je bilo raznovrstno brezplačno delo, ki so ga imeli opravljati podložniki svojemu gospodu.[1] Bila je bodisi v p r e ž n a ali r o č n a. Na vprežno tlako so hodili kmetje s konji in vozovi, ko so privažali gospodu za grajske in gospodarske stavbe kamen in les, spravljali vino in poljske pridelke, navažali ceste itd. Ročna tlaka se je opravljala na gosposkem polju, pri stavbah, na lovu itd. Vsaka podložniška hiša je imela točno odmerjene in določene plačilne in tlačanske dolžnosti, ki so bile zapisane v starodavnih knjigah (u r b a r j i h). Česar ni bilo v urbarju, tega gospod ni mogel zahtevati. Novih doklad niso pripoznavali podložniki in so se pritoževali na deželno sodišče zoper nje, ki je zavračalo vse nove zahteve. V dobi turških vojn pa je gospoda vendar nasilno zahtevala višje davke, zaradi katerih so se kmetje upirali.

Graščak je bil na svojih posestvih kakor kralj svojih podložnikov. Zapovedoval in prepovedoval je, sodil sam ali pa si nastavljal posebne sodnike, da sodijo podložnikom. V vsaki občini je imel graščak dobrega pomočnika in uradnika — ž u p a n a ali „rihtarja“, čigar hiša je uživala po-

[1] Tlačanska dela so zahtevali že nekdaj Rimljani, posebno od svojih galskih podložnikov na sedanjem Francoskem, kjer so se seznanili z njimi Franki. Franki so razširili tlako s svojo državo po vsej zahodni in srednji Evropi. Razločevali so prvotno trojno tlako, 1. o r n o (delo na polju in v vinogradu), 2. v o z n o, 3.) r o č n o (stavbe gradov, hiš in mlinov, spravljanje letine, podiranje drevja, mlat).

sebne pravice. Župan je imel istotako neko sodno oblast in nadzorstvo nad mero in vago. Njegova je bila tretjina vseh plačanih glob. Županstvo je dajal graščak v nekaterih občinah v najem, drugod pa je ostajalo županstvo v rodovini po dedni pravici.[1]

Graščak je bival v utrjenem zidanem gradu. Gosposki gradovi so se zidali večinoma na vzvišenih mestih, često na visokih, nepristopnih skalah, posebno v nemirnih časih 12. in 13. stoletja. Če naravna lega ni dosti branila gradu, so se sezidale še silne ograje in izkopali globoki jarki krog njega. V takih trdnjavah so se čutili viteški gospodarji na varnem in se često niso brigali za deželno gosposko ali državno vlado. Mnogi graščaki so se tako prevzeli v svojem bogastvu, da so se udajali razuzdanemu življenju, živeli le ob bogatih pojedinah ter hodili za kratek čas ropat s četami svojih hlapcev v daljno okolico. Najrajši so prežali na bogate potujoče trgovce in meščane. Ta razvada se je ukoreninila v 13. stoletju tako močno, da je morala državna vlada z vso silo krotiti gospodo. Odslej si gospoda ni smela več staviti in utrjevati gradov brez cesarjevega dovoljenja, nemirnim graščakom pa so razrušili gradove.

Večina gosposke je bila trdosrčna in je neusmiljeno odirala svoje tlačane. Zato je ljudstvo ubožalo. Vedno več ljudi je postopalo brez dela in zaslužka, ki so rajši postajali tatovi in razbojniki, nevarni bogatcu in ubožcu. Razumljivo je, da je zastajala trgovina in obrt v takih razmerah. Upanja pa ni bilo od nikoder, da pridejo kdaj boljši in mirnejši časi.

11. Sklep tretje dobe.

Krog leta 1000 se je polastila vsega evropskega krščanskega ljudstva neka verska gorečnost, s katero je oživela

---

[1] Županska sodna oblast po kmetskih občinah je pojemala še-le v 18. stoletju, ko je vzrastla moč okrajnih uradov in ko se je uvedel policijski red za Marije Terezije in Jožefa II. Staro rihtarstvo se je celo odpravilo in se nadomestilo z novim občinskim redom leta 1849.

zopet navada hoditi na daljna božja pota v Rim in v Palestino po kopnem in po morju. V 11. stoletju pa so navalili na Palestino Turki, ki so pobijali in preganjali romarje, skrunili krščanske svete kraje ter nazadnje sploh prepovedali romanje v Palestino. Glas o nečloveških turških činih se je raznesel po Evropi in papeži so jeli klicati v boj za sveto deželo. Tako so se začele slavne križarske vojne (1095—1291). Vojščaki, ki so hodili na Jutrovo, so si pripenjali na desno ramo križ iz rdečega sukna in so se imenovali zaraditega „križarje".

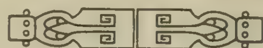
Križarski vojščaki so često pozabljali svoj namen, živeli razkošno in prinašali v Evropo nalezljive bolezni. Prvotnega namena te vojne niso dosegle. Palestino so ovladali Turki, kristjani pa so izgubili v teh 200 letih na milijone bojevnikov.

A vendar so nam zelo koristile križarske vojne.

Plemenitaši, ki so se do te dobe pretepali med seboj in zavidali drug drugemu imetje, so našli v križarskih vojnah skupen cilj in so začeli služiti sveti stvari s svojim orožjem in premoženjem. S podložnim ljudstvom niso smeli, niso utegnili neusmiljeno ravnati. Viteštvo se je razvilo med njimi z mnogimi lepimi navadami.

Po mestih je oživela trgovina in obrt. Meščani so bogateli ter si kupovali novih pravic in svoboščin. Svobodna mesta so rastla po moči in po številu. Večinoma so obdajali tudi mesta z zidovi, jarki in nasipi iz strahu pred Tartarji.

Podložnikom se je olajšalo stanje. Na papeževo besedo je moral zemljiščni gospodar pustiti vsakega podložnika, kateri je hotel med križarje. Kadar pa se je podložnik vrnil iz Palestine, je ostal svoboden. Tako je začelo na velikih posestvih primanjkovati delavcev. Plemstvo je jelo hirati, ker je deloma ubožalo in se krčilo po številu. Največ moči pa si je pridobila cerkev in papeževa stolica, ki je dosegla v tej dobi vrhunec svoje veljave.

Poljudno znanstvena knjižnica.

Izdaja Slovenska Šolska Matica v Ljubljani.

2. zvezek.

Zgodovina Slovencev.

2. snopič.

Doba od 1276 do 1800.

Spisal
dr. Ljudevit Pivko.

Uredil
H. Schreiner.

V Ljubljani, 1910.

Izdala Slov. Šolska Matica. — Natisnila Učiteljska tiskarna v Ljubljani.

Četrta doba.

Slovenci v letih 1276—1550.

Pregled:

Doba prvih Habsburžanov ni olajšala podložniškega stanja na Slovenskem, pač pa se je plemstvo zopet opomoglo. Na Slovenskem se je povzpel najviše rod ***Celjskih grofov.*** *V tej dobi so vdrli* ***Turki*** *na Balkan in preplavljali slovenske pokrajine skoro neprenehoma nad 300 let. Narod sicer ni omagal v turških bojih in je pokazal neštetokrat pogumno srce in junaško pest, dasiravno je bil večinoma prepuščen samemu sebi, toda pogrezal se je v* ***gospodarsko bedo,*** *ki jo je zakrivila poleg Turkov in drugih nevolj domača zemljiška gospoda. Ljudstvo je hrepenelo po miru, svobodi in sreči, po rešitelju iz bede in oblasti gosposke, rešitelja pa ni bilo od nikoder. Misel na samopomoč je dvigala narod k obupnim nesrečnim* ***uporom*** *ter ga vrgla v še hujše suženjstvo. Vsled splošne nezadovoljnosti s cerkvenimi razmerami je našel nemški* ***protestantizem*** *v 16. stoletju tudi v slovenskih pokrajinah ugodna tla.*

1. Premisel II. in Rudolf Habsburški.

Odločni češki kralj Premisel (Přemysl II., 1253—1278) je bil srečno razširil svojo oblast po južnem in vzhodnem delu onemogle in vsled domačih vojn in prepirov vidno

1

propadajoče nemške države. Polastil se je bil Avstrijske (1254) in Štajerske (1260) vojvodine, nazadnje pa še Koroške in Kranjske (1269, 1270), koder so bili izumrli domači vojvodski rodovi, in tako je segalo Premislovo kraljestvo na jug do Jadranskega morja.

Češka vlada se ni mogla stalno ohraniti v naših že precej ponemčenih vzhodnih Alpah, koder je bilo zlasti plemstvo odločno nemškega mišljenja. Temu plemstvu je bila misel neznosna, da mu gospodari in ukazuje strog slovanski kralj, ki si upa omejevati njegovo grabežljivost ter braniti proti njemu pravice poljedelcev in meščanov. Premisel pa si je prizadeval, da si nakloni ostale podanike in je bil zlasti velik dobrotnik mestom. Pridejal si je celo nemško ime Otokar, kajti njegovo češko ime „Přemysl“ je bilo Nemcem preslovansko. Ljudstvo, meščanstvo in duhovstvo je češkega kralja resnično spoštovalo, hvalilo in slavilo.

Proti upornemu plemstvu je postopal Premisel silno strogo, toda baš razjarjeno plemstvo ga je nazadnje pogubilo.

Leta 1273. so si izvolili nemški volilni knezi po dolgotrajnih državnih nemirih novega kralja Rudolfa Habsburškega, preprostega švicarskega grofa. Sedaj pa se je izpremenil mahoma politični položaj. Novi nemški vladar je proglasil, da se morajo priklopiti k nemški državi vse nekdanje njene pokrajine, kar je merilo v prvi vrsti zoper Premisla, ki bi se bil imel odreči pridobljenim deželam ter priznati višjo oblast nemškega kralja. Premisel pa se je zavedal svoje moči in se ni hotel izlepa pokoriti Rudolfu. Odločiti je imela torej bojna sreča.

Rudolf Habsburški je vedel, da mu je treba predvsem pomoči nemškega plemstva, preden napove mogočnemu nasprotniku državno vojno. In zares je našel v plemstvu dobre zaveznike. Štajerski plemenitniki so poslali sami poslance na nemški državni zbor, kjer so se pritožili, kako strogo ravna z njimi nepriljubljeni češki vladar. Na Rudolfovo stran so prestopili tudi solnograjski nadškof Friderik, oglejski pa-

triarh Rajmund, tirolski grof Menhart in njegov brat Albert Goriški. Tudi Filipa, brata zadnjega koroškega vojvode Ulrika Sponheimskega († 1269), si je pridobil Rudolf.

Premisel je kmalu čutil, da se majejo tla njegovi oblasti, toda računal je na hvaležnost duhovščine, meščanstva in ljudstva in ni obupal. Izmed višje duhovščine sta mu ostala zvesta krški in lavantinski škof kljub pritiskanju solnograjskega nadškofa, ki je dal cerkveno odvezo vsakomur, kdor bi prelomil prisego Premislu. Češki kralj je razstavil ob državnih mejah močne straže, prepovedal plemstvu občevanje z nemškim kraljem in zahteval, da mu pošlje vsaka plemenita rodovina po enega člana na Češko kot talnika, da si zasigura pokorščino plemstva. Cerkveni in posvetni dostojanstveniki so morali priseči, da ne bodo poslušali ukazov nemškega kralja. Solnograjskega nadškofa pa je hotel Premisel z vojaško silo kaznovati in postrašiti ter je poslal svoje čete pod poveljstvom štajerskega glavarja Milota z Dědic, da naj plenijo in pustošijo po nadškofovih posestvih. Njegovo jezo je občutilo zlasti nadškofovo mesto Breže na Koroškem, ki so ga češke čete upepelile in razdejale. Plemstvo pa je kljub tem nasilnim sredstvom prestopalo na Rudolfovo stran. Premislovi poslanci so zastonj opominjali štajerske, koroške in kranjske stanove k skupni vojni proti nemškemu kralju. Grof Menhart Tirolski je po dogovoru s kraljem Rudolfom napadel Koroško, grof Albert Goriški pa Kranjsko in Slovensko Krajino, kjer so se jima pridružili domači vstaši. Češki oskrbniki so morali s svojimi posadkami zapustiti gradove in mesta in Štajerci so že korakali proti Dunaju Rudolfu na pomoč. Premisel je spoznal, da je ves njegov trud brez uspeha, saj ga je zapuščalo in izdajalo celo češko plemstvo, zato se je udal ter prepustil listopada leta 1276. Rudolfu vzhodnoalpske dežele, namreč Štajersko, Koroško, Kranjsko, Krajino, in Avstrijsko.

Rudolf pa s tem ni bil zadovoljen, temveč je hotel češkega kralja še bolj ponižati. Premisel naj bi bil samo

navaden knez in njegov podložnik, ne pa samostojen kralj. Premisla pa je bolelo, da je branil Rudolf one češke plemiče, ki bi jih bil rad kaznoval zaradi nezvestobe in ki so se zatekali iz strahu pred Premislovo jezo v varstvo nemškega kralja.

Užaljeni Premisel ni dolgo prenašal ponižanja in je segel po orožju k zadnjemu obupnemu boju. Na več straneh si je iskal pomočnikov proti Rudolfu, toda zastonj.[1] Tudi tokrat mu ni bila sreča mila, Rudolfova vojska ga je premagala na Moravskem polju pri Suhih Krutah dne 26. vel. srpana 1278. Premisel je umrl kot junak v najhujši bitki. Njegovo truplo so baje štajerski vitezi oropali in oskrunili.

Leta 1276. je prišla torej večina slovenskih dežel pod vlado Habsburžanov. V bitki pri Suhih Krutah, ki jo zovejo „rojstni dan habsburške Avstrije", so se borili Slovenci prvič v nemški vojski za habsburški rod.

Rudolf je imel precej truda z urejevanjem novih državnih pokrajin. Na Slovenskem je bil v tej dobi ravno takšen

---

[1] Zanimivo je, da je prosil Premisel pomoči tudi Poljake. Dotlej je bil rad podpiral v svoji državi Nemce in je živel tudi sam najrajši po nemških navadah. Vedno je imel ob strani nemške svetovalce, zdaj pa se je v sili spomnil, da je slovanski vladar in da mu je treba pri bratih iskati pomoči proti Nemcem. V pismu na Poljake popisuje iskreno sorodnost češkega in poljskega naroda, ki ju druži sosedstvo, skupni jezik in skupna kri, vsled česar bi morala biti med Čehi in Poljaki vzajemna ljubezen. Pisal je Poljakom, da propade v boju, če mu ne prihite na pomoč, in da bo segla kmalu potem nenasitna lakota Nemcev in njihovo večno sovraštvo do Slovanov še naprej preko Čehov ter da pride konec tudi poljski svobodi, kakor že prihaja češki. Toda niti s takimi obupnimi pozivi si ni pridobil Poljakov.

Primerjajmo Premisla z moravskim Svetopolkom! Drug za drugim sta osnovala 400 let narazen slovanski državi ob vzhodnih nemških mejah. Oba sta imela podobno stališče in podobno nalogo. Nemški kralji so napenjali vse sile, da bi zdrobili ti državi Toda niti Svetopolk niti Premisel ni branil in gojil slovanske narodnosti, kar bi bilo naravno; oba sta imela krog sebe nemške svetovalce, Svetopolk zvitega škofa Vihinga, Premisel pa olomuškega škofa Brunona. Slovani so jima bili dobri samo na bojišču.

nered kakor po vsej nemški državi, zlasti pa na Koroškem, kjer ni bilo nič varnega pred grabežljivim plemstvom in mnogimi postopači. A Rudolf je bil oster in pravičen sodnik, obenem pa tudi previden vladar, ki je hotel te nove dežele ohraniti svoji lastni rodovini. Najprej si je pridobil cerkveno gospodo, ki ji je potrdil cerkvene in samostanske svoboščine, a tudi plemstvu in mestom je daroval precej novih pravic. Naše dežele je prepotoval dvakrat. Velika posestva raznih škofov na Štajerskem je izročil svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu, ki sta postala na ta način največja posestnika na Štajerskem. Njegova srčna želja se je izpolnila na zboru državnih knezov v Augsburgu (1282), ko sta prejela imenovana sinova Avstrijsko, Štajersko in Kranjsko. Rudolf bi si bil zelo rad ohranil tudi Koroško, toda to deželo je moral — dasi nerad — izročiti svojemu najmočnejšemu pomočniku v bojih zoper češkega kralja, grofu Menhartu Tirolskemu, kateremu je bil dolžen ne le hvaležnosti, temveč tudi precej denarja. Zaradi dolgov mu je moral zastaviti še Kranjsko in Slovensko Krajino. Zadnji Sponheimec Filip, ki mu je bil Rudolf obljubil Koroško vojvodstvo, ni prejel ničesar in je živel zadnja leta užaljen blizu Dunaja, na kraljevem dvoru pa se ni prikazal več.

Rudolfa Habsburškega si je ohranilo ljudstvo v lepem spominu in si pripoveduje o njem mične pripovedke. Zgodovinarji one dobe pa ne pišejo laskavo o prvem Habsburžanu, češ, da je skrbel kot vladar preveč za svojo lastno družino. Državni knezi so ga zavidali in po njegovi smrti (1291) niso marali več Habsburžana na kraljevskem prestolu.

2. Oblast Habsburžanov v slovenskih pokrajinah.

S prvimi nasledniki Rudolfa Habsburškega ni imelo slovensko ljudstvo mnogo opraviti. Večina slovenskih podložnikov je živela na posestvih neodvisne cerkvene in posvetne gospode in vsled tega se zgodovina našega ljudstva

v tej dobi ni družila tako tesno z zgodovino habsburškega rodu, ko v poznejših stoletjih.

Največji posestnik na Slovenskem je bil grof Menhart Tirolski, ki se je dal po starem običaju slavnostno umestiti na Gosposvetskem polju za koroškega vojvodo. Sreče pa Menhart podložnikom ni prinesel, dasiravno je upravljal jako previdno svoje pokrajine in želel ublažiti staro sovraštvo med plemstvom in duhovščino. Na Koroškem sta razsajali sovražni stranki uprav po razbojniško. Menhart pa je imel toliko drugih skrbi, da se ni utegnil nikdar pomuditi na Koroškem ter poskrbeti za red in mir. Koroške razmere se niso predrugačile niti za Menhartovih naslednikov. Na Kranjskem je bilo nekoliko bolje.

Drugi veliki posestniki na slovenski zemlji so bili grofje Goriški, Ortenburški in Auffensteinski, med Dravo in Savo pa gospodje Žovneški, poznejši grofje Celjski. Celjsko okrožje ni pripadalo k Štajerskemu, temveč se je smatralo še po smrti zadnjega Celjskega grofa (1456) za samostojen okraj. Glede deželnih mej v tej dobi smo si sploh na nejasnem. Istotako neodvisna je bila posest gospodov Ptujskih in Wildonskih. Izmed cerkvene gospode so imeli največ slovenske zemlje oglejski očaki, brizinski in bamberški škofje.

Polagoma so si pridobivali tudi Habsburžani na Slovenskem posestva. Sin Rudolfa Habsburškega, neprijazni Albreht, ki je upravljal Štajersko, pa ni dosegel v tem oziru nikakih uspehov. Za njegove vlade ni bilo na Štajerskem miru, plemstvo ga je sovražilo in tudi ljudstvo ga ni ljubilo. Več sreče so imeli Albrehtovi sinovi, ki so si pridobili po previdni politiki zopet Koroško in Kranjsko, ko je preminil zadnji sin Menharta Tirolskega (1335). Zdaj so začeli Habsburžani snovati avstrijsko državo, katere prvotno jedro je Avstrijsko, Štajersko, Koroško in Kranjsko od leta 1336. Do najvišje oblasti v državi, ki bi jim bila hitreje pripomogla do večjega vpliva

po slovanskih in ogrskih deželah, pa se nad 100 let niso mogli povzpeti. V tej dobi in še pozneje so se Habsburžani pogostoma razdvajali, se bojevali med seboj in si delili podedovano posest, a kljub temu si je rod ohranil, kar je imel, razen tega pa si še polagoma pridobival nova zemljišča.

Habsburžan Rudolf IV. Ustanovnik (1358—1365) je izdatno razširil habsburško oblast. Po dolgih prepirih z oglejskim patriarhom si je pridobil Postojno, Vipavo, slovenjegraški okraj in mnogo grajščin in župnij.[1] Te pridobitve pa so povzročile dolgotrajno in precej nesrečno vojno z nemirnimi furlanskimi sosedi. Rudolf IV. je sklenil tudi dedno pogodbo z grofom Goriškim, vsled katere so si pridobili Habsburžani leta 1374. istrsko grofijo, ozemlje ob Pivki in metliški okraj.

Rudolf IV. se imenuje od leta 1364. „vojvoda Kranjski“ (poprej „gospod“). Ta vojvoda se je pečal s posebno vnemo in pozornostjo z zadevami slovenskih dežel, dobro vedoč, da se tod najlaže okrepi habsburška oblast. Kranjska dežela je precej narastla za njegove vlade in je segala odslej (do 1815) celo do morja. Spomin vojvode, ki je pospeševal zlasti razvoj mest, še živi v imenu Novega mesta (Rudolfovega), ustanovljenega leta 1365.

Sledila sta mu brata Albreht III. in Leopold III., ki se nista pogajala. Njuna nesložnost je hudo tlačila podložnike. Razdelila sta si med seboj habsburško posest in dala s tem slab zgled naslednikom, ki so si po njunem primeru kaj radi delili dežele. (Štajersko je imelo v tej dobi 30 let kar sedem vladarjev po vrsti!) — Štajersko, Koroško in Kranjsko je prevzel Leopold (1365—1386), ki si je pridobil razen podedovanih posestev v Istri, ob Pivki in v Metliki leta 1382. še Trst z okolico. Stara nezadovoljnost plemstva s Habsburžani je izbruhnila zdaj v silovitem uporu

[1] Oglejski patriarhi niso bivali od leta 1218. več v Ogleju, temveč v Vidmu na Furlanskem, kjer so živeli pod močnim vplivom beneške republike.

pod vodstvom grofa Auffensteinskega na Koroškem, čegar posledice je najbolj občutila pliberška okolica, kjer je pustošila vojvodova vojska brez usmiljenja. Nemirna gospoda je hrepenela po pobojih in je napadala zdaj cerkvene dostojanstvenike, zdaj zopet meščane, vojvodove zaveznike. Ob cestah so prežali roparski vitezi in v splošnem neredu se niti vladarji, niti drugi niso zmenili za Turke, prodirajoče od vzhodne strani. Šele Ernest Železni (1411—1424) je zopet za silo uredil „Notranjo Avstrijo", združivši Koroško, Štajersko, Kranjsko in sosedne majhne pokrajine v skupno celoto. A niti v Ernestovi dobi ni bilo na Slovenskem miru. Razen vojn z Benečani je vsako leto zarožljalo orožje med meščanstvom in plemstvom. Ljubljančane je moral braniti vojvoda proti plemstvu, zlasti proti Turjaškim, ter jim utrditi mestne zidove, ker se je bilo bati Turkov in ogrskih razsajalcev.

Za dolge vlade slabotnega in neodločnega Friderika IV. so dosegli vrhunec in konec svoje moči grofje Celjski, ki so dobro izrabljali prepire med nesložnimi Habsburžani ter si pridobili knežji naslov proti njihovi volji. Habsburžani in Celjani so se često spopadli ter si pustošili vzajemno pokrajine. V teh bojih so stala mesta, med njimi Ljubljana, zvesto na habsburški strani. Dosti škode so prizadeli slovenskim pokrajinam tudi Ogri, še več pa Turki in kuga. Po smrti zadnjega Celjana je zašumela nevihta zaradi velike dediščine po Celjanih in celjski vojskovodja stotnik grof Jan Vitovec je spravil Habsburžane v hudo zadrego. Z Benečani se je moral bojevati Friderik zaradi Trsta, plemstvo se je pobijalo med seboj in se upiralo cesarju zlasti na Štajerskem pod vodstvom Andreja Baumkircherja (1468, 1469). Podložnemu ljudstvu je bilo nevolje preveč. Klici po pomoči, naj se spomni cesar tudi svojih dolžnosti do podložništva, niso našli nikakega odmeva in nato je izbruhnil prvi večji kmetski upor. V nepopisnem stanju je živel kmet in mali meščan, ko se mu je naselil v dušo topi čut, da ni pravice na svetu.

Nad seboj je videl prevzetno malo in veliko gospodo, povsod je opazoval nevarnost, povsod prepirljivost, ki je zahtevala od njega vedno večjih davčnih žrtev. Cesar pa ni mogel pomagati, saj je bil brez moči, brez denarja. Njegovi lastni sorodniki so ga sovražili in ščuvali zoper njega. Nazadnje se je zagnal še v vojno z ogrskim kraljem Matjažem, namesto da bi bil posvetil več pozornosti svojim podložnikom. Kralju Matjažu je hotel vzeti krono, toda „ogrski lev“ ga je krepko zavrnil in mu nazadnje vzel avstrijske dežele. — Malo zvestih in zadovoljnih podanikov je imel cesar Friderik, najzvestejše morebiti v kranjskih mestih, ki jih je večkrat odlikoval.

Friderikov sin Maksimilijan (1493—1519) je vladal istotako v nemirnih časih turških navalov in kmetskih uporov. Tudi beneški sosedje so postajali čimdalje bolj nadležni. Skoro vse obrežje Jadranskega morja je bilo last beneške republike in Benečani niso mogli pozabiti, da je bil tudi Trst nekdaj njihov. Benečanske čete so prihajale često na Goriško, Tržaško in Notranjsko ter požigale in morile kakor Turki. Blagostanje je propadalo po vsej državi in z njim tudi število prebivalstva, zlasti tam, kamor so prihajali Turki, ki niso samo požigali in pobijali, temveč vlačili v sužnost krepke ljudi, mladino in deco. Razen Turkov je razsajala kuga in druge pogubne bolezni po naših krajih. Mnogo kmetij je bilo opuščenih, a tudi po mestih so izumirale rodovine ter puščale prazne hiše. Po mnogih krajih so dolžili žide, češ, da je njih oderuštvo krivo splošnega ubožanja, ter so jih izganjali z nasiljem.

Štajerski, koroški in kranjski stanovi so često zborovali bodisi skupno ali pa v svojih vojvodinah in se posvetovali, kako bi se pomoglo deželam proti sovražnikom in kako se naj zajezi gospodarsko propadanje. Sklepali pa so navsezadnje vselej le o tem, za koliko naj zvišajo podložnikom davke. V hujših dobah naj torej ljudstvo več plačuje! Ljudstvo si je iskalo pomoči pri deželnem vladarju in pro-

silo plemstvo, toda zastonj. Razširila se je celo govorica, da je gospoda v zvezi s Turki, gospoda pa je izrekala bojazen, da bi se ne udali kmetje Turkom in ne odpovedali njej pokorščine. Novi kmetski upori so bili le naravna posledica vsega tega.

Leta 1500. je umrl zadnji potomec rodu grofov Goriških, ki je bil v zadnji dobi ubožal in propadel. Po starih dednih pogodbah je pripadlo ozemlje grofov Goriških habsburškemu rodu. Cesar Maksimilijan si je pridobil nato še Oglej in Gradiško v benečanskih vojnah, ki ju je pridružil Goriškemu.

Za cesarja Ferdinanda I. (1521—1564) se je obračala pozornost slovenskega ljudstva največ proti Turkom. V tej dobi se je jel širiti po naših pokrajinah protestantizem.

3. Grofje Celjski.

Rodovino Celjskih grofov štejejo med najodličnejše plemenite rodove na Slovenskem. Trdi se, da je bil ta rod slovenskega pokolenja, ostanek slovenskega plemstva, ki je bilo vzrastlo po naselitvi v sedanjih pokrajinah iz naroda. Zlasti na Koroškem nam imenuje zgodovina precej starega slovenskega plemstva in tudi rod Celjskih grofov se je bil priselil s Koroškega v Savinjsko dolino. Za Celjske gospode je značilno tudi to, da so radi občevali s slovanskimi velikaši (Frankopani, Brankoviči, Tvrdkoviči itd.) in da so si iskali neveste najrajši v slovanskih knežjih rodovinah. Vse to nam jasno priča, da Celjskih grofov ne smemo prištevati k onemu plemstvu, ki je pohajalo z Nemškega in ki je povsod kazalo svoje nemško pokolenje in tuje mišljenje, dasiravno bi bilo na drugi strani neopravičeno, če bi hoteli Celjske grofe šteti med svojce.

Nova domačija teh gospodov je bil Žovneški grad pri Braslovčah, kjer vidiš njegove razvaline še danes. Žovneški gospodje so bili premožni in so sluli daleč okrog. Sreča

jim je pomagala do slave in premoženja v vojnah in ženitvah. V prepirih med Habsburžani in upornim plemstvom so pomagali Habsburžanom, ki so jih za to bogato obdarovali, po izumrlem rodu bogatih Vobrčanov (Heunburžanov) so podedovali (1322) lep del njihovih posestev ter si pridobili 1333 grad in mesto Celje, kamor so se tačas preselili. Starodavno in nekdaj slavno mesto Celje je bilo v tej dobi jako neznatno in ubožno; zdaj pa se je jelo po zaslugi Žovneških gospodov — odslej Celjskih — polagoma zopet krepiti.

Habsburžani so prosili često denarja in vojaške pomoči od Celjskih gospodov. Za dolgove so jim zastavljali posestva po slovenskih pokrajinah ter jim pomagali do tega, da je povzdignil cesar (Ludovik Bavarec) leta 1341. Friderika Celjskega v grofovski stan in mu podelil naslov državnega grofa Celjskega.

Odslej je moč Celjskih grofov rastla še nagleje. Kar po vrsti so si kupovali grajščinska posestva po južnem in srednjem Štajerskem in Kranjskem, še več pa so jih podedovali. Z močnimi sosedi so iskali zveze, stopali z njimi v sorodstvo ter jim pošiljali v sili denarja in čete na pomoč. Friderikov bojeviti sin Ulrik I. se je udeležil s svojimi četami v letih 1345—1359 vojn zoper Benečane v Dalmaciji in na Furlanskem, vojn na Tirolskem, Pruskem, Moravskem in zopet na Beneškem, na Srbskem in celo na Bolgarskem. Drugi Friderikov sin, Herman I., se je oženil (1359) z bosensko kraljičino Katarino, Hermanov nečak Viljem je postal (krog leta 1386.) zet poljskega kralja Kazimirja Velikega; Viljemova hči Ana pa se je poročila 1400 s prvim Jagieloncem Vladislavom ter postala poljska kraljica. Leta 1377. nahajamo tri Celjane, Hermana I., njegovega sina Hermana II. in nečaka Viljema, kot spremljevalce Habsburškega vojvode Albrehta III. v vojni zoper poganske Pruse. Viljem Celjski se je bojeval z ogrskim kraljem Žigo v turški vojni (1392), Herman II. pa v nesrečni bitki s Turki pri Nikopolju (1396), kjer se je odlikoval in rešil Žigo iz smrtne

nevarnosti. Drugič je osvobodil Herman II. istega kralja (1401) iz rok upornih ogrskih velikašev. Kralj Žiga mu je hotel biti hvaležen, zato mu je podelil Zagorje in Varaždin, Medmurje s Čakovcem, dal mu naslov „bana Slavonskega" in si vzel njegovo hčer Barbaro za ženo, s katero pa ni živel srečno. Celjski grof je postal tako najodličnejši posvetni magnat ogrske krone, spremljevalec kralja — svojega zeta — in njegov svetovalec v vseh važnih poslih. V svoji grofovini je imel Celjski grof pravico soditi in si sam imenovati sodnike in uradnike. Po izumrlem rodu Ortenburžanov je podedoval Hermann II. še vsa ortenburška posestva po Koroškem in Kranjskem in se je podpisoval odslej „grof Celjski, Ortenburški in Zagorski," često tudi „ban slovenskih dežel".

Odločni Herman II. pa je bil tudi jako trdoglav in nasilen, kakor razvidimo iz njegovega ravnanja z najstarejšim sinom Friderikom. Ta le si je bil poiskal nevesto v mogočnem hrvatskem rodu Frankopanov, toda njegov zakon z Elizabeto Frankopansko ni bil srečen. Žena mu je umrla nasilne smrti. Friderik pa se je poročil nato tajno z lepo Veroniko Desiniško, hčerjo ubožnega plemiča iz Desiniča v hrvatskem Zagorju. To se je zgodilo proti volji ponosnega očeta Hermana, ki ni hotel pripoznati zakona z ubogo Veroniko in ga je sklenil siloma razdreti. Sina Friderika je kaznoval in ga zaprl v celjski grad. Morebiti bi se ne bil sploh več spravil z njim, toda mlajši sin Herman III. mu je umrl nagle smrti (1426) in ravno tačas je določil bosenski kralj Štefan Tvrdkovič grofe Celjske za svoje naslednike v bosenskem kraljestvu, če bi po njem ne bilo potomcev. Herman se je torej moral zopet spraviti s sinom, toda njegove žene Veronike se je hotel poprej iznebiti. Nesrečna Veronika se je potikala in skrivala pred celjskimi biriči, nazadnje so jo ujeli pri Ptuju in izročili Hermanu, ki je zahteval, da jo naj obsodi sodišče kot čarovnico. Sodnik pa je spoznal njeno nedolžnost in je bil toliko pogumen, da

je ni obsodil. Herman je dal nato Veroniko prepeljati na ostroviški grad pri Celju, kjer so jo utopili v kopelji.

Friderik se je nato pokoril očetu in prevzel po njegovi smrti (1435) grofovino obsegajočo nad 70 štajerskih, koroških, kranjskih in hrvatskih grajščin. Cesar Žiga je povzdignil leta 1436. v Pragi pred zbrano češko gospodo Friderika Celjskega in njegovega sina Ulrika II. v knežji stan, čemur se je odločno a brezuspešno upiral habsburški vojvoda Friderik. Med vojvodo — od leta 1440. cesarjem — Friderikom Habsburškim in med Celjani je prišlo na Štajerskem in Kranjskem do krutih spopadov in stranki sta skušali s pustošenjem oškodovati nasprotnikove podložnike. V teh bojih so zmagovali večinoma Celjani, kar so zakrivili deloma Habsbužani sami, prepirajoč se med seboj za cesarsko krono. Na strani Celjanov se je odlikoval vojskovodja grof Jan Vitovec, češki husit, čegar spomin je živel pozneje še stoletja med ljudstvom.[1] Bilo je jasno, da Celjski knezi niso marali pripoznavati nad svojo kneževino habsburške vrhovne oblasti. Cesar Friderik je moral končno odjenjati in nato so sklenili (1443) Celjani s Habsburžani mir in celo dedno pogodbo za slučaj, če bi izumrl ta ali oni rod.

Friderika Celjskega slikajo nekatera zgodovinska poročila kakor njegovega očeta Hermana kot častihlepnega in jako okrutnega moža. Tudi o njegovi sestri Barbari se poroča, da je živela še kot vdova po cesarju Žigi v Melniku na Češkem kot nenasitna grešnica.

Friderikov sin Ulrik II. je podedoval l. 1454. njegovo velikansko kneževino in postal najmogočnejši državni knez. Že prej je imel Ulrik veliko veljavo, zlasti na Hrvatskem in Ogrskem, kjer je posegal v prepir za ogrsko in češko krono. Med ogrskim plemstvom pa si je nakopal pozneje najhujše sovraštvo. Vodja ogrskih velikašev Ivan Hunjad je

[1] Slovenska narodna pesem opeva Vitovca-Pegama (Behaim-Čeh) kot nenavadno močnega junaka in cesarjevega sovražnika, ki ga je premogel Lambergar.

napadel posestva Celjskih knezov na Hrvatskem in vzhodnem Štajerskem; toda naletel je slabo, kajti Ogri so se morali naglo umakniti pred celjskim vojskovodjo Vitovcem, ki jih je potolkel pri Samoboru (1441). Hunjadovci pa so navalili kmalu drugič na Štajersko in se podajali s četami Celjanov pri Slovenski Bistrici, Ptuju in v Medmurju (1446). Divjega pustošenja bi morebiti ne bilo konec, ko bi ne bili prisilili prodirajoči Turki strastnih Ogrov in Celjanov k miru. Sovražna rodova sta se sprijaznila na videz. Sklenila sta celo zaroko mladega Matjaža Hunjada z Ulrikovo hčerjo Elizabeto.

Število zavidnih nasprotnikov na Ogrskem se je jako pomnožilo, ko je prevzel Ulrik Celjski kot varuh in svetovalec mladoletnega ogrskočeškega kralja Ladislava vodstvo državnih poslov. Po njihovem prizadevanju je sicer izgubil „tujec“ Ulrik za kratko dobo vpliv pri mladem kralju, toda v tem je podedoval po očetu ogromno premoženje in kmalu nato je umrl njegov stari nasprotnik Ivan Hunjad[1] (1456 po zmagi nad Turki pri Belgradu). Ulrik Celjski je dosegel sedaj vrhunec svoje veljave in postal kraljev namestnik na Ogrskem. Ker so silili zopet Turki čez Dunav, je hitel Ulrik v spremstvu kralja Ladislava na Ogrsko — v smrtno past. Hunjadova stranka je namreč sklenila odstraniti Ulrika za vselej. Celjan pa ni poznal strahu. Prišel je v Belgrad, dasiravno so ga svarili pred ogrskimi zarotniki. Po zvijači so ga ločili od njegovih spremljevalcev in Ladislav Hunjad, Ivanov sin, ga je napadel s svojimi privrženci, ki so ga razsekali (9. novembra 1456). Ulrikove ostanke so prepeljali v Celje v minoritsko cerkev, kjer je ihtelo ljudstvo na glas, ko je prelomil klicar grb izumrlega rodu in trikrat zavpil: „Danes grof Celjski in nikdar več!“

In res je bilo konec kneževine Celjanov. Ulriku II. sta bila umrla oba sinova in z njim je preminil mogočen rod

[1] Ivan Hunjad je storil mnogo v obrambo Ogrskega proti Turkom. Srbske narodne pesmi ga slave pod imenom „Janko Sibinjanin“.

„slovenskih knezov“, kakor so se radi nazivali Celjani. Vsi načrti tega podjetnega rodu so se zgrudili na mah, ves položaj na Slovenskem se je izpremenil.

Grofje Celjski so bili sami podjetni možje, željni slave in premoženja, strastni, krepkih pesti in krepke volje. V hrepenenju po dobičku pa so zanemarjali mirno domače življenje, družinske sreče niso uživali in v tem tičijo tudi vzroki njihovega propada. Zgodovinarji so zapisali o njih marsikaj ostrega in nelepega, marsikaj pa tudi preostrega, o hvalevrednih potezah njihovega značaja pa radi molče. Celjskim grofom moramo pripoznati predvsem nenavaden gospodarski talent. Drugi bogati plemenitniki so zapravljali svoje premoženje in skoro vsi so se borili z denarnimi težavami. Celjski gospodje pa so znali skrbeti za red v gospodarstvu, vedeli so računati in uporabljati ugodne prilike za pomnožitev premoženja, vedeli so, kaj je kredit in denarna moč. S podložniki so ravnali lepo in zlasti zadnjega gospoda Celjskega hvalijo, kako je bil ljudstvu naklonjen. Narodna pesem in pripovedka se spominja Celjskih gospodov do današnjega dne, n. pr. pripovedka o uplemenitvi Teharjanov, o Frideriku in Veroniki, o Friderikovem stolpu, Starem gradu, Bežigradu itd. Z delovanjem grofov Celjskih so gotovo v zvezi tudi pripovedke in pesmi o kralju Matjažu.

Za dediščino po Ulriku II. Celjskem se je oglasilo do 20 velikašev in kmalu se je vnel prepir. Habsburžani so si lastili pravico do posesti Celjanov vsled pogodbe z zadnjim Celjanom in so se jeli takoj pogajati z vojskovodjo Vitovcem in z Ulrikovim uradništvom. Jan Vitovec pa je branil celjsko posest za Ulrikovo vdovo Katarino, hčer srbskega Jurja Brankovića. Njej je ostalo zvestih tudi nekaj oskrbnikov, precej pa jih je prestopilo na cesarjevo stran. Cesar je prihitel sam v Celjsko kneževino, a Vitovec ga je nenadoma napadel in oblegal v celjskem gradu, kjer bi ga bil skoro ujel. Cesar si je bil precej v strahu pred silnim Vitovcem, kar nam pričajo njegova prizadevanja, da bi ga

potolažil in se z njim sprijaznil. Ponudil mu je del dediščine po Ulriku in odlična častna mesta. Vitovčeve čete so se maščevale pred vsem nad onimi bivšimi podložniki Celjanov, ki so se udali cesarju, s tem pa so zelo razljutili ljudstvo, nagibajoče se na cesarjevo stran. Končno se je cesarju posrečilo ublažiti Vitovca in se spraviti z Ulrikovo vdovo, ki so ji izplačali nekaj denarja kot odškodnino, Vitovec pa je prejel naslov „grofa Zagorskega in bana slovenskih (hrvatskih) dežel“. Posestva grofov Celjskih po slovenskih pokrajinah pa so prevzeli leta 1459. Habsburžani.

4. Turški navali.

Do leta 1550.

Izmed vseh sovražnikov, s katerimi se je v novejših zgodovinskih dobah imel boriti slovenski narod, so mu prizadeli Turki največ nesreče in škode. Razbojniški mongolski narod je pustošil jugoslovansko zemljo tristo let in je zakrivil največ, da so zaostajali Slovenci in njihovi slovanski sosedi v omiki in gmotno propadali. Turška nevarnost je tako pretresala slovensko dušo, da je narod ne more pozabiti niti dandanes, ko že dolgo ni teptalo turško kopito naše zemlje. Slovenske dežele so bile zadnja straža nemškega cesarstva pred Turki, toda država ni bila hvaležna svojim požrtvovalnim brambovcem. Prepustila jih je njihovi lastni usodi, pozabila je na nje in le takrat se je spominjala, da spadajo k njej tudi slovenske dežele, kadar je rabila davkov, denarne in krvne pomoči.

Turki ali Osmani imajo svoj prvotni dom v srednji Aziji. Del njihovega naroda se je preselil v Malo Azijo, kjer si je osnoval v štirinajstem stoletju krepko vojaško državo. Turke so vodili izvrstni vojskovodje, ki so se kmalu polastili grških pokrajin ob Egejskem in Črnem morju. Leta 1356. se je prepeljal del turškega naroda pri Carigradu na evropsko stran, kjer je postal kmalu strah vsega Balkana.

Turki sicer niso bili bogvekako izurjeni vojščaki, zmagovali pa so vendar vsled svojih naglih pohodov in dobrega vojaškega redu, ki ga evropske države v oni dobi niso poznale, najmanj pa gnile in po verskih prepirih oslabljene balkanske državice. Takrat je jelo propadati tudi srbsko carstvo, ki bi se bilo edino moglo postaviti turškim zmagovalcem po robu. Za takratne balkanske razmere je jako značilno dejstvo, da so se krščanski balkanski prebivalci začetkoma prostovoljno podajali pod turško varstvo nadejaje se, da bodo imeli pod urejeno turško upravo lepši mir in manj davčnih dolžnosti nego pod svojimi krščanskimi carji in kralji. Za narodnost svojih novih evropskih podložnikov se Turki niso dosti brigali in niti v verskem oziru niso bili prenapeti. Delili so sicer večje pravice onim, ki so prestopili k mohamedanski veri, krščanskih podložnikov („raje“) pa začetkoma niso tlačili. Turški „raji“ se je godilo takrat dosti bolje nego podložnikom nemškega plemstva v naši državi. Kristjani so si ohranili v cerkvenem oziru celo lastno upravo in lastne patriarhe.

Pod sultanom Muradom I. (1359—1389) so Turki naglo napredovali. Leta 1371. so potolkli ob Marici srbsko vojsko kralja Vukašina. Drugi veliki srbski poskus, ustaviti turško prodiranje, se je zopet ponesrečil. Na Vidovo leta 1389. so uničili Turki vojsko kneza Lazarja na Kosovem polju. Srbski junak Miloš Obilić je ubil sultana Murada v turškem taboru že pred bitko, toda njegovo junaštvo ni več pomagalo Srbom, kajti sultanov sin Bajesid I. je prevzel takoj na bojišču poveljstvo in je zmagal. Zaradi svojih naglih pohodov je dobil sultan Bajesid I. priimek Ildirim, t. j. Strela. L. 1396. je potolkel ta sultan vojsko ogrskega kralja Žiga pri Nikopolju ob doljnjem Dunavu in takrat je tekla prvič slovenska kri v boju proti Turkom; Ogrom je prihitel namreč na pomoč grof Herman Celjski s svojimi četami in je rešil v bitki življenje ogrskemu kralju. Zmagalci Turki so dirjali po bitki naprej preko Ogrskega in so se prikazali nenadoma

pred Pešto. Oddelek je zavil celo na Štajersko in upepelil Ptuj ter okoliške vasi. Ptujske meščane in okoličane so Turki polovili in jih odvedli z živino in premoženjem vred.

Bilo je ravno v dobi medsebojnih prepirov med Habsburžani in tudi prepirov med Habsburžani in plemstvom. V slovenskih deželah je hodilo vse navzkriž in nihče ni mogel misliti na resno obrambo pred Turki. Nekaj let so imeli slovenski kraji še slučajno mir. Turki jih niso prav utegnili nadlegovati, ker so imeli doma dovolj opravkov v bojih z Mongoli v Aziji in vsled razprtij v sultanovem rodu.

Na Kranjsko je pridirjala prva turška četa baje leta 1408. Pogazila je okolico krog Metlike in Črnomlja. Navalili pa so kmalu zopet, tako leta 1415. kar dvakrat. V nemški državi so se pečali v tem času z drugimi vprašanji, zlasti s cerkveno reformo. Cesar Žiga se je udeležil cerkvenega zbora v Kostnici, na katerem so sežgali češkega reformatorja Jana Husa, in se ni niti ganil, ko so mu prinesli vest, da so udarili Turki v celjsko grofovino in na Dolenjsko celo tja do Ljubljane.

Resnično nevarna pa je postala turška sila, ko je prevzel vlado sultan Murad II. (1421—1451). Na Ogrskem se ji je uspešno upiral junak Ivan Hunjad (Sibinjanin), pri nas pa se ni storilo nič v varstvo deželnih mej.

Kako so se Turki vojskovali in kaj vse so počenjali po naših krajih, je težko popisati. Vojskovali so se na dva načina: z velikimi in malimi vojskami. Poleg velikih, urejenih vojsk, ki jih je pošiljal sultanov ukaz na Ogrsko in Hrvatsko in ki so se premikale po izbornih vojnih načrtih turških višjih poveljnikov, so napadali naše kraje martolozi, neurejene čete neplačanih vojakov, razlivajoče se po dolinah in hribih na desno in levo. Martolozi so se zbirali tudi v onih dobah, ko je vladalo med našo in turško vlado premirje, ter hodili plenit pod vodstvom kakega bega ali paše. Pred njimi so si često ogledovali pot njihovi preoblečeni vohuni, ki so jim poročali, kod bi bilo najbolje uda-

riti in kje se jim ni bati odpora krščanskih čet. Nenadoma je švignil plamen iz kake vasi in krik ljudstva je naznanjal, da so pridrli Turki. Na lahkih konjih so jahali oblečeni v rdeče široke hlače in modre suknje s širokimi turbani (svitki) na glavah. Orožja večinoma niso imeli drugega ko močno zakrivljene sablje (handžarje), loke in puščice, ki so jih metali goreče po slamnatih strehah. Deco in žene so pobijali, lepe dečke, dekleta in bogatejše ljudi pa so vezali v skupine in se vračali z njimi previdno dol na Turško, da jih ne zaloti kje krščanska vojska in jim ne odvzame dragocenega plena. Večkrat so jim prestregle pot na Turško v naglici zbrane čete in rešile sužnike in plen. Če pa so se srečno izmaknili v svojo domovino, potem so razprodali dekleta v hareme, fante pa je vzel paša. Noben paša ni smel stopiti pred sultana, če mu ni pripeljal in poklonil čete zdravih krščanskih ali že poturčenih dečkov. Ujete bogataše pa so ukovali v železje in jih mučili in pretepali, dokler niso naročili iz domovine bogate odkupnine. Marsikdo se je rajši pomohamedanil, da se reši muk.

Izmed slovenskih krajev so trpeli trpeli največ Dolenjci in vzhodni Štajerci, zlasti doline ob Muri, Dravi, Savi in Kolpi, pa tudi stranske gorske doline na Gorenjskem in Koroškem so čutile često turško brezsrčnost.

Jedro turške vojske so bili „janičarji[1]“, sami jugoslovanski poturčenci.

---

[1] Ko je ovladal sultan Murad I. balkanske Slovane, je ukazal, da se naj preobrne petina mladih bojnih jetnikov in sužnjev na mohamedansko vero. Iz teh poturčencev se naj sestavi nova vojska (jeni čeri = nova vojska). Krščanske mladeniče so porazdelili turškim posestnikom po Mali Aziji in drugod z nalogo, da jih morajo poučiti in utrditi v turški veri in obenem skrbeti za njih zdravje in telesni razvoj. Sužnji so se poturčevali jako naglo in skoro brez izjeme in čudno je, da se večinoma niso pozneje prav nič več spominjali nekdanje vere in svoje prave domovine. Poturčenci so bili mnogo strastnejši sovražniki krščanskega sveta in sultanu zvestejši vojščaki nego Turki sami. Že takrat je bil upravičen pregovor, da je poturica hujši nego Turek. — Janičarska vojska

V nekaterih dobah so prihajale turške čete leto za letom k nam po plen, cesarske vojske pa ni bilo od nikoder v obrano, a vendar je pobirala vlada zanjo toliko davkov. Evropski vladarji te dobe imajo na vesti napredovanje turške moči, ker so se rajši bojevali med seboj za prazno čast nego bi bili odvračali Turke. Mladi in podjetni ogrski kralj Matjaž, katerega edinega so se bali Turki, se je boril s Čehi in Nemci, cesar se je potegoval z mečem za celjsko kneževino, bojeval se s češkimi vladarji in dražil svoje plemstvo, zoper Turka pa ni ukazal potegniti meča. Klical je samo deželne in državne zbore na posvetovanja, kaj bi bilo ukreniti v rešitev dežel. Na teh zborovanjih se je shajala najodličnejša gospoda, ki je kaj lepo govorila in sklepala, nazadnje pa ni imel noben zbor drugega uspeha ko sklep, da se naj pobirajo na zahtevo zadolženega cesarja novi davki. Kam je pošiljal cesar denar, koliko ga je v resnici nabral in prejel, o tem ni nikjer računov. Resnica je le to, da se za varstvo slovenskih pokrajin ni storilo toliko, kolikor bi se bilo lahko storilo, če bi bili porabili vsaj majhen del doma nabranega davka za vojsko in obrambo proti Turkom.[1] Ljudstvo je bilo prepričano, da ima skopi cesar že kupe zakladov, in ga je pozivalo celo po javnih oklicih, naj da premoženje, ki ga ima itak iz ljudstva, narodu na razpolago za obrambo pred Turki. Sedaj je jelo celo plemstvo zahtevati od cesarja pomoči. Poročali so mu, da ni dobro zahtevati od kmetov črne vojske,[2] ker so že celo ne-

je štela začetkoma 80, h koncu pa do 200 stotnij (ort) po 300—500 mož Vsaka stotnija je imela svojega stotnika (ortabašo) in po šest častnikov, najvišji poveljnik vsem janičarjem pa je bil „aga“.

[1] Na mariborskem zboru (1461) so naložili nov davek tudi posvetni in cerkveni gospodi. Cesarju pa ni bilo zadosti. V Brežah na Koroškem je dovolil zbor (1470) stanovski ali osebni davek, ki so ga imeli plačevati vsi brez izjeme, celo dninarji, berači in otroci. A vendar je zahteval cesar kmalu (1471) zopet nov takozvani „turški“ davek.

[2] „Črno vojsko“ so jeli nabirati v sili leta 1469. Vsaka hiša je imela dajati po enega moža na črno vojsko.

voljni zaradi turških in drugih nadlog in ker mislijo sploh, da je cesar zakrivil vso nesrečo. V resnici so že grozili koroški kmetje, da ne bodo plačevali niti zemljiškega davka, če bo gospoda tirjala od njih turški davek in če vkljub temu ne bo bolje branila dežele. Kranjski stanovi so se zatekli s pritožbo k papežu, češ, da jim ne pomaga nihče in da jim ne preostaja nič drugega, nego izseliti se in zapustiti domovino, če jim ne prihiti krščanski svet na pomoč. Štajersko ljudstvo je istotako obupavalo in se pripravljalo, da odreče gosposki pokorščino in se izseli ali pa se vda Turkom. Cesar pa na vse te klice ni storil ničesar drugega, ko to, da je sklical (1475) Štajerce, Kranjce in Korošče zopet na skupni zbor v Maribor. Na tem zboru so sklenili — pobirati po svojih deželah „obči tedenski davek“ za plačevanje najetega vojaštva ob deželnih mejah. Velika in močna nemška država, h kateri je priklenila usoda slovenske pokrajine, je pustila torej Štajerce, Korošce in Kranjce tudi v tej sili na cedilu in cesar jih je prepustil samim sebi. Nemško in laško ljudstvo ni čutilo za našim hrbtom krute turške sile, lahko je napredovalo v izobrazbi, zbiralo premoženje, pečalo se z umetnostjo in znanostjo, slovenski (in jugoslovanski sploh) narod pa je plačeval, krvavel in se branil z domačim plemstvom in meščanstvom ali pa tudi brez njega, kakor je mogel in znal.

Kot zavetišča pred Turki si je gradilo ljudstvo od leta 1471. lastne trdnjave, takozvane t a b r e (tabore). Nekaj tabrov je dobro ohranjenih do današnjega dne, n. pr. pri Grosupljem v šentjurski fari, marsikje pa se vidijo še sledovi nekdanjih tabrov, v ostankih stolpov in zidov ali pa vsaj v imenih hiš in zemljišč. Tabre so gradili najrajši na strmih vrhovih ali v gozdih. Ena edina pot je vodila po strmi skali do tabrskih vrat. Močno zidovje s stolpi na oglih je branilo pristop k cerkvici. V neometanih zidovih in stolpih vidiš strelne line, zunaj ozke, znotraj široke.

Kresovi na določenih višjih hribih so bili znamenje, da prihaja sovražnik in da se je treba umakniti iz vasi v tabre. V trdnjavico so prenesli vse, kar se je dalo spraviti in rešiti. Turki so puščali trdnjave, gradove in tabre večinoma na miru, ker se niso radi mudili pri obleganju. Vedeli so, da bi jih stalo precej truda in žrtev, če bi naskočili trdnjavo, saj bi se branili obleganci na življenje in smrt. V utrjenih mestih na visokih pečinah so se ljudje najlaže ubranili Turkov. Večkrat se jim je posrečilo odbiti naskok turških čet, tupatam so se celo uspešno sprijeli z njimi v kakem klancu, n. pr. v Hrušici na Kranjskem leta 1491. Največkrat pa so odhajali Turki nekaznovani in brez vseh zaprek s plenom preko deželnih mej.

V onih letih, ko so naši deželni stanovi radi sklepali na zborovanjih o obrambi dežel, so prihajali Turki kakor v posmeh pogostoma ropat. L. 1469. so pustošili po Dolenjskem in najbolj krog Metlike, posamezni oddelki pa so se razkropili daleč naokrog. Dve leti pozneje je pustošil bosenski paša trikrat po Slovenskem, leta 1473. pa so vdrli zopet preko Kranjskega na Koroško in Štajersko. Kmalu po mariborskem zborovanju (1475) so plenili Turki krog Ptuja in Maribora in posekali ob Sotli vojaško četo, ki jim je zapirala pot. Jeseni istega leta so bili še enkrat na Kranjskem, naslednjega leta pa so jo udrli na Koroško in opustošili tako naglo Krško, Junsko in Labodsko dolino, da se jim ni nihče utegnil postaviti v bran. Ta turški naval je razburil koroško ljudstvo, ki se je čutilo brez obrambe, da si je osnovalo „kmetsko zvezo“ (punt) proti Turkom in gospodi (gl. str. 135. sl.: Kmetski upori!).

Ko so leta 1478. zopet udarili Turki mimo Trbiža na Koroško, jih je ustavila tukaj truma oboroženih kmetov, a Turki so jih posekali in polovili. Razen Turkov pa so pridrli sedaj še Ogri v slovenske dežele, ker se je bil cesar sprl z njihovim kraljem Matjažem. Kralj Matjaž je zasedel vse važnejše štajerske in koroške trdnjave in njegove čete

se niso vedle nič drugače nego Turki.[1] Na Matjaževo stran so stopili tudi nekateri nezadovoljni domači plemenitniki, kakor neukrotni grof Erazem Predjamski, ki bi mu cesarska vojska ne bila mogla priti do živega v njegovem visokem gradu na silni kraški pečini, če bi ga ne bil izdal nezvesti služabnik. Boj med kraljem Matjažem in med cesarjem ni polegel do Matjaževe smrti (1490).

Česar niso opustošili Turki in uničili Ogri, to so požrle kobilice, ki so prihajale v teh letih trumoma z Ogrskega.

---

[1] Ime kralja Matjaža si je zapomnilo slovensko ljudstvo. Med vsemi kralji in cesarji, kar jih kdaj vladalo na Slovenskem, ni pustil nobeden toliko spomina za seboj v slovenski narodni pripovedki ko kralj Matjaž. Njegove čete so sicer pustošile po naših krajih ravno tako kakor Turki, toda ljudstvo je videlo v njem krepkega vladarja, ki se ga boje Turki in nemški cesar. V svojem cesarju ni videlo naše ljudstvo dobrotnika, temveč tlačitelja, ki pobira samo neznosne davke, ki pa ljudstva ne brani pred sovražniki V svoji grozni stiski je zahrepenel narod po zaščitniku, ki bi bil Turkom kos in ki bi strahoval tudi domačega sovražnika, nasilno in prevzetno gospodo. Naš trpin je rad poslušal vesti o odločnem in vztrajnem Matjažu, kralju ogrskem, ki nalaga samo pravične davke, ki ima dobro vojsko, s katero kroti Turke, Nemce in vso gospodo. Kralj Matjaž je bil znan kot prijatelj ljudstva. Slovenski trpin se je nadejal, da se uresničijo sedaj njegove sanje o srečnih zlatih časih, saj je premogel kralj Matjaž slabotnega cesarja in napravil po Slovenskem drugačen red (1480—1490). Edini kralj Matjaž bi bil zmožen, da zabrani Turkom prehod v zahodno Evropo s svojim dobrim vojaštvom, čegar jedro je bila takozvana „črna vojska“, 6000 mož, večinoma Čehov. Tudi denar kralja Matjaža je bil pri nas dosti bolj priljubljen ko cesarski denar. Slovenska pesem hvali še danes dobre ogrske dukate: „Ta zlat je kova znanega, Matjaža kralja samega.“

Samo deset let so čutile habsburške dežele premoč kralja Matjaža a bilo je zadosti snovi za narodno pesem in pripovedko, ki pravi, da kralj Matjaž ni umrl, temveč da spi v zeleni gori in čaka prilike, ko bo udaril s svojo črno vojsko na vse sovražnike Slovencev. Pripovedka nas tolaži, da pride dan, ko zasije zopet zlata doba našemu narodu pod vlado dobrega kralja Matjaža.

Kako lahko razumemo narod, ki je poln fantazije: kadar ga pretepa in izžema nadloga za nadlogo, takrat se pogreza v blage sanje in je srečen v njih!

Leta 1493. je umrl cesar Friderik, ki je za svoje 54letne vlade premalo čuval naše kraje. Seveda bi bilo napačno dolžiti samo cesarja slabosti in brezbrižnosti, kajti znano je, da cesar često ni mogel izvrševati svojih dobrih namenov vsled upornosti gospode in razdvojenosti lastne rodovine.

Za vlade njegovega sina Maksimilijana I. (1493 do 1519) ni bilo začetkoma nič boljše. Turški davek so morali še nekoliko zvišati. Naval leta 1493. je prizadel največ škode Dolenjcem, Istri in južnemu Štajerju in je končal s turško zmago nad Hrvati in Kranjci. Naslednjega leta so bili Turki zopet v naših krajih. V silni stiski so morali Kranjci prositi pomoči, istotako hrvatski stanovi, češ, da se morajo za leto in dan poturčiti in odpasti od krščanske vere, če ne bo rešitve. V prošnji hrvatskih stanov se čuti, da si žele ožje zveze s habsburškimi slovenskimi deželami in da pričakujejo od te strani pomoči; vsaj za trdnjave naj bi jim slovenski kraji preskrbeli orožja in streliva.[1]

Nemške posadke (landsknechti) na Štajerskem in Kranjskem so ležale večinoma na miru ali pa so jih polovili Turki, zasmehujoči njih čudno opravo in dolga kopja. Tujega vojaštva pri nas sploh niso radi videli, in to zaradi sirovega vedenja. Mariborski zbor leta 1494. se je celo javno pritožil zoper landsknechte.

Sedaj pa je turška sila jela pojemati. Turška politika se je odvrnila od nas na vzhodno stran in sultan je sklenil s cesarjem premirje (1495). Manjše turške čete pa se seveda niso ozirale na sultanove sklepe in so razgrajale po svoji volji še naprej.

Ko je nekoliko popustila turška nevarnost, se je zarila vlada v druge skrbi: v preganjanje židov (gl. str. 137) in v dolgotrajno, nesrečno vojno z Benečani, za katero

---

[1] Ta misel hrvatskih stanov se je uresničila po 50 letih, ko se je uredila Hrvatska in Slovenska Granica.

so žrtvovale naše dežele deset let dosti ljudi in denarja. Deželni zbori so tožili, da imajo prevelike troške, ter so barantali s cesarjem, naj bi bil glede svojih vsakoletnih denarnih zahtev nekoliko skromnejši. Gospoda se je sklicevala pri tem na splošno ubožnost kmetskega ljudstva, sama pa kljub temu ni popustila v davčnih terjatvah, dasiravno je vedela, da ni varno dražiti svojeglavnega slovenskega kmeta.

Strašen potres leta 1509. in draginja in lakota naslednjih let so zakrivili še hujše propadanje poljedelstva in nato je izbruhnila z vso silo kmetska nevolja proti gospodi. In ko so zadušili kmetski upor leta 1515. (gl. str. 142) niso skrbeli za zboljšanje podložniških razmer in zato ni čudo, da so zgrabili kmetje kmalu drugič in tretjič orožje proti svojim zemljiškim gospodarjem.

V dobi Ferdinanda I. so se oglašali zopet Turki močneje nego kdaj poprej. Vladal jim je takrat sultan Sulejman Veliki, najslavnejši vseh sultanov, ki je utrdil turško vlado v Dalmaciji, Bosni, na Slavonskem, Hrvatskem in Ogrskem.[1] Sulejmanov napad na Dunaj (1529) se je ponesrečil, zato pa so pustošili Turki v teh letih po južnih in vzhodnih krajih države, zlasti po slovenskih. Ferdinand I. bi se bil rad pogodil s sultanom in mu plačeval letni davek, da si zagotovi mir. Večkrat je poslal v Carigrad svoje poslance,[2] toda sultan se ni dal ublažiti.

[1] Ogrsko vojsko so uničili Turki pri Mohaču (1526), kjer je našel smrt tudi mladi ogrski kralj Ludovik II. na begu iz grozne bitke. Turška zmaga pri Mohaču pa je imela za nasledek **ustanovitev avstrijske države**, kajti Čehi, Ogri in Hrvatje so si izbrali za kralja Ferdinanda Habsburškega.

[2] Značilno je, da je pošiljal Ferdinand v Carigrad in na Rusko najrajši kranjske ali jugoslovanske može kot poslance. Na Turškem in v Moskvi bi trdih nemških poslancev ne bili mogli razumeti, pač pa so razumeli slovenski in hrvatski govoreče može. Zdi se, da je občevala cesarska diplomacija s turškim dvorom samo v jugoslovanskih jezikih in da je smatral sultan cesarja za slovanskega vladarja. Poslanca Ivan Habordanski in Žiga Višnjegorski sta (po 1526) prinesla iz Carigrada odgovor, da je napovedal sultan vojno Ferdinandu, „kralju slovenskemu" . . .

Sulejman se je napotil drugič z velikansko vojsko, da prodre do srca nemške države, toda že na potu mu je ohladila želje peščica junakov v trdnjavici Kiseku pod poveljstvom Nikole Jurišića (1532). Na stotisoče Turkov je butalo tedne in tedne zastonj ob zidove te trdnjave, potem pa se je razlila razkačena vojska po Štajerskem mimo Maribora. Naprej proti Dunaju se ni upala. Po Štajerskem je preganjal Turke Janez Kacijanar (Kocijan) z domačimi konjiki, kraljeva vojska pa je zamudila lepo priliko in ni hitela za Turki, ki bi se jim morebiti bilo slabo godilo. Ferdinand je sklenil s sultanom mir (1533) ter se moral v pogodbi hudo ponižati. Ob mejah pa kljub temu ni bilo konca vojskovanju, kajti Turkov ni bilo mogoče brzdati. Hrvatje so trpeli v tej dobi še mnogo več nego Slovenci. Po nekdanjem bogatem in krepkem hrvatskem kraljestvu so ostali le še drobni „ostanki". Iz Bosne in Srbskega so uhajali kristjanje preko Hrvatskega na Kranjsko in v Dalmacijo, kjer so jih imenovali „Uskoke". Precej Uskokov se je naselilo v Metliki, na Gorjancih, na Krasu, okrog Senja in drugod. Bili so precej divji ljudje, ki so radi vračali Turkom milo za drago in hodili plenit na Turško.

Leta 1537. se je nabrala pri Koprivnici velika vojska Čehov, Nemcev, Slovencev in Hrvatov. Vrhovno poveljstvo je prevzel voditelj Kranjcev, Janez Kacijanar. Ta vojska bi bila dosegla lepe uspehe, toda posamezni poveljniki se niso dobro pogajali in nered je vladal v dovažanju hrane. Vojska je dospela polagoma do Oseka, kjer pa ni prišlo do odločilnega boja. Nekateri oddelki so namreč odbežali izpred Oseka in tudi Kacijanar je izgubil pogum ter se prezgodaj umaknil. Na bojišču so ostali samo Štajerci, Korošci, Avstrijci in Čehi. Ko so Turki izvedeli, kaj je s krščansko vojsko, so pritisnili nanjo z vso silo ter jo popolnoma razbili. Vsi so dolžili Kacijanarja, češ, da je njegovo postopanje krivo nesreče. Ferdinand ga je dal zapreti, Kacijanar pa je ušel in pribežal k Nikoli Zrinjskemu, ki ga je zavratno umoril.

Turki so dosegli za sultana Sulejmana vrhunec moči in so lahko sanjali o uničenju nemškega cesarstva in vsega krščanstva. Svojih velikih namenov niso dosegli, pač pa se jim je posrečilo razrušiti prednje trdnjave krščanstva, Hrvatsko in Ogrsko. Čez vso srednjo Ogrsko je že bil zavladal turški polumesec. Pri nas so čutili tembolj, da se je treba združiti proti veliki nevarnosti. Marljivo so se pripravljali za novo turško vojno, dovažali strelivo in orožje v trdnjave in popravljali zidove. Vladar pa je pridno nakladal „turški davek" in ukazal (1541) javne obhode s sveto mašo pri vseh cerkvah vsaj enkrat na teden ter zvonjenje ob dvanajsti uri. Podložniki naj prosijo na kolenih Boga, da se jih usmili in potolaži svojo jezo zaradi pregreh in verske nesložnosti.[1]

5. Kmetiški upori.

Pred versko reformacijo.

O življenju slovenskih kmetov v starejši dobi ni toliko poročil ko o življenju kmetskih nemških sosedov.[2] Gotovo pa so živeli do 13. stoletja tudi naši kmetje dobro in mirno (prim. str. 105.). Do te dobe še ni propadalo blagostanje na kmetih in podložniki so še nahajali pravico in varstvo proti krivičnosti zemljiške gospode pri cesarju. Zelo neugodno pa je vplivalo na kmetiški položaj novo denarno gospodarstvo, propadanje denarne vrednosti in velike izpremembe v cenah zemljišč, blaga in pridelkov. Dokler je plačeval podložnik davke in desetino v pridelkih, mu ni bilo težko, saj bogata gospoda itak ni zahtevala preveč, temveč le toliko, da je imela dovolj za svoje pojedine in gostije. Ko pa je postal denar podlaga vsega pridobivanja, takrat je zabredel pod-

---

[1] Takrat se je bil namreč že zelo razširil protestantizem. — Poldanskega zvonjenja zoper turško silo pozneje niso več odpravili.

[2] Nemški kmet se je rad prevzel, kadar se mu je dobro godilo. Nemški pesniki čestokrat poročajo, da se je kmet rad nosil kakor plemič, da je rad dobro jedel in mnogo pil, da je rad izzival in se pretepal.

ložnik v težke razmere. Gospodi ni bilo sedaj nikdar dovolj denarja, ker je ljubila razkošno in potratno življenje in je rada tudi očitno kazala svoje bogastvo ter se ponašala s sijajem. Denarja je bilo treba za krasne drage obleke in za dragoceno orožje, ki si ga je naročevala iz tujih dežel; mnogo denarja je porabila za umetnine, lepe slike in rezbarske izdelke, s katerimi si je krasila svoja velika grajska stanovanja. Vse te troške so ji morali vračati podložniki; drugega vira dohodkov sploh ni bilo.

V 13. stoletju ni bilo močnega vladarja, ki bi bil branil ljudstvo ter brzdal gosposke zahteve, in takrat je plemstvo že začelo izsesavati podložnike. Vsled raznih vojn in nezgod pa je zahtevala sedaj tudi državna in deželna uprava od gospode več denarne podpore in gospoda je seveda zopet morala še bolj stiskati ljudstvo. V urbarjih je bilo sicer natanko določeno, koliko sme gospodar zahtevati od podložnikov (gl. str. 106.), kadar pa ji določeni davki niso zadoščali, je uvajala meni nič tebi nič nova bremena. Ljudstvo je bilo v takih slučajih brez moči in se ni moglo nikamor pritoževati, saj mu je bil sodnik le zemljiški gospodar.

Kmetskemu blagostanju so bile na kvar tudi cerkvene davščine, ki so istotako naraščale vsled neugodnih gospodarskih razmer in višjih cerkvenih upravnih troškov. Zatorej ni nikako čudo, da se je utihotapila polagoma revščina v kmetske hiše.

V 15. stoletju je izgubil denar precej svoje vrednosti. Gospoda je prejemala v tej dobi davke že večinoma v denarju in je jela zahtevati sedaj zopet pridelke namesto denarja, ker je uvidela, da jih zlahka proda in izkupi zanje mnogo več.

Kmetske nezadovoljnosti ni zakrivilo samo izsesavanje v obliki davkov, temveč tudi osebna sirovost gospode in njih oskrbnikov, ki so prekruto ravnali s podložniki. — Sredi 15. stoletja se je polastila gospode neka lovska strast, vsled česar so često jemali kmetom stare pravice do

gozdov, do lova in celo do pašnikov. Kruto so kaznovali kmeta, ki so ga zalotili, ko je trebil lovske zveri in živali — škodljivce svojega polja. Nekateri gospodarji so jemali kmetom celo posestva, če so se po svoji krivdi ali po nesreči preveč zadolžili in niso mogli izpolnjevati vseh podložniških dolžnosti. Sicer pa je treba povdariti, da ni bil vselej zemljiški gospodar kriv kmetiške nezadovoljnosti, temveč da so je imeli mnogo na vesti svojevoljni oskrbniki.[1]

Med škodljivce kmetskega blagostanja štejemo koncem srednjega veka tudi ž i d e. Ohranjena dolžna pisma nam pričajo, kako zelo je bil zadolžen kmet v 15. stoletju in kako so često spravljali židje kmete ob posestva na nepošten način. Pri židu si je izposodil včasih kdo denarja na ime kakega premožnega kmeta; žid je počakal do kmetove smrti in zahteval potem od njegovih dedičev vrnitev posojila, ki ga niso bili prejeli niti oni niti njihovi predniki. O takih in sličnih goljufijah je bilo n. pr. v štajerskem deželnem zboru več razprav. Denar so posojevali samo židje, seveda na visoke obresti (50—80 %). Zaradi oderuštva so žide trpinčili, preganjali in izganjali, a itak se je obrtnik, trgovec in često tudi kmet moral zatekati k njim.

Plemstvo je vedelo že dolgo, da vre v nezadovoljnem ljudstvu in da pride kmalu do nasilnih uporov. Na raznih zborovanjih in zlasti na deželnih zborih so poročali posamezni gospodje o kmetskih pritožbah in grožnjah, ki se

---

[1] Krivo bi bilo mnenje, da so bili zemljiški gospodje sami okrutniki brez usmiljenja, kmetje pa sami trpini in revni tlačani. V urbarjih nahajamo tupatam opazke, da so popustili temu ali onemu ubogemu človeku davek. Cesar Maksimilijan je ukazal (1493.) glavarju Krištofu Ravbarju, naj pošlje revnim Ribničanom, ki prosijo pomoči, žita za setev. — Gospoda ni porabila vsega zase, temveč je rada žrtvovala velike darove cerkvam in v dobre namene. Večinoma je bila jako poštena in pobožna. — Kmetje pa so si tudi priskrbeli marsikatero veselo uro pri polnih mizah. Pesem in ples nista izumrla nikdar med slovenskimi podložniki. Valvazor nam poroča o kranjskem kmetu še v 17. stoletju, da je tako vesel in da tako rad pleše, da se mu vse leto ne počijejo pete.

niso tikale nikdar starodavnih, v urbarjih zapisanih dolžnosti, temveč le novih terjatev.

Turški navali so bili zadnji vzrok, da je izbruhnila kmetska nezadovoljnost v upore. Turki so pobijali po vaseh najboljše delavske moči, odganjali s seboj mnogo krepkih ljudi in zapuščali za seboj le pogorišča in puščave. Po njihovem odhodu bi si bili podložniki, kar jih je še ostalo, predvsem obnovili koče in popravili škodo, v tem pa je prihajala gospoda z višjimi zahtevami, ker je rabila zase in za cesarja denarja. Kmetje so godrnjali in niso mogli niti vselej verjeti, da želi cesar od njih novih in zvišanih davkov. Precej kmetskih posestev je bilo celo praznih in zapuščenih in vsled tega so morali ostali posestniki tim več plačevati. Tako so se udomačili izredni davki, ki jih je pobirala gospoda pozneje v dobi cesarja Maksimiljana že skoro redno leto za letom.

Neposredni vzrok prvega upora so bili turški navali v letih 1471—1476, ko so prihajali Turki zapored v slovenske dežele, zlasti na Kranjsko. Leta 1476. so preplavili Kranjsko, Koroško in Štajersko in nikjer se jim ni resno ustavljala ne gospoda ne cesarska vojska. Vsled tega so po nekaterih štajerskih krajih jeli kmetje dolžiti svojo gospodo celo zveze s Turki. Leta 1477. pa se je vnela še vojna med cesarjem in ogrskim kraljem Matjažem in sedaj so plenile po slovenskih deželah kar tri stranke: Turki, Ogri in cesarski landsknechti.

Kmetje so jeli sami sklicevati zborovanja, da se posvetujejo, kaj bi bilo ukreniti proti nalaganju izrednih davkov in proti raznim sovražnikom. Tako gibanje se je pričelo na Koroškem in drugod že leta 1470., ko je dovolil deželni zbor v Velikovcu nenavadno visok izreden davek. V blejski okolici so se kmetje (1475.) uprli plačevanju novega davka in tudi od drugih strani so prihajala poročila o podobnih sklepih. Cesar je nato prepovedal kmetom lastna zborovanja, češ, da ne morejo imeti nikakih dobrih posledic.

Resno so se uprli najprej Korošci leta 1478. Kmetje so si ustanovili zvezo (punt) pod pretvezo, da se hočejo sami braniti pred Turki, obenem pa je bila njih zveza naperjena proti novemu malovrednemu denarju. V resnici je imela zveza popolnoma uporniški značaj, saj je hotela braniti stare kmetske pravice proti nenasitni gospodi. Sklenila je, da ne smejo kmetje niti cesarju dajati nič več nego toliko, kolikor so mu plačevali od vekov; istotako ne sme nihče ničesar več plačevati gospodi in župnikom nego kar jim gre po stari stoletni navadi. Kdor se je branil pristopiti njihovi zvezi, tistemu so grozili z nasilstvom. Župnikom, ki niso pristopili, so odrekli celo bernjo in vso davščino, one kmete pa, ki so bili člani zveze in ki so kljub temu plačevali nove davke, je hotela zveza kaznovati na telesu in premoženju.

Kmetske trume so napadle nekatere gradove; v nesrečo pa so pridrveli baš tačas Turki na Koroško; kakih 400 oboroženih kmetov jim je hotelo zapreti pot med Trbižem in Beljakom. Turki so slabo oborožene in vojskovanja neuke kmete brez težave razgnali in posekali in tako je bilo nenadoma prvemu uporu konec. Po tritedenskem razbijanju so Turki odšli, gospoda pa zdaj ni imela važnejšega posla ko zapirati in vesiti one kmete, ki so osnovali in vodili kmetsko zvezo. Po koroških gradovih so kazali še po sto in sto letih one ječe in kleti, v katerih so mučili kmetske voditelje.

Na ta način se seveda podložniki niso mogli spraviti z gospodo.

Jako nevoljno je bilo ljudstvo tudi vsled ukazov, da morajo zidati in graditi gospodi trdnjave in hoditi na tlako v mesta in trge, kjer so gradili nove utrdbe. Cesar je bil glede nove tlake na strani gospode, češ, da je bolje če tlačanijo kmetje sedaj v splošno korist domovine, nego če bi služili pozneje sovražniku, ki bi se lahko polastil dežele. In še enkrat je čutilo ljudstvo, da mu cesar ni prijatelj, ko

mu je prepovedal (1490, 1492) kupčijo s soljo in z vinom in sploh vsako trgovino in obrt.

Majhne upore v raznih okrajih (zlasti na Kranjskem 1490, 1503, 1513) je zadušila gospoda brez posebnih težav, dosti skrbi pa ji je prizadel veliki vseslovenski kmetiški upor leta 1515. Morala je biti že zares velika sila, da so zagrabili podložniki po vseh slovenskih pokrajinah skoro istočasno za poljedelsko orodje in pravo orožje ter se vrgli na one ljudi, ki so jih smatrali zdaj za svoje najhujše sovražnike. Kmetje niso zahtevali niti takrat nobene izpremembe v političnem ali verskem oziru, temveč samo svojo „staro pravdo", t. j., da se odstranijo nove in neopravičene gosposke zahteve, ki niso zapisane v urbarjih, ter da se uveljavijo zopet nekdanje pravne navade v podložniškem razmerju k zemljiški gospodi. Skoro vsaka pritožba, ki so jo sestavili uporniki (n. pr. v Konjicah in v Bohinju), zaključuje z besedami, da tirja gospoda od kmetov to in to, „česar ni bilo prej".

Upor je nastal na Dolenjskem, kjer je nasilni kočevski grajščak Jurij Turn z oskrbnikom Gregorjem Strženom kruto iztirjeval deželni davek, ki ga pa ni izplačeval deželni blagajnici, in ki je razen tega povsod teptal stare kmetske pravne navade. Kmetje so si pomagali proti okrutnemu grofu sami in so ga ustrelili. Turnova smrt je bila kakor znamenje splošnemu uporu, ki se je vnel bliskoma po vsem Kranjskem, južnem Štajerskem in Koroškem. Povsod je klical upornike bojni klic na zborovanja; „Le vkup, le vkup, uboga gmajna!" Cesar Maksimilijan je pisal kranjskim kmetom pomirjujoče pismo ter jim naznanil, da pošlje k njim svoje komisarje. Nekdo je sprožil celo vest, da je cesar na strani kmetov in da soglaša z uporom. Uporniki niso čakali komisarjev, temveč so šli takoj na svoje delo: s kosami, sekirami, puškami in raznovrstnim orožjem, s katerim so se bili seznanili v tej bojeviti dobi, so pobijali gospodo in napadali grad za gradom. Upor je segal kmalu

že na nemško stran proti Gradcu, na Koroškem pa so se pridružila upornikom celo mesta razen Beljaka in Velikovca.

Glavno kmetsko zborovanje se je vršilo ob Binkoštih v Konjicah na Štajerskem, kamor je poslal tudi deželni glavar Žiga Dietrichstein štiri posredovalce, da se pogajajo s kmeti zastran miru. Tu so sestavili uporniki veliko pritožbo, ki nam razjasnjuje razne vzroke tega upora:

Zveza kmetov od Kranjskega do Ptuja, zbranih v Konjicah, naznanja cesarju, kolike krivice se jim delajo od strani gosposk. O mnogih davkih sumijo kmetje, da sploh ne prihajajo v cesarsko blagajnico. Tlaka je tako narastla, da kmetje skoro ne utegnejo opravljati svojega dela in često se jim ne privošči na tlaki niti toliko odmora, da bi se za silo najedli. Posestva so seveda vsled tega vedno bolj zapuščena. Pobiranje „smrtnega davka“ je krivično, zoper staro navado. Ob podložnikovi smrti pobere gospoda v hiši vse, kar kje najde, razen tega pa še zahteva, naj si dediči ostanek drago odkupijo. Na ta način morajo ubožati dediči in zapuščati posestva. Tudi v sodnih stvareh počenja gospoda vse po svoji volji. Vinsko in žitno mero so zvišali tako, kakor ni bila nikdar poprej. Vinske desetine gospodar ne mara več iz moštne kadi kakor nekdaj, temveč zahteva ob Martinjem čisto pretočeno vino. Desetine si ne smejo ceniti več kmetje sami kakor nekdaj, temveč cenijo jo oskrbniki, uradniki in duhovniki. Mitnino so jim zvišali, prosto ribarjenje omejili; istotako gozdno in pašno pravico. Slednjič se pritožujejo kmetje zaradi propadanja denarne vrednosti. Nadejajo se, da jim cesar odpravi vsaj večje krivice, kar so jih omenili v pritožbi.

Komisarji in kmetje so se baje zedinili v nekaterih točkah, kar pa ni pomirilo razburjenih kmetskih glav. Uporniki pa so nadaljevali v svojem počenjanju tudi zaraditega, ker jim gospoda ni izpolnila obljub.

Gospoda pa tudi ni držala križem rok.

Koroški stanovi so zbrali precejšnjo vojaško moč in so polagoma udušili upor koroških kmetov.[1]

Kot vojaškega poveljnika zoper uporne kmete je določil cesar Jurija Herbersteina, ki je prodiral z vojsko iz Gradca proti Mariboru, razgnal kmetske trume v Dravski dolini pri Vuzenici in hitel nato proti Celju, kjer je razbil s pomočjo Koroščev zbrane upornike. Pri Rajhenburgu je prestopil Savo; kmalu nato so utihnili tudi kranjski nezadovoljneži. Koncem avgusta je bil že mir po vsem Slovenskem. Brežice, ki so jih bili oplenili in užgali uporniki, je osvobodil deželni glavar Dietrichstein.

Tudi v tem uporu se je pokazalo, da neredne in slabo oborožene kmetske trume ne zmorejo nič proti rednim vrstam izurjenih vojščakov.

Glavne voditelje upornikov je gospoda usmrtila, vsem ostalim pa so naložili znatne denarne kazni. Takozvani „uporniški davek" naj bi kmete na veke spominjal tega upora. Nemška pesem slavi zmago gospode in se škodoželjno posmehuje kmetom, njihovi „stari pravdi" ter bojnemu klicu „le vkup, le vkup, uboga gmajna!"

Cesar je dobro slutil, kje tičijo pravi vzroki kmetskega gibanja, in je pozval uradništvo in gospodo, naj ugodijo upravičenim kmetskim željam in naj uvedejo povsod pravično mero in pravi red. Deželnim zborom pa je ukazal, naj preiščejo vsebino pritožb in uravnajo razmerje med zemljiškimi gospodarji in podložniki.[2] Kmetov bi brez cesarjevega dovoljenja ne smel več zemljiški gospodar kaznovati.

---

[1] Glavno mesto na Koroškem je bil do te dobe Št. Vid. Ker pa so se šentvidski meščani udeležili upora in zaprli pred vojaštvom mestna vrata, je prosilo plemstvo in duhovstvo cesarja Maksimilijana, naj odtegne Št. Vidu čast glavnega mesta ter jo podeli Celovcu. Cesar je ustregel njihovi želji leta 1518.

[2] V kranjskem deželnem zboru so razpravljali o tem predmetu, kaj pa sta ukrenila štajerski in koroški, ni znano. Kranjski stanovi so sklenili, da bodo šele takrat govorili o kmetskih pritožbah, kadar bodo povrnili kmetje vso škodo, ki so jo napravili v uporu gospodi. V pre-

Cesarja pa gospoda ni marala ubogati in podložniki so segli pozneje še večkrat po samopomoči. Leta 1525. so se uprli nemški kmetje. Takrat je bilo po slovenskih krajih na videz še vse mirno, ker je takratno slovensko pokolenje že preveč izkrvavelo pred desetimi leti. A vendar ni manjkalo mnogo do zopetnega velikega upora na Gorenjskem, kjer je vojaštvo ohranilo mir. Mlajše generacije pa so se poizkušale z novim pogumom otresti tlačanskega jarma.

6. Uprava in gospodarstvo v dobi 1276—1550.

V upravi slovenskih pokrajin opazujemo veliko izpremememb izza dobe Karla Velikega in njegovih naslednikov. Okrožja, ki so jih zasnovali v letih 800—1150 (gl. str. 68.), so polagoma razpadala. Namesto nekdanjih okrožij si je ustvarjalo duhovstvo lastna, neodvisna okrožja, obenem pa so rastla grajščinska posestva kot last posameznih plemenitih rodovin. O deželah in stalnih deželnih mejah ni niti govora. Vse ozemlje je bilo razkosano v političnem in cerkvenem oziru; škofije so segale druga v drugo, istotako so se raztezale posamezne župnije, katerih središče je ležalo na današnjem Štajerskem, daleč po Koroškem in Kranjskem, in narobe. Šele v dvanajstem in trinajstem stoletju opazujemo začetke nekake deželne knežje oblasti in z njo deželne uprave, ko so mnogi dotlej neodvisni cerkveni in posvetni gospodje morali priznati skupno politično zvezo v deželnem okviru.

Plemstvo ni rado videlo deželnega kneza nad seboj in je branilo krčevito svoje stare pravice glede lastne uprave na svojih posestvih. Doba prvih Habsburžanov je polna bojev med plemstvom in deželnimi gospodi, ki jim je bilo

---

iskovanje podložniškega stanja se zbor ni spuščal in je odvrnil, da bo dal cesarskim komisarjem takrat odgovor, kadar bo poravnana škoda. V zboru so se slišale pritožbe plemstva nad cesarjevimi poslanci, ki baje poizvedujejo med kmeti o krivicah in jih ščujejo, naj se pritožujejo zoper gospodo.

plemstvo pokorno in zvesto samo dotlej, dokler je pričakovalo od njih koristi. Poročila petnajstega stoletja nam slikajo plemstvo v slovenskih pokrajinah kot sirov in napol podivjan stan, ki je povzročal deželnemu gospodu večne skrbi. Na drugi strani pa se pritožujejo plemenitniki, kako jih tlači in izsesava deželni gospod, koliko imajo trpeti vsled turških navalov in koliko škode jim prizadevajo cesarski vojščaki, ki niso baje nič boljši nego Turki.

Plemstvo se je nekoliko pomirilo in sprijaznilo z rastočo močjo deželnega vladarja šele okoli leta 1500. za dobe cesarja Maksimilijana. Ne smemo pa pozabiti, da je do takrat že bilo izumrlo mnogo starih krepkih in upornih plemenitih rodov, in da jih je precej ubožalo. Staro plemstvo je prodajalo v sili posamezne vasi in cela posestva, ki so jih kupovali večinoma bogati meščani, zahtevajoči iste pravice glede udeležbe pri deželni upravi in v deželnem zboru, kakor jih je imelo staro plemstvo. Tako so prihajali do veljave v deželi novi rodovi meščanskega pokolenja, manj bojeviti in hrepeneči po časteh, katere jim je naklanjal za zvestobo in usluge deželni knez. Sploh so bili naši nemški plemenitniki sami bojaželjni in neustrašeni možje, ki so ljubili čast in svojo domovino nad vse. Najstarejši sin je prevzel posestvo, mlajši sinovi pa so vstopili kot vojščaki v cesarsko vojsko ali pa so si iskali odličnih služb pri bogatih knezih. Vladarji so jim pogostoma potrjali pismeno stare pravice.

Za vlade cesarja Maksimilijana so si slovenske dežele glede uprave precej enake. D e ž e l n i g o s p o d je bil samostojen knez, najvišji poveljnik, ki je imel pravico napovedovati vojno in sklepati mirovne pogodbe in je razpolagal s kraljevskimi posestvi, milostmi in častmi. Deželnemu gospodu so stali ob strani s t a n o v i[1] in zastopniki duhovstva in meščanstva kot deželni zbor. (Podložniki niso imeli v deželnem

[1] „Deželni stanovi" so vse tiste osebe, katerih posestva so zapisana v deželni knjigi (Landtafel). Deželne službe so dobivali samo stanovi.

zboru nikakega zastopstva.) „Stanovi“ so imeli dosti večji delokrog in več pravic ko današnji deželni zbori: dovoljevali so namreč davke za deželno upravo in prispevke državi, sodelovali pri zakonodajstvu in dovoljevali celo bojno pomoč (vojaštvo). Vsaka dežela je imela svoj deželni zbor, v hudi stiski pa so se združevali stanovi slovenskih dežel v skupni zbor. Štajersko, Koroško in Kranjsko so se čutili vsled skupnih potreb in razmer kot naravna celota. V petnajstem stoletju se često shajajo deželni zbori teh dežel skupno, da se posvetujejo o skupnih zadevah. Po letu 1500 so se jim pridružili tupatam tudi Goričani.

V deželnih zborih je imelo plemstvo odločno večino. Duhovstvo je bilo sicer še vedno prvi stan v deželi, ki je imelo svoje imenitne privilegije in največ zemlje (skoro tretjino vseh posestev), v deželnih zborih in v upravi pa ni imelo primernega vpliva in zastopstva. Proti peščici duhovskih in meščanskih zastopnikov je odločala v vseh vprašanjih sklenjena vrsta „gospodov in vitezov“, ki je glasovala vselej kakor en mož v svojo korist, zlasti v razpravah o zemljiškem pravu, proti zahtevam upornih podložnikov in proti reformnim predlogom deželnega kneza.

V z o r n i h g o s p o d a r j e v je bilo med plemenitniki jako malo. Večinoma so živeli potratno in niso izhajali niti z ogromnimi dohodki, zato je propadalo njihovo blagostanje. Varčni in podjetni plemenitniki, kakršni so n. pr. Celjski grofje, so bele vrane med njimi.

Bogastvo plemstva, cerkvâ in samostanov moramo ceniti predvsem po številu in vrednosti podložnih kmetij. Podložnik, ki mu je prepustil gospod kmetijo v užitek, je imel zagotovljene pravice, da ga gospod ni mogel spoditi po svoji volji in mu vzeti kmetije, dokler je plačeval določene davke, oddajal desetino, opravljal tlako in razne služnosti, ki se drže posestva. Razen prav majhnega števila svobodnikov (svobodnjakov [edlingerjev, Freisaßov]) ni imel noben kmet v resnici svoje kmetije.

Vobče razločujemo v tej dobi dve vrsti kmetij: „kupljene“ in „najete“.

Kmet, živeč na „kupljeni“ kmetiji, je bil skoro kakor pravi lastnik svoje zemlje, ki jo je lahko zapustil svojim otrokom in jo razdelil med nje z dovoljenjem grajskega gospoda. Ob taki priliki je bilo treba plačati določeno pristojbino, desetino tega, kar je bila kmetija vredna („desetek“).

Podložnik na „najeti“ kmetiji je imel manj pravic, ker ni smel s posestvom razpolagati. Po njegovi smrti je pripadla kmetija navadno zopet grajščini, ki jo je lahko izročila kateremukoli novemu najemniku. Od takih podložnikov je tirjala gosposka precej višje davke in služnosti.

S kmetij je prihajalo v grajščino leto za letom velikansko premoženje. Ob žetvi je dajal kmet vsaki deseti snop žita, ob trgatvi vsako deseto vedro vina, ob mlatvi fižola, graha itd. vsaki deseti mernik; kdaj je bilo treba prinesti določeno število jajec, kokoši itd., stoji natanko v urbarjih (gl. str. 106). Marsikje stoje še dandanes velike grajske shrambe, kleti in žitnice, ki nas spominjajo desetine naših prednikov. — Vrednost tlake se ne more niti približno oceniti. Gospodu so bili delavci na razpolago ob vsakem času za vsako delo. Kmet je bil dolžan priti gotovo število dni na grajsko tlako in sicer takrat, kadar so ga rabili.

S podložniki in kmetijami so plačevali zadolženi grajščaki upnikom dolgove.

Dokler so plačevali podložniki davke v pridelkih, niso čutili pretežkega bremena. V denarju pa jim ni bilo lahko redno plačevati, zato se jim je zdel cesarski davek najhujši, ki ga je bilo treba šteti v denarju. Država je zahtevala od posameznih dežel določeno vsoto za svoje potrebščine. Deželni zbori so se posvetovali, ali se naj dovoli vsa vsota; če se jim je zdela previsoka, so se pogajali s cesarjem in ga skušali pregovoriti, naj nekoliko popusti. Kar je dovolil deželni zbor, se je razdelilo enako

na vse kmetije.[1] Nekoliko nižji je bil deželni davek („štibra", Steuer), ki pa je bil jako različen v raznih deželah in časih. Zemljiški davek in robotovino (odkupnino od tlake) pobira grajščak zase.

Pobiranje desetine in raznih denarnih davkov je povzročalo oskrbnikom mnogo skrbi in dela. S tem poslom se je pečal „valpet" (valpot). Nekatere pridelke so privažali kmetje sami v grad, a skoro nikdar točno, da bi jih ne bilo treba opominjati. Valptu so pomagali pri težavnem poslu posamezni zanesljivi kmetje, „župani" ali „rihtarji", ki so bili za svojo pomoč oproščeni davkov (gl. str. 106).[2]

Podložniških dolžnosti se kmet sploh ni mogel rešiti. Tupatam se mu je posrečilo odkupiti za drag denar vsaj sina izpod podloščine, toda kdo ve, ali je otroku koristila svoboda, ker mu ni preostajalo nič drugega, ko izbrati si drugega zemljiškega gospodarja ali pa oditi v mesto, kjer je bil morebiti do smrti rokodelski pomočnik.

Gospodarskega napredka ni opaziti v tej dobi skoro nikjer na Slovenskem. Polje obdelujejo na jako primitiven način. Le v večjih in napredku bolj pristopnih dolinah se sme govoriti že o začetkih umnega gospodarstva. Nad poljedelce prihajajo razen tega v štirinajstem stoletju velike nesreče: kobilice jim uničujejo poljske pridelke (zlasti 1338 do 1340), povodnji jim preplavljajo njive in travnik, neizmerne škode jim prizadevajo potresi (zlasti grozen potres dne 25. I. 1348, ki je raztrgal goro Dobrač na Koroškem in pokopal več vasi), med prebivalstvom pa jame razsajati

---

[1] Nekateri grajščaki so zamolčali pri popisu kmetij njih pravo število in so si tako prilastili del cesarskega davka. Kranjski gospodje n. pr. so jih priznali 22.000 in vlada jim je dolgo verjela. Leta 1726. pa je obtožil neki Fr. Mittau kranjsko gospodo te nepoštenosti in komisija je res dognala, da so bili zatajili v petnajstem stoletju do 5000 kmetij.

[2] Iz celo drugih vzrokov so bili prosti davkov takozvani „strelci" na Štajerskem med Radgono, Ptujem in Ormožem, ki so prejemali od deželnega kneza nekoliko utrjene „strelske dvorce", zato pa so morali biti vsak hip pripravljeni prijeti za orožje, kadar so vdrli Ogri čez mejo.

črna kuga. Popolnoma mirnega in srečnega življenja ne uživajo podložniki nikdar, najmanj pa v dobi turških navalov. Razsoden človek se ne more čuditi, da se podložniki upirajo vsled težkega gospodarskega položaja svojim neusmiljenim gospodarjem. Tudi to nam je razumljivo, da se upirajo najčešče Dolenjci med Kočevjem in Krškim, katerih domovina je Turkom najbližja in najbolj odprta. Po nekaterih krajih si gospoda v nevarnih dobah sploh ne upa iztirjavati davščin, da ne bi razdražila ubožanega prebivalstva (n. pr. v Smledniku).

Suhoparni grajščinski in samostanski urbarji so nam najvažnejši vir za spoznavanje gospodarskega položaja v naših krajih. Te knjige nam naštevajo posamezne vasi in hiše po njihovih prvotnih imenih in nam dokazujejo, da sega marsikatero še danes živeče hišno ime nazaj do dvanajstega stoletja. Urbarji nam poročajo o legi in razmerah takratnih vasi, o obrtnem in kupčijskem gibanju ljudstva, o starih merah in utežih, o denarju, vrednosti posestev, pridelkov in blaga, obrestih in vseh davčnih dolžnostih podložnikov; iz njih povzemamo tudi, kod so bivali takrat Slovenci, kje so se naseljevali židje, Bavarci, Švabi, Sasi, Ogri in Uskoki. Često nahajamo v urbarjih opazke o pravdah s podložniki in o sodnih razpravah, ki nam pojasnjujejo pravne razmere, v katerih je živel naš narod koncem srednjega veka.

Popolnoma drugačno upravo in druge gospodarske uredbe nahajamo v **mestih**, kjer ni imelo plemstvo ničesar govoriti in ukazovati.

Poročila o početkih mest na slovenskih tleh so večinoma izgubljena. Najstarejše ohranjene listine pohajajo iz dob, ko so mesta že urejene in utrjene samostojne občine z vsemi „mestnimi pravicami“. Velikih mest ni pri nas. Ljubljana ima sredi štirinajstega stoletja same uboge in tesne hiše, katerih prebivalci so skoro sami rokodelci, obrtniki in trgovci, in tako je ostalo precej stoletij. Isto velja o ostalih mestih.

Debelo zidovje obdaja mesto kroginkrog, z močnimi bastijoni ob važnih oglih. V globokem jarku pod zidom teče voda, preko katere vodijo mostovi pri posameznih vratih. Hiše zunaj zidovja spadajo že k predmestjem.

Meščani si volijo svojo gosposko sami iz svoje srede. Najvažnejša oseba v mestu je mestni sodnik, poleg njega pa upravlja mestne zadeve mestni zastop, ki šteje dvanajst priseŽnih mož.[1] Razen mestne uprave spada v delokrog mestnega zastopa zlasti sodna oblast. Meščanom ne sme soditi nihče drugi ko domači mestni zastop. („Mestni sodnik" ni sodnik v današnjem smislu besede, temveč ima le nalogo, da izvršuje sklepe mestnega zastopa.)

Najbogatejši meščani so bili trgovci. Habsburški vladarji jih branijo ob vsaki priliki proti napadom zavidnega plemstva, živečega v vednem sovraštvu z meščani. Kljub nenavadnim pravicam trgovskega stanu in imenitni legi slovenskih pokrajin pa se ne razvija trgovstvo povoljno. V srednjem veku ni bilo namreč v naših krajih nikjer dobrih cest in ne posebnih izvoznih pridelkov. Glavne trgovske poti so vodile mimo slovenskih dežel: po Dunavu na jug in vzhod, na drugo stran pa z Dunaja preko Semeringa mimo Brež in Beljaka na Furlansko in v Benetke. Naša mesta torej niso posredovala v svetovni trgovini. Ljubljanski trgovci so imeli sicer nekaj zvez s Trstom in pozneje tudi z Reko ter so posredovali v prometu s Koroškim in Štajerskim, toda vsega tega je bilo razmeroma malo. Šele od leta 1389. smejo ljubljanski trgovci kupčevati z beneškim blagom do Dunaja; razen Ljubljane sta imeli nekaj trgovinskih zvez z Italijo še mesti Kamnik in Škofja Loka. Trgovinska pot na Koroško je držala čez Ljubelj, kjer so tovorili že nekdaj rimski trgovci po slabi gazi.

---

[1] Ljubljanski magistrat se je razširil leta 1472. na 100 mož in sicer je dobil k dvanajstim svetovalcem („notranji svet") 24 novih svetovalcev („zunanji svet"). Njihovo delo nadzoruje takozvana „občina", ki šteje 64 meščanov. Župana je dovolil Ljubljani cesar šele leta 1504. Pri tej ureditvi je ostalo do leta 1784.

Razne nezgode, zlasti pa turški navali so prizadeli trgovini naših meščanov neizmerno škode. Na Dolenjskem je trgovina docela propadla. Novomeščani se pritožujejo sredi 16. stoletja, da si ne upa nihče več iz mesta in da vsled tega ne morejo več kupčevati s Hrvati kakor nekdaj. Podobne pritožbe prihajajo od vseh strani. Kranjskim trgovcem so jemale dosti zaslužka laške trgovske družbe, ki so jele izvažati štajersko železo in koroške pridelke mimo Beljaka in Pontebe. Tudi uvoz olja, mandljev, fig, suhega grozdjiča, specerij itd. preko Kranjskega je izostajal. Iz trgovskih vzrokov so se upirali Kranjci stavbi ceste čez Predel in Bovec ter so zahtevali, naj se popravi cesta čez Ljubelj.

Obrtniki in rokodelci nimajo takega ugleda kakor trgovci, po svojem številu pa so mnogo močnejši in se merijo z njimi ob vsaki volitvi v mestni zastop. Vsak pošten rokodelec je član svojega ceha (zadruge, Zunft), neorganizovani rokodelci pa sploh ne morejo postati meščani. Cehi so nemške zadružne organizacije. Iz njihovih starih nerodnih in dolgoveznih pravil se zrcali preprostost meščanskega življenja v srednjem veku. Najmočnejši cehi naših mest so bili cehi krojačev, čevljarjev, pekarjev, tkalcev, mizarjev; nekaterih obrtnikov in rokodelcev pa je v posameznih mestih premalo za lastno zadrugo, tako n. pr. dimnikarjev, kotlarjev in glavničarjev, ki imajo vsled tega zadružno središče samo v glavnih mestih, v Ljubljani, Gradcu in Celovcu.

Na čelu vsakemu cehu stoji „cehmešter“ („oče“, „predstojnik“), ki čuva zadružne listine v cehovni skladnici. Pri njej je središče cehovnikov. Tu okrog cehovne skladnice se zbirajo, kadar hočejo obravnavati stvari, ki se tičejo ceha. Vsi cehovniki: mojstri, pomočniki in učenci, se shajajo na dan sv. Rešnjega Telesa, da se udeleže slavnostnega cerkvenega izprevoda z zastavo, potem ob pogrebih svojih cehovnikov in na dan cehovnega patrona k službi božji. Vsako posvetovanje in vsak shod se zaključuje s „pošteno“ pojedino. Na dan sv. Rešnjega Telesa podaja cehmešter račune

o svojem poslovanju. Ob tej priliki si voli ceh nov odbor in sprejema nove mojstre. Marsikateri pomočnik prosi leta in leta zastonj za podelitev mojstrske pravice, kajti število mojstrov je omejeno. Pomočnik mora v svoji prošnji dokazati, da se je izučil rokodelstva pri „poštenem" (organizovanem) mojstru in da je potoval 3 do 6 let in delal to dobo pri poštenih mojstrih; dalje mora plačati „mojstrsko južino" in izdelati „neko mojstrsko delo" v dokaz, da je veščak v svoji stroki. Cehovina (zadružna pristojbina), ki jo ima plačati nov mojster v zadružno blagajnico, je precej visoka. Porabijo jo za sveče ob procesijah, v podporo vdovam po zadružnikih itd.

Potujoči pomočnik se ima oglasiti ob prihodu v mesto pri cehmeštru, ki mu priskrbi dela ali vsaj zavetišča pri cehovnikih. Če vstopi v službo pri nevpisanem mojstru, se pregreši proti poštenju in ta doba je zanj izgubljena.

Meščanske obrtnike in rokodelce ščiti vlada s posebno pozornostjo in prepoveduje v njihovo korist izvrševanje obrti v določenem krogu krog mest ali pa sploh na kmetih.[1]

Kdor hoče postati meščan, mora biti rokodelec, obrtnik ali trgovec, katoliške vere in bivati že delj časa v mestu kot član kakega ceha. Magistrat jih sprejema v posebnih sejah, tupatam pa le pogojno, če si kupi prosilec v mestu hišo, če se oženi itd.

Vsak meščan ima pravico biti voljen v mestni zastop in biti deležen obilnih meščanskih stipendijev; če je ubožal, mu je zagotovljena denarna pomoč ali zavetišče v meščanski ubožnici (mešč. špitalu); vojaščine je prost, soditi pa mu sme samo meščansko sodišče. Zato pa ima mesto plačevati deželni vladi precejšnje davke in si vzdrževati straže v

---

[1] Izmed izvenmestnih obrti je spomina vredno rudarstvo, zlasti pridobivanje železa v Železnikih in drugod. Idrijsko živo srebro so odkrili šele leta 1490.

mestu, na zidovju in na stolpih ter skrbeti za nastanitev vojaštva ob vojni.[1]

Glede narodnosti je meščanstvo zelo mešano, kakor kažejo imena. Javno življenje ima večinoma nemško lice in tudi zapisniki so skoro izključno nemški. Brezdvomno pa živi v mestih precejšnje število trdnih slovenskih rokodelcev in obrtnikov, kajti iz zapisnikov posnamemo, da nekateri meščan in član magistrata ni zmožen nemščine. Da so nižji sloji našega meščanstva bili po večini slovenski, nam dokazujejo pritožbe ljubljanskega meščanskega odbora (občine), zakaj se pridiguje v špitalski cerkvi samo nemški in laški in zakaj so se opustile tam slovenske pridige (1547). Židov seveda tudi ne primanjkuje, saj so jim naklonjeni vladarji in celo cerkveni dostojanstveniki. Židje so trgovci, predvsem pa se pečajo s posojevanjem denarja. Ljudstvo jih zavida in sovraži po vseh mestih, zlasti na Štajerskem, kjer so se močno zaplodili. Koncem 15. stoletja se vname silovita burja proti njim in ljudstvo splošno zahteva, naj jih vlada izžene.[2]

V vse življenske razmere se je ukoreninilo nemško pravo, ki je izpodrinilo domače običaje in izraze. Nemške besede: grunt, štibra, rihtar, valpet, fortel, šacati, handel, kšeft itd. nam pričajo dovolj jasno, kako močno je vplivalo nemško pravo s svojimi oblikami na naše ljudstvo v srednjem veku.

7. Prosveta na Slovenskem koncem srednjega veka.

Po Evropi je v tej dobi naglo napredoval človeški duh; odkrili so nov del sveta, iznašli tiskarstvo, lep papir,

[1] V večjih živahnih mestih se je nastanilo precej plemstva, ki pa začetkoma noče ničesar vedeti o meščanskih dolžnostih tar se brani plačevati mestu prispevke. Deželni knezi so v takih spornih vprašanjih vedno na strani meščanstva, plemstvo pa izkuša zato nagajati zaničevanim meščanom drugod, kjer jim le more.

[2] V Ljubljani je prišlo do pobojev med židi in meščani že l. 1290. Preganjati so začeli žide siloma v štirinajstem stoletju iz verske strasti in zaradi oderuštva, ker so zahtevali za posojila po 60—86% obresti.

smodnik in marsikaj imenitnega, kar je neprecenljive vrednosti za gospodarski in duševni razvoj vsega človeštva; slovensko ljudstvo pa je propadalo ravno takrat bolj in bolj v siromaštvo, nevednost in praznoverje.

Izobraženih stanov ni bilo med slovenskim ljudstvom. Gospoda je bila vsa ponemčena in nemška, oziroma laška, in prepad med slovenskim tlačanom in njegovim gospodom je bil tako strašen, da si sploh ne moremo misliti nobene duševne zveze med njima. Vsled tega je bil upravičen nazor, da je vse hlapčevsko in zaničevanja vredno, kar je slovenskega, in da mora biti vsak boljši, premožnejši in gosposki človek Nemec ali Lah, — tisti pogubni nazor, ki se je v srednjem veku zasadil našemu narodu tako globoko v kri, da se ga ponekod še niti dandanes ne more rešiti, ko so se razmere že korenito izpremenile in popravile.

A tudi gospoda se ni mogla ponašati z bogvekako izobrazbo. Plemenitniki so znali za silo čitati in pisati, v ostalem pa so skrbeli bolj za telesno vzgojo. Dečke so dajali za nekaj let v službo h kakemu gospodu in mladenič je bil že preskrbljen, če ga je prejel kak knez ali cesar na svoj dvor. Slave in sreče so si iskali plemiči na bojiščih, v obrambi naših dežel pred Turki. Duševno izobrazbo pa je plemstvo kaj rado zanemarjalo. Po omiki stremečim mladeničem so se tovariši posmehovali, kakor n. pr. Žigi Herbersteinskemu, ki je obiskoval v Vipavi šolo in se učil tukaj tudi slovenščine; vsled tega je imel mnogo pretrpeti in poslušati ostre priimke. A vendar ga zasmehovanje tovarišev ni odvrnilo od slovenskega jezika, ki mu je bil pozneje ob mnogih prilikah na korist, zlasti na potovanju po Ruskem, kjer je z lahkoto razumel narodni jezik.

Nepremožni plemiči so pošiljali svoje sinove češče na študije ko bogati, da jih tako preskrbe. V dobi cesarja Maksa, ki je bil sam prijatelj šolstva, je dobilo znanje nekoliko več veljave, v 16. stoletju pa so pošiljali plemenitniki sinove že skoro redno na kako visoko šolo, najrajši

na Nemško, kajti dunajska visoka šola je bila prišla ob svoj nekdanji dober glas.

Doma na Slovenskem nimamo v tej dobi nobenega važnega kulturnega središča kljub ugodni legi med nemškim in laškim kulturnim življenjem. Drobnih prosvetnih pojavov pa opazujemo precej po mestih in bogatih samostanih, vsaj toliko kakor v sosednih nemških alpskih deželah. Šolstvo je bilo po veliki večini v cerkvenih rokah in ni skrbelo za izobrazbo ljudstva, temveč za vzgojo duhovskega naraščaja. Ljubljana je imela že v 13. stoletju (1262) svojo šolo, ki pa je propadala vsled zanikrnosti meščanov in mestnih župnikov. V 15. stoletju pa si je priborila ljubljanska mestna šola zopet dobro ime. Tudi manjši kraji: Loka, Bled, Višnja gora, Kamnik, Vipava, Ribnica, Kranj, Novo mesto, Krško, Celje, Gorica, Radovljica itd., pa tudi mnoge kmetske župnije so imele svoje šole. Nekatere teh šol so imele že značaj višjih šol (v Ljubljani, Ribnici, Kranju); nadarjena mladina si je lahko pridobivala nekaj višje izobrazbe že doma, saj bi drugače ne bilo mogoče, da bi bile dajale takrat slovenske dežele toliko slavnih mož. V prvi polovici 15. stoletja je delovalo na dunajskem vseučilišču kar šest kranjskih učenjakov. Po vseučiliščih v Bolonji, Padovi, Jeni, Tubingi in na Dunaju nahajamo mnogo Slovencev z akademičnimi častmi, duhovnikov in lajikov. — Sicer se pa ljudsko in višje šolstvo vsled vojn in propadanja cerkve ni moglo povoljno razvijati, dasi bi po cerkvenem pravu moral imeti vsak župnik klerika, ki bi mu oskrboval petje v cerkvi in bi bil zmožen poučevati v šoli. V samostanih se je izvrševalo precej kulturnega dela, ki pa deloma ni vplivalo na duševni napredek naroda. Okrog dolenjskih in drugih samostanov se je razvijalo sicer vinogradništvo in poljedelstvo; dragocene zbirke starih in novih rokopisov, slik in rezbarskih izdelkov pa so bile skoro povsod le samostanska tajnost. Šolski pouk se je gojil zlasti v samostanih v Stični, Kostanjevici, Jurkloštru, Bistri in Pleterju, Žičah, Ptuju itd.

Razne *umetnosti* so gojili pri nas v cerkveni službi z isto vnemo ko drugod, toda dandanes imamo za njimi jako malo spomenikov. Mnogo umetnin so nam uničili Turki, še več pa so jih žrtvovale slovenske dežele same v skrajni sili za rešitev pred sovražniki. Ko siromašno ljudstvo ni več moglo izdatno zalagati obrambnih zakladov, takrat so morale žrtvovati cerkve svoje zlate in srebrne posode, kipe in dragocene vezenine, da so jih kovali v denar. Zastonj iščemo dandanes onih krasnih gotskih monštranc, kelihov in srebrnih kipov velike starinske in umetnostne vrednosti, ki so jih pobrali (1526) iz naših cerkva in za katere nismo prejeli nikdar nikake odškodnine.

Slovenski jezik je imel v ustnem občevanju nekoliko več pravice ko v pisavi. Plemenitniki in meščani v naših krajih so znali večinoma vsi slovenski. Na dvoru cesarja Maksa so živeli slovenski učenjaki in cesar se je sam učil poleg češčine slovenščine, ki mu je dobro služila na potovanjih po Slovenskem. Cesarski poslanci so se dorazumevali na Turškem in na Ruskem s pomočjo slovenščine. Nekateri zgodovinarji trde, da tudi *cerkev* ni zaničevala slovenščine ter se opirajo ob poročilo nekega dunajskega kodeksa (1384) glede rabe „slovenščine" v cerkvi. Resnica pa je, da se v tej dobi ni več vršila služba božja v slovenskem jeziku. Dotična poročila se nanašajo na Dalmacijo in sosedne hrvatske pokrajine, kjer so si še dolgo čuvali slovanski cerkveni jezik in slovanske obredne knjige.

Tudi v *uradih* so upoštevali naš jezik. Koroški vojvode so nastopali vlado s slovenskimi obredi in so morali kot zastopniki slovenskega ljudstva govoriti slovenski pred cesarskim sodiščem in v državnih zborih. Kot „lovski mojstri sv. rimsko-nemške države" so imeli koroški vojvode soditi v lovskih prepirih in sicer vselej le v slovenskem jeziku, kakor nam poroča Enej Silvij. Na njihovem dvoru se je občevalo tudi slovenski. Sodne obravnave so se vršile do Valvazorjeve dobe v slovenskem jeziku, dasiravno so zapiski

skoro izključno nemški. V nekaterih mestih je bila slovenščina uradni jezik pred sodiščem, kar nam dokazujejo listine s slovenskimi prisegami, ki so se ohranile v Kranju. Ljubljanski rokopisi (1543) nam pričajo, da so prevajali vsaj na Kranjskem tudi zakone v narodni jezik in kranjsko plemstvo je razpravljalo na svojih zborovanjih tudi slovenski, kar nam izrečno trdi poročilo iz leta 1544.

Slovenskih zapiskov pa se nam je ohranilo sila malo. Najstarejši jezikovni spomeniki, ki so jih našli v brizinskem zamostanu na Bavarskem, segajo sicer do 10. stoletja, iz naslednjih stoletij pa so se nam ohranili samo zapiski slovenskih osebnih in krajevnih imen v latinskih in nemških listinah. Kratke rokopise verske vsebine imamo iz 14. iz 15. stoletja, iz leta 1497. pa tudi spomenik iz beneške Slovenije. Toda vse to so le neznatne, dasiravno dragocene in zanimive drobtinice iz zgodovine slovenskega jezika. Rojstno leto slovenske književnosti in slovenskega knjižnega jezika je leto 1550., ko je izšla po trudu slovenskih protestantov prva slovenska knjiga.

8. Početki protestantizma na Slovenskem.

Po vaseh, mestih in gradovih so se ugnezdile koncem srednjega veka sirove navade in strasti. Narod ni videl nikakih lepih zgledov niti pri duhovščini niti pri posvetni gospodi. Po gradovih so živeli razuzdano, ob grajskih slavnostih se je nezmerno jedlo, pilo in plesalo, na vasi pa si videl istotako poleg siromaštva požrešnost in pijanstvo, slišal preklinjanje ter bil priča razbojniških pobojev.

Ugled cerkve je propadal pri prostem ljudstvu največ po krivdi duhovščine same. Višji duhovniki so živeli popolnoma kakor posvetni aristokratje, škofje in opatje so se zanimali bolj za politiko in posvetno upravo svojih zemljišč ko za duševni blagor podložnikov. Nravna pokvarjenost se je pojavila med njimi, kar je vplivalo še bolj pogubno na

nižje duhovstvo, ki mu je razen tega primanjkovalo potrebne izobrazbe. Dobro in udobno življenje je cenila duhovščina mnogo bolj nego duševno duhovniško omiko. V samostanih, ki so bili nekdaj zavetišče mirnega prosvetnega dela in duševne izobrazbe, ni bilo sedaj več bogoslužnega življenja, pač pa mnogo strasti in posvetnega uživanja. Koncem 15. in začetkom 16. stoletja očitajo zgodovinska poročila skoro soglasno duhovščini popivanje in požrešnost, sirovo govorjenje in priležništvo. Nekateri duhovniki so živeli že očitno poročeni, a vendar se jim ni bilo bati kazni od cerkvene oblasti. Za cerkveno opravo se često niso brigali prav nič, maševali so pred zamazanimi oltarji v raztrganih oblačilih in cerkve so skrunili z omarami polnimi raznega blaga in celo z žitnimi zalogami. Vizitatorji so nahajali cerkve v obupnem neredu in po njih poročilih že ni bilo skoro nobenega neomadeževanega duhovnika. Nekateri župniki so bili tako nevedni, da niso znali niti krstiti, pač pa so znali pijančevati ali pa se pečati s trgovino in krčmarsko obrtjo. Duhovskega naraščaja ni bilo dovolj in vsled tega so bile nekatere župnije celo prazne. Pomagati so si morali pri najnujnejših verskih opravilih z obrtniki, rokodelci in neizobraženimi ljudmi.

Vsled onemoglosti cerkvene oblasti, ki je bila najhujša v okrožju oglejskega patriarha, je podivjala duhovščina tako, da je ljudstvo lahko izgubljalo verski čut, spoštovanje do duhovništva in cerkve ter se posmehovalo obredom in verskim navadam.

Kakor se je bližal splošen socialni prevrat v nemški državi zaradi zmešnjave v političnih in socialnih razmerah, tako je moralo priti tudi v cerkvenem življenju. Katoliška cerkev je izprevidela sama, da ji je treba korenite preosnove, cerkveni zbori 15. stoletja pa si niso mogli pomagati, niso vedeli, kje začeti, sploh niso imeli poguma začeti trebiti gnilobo iz cerkvenega telesa. Trezni posvetni in cerkveni učenjaki so klicali vlado na pomoč, ki je res od leta 1528. pošiljala vizitatorje in komisije po deželah, da bi omejila

nravno propadanje duhovščine. Toda taka vladna sredstva niso zadoščala.

V tem se je oglasil na Nemškem leta 1517. menih, profesor dr. Martin Luter proti cerkvenim ranam kakor 100 let pred njim verski reformator Jan Hus[1] na Češkem. Luter je jel naznanjati svobodni evangelij, reformacijske nauke zoper zlorabo cerkvenih odpustkov, zoper post, izpoved, duhovniško brezženstvo, zoper redovniške obljube, nerazporočnost zakona, zoper pokorščino rimskemu papežu in poglavarjem katoliške cerkve sploh.

Lutrovi nauki so se naglo razširjali in si pridobili privržencev v vseh stanovih. Gospoda jih je sprejemala, ker si je obetala od njih več vpliva na cerkev in ker je upala, da bo sedaj lahko segla po ogromnem cerkvenem premoženju in živela dosti svobodneje. Gospodo in preprosto ljudstvo je mamil Lutrov nauk o evangeljski svobodi, po katerem ima vsak človek toliko razuma, da lahko sam čita in si razlaga sveto pismo, ki je edini vir vseh verskih resnic. Kmetsko ljudstvo pa si je razlagalo nauk o evangelijski svobodi in sploh klic po svobodi po svoje: menilo je, da bo sedaj konec tlake in desetine, da bo smelo svobodno loviti, ribariti in drvariti, da bo lahko živelo sploh svobodno po svoji volji in si izbiralo samo svoje župnike. Kar jih je bilo nezadovoljnih z dotedanjim redom v cerkvi, so videli vsi v preosnovani veri priliko, da si poboljšajo življenje. Koder pa ni zapuščalo ljudstvo rade volje katoliške vere, so jih silile k prestopu njihove protestantske gosposke. Tudi mlado tiskarsko umetnost so dobro izrabljali protestantski učitelji. Z veliko vnemo in gorečnostjo so širili po vseh krajih protestantske knjige in liste, kamorkoli ni segla njihova ustna beseda. Ljudstvo pa se jih je oklepalo tem rajši,

---

[1] Husitizem se ni ukoreninil na Slovenskem, vsekakor pa je imel vsaj v dobi celjskega husita Vitovca nekaj privržencev tudi tukaj, saj so čutili Ivan Kapistran, avguštinec Andrej in požunski frančiškanski gvardijan potrebo pridigati proti husitizmu (1451—1491).

ker je videlo v njih navdušene in krepke propovednike, dočim je na katoliški strani primanjkovalo povsod vzornih in marljivih duhovnikov. Naš vladar Ferdinand je sicer prepovedal (1523) čitanje, prepisovanje, tiskanje in prodajanje protestantskih knjig, ki pa so kljub temu prihajale trumoma v gradove in meščanske hiše, tupatam tudi v vasi. Zelo marljivo so snovali protestantje tudi šole, v katerih so videli dobro sredstvo za razširjanje svojih verskih naukov. Za povzdigo izobrazbe so skrbeli mnogo bolj nego katoličani.

Slovenci so se seznanili kmalu z Lutrovimi nauki, saj mika Slovenca vsaka novost, zlasti pa taka, ki mu obeta svobodo in boljše življenje. Najprej so izvedeli o novi veri na Koroškem, kamor so prinašali vesti o Lutru nemški rudarji. V Celovcu, ki je bil od leta 1518. glavno mesto in središče plemstva, so se naselili po velikem požaru protestantski Švabi. Tudi Velikovec se je polagoma poluteranil in v Beljaku so poslušali že leta 1526. protestantske propovedi v mestni cerkvi. Dve leti pozneje je našla vizitacija med deželnimi uradniki večino protestantov.

Istočasno se je širil protestantizem po štajerskih mestih in gradovih. Rokodelci in obrtniki, vračajoči se s potovanj po Nemškem, so prinašali seboj nove verske nauke. Leta 1528. je preiskovala komisija vsled ukaza nadvojvode Ferdinanda, koliko je že protestantov po deželi. Ustavila se je v Radgoni, Mariboru in Ptuju, kamor je klicala duhovnike in zastopnike ljudstva, in je zasledila veliko versko mlačnost. Ljudstvo pa je bilo še zvesto stari veri.

V Ljubljani se je razširil protestantizem najprej med duhovščino (krog 1525). Nižja duhovščina, samostanska in posvetna, meščanstvo in plemstvo, vse je bilo neverjetno naglo na njegovi strani. Sinovi plemenitnikov so se navzeli protestantskega duha na vseučiliščih v Witembergu, Lipskem, Heidelbergu, Tubingi in Straßburgu ter privedli s seboj protestantske propovednike, ki so jih nastavljali kot župnike, koder so imele gosposke patronatne pravice. Kjer je imelo

plemstvo velik vpliv, tam je pripoznavalo kmalu nove nauke tudi kmetsko ljudstvo. Protestantsko življenje se je kazalo povsod javno: duhovščina se je ženila, ostali stanovi pa so kazali svoje mišljenje z zaničevanjem posta, sv. maše, izpovedi in z zahtevanjem obhajila v obeh podobah. Ljubljanski škofje so mirno gledali to gibanje, nekateri pa so bili celo tihi prijatelji reformacije. Šele škof Urban Tekstor (1544 do 1558) je hotel ovirati protestantizem, toda ničesar ni več dosegel.

Organizacije slovenskih protestantov se je lotil z velikim uspehom Dolenjec Primož Trubar, najslavnejši slovenski protestantski propovednik in pisatelj. V Ljubljani je jel (1531) javno oznanjati preosnovano vero in kmalu se mu je posrečilo združiti nekaj dobrih pomočnikov. Kakor Luter med Nemci, tako je čutil tudi Trubar, da je treba z ljudstvom izpregovoriti domačo in popolnoma razumljivo besedo, če ga hoče pridobiti za svoje nauke. Tako je prišel po zaslugi Trubarja in njegovih prijateljev slovenski jezik nenadoma do velike veljave, ko je jelo mnogo odličnih pridigarjev oznanjevati v njem „čisti evangelij“. Po Lutrovem zgledu bi se bili slovenski protestantje radi lotili tudi peresa in razlagali svoje nauke v slovenskih knjigah, toda težki so bili začetki slovenske knjige, saj še v slovenskem jeziku ni bilo do te dobe nobenega tiskanega spisa. Preden je mogel Trubar izvršiti svojo misel, da bi priredil slovenske knjige, se je moral umakniti iz Ljubljane. Proti protestantskim voditeljem je bila začela katoliška vlada oster boj in Trubar se ni čutil več varnega na Slovenskem. Leta 1548. se je preselil na Nemško, kjer je potem živel nad 35 let, doma pa je deloval nazmes le v majhnem presledku. Toda Trubar je ostal zvest svoji nalogi tudi daleč med tujci. Po dolgem trudu se mu je posrečilo prirediti za silo črke za slovenski jezik in tako je izdal v Tubingi leta 1550. prvo slovensko knjigo. A niti te prve preproste knjižice ni mogel posvetiti kmetskemu ljudstvu, ki je bilo v verskih rečeh silno nevedno,

praznoverno in ker ni znalo sploh ničesar čitati. Zato je izdal obenem z malim slovenskim katekizmom tudi abecednik in je pozval ljubljanske prijatelje, naj navajajo kmete, da se njihova deca nauči čitati.

Neznaten pojav je Trubarjeva prva slovenska knjiga, za razvoj narodnega življenja na Slovenskem pa velike vrednosti.

Peta doba.

Slovenci v letih 1550—1800.

Pregled:

Versko gibanje je obudilo slovenski jezik. Slovenski protestantje so delovali neumorno v besedi in s peresom, toda katoliška protireformacija jih je premagala in uničila njihove uspehe. Slovenski kmetje so se upirali gosposkam iznova brezuspešno, razen uporov pa so pospeševali verski in politični boji splošni gospodarski propad slovenskega ljudstva. Za duševno izobrazbo ni imelo ljudstvo ne pravega miru, ne potrebnih sredstev. V 18. stoletju je skušala „prosvetljena vlada“ olajšati neznosne razmere tlačanov, ob koncu istega stoletja pa se kažejo že začetki narodne probuje na Slovenskem.

A. Doba reformacije in protireformacije.

1. Razvoj in konec slovenskega protestantizma.

V tihi vasi na Nemškem so imeli slovenski protestantje svojega pregnanega vodnika Trubarja, ki je skrbno opazoval versko gibanje v domovini, pošiljal prijateljem nasvete in se trudil previdno in vztrajno, da preskrbi Slovencem najvažnejše verske in obredne knjige, ki jih je spisal in izdal do 25.

Trubarjevo delo so dovrševali protestantski pisatelji in pesniki, živeči v domovini, med njimi zlasti Vipavec Boštjan Krelj, Dolenjca Jurij Dalmatin in Adam Bohorič i. dr. Vneto so gojili slovensko cerkveno pesem, ki se jim je zdela važno sredstvo za razširjanje protestantizma. Trubarjev gojenec Dalmatin je dovršil in izdal leta 1584. veliko slovensko sveto pismo, jako dragoceno knjigo, ki so jo čislali celo katoliški pisatelji stoletja in stoletja. Najbolj izobražen izmed slovenskih protestantskih pisateljev pa je bil šolnik Bohorič, ki je spisal (1584) prvo slovnico slovenskega jezika.

Protestantsko plemstvo na Slovenskem je snovalo višje šole, v katerih je bil slovenski jezik poleg latinskega in nemškega glavni predmet. Pouk se je vršil zdaj v nemškem, zdaj v slovenskem jeziku, tako tudi petje. Bohoričeva slovnica je bila obenem šolska učna knjiga.[1]

Veliko sreče so imeli protestantski pisatelji, ker jih je podpiralo bogato plemstvo in meščanstvo. Brez denarne pomoči bi ne bili mogli plačevati ogromnih troškov za tisk, vezavo in razpečavanje knjig, saj je veljal samo tisk Dalmatinovega Sv. pisma 8000 gld, za tisti čas velikansko vsoto, ki so jo zložili kranjski, štajerski in koroški plemenitniki. Trubar bi bil omagal zaradi prevelikih tiskovnih troškov koj po prvem poskusu in le pomoč plemenitih prijateljev ga je iznova ojačila. Plemstvo je bilo sicer zelo izčrpano v denarnem oziru in je jedva zmagovalo denarne žrtve za turške vojne; za tisk slovenskih knjig pa je kljub temu žrtvovalo z naporom vseh moči ogromne vsote. Svoje prepričanje je hotelo plemstvo rešiti za vsako ceno. Papeža in

[1] Ljubljansko latinsko stanovsko šolo so uredili leta 1563. in osnovali obenem javno knjižnico za šolsko in javno rabo. Podlaga ji je bila zbirka knjig Primoža Trubarja, ki je prepustil odhajajoč s Kranjskega svoje knjige stanovom. Pozneje so jo marljivo izpopolnjevali. Za protireformacije je bil zaradi te dragocene knjižnice dolga leta prepir, ker je stanovi niso hoteli izročiti. Šele leta 1616. jo je prevzel na vladni ukaz škof Hren, ki jo je dal prepeljati v Gornjigrad na Štajersko. Tu je ležala v neredu do leta 1798., ko so jo združili z licealno knjižnico v Ljubljani.

njegovo stranko so smatrali protestantje za ravno tako nevarnost, kakor Turke.[1] Najplemenitejši podpornik slovenske in hrvatske knjige je bil požrtvovalni baron Ivan Ungnad iz Žineka v Junski dolini, bivši štajerski deželni glavar, ki se je poluteranil in zaradi svojega prepričanja zapustil domovino. Preselil se je na Nemško v Urah, kjer je osnoval po Trubarjevi ideji jugoslovansko tiskarno. K sebi je vabil slovenske in hrvatske pisatelje in prevajalce in jih podpiral z lastnim premoženjem in z darovi, ki jih je nabiral po nemških knežjih dvorih, gradovih in mestih. Tu v Urahu se je natisnilo v kratkih letih nad 26.000 jugoslovanskih knjig.

Dalmatinu in drugim pisateljem, živečim in delujočim v domovini, je bilo treba domače tiskarne. Ta želja se jim je izpolnila leta 1575. Prvi slovenski tiskar je bil Janez Mandeljc, kateremu je dovolil deželni zbor ustanoviti tiskarno v Ljubljani. Mandeljc je tiskal jako marljivo slovenske in nemške knjige in raznovrstni drobiž. Ogrskim in vzhodnještajerskim slovenskim protestantom pa je ustanovil Juri Zrinjski tiskarno v Nedeljišču, odkoder so širili knjige ob sejmih in cerkvenih shodih.

Desetletja in desetletja so širili protestantje po Slovenskem javno in tajno svoje nauke v besedi in knjigi in niti vlada niti cerkev nista našli prave prilike, da bi nastopili energično proti njim. Ferdinand I. je bil sicer po prepričanju in politiki goreč katoličan in je začetkoma preganjal „krivoverce“, toda ni bil prenapet, pozneje pa se je celo trudil, da doseže verski mir s protestanti. Od solnograjskega nadškofa je zahteval (1560), naj dovoli za nekaj časa obhajilo v obeh podobah in ženitev duhovnikov, češ, papež

---

[1] V marsikaterem spisu smatrajo prot. pisatelji Turke le kot šibo božjo, ki biča krščanski svet zaradi prevelike popačenosti v katoliški cerkvi. Če bi živeli ljudje po čisti veri, bi jih baje Bog gotovo ne bil kaznoval s Turki. Sicer pa so hoteli protestantje tudi Turke izpreobrniti in so se nadejali zlasti od slovenskih in hrvatskih knjig velikih uspehov v tem oziru, — saj jih razumejo od Triglava do Carigrada vsi narodi.

sam je mnenja, da se v teh stvareh mora nekoliko odnehati; plačevanje za štolo naj se odpravi, posti naj ne bodo obvezni, ampak prostovoljni, pri službi božji naj se uvede narodni jezik mesto latinskega itd. Tako so se izrekli Ferdinandovi poslanci tudi na tridentskem cerkvenem zboru (1558—1563), toda brez posebnih uspehov.[1]

Ko je prevzel vlado Štajerskega, Koroškega, Kranjskega, Goriškega in Primorja Ferdinandov sin Karel (1564—1590), so bili protestantje v naših deželah že močnejši ko katoličani. Plemstvo je bilo odpadlo skoro vse, ljudstvo pa po večini, v nekaterih krajih pa ni vedelo, kaj naj veruje. Na deželnih zborih so imeli protestantje velike večine in so zahtevali povsod versko svobodo zase in za svoje protestantske podložnike, preden so dovolili davke in vojake za obrambo dežel proti Turkom. Nadvojvoda Karel pa se je odločil za boj proti njihovim zahtevam in je kmalu odredil, da morajo tuji propovedniki zapustiti njegove dežele in da se naj katoličanom vrnejo njihova nekdanja posestva. Na nobenem zboru ni bilo soglasja med vladarjem in stanovi in napetost je rastla, ker so se zbori branili pomagati zadolženemu vladarju iz denarnih stisk. Nov vihar je nastal, ko je poklical nadvojvoda jezuite[2] v Gradec (1573), ki so osnovali konvikt za plemenite dečke in šolo — poznejše graško vseučilišče. Proti tej ustanovi so se pritožili stanovi in razširili obenem svoje učilišče.

Nadvojvoda je dobro vedel, da se je lotil s preganjanjem protestantov silno težkega dela, saj je na katoliški strani bilo vse razdejano in žalostno. Odredil je stroge vizi-

[1] Njegov sin Maks je bil celo protestantskega prepričanja in je podpiral Ungnada in Trubarja z denarnimi sredstvi.

[2] „Družba Jezusova", bojeviti red Ignacija Lojolskega, je svetovnega pomena kot najmočnejše orožje za obrambo in nadvlado katoliške cerkve. Ferdinand I. je javil Lojolskemu že leta 1550. svoj sklep, da hoče poklicati družbo Jezusovo na Dunaj, kamor so prišli jezuitje l. 1551. V mladem bojaželjnem redu je videl Ferdinand najkrepkejšo oporo propadajoče katoliške cerkve.

tacije. Zapisniki vizitatorjev nam dokazujejo, kako globoko je bila padla katoliška duhovščina zlasti v okrožju oglejskega patriarhata, pa tudi v severnih škofijah. O vsem tem je bil nadvojvoda poučen in je očital kat. duhovnikom na zboru v Gradcu (1568) in še večkrat pozneje njihovo slabo cerkveno gospodarstvo, zanemarjanje službe božje in nravno pokvarjenost. Močna katoliška agitacija na Karlovem dvoru ni mirovala in Karel je resnično zmagoval, kajti protestantski stanovi so se polagoma udajali njegovim zahtevam, dasiravno bi se bil skupni zbor deželnih odborov (štajerskega, koroškega in kranjskega) lahko uspešno upiral vladarju, če bi bil hotel odločneje nastopati in braniti svoje versko prepričanje. Majhen uspeh so dosegli protestantje leta 1578. na zboru v Bruku ob Muri, kjer se odposlanci deželnih zborov (štaj., kor., kranj. in goriškega) niso hoteli prej posvetovati o pomoči proti Turkom,[1] dokler jim ni dal nadvojvoda ustnega zagotovila, da dovoljuje njim in njihovim podložnikom versko svobodo in javno svobodo njihovih šol in cerkva v Celovcu, Ljubljani, Gradcu in Judenburgu. Pismenega potrdila, ki bi vezalo tudi Karlove naslednike, pa si stanovi niso mogli pridobiti. Med protestanti je zavladalo vsled te zmage veliko veselje, nadvojvoda pa je postal previdnejši, kajti čutil je, da jim je dovolil preveč. Ker plemstvu ni mogel do živega, je jel polagoma trebiti protestantizem po svojih mestih, trgih in grajščinah in sicer najprej po Goriškem in Kranjskem. Odslej (1578) se začenja energična vladna protireformacija. Meščanom so razdejali na Karlovo povelje nekaj protestanskih cerkva in izgnali predikante, plemstu pa, ki se je zavzelo za protestantske meščane, je odgovoril Karel na kratko, da se nima celo nič vtikati v cerkvene stvari mest in trgov, ker je to skrb deželnega gospoda. Pokatoličanil je tudi vse vladne urade in se branil

[1] Turška nevarnost je bila močna. Pred petimi leti je bila divjala kmetska vojna (1573), pred tremi leti pa so bili Turki premagali in ubili junaka Herbarta Turjaškega pri Budačkem.

odslej deželnih zborov, ker ni maral nikakih razprav o verskih rečeh. Izmed mnogih drugih protireformacijskih ukazov je važna zlasti zatvoritev Mandeljčeve tiskarne v Ljubljani (1582),[1] ki je bila vladi že dolgo trn v peti. Nadvojvoda Karel bi bil najrajši preklical vse, v čemer se je bil udal l. 1578., toda umrl je (1590), preden je izvršil to misel. Plemstvo je prosilo nadvojvodo večkrat milosti, nazadnje pa se pritožilo pri nemških knezih, ki naj vplivajo na njiqovega prestrogega vladarja.

Po Karlovi smrti se je izpremenil cerkveni položaj še bolj neugodno za protestante, ki se niso mogli nič dobrega nadejati niti od odločne nadvojvodove vdove Marije niti od varuhov nedoraslega sina Ferdinanda II. Zoper nadvojvodinjo in jezuite so se pritoževali pri cesarju v Pragi, ki bi jim bil morebiti ustregel in potrdil pridobitve leta 1578., da ni bilo silovitega odpora Habsburžanov. Iz vseh treh dežel so prihajale neprenehoma pritožbe, da napadajo protestante celo ponoči in da si niso več varni življenja.

Ko je prevzel leta 1596. Ferdinand II. vlado naših dežel, so izrekli protestantski stanovi ob poklonitvi svoje želje, ugodno priliko pa so zamudili, ker niso zahtevali, naj jim mladi nadvojvoda potrdi stare svoboščine. — Ferdinand II. se ni rad pečal z drugimi vladarskimi posli in je preziral n. pr. turško nevarnost, le protestante je hotel celo iztrebiti. Kot pobožen in iskren katoličan je smatral to za svojo glavno nalogo, ki jo je s pomočjo svoje matere jel brezobzirno izvrševati. Leta 1598. je razpustil vse protestantske šole in velel izgnati protestantske učitelje in propovednike, nato pa ukazal, da se imajo povrniti k stari (katoliški) veri vsi meščani in tržani. Kdor bi ne ubogal njegovega ukaza, naj proda nepremakljivo premoženje, odrine desetino izkupička ter se izseli. Naslednjega leta je

[1] Nesrečni tiskar Mandeljc je pa potoval nato s svojo tiskarno 23 let po Ogrskem in Hrvatskem in ostal zvest svojemu poklicu do smrti.

ukazal zapreti protestantom cerkve in pokopališča. Vsakdo se je moral zavezati s podpisom, da prestopi h katoliški veri. Mnogi predikantje pa so ostali kljub nadvojvodovim ukazom še nadalje tajno na svojih mestih ali pa so našli zavetje pri plemstvu. Po gradovih so pridigali še leta in leta in tudi grajščinski podložniki so jih hodili poslušat.

Drugod je v tem napredovalo protireformacijsko delo. Po mestih in trgih so odstavljali protestantske župane in svetovalce, istotako so se morali umikati protestantski uradniki, sodniki in pisarji.[1] Vse te ukaze je nasvetoval mlademu vladarju lavantinski škof Juri Stobej (Stobäus), češ, da ni dobro udariti s silo po vseh protestantih, temveč udari rajši pastirja, potem se bo čreda razkropila. V Ljubljani je imel nadvojvoda odličnega pomočnika škofa Tomaža Hrena (Chrön), a tudi sekovski škof, ognjeviti Martin Prener (Brenner) je bil med njegovimi svetovalci. V Ljubljano so poslali (1596) jezuite, katerim so izročili zlasti katoliško šolstvo.

Protestantsko plemstvo se je branilo s pritožbami in prosilo zopet cesarja pomoči. V skrajni sili bi se bilo morebiti branilo z orožjem, toda po svojih verskih naukih se ni smelo upirati deželnemu gospodu; smelo je le prositi milosti, če pa prošnja ni pomagala, trpeti in se izseliti.

Po načrtu škofa Stobeja je velel nadvojvoda (1599, 1600), da se sestavijo oborožene „verske komisije“, ki so dobile nalogo potovati od kraja do kraja in preobračati in trebiti protestante. Na čelo eni taki komisiji, ki jo je spremljalo 300 strelcev, je stopil škof Prener, na Kranjskem pa je vodil komisijo škof Hren. V vsaki občini je pridigal škof, po kratkem pouku pa so morali javiti vsi svojo vero.

---

[1] Ljubljanski meščanje se v svojem zaupanju na pomoč plemstva niso zbali vladarjevih ukazov; nato pa je odredil (poleti 1599) nadvojvoda sam izvolitev katoliškega župana in določil mestne svetovalce. Novi župan Andrej Hren (brat škofa Tomaža) pa je pobegnil takoj iz Ljubljane v Gornji grad — iz strahu pred protestantskimi meščani in pred kugo.

Kdor se ni oglasil kot katoličan, se je moral za kratko dobo odločiti bodisi za prestop ali pa za izselitev. Komisije so odstavljale protestantske župane, podirale protestantske cerkve, pobirale denarne globe, zapirale nepokorne ljudi [1] in pridigarje ter sežigale protestantske knjige in rokopise. Neusmiljena so bila ta sredstva, toda svoj namen so komisije večinoma dosegle, saj so reformirale na tak način 210 mestnih, trških in vaških občin. Na ljubljanskem glavnem trgu so sežgali ponoči 29. grudna 1600. osem voz, 9. prosinca 1601. pa že zopet tri vozove protestantskih knjig, ki jih je nabrala komisija po deželi. — Začetkom leta 1601. je ukazala komisija, da naj zapusti vsakdo v 45 dneh deželo, kdor ne zapusti lutrovske vere. Izgnanci so morali plačati desetino vsega svojega premoženja. [2]

Komisije so izvršile svoje delo v treh letih (1599 do 1601), protestantov pa niso mogle popolnoma iztrebiti. Škof Stobej je tarnal še leta 1613., da ni mogoče na Koroškem uničiti krivoverstva. Nove verske komisije so imele tudi na Kranjskem še precej opravka v Krškem, Metliki, Črnomlju, Novem Mestu, Kostanjevici in tudi v Sevnici (1614, 1615).

Protestantski stanovi niso zamudili pritožb in prošenj, naj jenja nadvojvoda preganjati njihove verske somišljenike, a nadvojvoda jim ni ugodil. Drugo njihovo poslanstvo je odpravil jako osorno in tudi pritožba štajerskih stanov zoper krute nasilnosti katoličanov (1606) je bila zastonj. Neki odbor protestantskih stanov je dokazoval nadvojvodi brezuspešno (1609), kako srečna je bila dežela, dokler so uživali prebivalci pod očetovsko vlado versko svobodo, — nadvojvoda je vztrajal pri svojem sklepu.

---

1 Protestantske vaščane je često iznenadila komisija tudi ponoči in jih zapirala. Jako strogo je postopala zlasti z ženami, ki so bile v svoj veri trdovratnejše nego možje. Komisija jih je imela včasih dolgo v ječi ob kruhu in vodi.

2 Kranjski jezuitje so prejeli v letih 1601—1620 okroglih 1600 goldinarjev te desetine.

Polagoma je prišlo na vrsto tudi plemstvo, ki so mu komisije doslej prizanašale. Izmed plemenitnikov se jih je bilo vrnilo jako malo v katoliško vero, večina je ostala zvesta protestantizmu. Poroke so sklepali na Ogrskem, tam so krstili svoje otroke, tupatam celo pokapali svojce. Plemstvo še ni izgubilo nad v boljšo prihodnjost, toda pogrezalo se je čimdalje v hujši položaj, ko je prejel nadvojvoda Ferdinand II. cesarsko krono (1619) in ko so bili poraženi češki protestantje v belogorski bitki (1620).[1] Leta 1625. je prepovedal Ferdinandov ukaz poroke in krst v protestantskih krajih in študiranje na protestantskih visokih šolah, nato pa je zabranil še protestantsko službo božjo. Zadnjo oporo so izgubili protestantje na Slovenskem leta 1628., ko je izšel

[1] Na Češkem je bila protestantska stranka tako silna, da se je lahko uspešno protivila svojim katoliškim vladarjem. Cesarja Rudolfa II. so prisilili protestantje (1609), da se je poravnal z njimi in jim dovolil versko svobodo. Njegov naslednik Matjaž (1612—1619) je določil proti volji protestantov štajerskega nadvojvodo Ferdinanda II. za svojega naslednika. Ko je začela vlada nasilno preganjati češke protestante, je izbruhnila grozna vojna, ki je trajala 30 let (1618—1648). Ferdinand II. je še bolj razburil protestante, ker je pokazal nastopivši vlado, da hoče tudi tukaj zatreti lutrovstvo in obenem skrčiti velike stare pravice plemstva v korist cesarske oblasti. Cesarska vojska je pobila Čehe na Beli gori pri Pragi (8. XI. 1620) in je zadela češkim nekatoličanom smrtni udarec. V ta verski boj pa so posegli nato še Francozi, Nemci, Švedi in Danci in vojna je divjala naprej, dokler ni cesar omagal in sklenil miru (1648).

Protireformacija je imela žalostne posledice, zlasti češki narod je čutil kruto njene pesti. Po belogorski bitki je postopala vlada neusmiljeno z vsemi nekatoličani. Cesar je vzel protestantskim plemenitnikom grajščinska posestva ter jih razdelil med svoje privržence, katoliške tujce, večinoma nemške plemenitnike. Češkemu narodu so iztrgali takrat 30,000.000 gld. (po današnji vrednosti nekako eno milijardo kron), tri četrtine zemlje in ljudstva. V Pragi je dal cesar obglaviti 27 čeških gospodov. V mesta so se selili sedaj trumoma Nemci, ki so gospodarili povsod. Mislili so takrat, da je konec češkega naroda, toda slovanska žilavost je zopet zmagala po 200 letih.

Pa tudi država je trpela hude posledice. Avstrija je izgubila v tridesetletni vojni za vselej svoje prvenstvo v Evropi in celo trezni politiki so že resno računali z razpadom Avstrije in habsburške oblasti.

ukaz, da se mora za leto in dan izseliti vse nekatoliško plemstvo. Imeniki naštevajo 150 plemenitih rodovin s 800 člani, ki so zapustili takrat svojo domovino Notranjo Avstrijo.

2. Novi kmetski upori.

Po verski reformaciji.

V dobi verskega gibanja so segali slovenski podložniki zopet po samopomoči, da se iznebijo prehudega gospodarskega jarma. Upori slovenskih kmetov pa niso v nikaki zvezi s protestantizmom, temveč imajo samo gospodarske vzroke; pač pa je morebiti verski boj in klic po verski svobodi nekoliko okrepil prevratnega duha naših kmetov.

Nad ljudstvo so prihajale v teh letih po vrsti razne nesreče. Po Štajerskem je razsajala (1568) kruta kuga, vsled katere so morali prepovedati vse sejme in cerkvene svečanosti. Nato (1569) pa so imeli tako slabo letino, da ni bilo niti za kruh zadosti žita. Megizer pripoveduje, da o božiču l. 1570. ni bilo kruha in da so se živili ljudje le z mlekom in zelenjavo. Nekateri oderuhi samo so imeli nekaj živil, pa jih niso nikomur privoščili. Kmetov se je polastila silna razburjenost vsled novega davka, vinskega daca, ki se ga je trudila vlada uvesti. Dacu so se kmetje uprli in pobili marsikaterega grajskega beriča, ki ga je prišel tirjat. Veliki upor leta 1573. je v tesni zvezi z vinskim dacom.

Upornega duha si je ohranilo ljudstvo od nekdaj in krivo bi bilo misliti, da je po zadušitvi splošnega upora leta 1515, bilo vse mirno. Iz leta 1557. se poroča, da so se dvignili nepokorni podložniki na mnogih krajih spodnjega Štajerskega, zlasti na Ptujskem polju. Z vojaško silo jih je pomiril takrat Krištof Lambergar. Tudi podložniki žičkega samostana so se pripravljali na vstajo. Bilo je treba samo iskre, da se vname splošen plamen. Iskra je priletela preko Sotle iz sosednjega Zagorja.

Zagorskemu kmetu se je godilo istotako kakor slovenskemu. Neprestane turške vojne so zahtevale krvi in

denarja; kar so puščali Turki, so ugrabljali nemški vojaki. Vsaka kmetska hiša je dajala v vojsko po enega moža, ki se je seveda težkokdaj vrnil na dom. Poškodovane gradove je moralo ljudstvo popravljati in okrajni sodniki so gonili sami kmete na delo v trdnjave. Ob takem delu je ljudstvo zamujalo obdelovanje polja. Pred Turkom niso bili nikdar na varnem, zato so morali jemati na polje zraven motike vselej tudi puško. Gospoda pa je ravnala s podložniki ravno tako ali pa še huje nego na Slovenskem.[1] Leta 1570. je pomrlo mnogo družin vsled lakote, zato je prebivalstvo tem teže prenašalo neusmiljeno postopanje svoje gospode.

Kako strašna in nečloveška dejanja so imeli grajščaki na vesti, pripovedujejo zlasti pritožbe zoper grofa Franca Tahija (Tahy), gospodarja več grajščin v Zagorju in na Štajerskem.[2]

Nekateri oskrbniki in uradniki so bili še grozovitejši nego gospodarji. Najhuje so mučili ljudstvo pri pobiranju davščin, ko so jih morali v posameznih hišah gostiti in napajati, nakar so si v pijanosti laže izmišljali grozne muke. Branitelja pa ni bilo. Leta 1572. so hodili kmetje trikrat na Dunaj s pritožbami zoper Tahija. Vsaka vas si je izbrala po enega poslanca. Cesar Maksimilijan II. je izprevidel, da se dela kmetom resnično krivica in jim je hotel pomagati.

---

[1] Ostrogonski nadškof Anton Vrančić je pisal (23. II. 1573) Maksimilijanu II., da se ravna z živino bolje in pošteneje ko s hrvatskim podložnikom.

[2] Iz pritožb zoper Tahija posnamemo, da je jel ta gospod zahtevati od vsakega podložnika po 22 meric več vina nego je bila prej navada. Če mu je ostarel konj, je poklical k sebi kakega premožnega kmeta in ga prisilil, da mu je odkupil konja za drago ceno. Neko leto se mu je pokvarilo 1000 veder vina, ki ga je velel razdeliti med podložne kmete ter zahteval zanje plačilo kakor za dobro vino; kdor ni hotel plačati določene cene, tistemu je vzel Tahi kar konja ali kravo. Kmetje so mu morali rediti lovske pse, jih krmiti in jim streči kakor če bi imeli kakega gosposkega gosta v hiši. Če se je kmetu izgubil tak pes ali če je poginil, je moral dati v zameno zanj kar celega vola. Živine si ni redil grof sam,

Poslal je poslance, da preiščejo krivice in uredijo razmere med Tahijem in ljudstvom. Poslanci pa se iz Zagreba niso niti ganili. Kmetje so jim poslali tja pismo, v katerem pravijo, da v prihodnje nočejo služiti več ne Tahiju in nobenemu drugemu gospodu iz njegovega rodu, ker niso dosegli pravice. Pokorni pa hočejo ostati kralju in tistemu gospodu, katerega jim pošlje kralj za gospodarja, če ne bode Tahijeve krvi.

V Zagrebu so ravno zborovali gospoda; prečitalo se jim je to pismo. Deželni zbor je proglasil Tahijeve podložnike za izdajalce, ker se javno upirajo svojemu vlastelinu. S tem so napovedali kmetom boj. Kmetje so se prestrašili prvi hip, toda pomagati se ni dalo več. Edina pot je bila dvigniti se naglo zoper Tahija in druge okrutnike.

Upor se je raznesel čudovito naglo. Uporni podložniki so hoteli doseči trojni namen: odstraniti vse grajščake, njihove oskrbnike in beriče, razdejati njihove gradove in hiše in si tako pridobiti svobodo, kakor jo imajo drugi ljudje.

Na čelo uporniške vojske, ki je narastla baje do 20.000 mož, so postavili Matija Gubca iz Stubice. Bojno osnovo pa je izdelal „prebeg“ Elija Gregorič, skušen vojščak. Po njegovem načrtu naj bi ostala glavna moč v Zagorju,

---

temveč jo je razdelil med kmete v rejo. Če je v kmetovi oskrbi kako živinče zbolelo ali poginilo, si je zacenil škodo Tahi po svoji volji in si jo dal izplačati v denarju, za katerega je bila takrat sploh velika sila. Najhujše pa je bilo, da je posegal grozoviti Tahi celo v domače družinsko življenje svojih podložnikov in skrunil njih žene. Ko so ga kmetje zatožili (1567), se mu ni nič zgodilo.

Sosednji grajščaki po Zagorju in drugod niso bili nič boljši. Med okrutniki se je jako odlikovala tudi grofica Barbara Erdödy (posestnica Samobora, Okiča, Jastrebskega, Cesargrada pri Klanjcu itd.), ki je izrabljala svoje kmete pri poljskem delu po več tednov, a jim ni privoščila niti skorjice kruha, da so nazadnje skoro vsi njeni podložniki propadli telesno in duševno. Suho poročilo pravi, da je leta 1573. izumrlo prebivalstvo v trgu Okiču vsled lakote, davkov in tlake . . .

 5

oddelek vojske pa naj bi napadel Brežice in Krško. Odtod bi korakal del na Kranjsko proti Novemu mestu, drugi del pa proti Celju. Povsod naj zbirajo kmetske čete in jih navdušujejo za upor. — Ta načrt so jeli kmetje izvrševati.

Glavna kmetska vojska je ostala v Zagorju, kjer je huda predla gospodi v prvih dneh svečana 1573. Kmetje so naskočili nagloma nekaj gradov ter požgali in razdrli nekaj gosposkih hiš. V tem pa je že nabrala tudi gospoda precejšnjo vojsko. Dne 9. svečana sta se spopadli stranki. Po štiriurnem hudem klanju so se jele majati kmetske vrste in uporniki so se spustili v beg, a jezdeci so jih mnogo dohiteli in polovili. Med ujetniki je bil tudi Matija Gubec in več njegovih kapitanov. S tem velikim porazom so zadušili upor v Zagorju. Gospoda se je strašno maščevala. Ujetnike so obsodili kar na mestu ter jih obesili na bližnja drevesa, le nekoliko so jih izpustili. Tem pa so porezali ušesa in nosove, da bi njihovi razmesarjeni obrazi pričali poznim vnukom, kaj so nekdaj dosegli uporni kmetje . . .

Manjši oddelek kmetske vojske z vodjo Gregoričem je bil odšel na slovensko stran in prišel začetkom svečana v Brežice, kjer se je odcepil oddelek in prestopil Savo. Od vseh strani je vrelo ljudstvo in se družilo z uporniško vojsko.

Štajersko in kranjsko plemstvo se je pripravljalo naglo za obrambo. Hud strah je zavladal med njimi, ker si niso upali poslati gornještajerskega vojaštva na jug, bati se je bilo tudi na Gornjem Štajerskem upora. Na Kranjskem je zbral baron Jožef Turn 500 jezdecev, s katerimi je hitel proti Krškemu in razbil tukajšnji oddelek upornih kmetov.

Štajerski uporniki so se zbirali na Planini. Kar je raznesel nekdo vest, da so pridrveli na Štajersko Turki. Prestrašeni kmetje so se hoteli raziti in jedva so jih potolažili. Proti Planini je korakal tudi Gregorič, da bi se združil s Štajerci. V tem pa so izvedeli, da je pobil Turn kmetsko vojsko na Kranjskem, nakar so zahtevali Gregoričevi kmetje, naj jih popelje nemudoma h glavni vojski v Zagorje. Gre-

gorič se je vdal in se je obrnil proti Sotli. Pri Sv. Petru pa ga je dohitel celjski okrožni stotnik z močnim vojaškim oddelkom in mu razgnal vso vojsko. Večina upornikov je ušla čez Sotlo in z njimi tudi Gregorič, katerega pa so ujeli banovi vojaki. Gregoriča so poslali na Dunaj, da ga zaslišijo o tajnih načrtih upornikov. Na Dunaju je moral najbrž dati glavo.

Po vaseh je zavladal jok. Proti upornikom so postopale oblasti zopet kruto kakor vsekdar, vzrokov kmetske nezadovoljnosti pa niso odstranile.

Matija Gubca so odvedli v Zagreb pred sodišče. Preiskovalni zapiski so se slučajno izgubili, zato nam je znana usoda le nekaterih kapitanov. Gubec je moral gledati njihovo umiranje, potem pa je prišla vrsta nanj. Mučili so ga z razbeljenimi kleščami, potem pa so mu postavili na glavo razbeljeno železno krono v zasmeh kot kmetskemu kralju in ga nazadnje razčetrtili. Nad sirovimi kaznimi so se zgražali celo plemenitniki.

To je bil zadnji veliki kmetski upor, ki ni prinesel kmetom zopet nobenega uspeha.[1] Na nekaterih mestih so še sicer pozneje poskušali kmetje doseči z nasilnimi upori svobodo in pravico, toda vsekdar brez uspeha.[2] Trpini so se vpraševali, kdaj bo minila tlaka, odgovor pa jim je dajal

---

[1] Pač pa je obnovila graška vlada kmalu na to stare pravice vinogradnikov do gorskih pravd, da nekoliko potolaži razburjenega kmeta.

[2] V posameznih krajih so se uprli podložniki še pogostoma, tako v letih 1585., 1602., 1635. itd. Leta 1635. so se ganili Štajerci in prenesli upor tudi na Kranjsko, ki ga je pa istega leta zadušila vojaška sila. Vojaki graničarji so ob tej priliki kruto pustošili. Proti duhovščini in ostrim predpisom zastran kuge so se uprli kmetje v slovenjebistriški in mariborski okolici (1646, 1650), v siromašnem in nikdar zadovoljnem Kočevju pa je izbruhnil majhen upor spet leta 1662. Na Gorenjskem so se uprli (1687) kmetje v Smledniku zaradi novih urbarjev, o katerih niso hoteli ničesar slišati, a njih vodjo Martina Stareta so kmalu gospoda ujeli in ga obglavili. Tudi pozneje je završelo še večkrat med gorenjskimi kmeti. Nekaj uporov zaznamujemo celo v 18. stoletju. V Kostanjevici so sežgali

narodni zagorski pregovor: „Tlaka bo minila na sodnji dan popoldne“.

A vendar je minila tlaka, tista mora, ki je legla slovenskemu človeku na prsi pri porodu in ga tlačila do smrti. Toda minila je šele v novejši dobi.[1]

3. Turški navali.

Od leta 1550. naprej.

V dobi naših domačih verskih prepirov so prodirali Turki preko Ogrskega in Hrvatskega, kjer so imeli prosto pot vedno bliže našim pokrajinam. Cesar je prosil sicer čestokrat miru in sklepal mirovne pogodbe z mogočnim sultanom, a kaj je pomagalo našim deželam, ko se bosenski paše niso nikdar ozirali na take sklepe.[2] Navali bosenskih paš so imeli predvsem namen pleniti in baš vsled tega so se vznemirjali prebivalci slovenskih dežel, ker niso bili nikdar varni pred Turki. Domače čete jih niso mogle zadrževati, kajti nihče ni vedel, kod, kam in kako daleč so namenjeni bosenski jezdeci. Graničarske posadke pa so jim bile često za petami in so razgnale marsikatero tolpo zlasti pod izvrstnim poveljstvom Ivana Lenkoviča in njegovega učenca Herbarta Turjaškega. Graničarji in Uskoki so hodili pogostoma tudi k Turkom v goste in plenili in požigali po Bosni prav

---

(1704) podložniki grajščinskega najemnika Knifica živega, češ, da je uvedel v soseski nove navade; kmalu nato so umorili podložniki grofa Wurmbrandta na Štajerskem. Vsled novega davka na meso so umorili razjarjeni kmetje grofa Lichtenberga v Črnomlju (1705) in zaradi istega „krajcarja na meso“ so se vznemirili Tolminci in Goričanje (1713).

[1] Gospodarskega jarma se kmetje niso rešili sami in bi se ga nikdar ne mogli, ker bi vsekdar morali podleči izurjenemu in urejenemu vojaštvu. Edino miren gospodarski in socialni razvoj evropskega ljudstva je pripravil tudi našemu narodu rešnji dan.

[2] Pritožbe pri sultanu proti samovoljnemu ropanju bosenskih paš niso imele nikdar uspeha. Sultan jim tega ni branil, ker so mu pošiljali po vsakem navalu bogate darove v Carigrad. Za mednarodno pravo in politično dostojnost še takrat Turki niso imeli pravega smisla.

po turško ter odganjali živino in ljudi. Herbart Turjaški je prizadel na ta način Turkom dokaj škode. Nad 20 let so trepetali Turki pred tem junakom, leta 1575. pa so premagali njegovo majhno četo pri Budačkem. V bitki je padlo s Herbartom 2000 njegovih junakov. Naslednjega leta je že divjalo po Slovenskem in Hrvatskem do 50 turških tolp, ker se jim ni bilo več bati slavnega generala.

V skupni nevarnosti, grozeči s turške strani, so čutile naše dežele potrebo edinosti, saj so imele vse ista bremena in iste dolžnosti. Žal, da ni bilo prave edinosti med nadvojvodo in deželnimi zbori vsled verskega vprašanja in da se je zaprl cesar v svojem praškem gradu, kjer se je bavil rajši z zvezdoslovjem in z umetnostjo ko z obrambo južnih državnih mej. Denarna sredstva za obrambo dežel in za vzdrževanje graničarskih posadk so si morale priskrbovati naše dežele same. Deželni zbori so se tupatam že upirali naraščajočim davkom in večnim vojnim pripravam.[1]

Nadvojvoda Karel je hotel urediti Vojaško Krajino in je dal zidati nove trdnjave, med njimi Karlovec (1578). Prebivalstvo pa ni imelo zaupanja v obmejne trdnjave in posadke, ker so prihajale zapored vesti, da so se razsuli zidovi te ali one trdnjave, da grozi vojaštvo z odhodom vsled neizplačane plače[2] itd. Raznovrstne ob meji raztresene čete niso postopale enotno, kar je grajal večkrat Andrej Turjaški, zato so se Turki, ne da bi jih kdo motil, izprehajali mimo trdnjav na Slovensko in nazaj. Bosenski paša Hasan je premagoval po vrsti graničarske trdnjave in se je lotil leta 1593. celo Siska. Kdo ve, kaj bi bilo s slovenskimi in hrvatskimi kraji, če bi bil padel tudi Sisek v

---

[1] Vzdrževanje granice je bilo jako drago; leta 1564 n. pr. je stala Slovenska Krajina 154.000, Hrvatska pa 162.900 gld. in sicer so plačali Štajerci 150.000, Korošci 73.000, Kranjci 60.000, a skupaj še tudi ostanek 33.900 gld. Nekatera leta so morali dovoliti deželni zbori še višje vsote.

[2] Nekateri polkovniki so bili nepošteni ter so sestavljali večje izkaze svojih troškov, nego so jih imeli, denar pa so porabljali zase.

turške roke. To trdnjavo pa je rešila slovenska, hrvatska in nemška vojska, ki so jo vodili karlovški general Andrej Turjaški, Adam Ravbar in Rupreht Eggenberg. Umikajoči se Turki niso mogli več čez most in so se spustili v Kolpo, da bi jo prepluli, toda večina jih je utonila, med njimi tudi Hasan paša. Drugi del turške vojske je obležal pred Siskom[1].

Neizmerno veselje je zavladalo po Slovenskem in Hrvatskem, a vendar ni mnogo koristila ta zmaga. Vojska je bila preveč v neredu, ker ji je primanjkovalo hrane in denarja, tako da sploh ni bila zmožna udariti na Turško.

Prebivalci so si malo oddahnili, vendar pa so se zavedali, da je Turek še vedno močan in nevaren. In res so si upale posamezne tolpe že v naslednjih letih zopet preko Hrvatskega in Ogrskega k nam kakor nekdaj.

Mladi nadvojvoda Ferdinand II. ni bil proti Turkom tako odločen kakor proti domačim protestantom, zoper katere je združeval vso svojo moč. Tako je prišlo, da so zavzeli Turki (l. 1600.) celo utrjeno mesto Kanižo in silili odtod v Medmurje in na Štajersko zajedno z ogrskimi upornimi hajduki. Leta 1605. baje ni bilo na vzhodnem Štajerskem družine, ki bi ne bila žalovala za kakim ujetim ali ubitim sorodnikom.

Leta 1606. so sklenili s Turki mir. Odslej so se ponavljali turški navali na Slovensko nekoliko redkeje — turška sila je začela pojemati. Zato pa so se našli vzroki ob južni in zahodni meji za vojne z Benečani, kjer so posebne komisije določevale vse 16. stoletje meje med habsburško in beneško posestjo.[2]

---

[1] Turški zgodovinarji imenujejo vsled tega poraza leta 1593 „leto pogube". Zmagovalcem so čestitali mnogi vladarji in papež. — Slovenska narodna pesem opeva še dandanes to slavno zmago in slavi zlasti močnega Adama Ravbarja.

[2] Prepiri so nastajali iz trgovskih ozirov. Benečani so se pritoževali vedno o nasilnih činih Uskokov iz senjske okolice. Predrzne uskoške čete so se že desetletja pobijale z Benečani in lovile njihove bogate

Avstrijskim deželam je škodovala popustljivost vladarja Ferdinanda II. in njegovih naslednikov, Ferdinanda III. (1637 — 1657) ter Leopolda I. (1657 — 1705). Leopold se je zapletel v vojno s Turki (1663 — 1664), v kateri sta se odlikovala brata Peter in Nikolaj Zrinjski v junaških napadih na Turke pri Oseku, Pečuhu, Kaniži in drugod. Cesar pa je sklenil kljub zmagam svoje vojske nagloma neugoden mir s Turki (1664), kar je razkačilo ogrske in hrvatske velikaše, ki so bili itak s cesarsko vlado, upravo in njegovim sirovim vojaštvom nezadovoljni, zlasti pa, ker je preziral cesar ogrsko in hrvatsko ustavo. Velikaši so osnovali zoper cesarja veliko zaroto, nadejajoči se francoske, poljske, turške in beneške pomoči. Vodja zarotnikov je bil hrvatski ban Peter Zrinjski, ki se je baje menil proglasiti za hrvatskega kralja pod turško vrhovno oblastjo in je že bil v ta namen poslal v Carigrad poslance. Ob svoji strani je imel tudi mogočnega svaka, senjskega kapitana grofa Franja Frankopana. Zarotnikom se je pridružil še štajerski grof Ivan Erazem Tattenbach, lastnik mnogih grajščin po južnem Štajerskem, ki je občeval z banom Zrinjskim pismeno in osebno v Čakovcu. Najbrž so imeli zarotniki še več privržencev med plemstvom na Slovenskem, saj je upal Zrinjski na splošen slovenski upor, toda zgodovina nam ne sporoča njihovih imen. Vlada pa je izvedela o zaroti in cesarjeva vojska je prihitela na Hrvatsko, kjer je odstavila in ujela bana Zrinjskega (1670). S Hrvatskega je pribežalo takrat mnogo ljudstva čez slovensko mejo, kakor nam poroča Dolničarjeva ljubljanska kronika. Zrinjskega in Frankopana so odpeljali na Dunaj in ju po dolgi preiskavi obglavili v Dunajskem Novem mestu, Tattenbacha pa so

---

trgovce, zlasti močno pa sta se spoprijeli stranki leta 1597. Zaradi miru so hoteli Uskoke že preseliti. Benečani so nazadnje zaprli vse avstrijske luke z morske strani in na kopnem in nato je segla vlada po orožju. V miru, ki so ga sklenili z Benečani (1617), se je sprejela beneška zahteva, da se imajo Uskoki preseliti iz Senja bolj noter, dalje od morja.

usmrtili v Gradcu. Posestva teh bogatih rodovin je zaplenil cesar, njihove gradove pa so opustošili in izpraznili nemški vojaki.

Cesar je hotel izrabiti ugodno priliko in vzeti plemstvu vso oblast iz rok. Hrvatom ni imenoval več bana, temveč cesarjev general bi naj izvrševal odslej banove posle. Ker je preziral stare pravice ogrskega in hrvatskega deželnega zbora, je zbudil s tem velikanski odpor. Ogrskim upornikom je stopil na čelo mladi grof Tököly, „kralj Krucev", proti kateremu niso cesarske vojske nič opravile. V boj so posegli zopet Turki, da bi pomagali upornikom, in veliki vezir Kara Mustafa se je napotil leta 1683. z ogromno vojsko 250.000 mož in 300 topov proti Dunaju, „srcu Avstrije", ki bi bil padel v njegove roke, če bi ne bila prihitela poljska (pod vodstvom kralja Jana Sobieskega) in nemška vojska na pomoč. Med branitelji Dunaja je bilo mnogo mož iz slovenskih dežel, zlasti v dijaških oddelkih. Turška vojska se je morala umakniti izpred Dunaja, razgnane čete pa so kruto požigale in ropale na svojem begu po Štajerskem in Ogrskem.[1]

Odslej je bila Avstrija srečnejša v vojnah proti Turkom, kar je bila zasluga izvrstnih generalov, zlasti slavnega princa Evgena Savojskega. Princ Evgen je vodil cesarjevo vojsko od zmage do zmage, je preganjal Turke z Ogrskega in prodrl celo v Bosno in na Srbsko. Leto za letom so vodili stotine ujetih Turkov mimo Ljubljane k morju, kjer so jih prodajali na galeje.

Leta 1699. je končno sklenil cesar s Turki mir in odleglo je narodom, posebno pa Hrvatom in Slovencem. Popolnega pokoja pa še ni bilo. Špansko nasledstveno vojno so čutili tudi slovenski kraji, ko so potovale hrvatske in nemške čete preko njih (1702). Po vzhodnem Štajer-

[1] Narodna pesem („Pesem od Dunaja") se spominja tega obleganja dunajskega mesta.

skem pa so rogovilili še nekaj let ogrski uporniki (Kruci), a tudi ti so utihnili po letu 1710.

Konec je bil najžalostnejše dobe slovenske zgodovine, v kateri je trošilo osiromašeno ljudstvo ne le zadnje premoženje, temveč tudi svojo najboljšo kri. Posledice turških navalov se niso dale izbrisati. Zaostali smo v gospodarstvu in v omiki, da nam je treba zelo napornega dela, če hočemo dohiteti zopet one narode, ki so se takrat mirno razvijali, ko je stal južni Slovan na tristoletni straži proti Turkom.

Spomin na splošno gorje v turški dobi se hrani v ljudstvu tako živo, da razume do danes pod imenom „Turek“ najstrašnejšega sovražnika.

4. Uprava, gospodarstvo in prosveta za reformacije in protireformacije.

Avstrija si je ohranila do osemnajstega stoletja značaj srednjeveške države brez enotnih zakonov, brez enotne ustave in uprave. Tri skupine: 1. Notranja Avstrija (Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško) z Gornjim in Nižjim Avstrijskim, 2. češke in 3. ogrske dežele so imele skupno samo dinastijo in najvišjo državno oblast, v ostalem pa so se upravljale same po lastnih zakonih in navadah.

Politika Habsburžanov je skušala okrepiti absolutistično državno oblast ter krajšati deželnim zborom (gl. spredaj) njihovo nekdanjo samostojnost. Vse avstrijske dežele naj bi se čutile člane mogočne državne celote, za katero imajo skupno skrbeti in trpeti in od katere prejemajo dobrote.

V deželnih zborih je odločevalo visoko plemstvo. Meščanstvo je izgubilo za protireformacije skoro vse politične pravice in njegovi zastopniki so bili brez veljave in ugleda.[1]

---

[1] Na Štajerskem je imelo 31 mest in trgov samo enega zastopnika („mestnega maršala“), 7 kranjskih mest dva, 4 koroška mesta z 11 trgi pa tudi dva zastopnika, ki pa niso bili voljeni poslanci, temveč odvisni meščanski upravni uradniki. Višji stanovi so gledali prezirljivo nanje v deželnih zborih.

Duhovščina pa je postajala za protireformacije (zlasti za Ferdinanda II.) „prvi stan“ na deželnih zborih in je glasovala vedno z vlado. Habsburžani so pospeševali njene koristi in razširjali njeno politično moč.

Najodličnejši stan v socialnem in političnem oziru je bilo višje plemstvo, čegar vrste pa so znatno oslabele, ko so se izselili protestantje. Protestantske plemenitnike je skušala vlada nadomestiti z novimi rodovi, toda plemstvo je izgubilo v tej dobi za vselej nekdanjo nezlomljivo silo in se ni več opomoglo.

Plemič si je štel v največjo čast, če mu je podelil vladar kak lepodoneč naslov. V državnih in deželnih uradih so bila vsa mesta določena izključno plemstvu, iz katerega si je jemala tudi cesarska vojska vselej svoje častnike. Vsa politična moč je bila v rokah plemstva, ki je obdajalo vladarja, poveljevalo vojskam, dovoljevalo denarja, plačevalo vladne dolgove in vladalo ljudstvu.

V krasnem, prostornem gradu, v lepo poslikanih sobah je stanovala plemičeva rodovina, pogostoma sredi lepih vrtov, polnih najlepšega sadnega drevja in cvetlic. Valvazor nam poroča, da so v sedemnajstem stoletju gojili zlasti nenavadne tuje cvetlice po grajskih vrtovih. V bližini gradu si našel ribnik z udomačenimi postrvmi. V kleti so stali veliki sodi, žitne shrambe so polnili podložniki z ržjo, pšenico, ječmenom, ovsom, lečo, bobom itd. Na pristavi so redili mnogo goveje živine, še več ovac, nekaj konj in svinj. Če te je mikalo, si si lahko ogledal v orožnici popolne viteške oprave in zbirke starega orožja.

Kljub stalnim lepim dohodkom pa je šlo plemstvo glede premoženja rakovo pot, deloma vsled časovnih razmer, zahtevajočih ogromnih denarnih žrtev, deloma pa po lastni krivdi, vsled slabega gospodarstva. Že Trubar očita „žlahtnikom“ (in „purgarjem“) napuh, požrešnost, potratnost v obleki in pojedinah. Oblačili so se najrajši v damaški žamet in škrlat, na mize pa se baje ni nosilo nikdar prej toliko

dragih in slastnih jedi.[1] V dobi najkrutejšega verskega boja je živelo protestantsko plemstvo nekoliko trezneje.

Kako pa je živel slovenski podložnik? Tlačanske dolžnosti so mu zapirale pot k izobrazbi in blagostanju, preprosti Slovenec ni mogel in ni smel vstopiti v bogato krasno kraljestvo prosvete. Narodu je ostalo tuje in neznano vse, kar je mislila in čutila izobražena glava, naš človek ni bil deležen mnogih lepih misli, ki so jih bili izrazili takratni in starejši pisatelji, naš tlačan ni razumel krasote raznih umetnosti. Ozko pot je moral hoditi podložnik: V borni koči se je rodil, služil je in hodil gospodu na tlako, čudil se bogastvu, ki ga je videl in slutil v gradu, premišljeval o svojem trdem kruhu in se skušal prepričati, da mora na svetu biti tako, kakor je, da nekateri gospodujejo, drugi pa trpe; preprostega razvedrila je našel sicer vsak dan med svojimi vrstniki-tlačani, s katerimi se je pogovarjal, šalil in popeval, s katerimi je čuval starodavne vaške vesele in žalostne navade, toda delo, trud in drobne skrbi so glodale tako dolgo njegovo življensko moč, dokler ga niso položile v preprosti grob ob domači cerkvi, kjer je zapustil svoje skrbi in svoje dolžnosti otrokom.

Slovensko ljudstvo je živelo v hujših razmerah ko nemško. Nemški kmet v Alpah je imel vsaj nekaj osebne svobode, naš pa ni smel zapustiti posestva drugače ko z odpustnico, potrjeno od grajščinskega gospoda. Nemška občina je bila istotako svobodnejša ko slovenska; naši župani („rihtarji“) so bili le grajščinski uradniki in niso čuvali nad pravom svojih občin in ne skrbeli za izvrševanje državnih zakonov.

Kmet ni bil slep in je vselej dobro čutil, ali se mu godi krivica ali pravica. Tupatam je dokazal v ponesrečenem

[1] Plemstvo pa se pritožuje, da so meščani vdani razkošnosti in potratnosti. — Visoko plemstvo si je znalo prirejati imenitne zabave, veselice, plese, maškarade, vožnje na saneh in lepe igre. V pustnem času so potovali celo v Benetke na karneval.

uporu, da misli samostojno in da se ni poživinil v tlačanski službi. Mučenik ni hotel biti ne v grajščakovih, ne v duhovnikovih rokah.[1]

V vsakem oziru je bil kmet podrejen grajščaku in si drugod ni mogel iskati pravice. Drugi stanovi so imeli svoja sodišča: plemenitniku je smelo soditi le njegovo sodišče, duhovniku duhovsko, meščanu meščansko, samo podložnik ni imel svojega sodišča. Edini ostanek nekdanje svobode in kmetske samostalnosti je bila takozvana „gorska pravda“, sodišče za vinogradniške prepire in zadeve, ki niso spadale v grajščinsko področje.[2]

V šestnajstem stoletju je posredovala še včasih vlada med podložnikom in gospodom, pozneje pa je tudi vlada kmeta zapustila, ker je smatrala fevdalno razmerje med gospodo in podložniki za naravno, pravično in potrebno. Vsled vladne odredbe kmetje niso smeli nositi dragih oblek, ne prirejati velikih pojedin. S trgovino se podložnik ni smel pečati, od leta 1540. in 1571. pa niti ne z meščansko obrtjo; le domačo obrt (kovaštvo, krojaštvo, čevljarstvo in tkalčevstvo) mu je dovolila vlada.

Podložniška bremena sama obsebi bi pa ne bila še pretežka, da se jim niso pridružile raznovrstne nezgode. Turški boji so iztrgali narodu najboljše moči in za verskih prepirov so spet silno trpele dežele. V tridesetletni vojni sicer po Slovenskem niso pustošile tuje čete, toda davčnih dolžnosti je nalagala vlada toliko, kolikor še nikdar poprej. Lakota in tatvina sta postali stalna gosta v ubožanem, posirovelem in zbeganem ljudstvu. Domačega vojaštva se je balo vse skoro tako kakor tujega, saj je pojedlo in uničilo vse, kar

---

[1] Reklo se je, da je vreden kmet, ki prenaša potrpežljivo vse tlačenje, zatiravanje in vse davke, da ga sprejmejo v število svetih mučenikov. Gospoda so menili, da smejo kmeta rezati kakor vrbo, ki tem lepše raste, čim bolj jo obrezujejo.

[2] „Gorska pravda“ je jako stara zbirka vinogradniških pravnih običajev, ki jo je potrdil za naše kraje že češki kralj Premisel II.

mu je prišlo pred oči. Vladna naročila, naj oblasti čuvajo kmeta pred vojaštvom, niso nič izdala. Vojake so smatrali za pokvarjene in podivjane ljudi.[1]

Poročila nam zaznamujejo v tej dobi kar leto za letom kako nadlogo, bodisi slabo letino in povodenj, ali pa kobilice, potres, lakoto in kugo. Kuga je prihajala od severne in vzhodne strani in je bila strahovit gost, kajti po vaseh in malih mestih niso vedeli nobenega pomočka zoper njo. Divjala je pri nas že leta 1599. tako hudo, da so obhajali božje službe pod milim nebom. Ljudstvo je bežalo iz mest v hribe. Okuženi ljudje so naglo umirali v nepopisnih mukah. Ponekod so izumrle cele vasi, zlasti na Štajerskem v sedemnajstem stoletju, Kranjce pa je obiskovala kuga redkeje.[2] Beli križi in spomeniki nam kažejo marsikje skupne grobove takratnih žrtev.

Vsled opustošenja zemljišč in kupičenja bogastva v plemenitih in cerkvenih rokah se je razmnožil nevaren proletarijat. Povsod je bilo polno beračev in potepuhov, ob cestah so prežali razbojniki. Niti država, niti cerkev nista mogli ničesar storiti za ljudstvo, tavajoče v vražah, praznoverju in siromaštvu.

Silno se je razširila vera v čarovnice, ostanek pradavnega narodnega praznoverja iz poganskih časov. Precej poročil o tej prazni veri nahajamo že v prejšnjih vekih in tudi protestantje se je niso iznebili; v protireformacijski dobi pa je začela katoliška cerkev kruteje preganjati „čarovnice“, one ženske, o katerih je kdo sumil, da so v

---

[1] A itak je bilo tudi to vojaštvo zvesto in zanesljivo. Bojevalo se sicer nikakor ni iz ljubezni do cesarja, domovine in vere, temveč zaradi discipline, splošne bojaželjnosti in hrepenenja po plenu.

[2] Kranjski stanovi so skrbno zastražili meje, kadar so slišali o kugi na Štajerskem in Koroškem. V Ljubljani so opustili (1680, 1681) zaradi kuge o pustnem času vse veselice in godbo, da bi potolažili Boga, zato pa so uvedli razne pobožnosti. Leta 1681. so zastražili vse deželne meje z dvojno stražo.

zvezi s hudim duhom, ki delajo baje točo, dež, sušo in nevihto, škodujejo vinogradom in polju in pošiljajo bolezni ljudem in živini. Če je kdo javil kako njemu neljubo žensko kot čarovnico, so jo takoj prijeli, vlekli pred sodnika in jo mučili, dokler se ni priznala vsled groznih bolečin rajši za čarovnico samo zato, da se reši z naglo smrtjo muk. Čarovnice so sežigali na grmadah, včasih pa so jih vesili in utapljali. Tako so obsodili in sežgali na tisoče nedolžnih žensk.[1] O obsodbah slovenskih čarovnic se nam je ohranilo precej sodnih listin.

Protestantski pisatelji nam pripovedujejo v uvodih svojih knjig marsikaj zanimivega o življenju slovenskega ljudstva, še več pa Valvazor (1689), ki opisuje natančno kranjske navade in noše in vse posebnosti in značilnosti kranjskega ljudstva. Trubar hvali dobro, zvesto, odkrito, poslušno, postrežljivo in prijazno ljudstvo, ki pa je preveč babjeverno, ter rado moli, roma in zida cerkve. S tem hoče odpraviti vso nesrečo, bolezni, draginjo, vojno in božje kazni, izganja hudiča iz oblakov, polja, dvora, živine, hiše in postelje, s tem si hoče zagotoviti dobre letine, srečo pri živini in mir pred Turki in pomagati umrlim iz vic v nebesa. V boleznih radi zaobljubijo dar Mariji Devici ali svetnikom, ali romanje v daljne kraje; radi romajo v Rim, Loreto, k Sv. Bolfanku na Bavarsko in vsako sedmo leto v Cahe (Aachen) ob Renu. Precej je blaznih sanjačev, ki pravijo, da se jim prikazuje Marija ali svetnik v sanjah; nekateri padajo po dnevu kakor če bi jih metala božjast in po dolgem trepetanju govore, da so videli svetnika in z njim govorili. Sekta skakačev in podobnih verskih fanatikov je bila precej razširjena pri Ljubljani, na Gorenjskem in pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah.

---

[1] Vse „čarovnice" seveda niso bile nedolžne. Mnogim so dokazali, da so bile res hudobne in da so uganjale grde reči, mešale strup, požigale iz maščevalnosti, klicale v praznovernem prepričanju „hudega duha" itd.

Glede splošne izobrazbe nam ne poroča zgodovina te dobe nič veselega. S propadanjem cerkve je šlo tudi šolstvo rakovo pot. Vizitatorji so nahajali samostane v hudem propadu in duhovnike večinoma celo zanemarjene. V domačih deželah si duhovniki sploh niso mogli pridobiti posebne izobrazbe, saj že v drugi polovici 16. stoletja baje ni bilo dobiti v slovenskih pokrajinah učitelja, ki bi bil znal učence kaj naučiti razen čitanja in petja. Pač pa so dvignili protestantje svoje šolstvo na precej visoko stopnjo (gl. spredaj), v čemer so jih morali posnemati iz verskih interesov katoličani. Nadvojvoda Karel je ustanovil nasproti protestantski šoli v Gradcu katoliško šolo (l. 1573.), ki je dobro napredovala pod spretnim jezuitskim vodstvom. Nadvojvoda jo je razširil kmalu (l. 1586.) v vseučilišče, češ, da zahtevajo razmere njegovih podložnih dežel (Notranje Avstrije) in različnih narodov tak zavod. Po ustanovni listini je namenjeno graško vseučilišče tudi slovenskemu narodu. — Takrat so ustanovili tudi v Ljubljani jezuitsko šolo, „da se zatre Lutrov nauk". Poučevali so na njej v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku.

Protestantske šole je protireformacija zatrla, in branila obiskovanje protestantskih visokih šol. Razen ljubljanske jezuitske šole so si priborile dober glas tudi šole v Novem mestu, Gorici, Celovcu, v Rušah pri Mariboru,[1] Kranju in Škofji Loki. Za vzhodne Štajerce je bil važen jezuitski zavod v Varaždinu, iz katerega se je razvila (1649) gimnazija; na tem zavodu se je šolalo vsikdar precej slovenskih dijakov, kar je postalo zlasti v dobi narodnega preporoda velikega pomena. Učitelji v teh šolah so bili jezuitje in raznovrstni redovniki. Na visoke šole so zahajali bogoslovci in juristi sedaj na Laško, kakor v reformacijski dobi na Nemško.

---

[1] Ruška šola je jako slovela. Ustanovil jo je leta 1644. župnik Juri Kozina. Obče so jo nazivali „ruško latinsko šolo", učitelji pa so bili domači župniki in kaplani, ki so poučevali kmetsko, meščansko in plemenito mladino po učnem načrtu jezuitskih šol na podlagi materinščine.

Mnogo mladeničev je dokončalo svoje študije v rimskem kolegiju „Germanicum", nekateri pa v Paviji, Perudži in Padovi. Na Laškem so se seznanjali z raznimi kulturnimi pridobitvami, ki so jih prenašali v svojo domovino. Laški vpliv kažejo zlasti razne panoge umetnosti, ki so jih z vnemo gojili pri nas v 17. stoletju.

Na jezuitskih šolah so prirejali učitelji in učenci često duhovne igre,[1] istotako kapucini v Ljubljani, Kranju, Škofji Loki in Novem mestu. V Rušah je uvedel župnik Jamnik v 17. stol. slovenske duhovne gledališke igre. Začetki slovenske dramatike so torej cerkvenega značaja. (V ljubljanskem gledališču so peli laški pevci opere že leta 1660., ko še niti v Parizu niso poznali oper.)

Po vzoru laških akademij so si snovali naši znanstveniki in umetniki družbe, na pr. „Akademijo delavnih" (1693), „Društvo pravnikov" (1698) „Akademijo prijateljev glasbe" (filharmonično društvo [1701]) in „Društvo risarjev" (1702). Poprej so se posamezniki pridruževali laškim akademikom, s katerimi pa niso mogli zadosti živo občevati zaradi daljave. Namen teh družb je bil gojiti znanstvo in umetnost in širiti prosveto. Največ vpliva je imela „Akademija delavnih", filharmonično društvo pa živi še danes.

Stavbarska umetnost je počivala v verskih bojih, pozneje pa se je naglo udomačil laški renesančni slog v cerkvenih, grajskih in meščanskih stavbah, deloma po vplivu „delavnih akademikov". Tudi slikarstvo je oživelo. Škof Hren je bil goreč prijatelj te umetnosti in je dajal zaslužka mnogim cerkvenim slikarjem. Istotako so pospeševali slikarstvo plemenitniki, ki so po dovršenih študijah hoteli presaditi na svoj dom, kar so videli lepega na Laškem in drugod.

Slike so jim izdelovali večinoma potujoči umetniki, ki so bili precej dražji nego domači (ljubljanski) slikarji —

[1] Tudi posvetne prizore so predstavljali. V neki igri leta 1695. je brat Rok v splošno začudenje plesal na odru.

obrtniki. Takratna moda je zahtevala poleg rodovinskih in svetopisemskih še idilske, pokrajinske, bajeslovne in raznovrstne druge slike.[1] Med dobre risarje štejemo barona Janeza Bajkarta Valvazorja, ki je risal kranjske gradove in pokrajine in plačeval precej tujih in domačih slikarjev, ki so mu izdelovali ilustracije za njegov opis kranjske dežele v štirih velikih delih (1689).

O visoki stopnji rezbarske umetnosti v slovenskih krajih pričajo mnogi dragoceni rezbarski spomeniki iz 17. stoletja, zlasti pohištvo nekaterih gradov, oltarji in druga cerkvena oprava. Škofa Hrena ne smemo prezreti kot skrbnega podpornika rezbarstva.

Slovenskemu jeziku je napočila po zaslugi protestantskih učiteljev in pisateljev nova doba. Protestantje so obudili slovenščino in utemeljili našo književnost. Pisali so sicer samo bogoslovne knjige, toda koristili so s svojim verskim navdušenjem zlasti našemu jeziku, saj so natisnili v letih 1550.—1595. kakih 50.000 knjig.

Med književnimi spomeniki 16. stoletja je znamenit slovenski prevod štajerskega gorskega zakonika, delo župnika Andreja Recelja (1582), ki ga je potrdila vladna pisarna v Gradcu leta 1584. Po tem letu ni izšel noben slovenski zakonik iz te pisarne do dobe Marije Terezije.

Kar je ustvarila delavnost slovenskih protestantov, je pobrala protireformacija ljudstvu iz rok in uničila v ognju. Nekaj knjig so hranili jezuitje v svoji ljubljanski knjižnici, ki pa je pogorela ob velikem požaru leta 1774. z vsemi knjižnimi in rokopisnimi zakladi.

Ljubljanski škof Hren, ki je najbolj vneto uničeval duševno delo protestantov, je uvidel, da je treba slovenskih knjig za duhovnike in ljudstvo, kakršne so imeli protestantje.

---

[1] Jedilno dvorano so krasile podobe sadja in cvetic, peciva in slaščic, divjačine itd., večinoma v velikih oblikah brez okvira. Često še vidimo po grajskih dvoranah in hodnikih tudi slike iz ciganskega in vaškega življenja, vesele pivce in igrajoče kmete.

Spisal je sam v precej lepem jeziku katoliško razlago verskih naukov.[1] Po Hrenovem zgledu so se skušali v slovenskem pisanju še drugi katoliški pisatelji, ki pa so pačili jezik čimdalje huje. Pač pa je pisal novomeški kanonik Matija Kastelec v čedni slovenščini.

Trubar pripoveduje o velikih težavah, ki jih je imel s slovenskim jezikom pri pisanju knjig. Marsikaterega izraza ni našel v slovenščini, a trudil se je po svojih močeh pisati lepo in razumljivo. Njegov pravopis je izpopolnil Bohorič; v „bohoričici“ so pisali Slovenci nad 250 let.[2]

Bohorič in drugi protestantje nam poročajo kaj radi o važnosti slovenskega jezika in o znamenitosti Slovanov, dasiravno so govorili nekateri tujci zaničljivo o njih. O starosti Slovanov, o njihovih razprostranih pokrajinah in raznih narečjih in plemenih od morja do morja nam ve Bohorič mnogo povedati. V 17. stoletju nadaljuje njegova poročila Valvazor s posebnim ozirom na Kranjsko, ki govori o slovenskem jeziku in njegovih narečjih, o rabi slovenščine v uradu in občevanju ter o nastanku nemških naselbin med slovenskim prebivalstvom.

Pojem slovenske narodnosti je pisateljem te dobe že popolnoma jasen. Trubar nagovarja svoje rojake „Ljubi Slovenci!“ in kliče „rodoljube“ na delo, da služijo domovini. Njegova skrb hoče Slovence osrečiti; ubogo ljudstvo se mu smili in rad bi ga dvignil, da bi bilo srečno na onem svetu. V slovenskem jeziku pa piše le, ker je neobhodno potrebno, kajti nemškega in latinskega pouka

---

[1] Škof Hren je nameraval osnovati lastno tiskarno in je že bil kupil v ta namen več centov črk, s katerimi pa se nikoli ni tiskalo. Stalno tiskarno je dobila Ljubljana šele po zaslugi pridigarja in znamenitega učenjaka Ludovika Schönlebna leta 1672., ko se je tam naselil tiskar Janez Mayr.

[2] Najbolj značilne pismenke „bohoričice“ so: z (naš c), s (z), ſ (s), zh (č), sh (ž) in ſh (š), ostale pismenke so iz latinice. V letih 1839.—1846. so izpodrinili ta pravopis z današnjim (češkim), ki mu pravimo „gajica“, ker ga je dr. Ljud. Gaj presadil med južne Slovane.

bi ljudstvo ne razumelo. Tudi v šolah bi protestantje ne bili poučevali slovenski, ko bi bili mogli izhajati brez tega jezika. V višjem razredu (3.) ljubljanske šole so prepovedali slovenščino.

Protireformacija je udarila v plemstvu in meščanstvu predvsem nemško moč na Slovenskem, ki bi se bila drugače tako okrepila, da bi bila prevladala slovenski živelj. Slovenski protestantje bi se bili prilagodili v čuvstvovanju in mišljenju nemškim sosedom, pod okriljem katoliške cerkve pa za narodnost odslej ni bilo več nevarnosti.

B. Prosvetljeno stoletje.

5. Avstrijska politika in uprava v 18. stoletju.

Avstrijski državi so grozile v 17. in 18. stoletju večkrat take nevarnosti, da ji ni manjkalo mnogo do popolnega razpada; s skrajnim naporom se je obvarovala v tridesetletni vojni in leta 1683., potem ko so prodrli Turki do Dunaja, ob ogrskem uporu (1704), ob nastopu Marije Terezije 1740 in nazadnje ob napadih francoskega cesarja Napoleona začetkom 19. stoletja. V teh težkih časih so stopale posamezne dežele in skupine v ožjo dotiko. Vsa plemena, različna po jezikih in navadah, je vezala v celoto skupna nevarnost in predvsem habsburški vladarski rod, brez katerega si današnje Avstrije ne moremo niti misliti.[1]

Zadnja leta vladanja Leopolda I. (1657—1705) je povzročila laška vojna Avstriji mnogo troškov in nemira; še več pa francosko brodovje v Jadranskem morju in upori

[1] Vladarji so sami največ pripomogli k razvoju države. Ferdinand II. je določil nerazdružnost avstrijskih dednih dežel, Leopold I. je dosegel na Ogrskem nasledstveno pravo Habsburžanov in si pridobil Tirolsko, Karel VI. je obnovil s pragmatično sankcijo nasledstveno pravo svojih potomcev in zopet določil nerazdružnost avstrijskih dežel.

na Ogrskem in Hrvatskem. — Delavni in podjetni Jožef I. (1705—1711) bi bil morebiti uredil vsaj finančno upravo oslabljene države ter se pobotal s protestanti in ogrskimi uporniki, toda umrl je, preden je izvršil svoje namene. Karel VI. (1711—1740) se je vrnil s Španskega s tujimi svetovalci in se dolgo ni mogel udomačiti na Avstrijskem. V prvih letih njegove vlade je dokončal Evgen Savojski, najslavnejši mož takratne naše države, boje s Turki na Ogrskem.[1] Odslej so avstrijski politiki vrata na Balkan odprta. Ob splošnem miru se je država krepila in vlada je podpirala njeno blagostanje z novo trgovinsko politiko. Dunajski dvor se je bil odločil že leta 1703. napraviti zaloge ob morju zaradi trgovine s Holandijo in Angleškim[2] in leta 1710. se je baje sklenila nova pogodba zaradi trgovine ob Jadranskem morju. Povsod se je govorilo le o trgovini in trgovinskih zvezah in vlada je odredila, da se imajo zaradi trgovine popraviti in razširiti ceste in pota. Ljubljanski kronist je ves navdušen in kliče, naj obsije Bog Ljubljano z novo srečo, da se napelje končno trgovina iz Holandije, Angleške, severoameriških mest in iz vseh delov sveta skozi Jadransko morje, da ne bo napredovalo samo to mesto, ampak tudi vse dedne dežele v krasoti, denarju, blagu, veselju in najlepšem cvetu kakor okrašen rajski vrt. — Takrat so popravili veliko cesto iz Trsta na Dunaj, čez Predel in Ljubel. Trst je dobil prosto luko, da se odpro

[1] Ko je obladal Evgen Belgrad (1717), se je preselilo precej Kraševcev, Pivčanov in Vipavcev z družinami in vso opravo v belgrajsko okolico.

[2] V Ljubljani so objavili 11. VIII. 1703. med bobnanjem cesarski patent, da je zagotovljena prosta trgovina z omenjenima državama in da se kmalu prične v cesarskih pristaniščih kupčija z vsakovrstnim blagom, ker so holandske ladje že na potu. Ljudje naj pripravijo živila in druge trgovinske predmete, da jih zamenjajo in napolnijo ladje. — Takrat pa se ni pričela kupčija, kajti ladje so izostale.

Avstrijska trgovina je bila skoro vsa v tujih rokah. Na Kranjskem si je pridobil Benečan Rigoni v kratki dobi pol milijona gld.

pota prekomorski trgovini, premožni kupci so si smeli graditi ladje in prevažati blago. Vlada je pospeševala tudi gradbe tovaren.

Trgovska vladna politika pa ni imela zdrave podlage in zato država v tem oziru ni dosegla velikih uspehov.

Državno gospodarstvo bi se tudi za ugodnejših okolnosti ne bilo moglo povzdigniti, kajti na cesarskem dvoru se je silno mnogo potratilo za prazen sijaj in ogromne plače ministrov. Cesar Karel VI. je zapustil državo v groznem neredu. Z njim je izumrl habsburški rod v moški vrsti. Njegova hči Marija Terezija (1740—1780), ki je bila omožena s Francem Lotarinškim, s katerim je ustanovila sedanjo vladarsko rodovino habsburško-lotarinško, je prevzela vlado v obupnih razmerah brez denarja, brez kredita, brez vojske in brez svetovalcev. Takoj je izbruhnil boj za obstanek Avstrije proti mnogim evropskim sovražnikom, zlasti proti Prusom. S pomočjo zvestih narodov se ji je posrečilo rešiti državo, dasiravno ponižano in nekoliko oslabljeno. Novi davki naj bi okrepili državno blagajnico in za cesarski dvor bi se naj ne trošilo po nepotrebnem. Vlada je prodala v sili celo majhno a drago mornarico (1758) da pomnoži stalno vojsko, za katero je skušala uvesti splošno vojaško dolžnost.[1]

Po nesrečnih vojnah, zlasti po sedemletni vojni (1756—1763) je opustila vlada razne načrte svoje zunanje

[1] Po nabornem načrtu (1755) naj bi dajalo vsakih 150 hiš po 1 vojaka. Kdor ni hotel biti vojak, se je lahko odkupil za primerno vsoto. Prej so lovili v vojake bolj postopače in nabirali prostovoljce. — Vojaki so služili do smrti ali dokler niso obnemogli, pozneje pa so jim znižali službeno dobo na 14 let. Naborniki so se branili vojaške službe, ker se je ravnalo z vojaki presirovo, in so rajši uhajali med rokovnjače in tihotapce. V dobi Marije Terezije so dobila vojaška poveljstva ukaz, naj ravnajo mileje in bolj človeško z vojaki. — Med vojskovodji se je proslavil za Marije Terezije general Laudon, dolgoletni poveljnik slovenskih in hrvatskih polkov. V avstrijski vojski je služilo takrat največ Hrvatov, Graničarjev (pandurjev).

politike in se je jela pečati z reformo domačih razmer. Cesarica je imela dobro voljo povzdigniti svoje narode v gospodarskem in duševnem oziru. Sicer pa ne smemo pozabiti, da so skrbele tudi vlade vseh sosednih držav zelo vneto za napredek svojih narodov, pa ne zato, da bi se jim bolje godilo, temveč da bi se naučili dobro gospodariti, več pridelovati in s tem laže plačevati višje davke ter krepiti države in vlade.

V prvih bojnih letih se je prepričala cesarica, da je samostojna stanovska uprava posameznih dežel škodljiva državni celoti. Vsled tega je hotela predvsem združiti vlado čeških in avstrijskih dežel na Dunaju, stanovske deželne in okrožne vlade pa je izpremenila v državne urade. Stanovom in plemstvu vobče je skrčila s temi naredbami stare fevdalne pravice. Tudi sodništvo so ločili za njene vlade od uprave. Mestni odborniki so imeli do te dobe pravico soditi: sodili so često krivično, ker preprosti meščani niso poznali v zadostni meri prava in zakonov; podložnikom je sodil grajščak, oziroma njegov uradnik, manjše prestopke po vaseh pa tudi župani. Vsem tem sodnikom so vzeli sodno pravico in vlada je ustanovila državna sodišča z uradniškimi sodniki, od katerih je zahtevala znanje prava. Sedaj se je povzdignil odvetniški stan. Prekrute kazni je odpravila vlada (1768) in prepovedala trpinčenje obdolžencev (1776). Denarja ni smel nihče posojevati na previsoke obresti.

Od leta 1765. je bil cesaričin sin Jožef II. glavni svetovalec in povzročitelj večine reformnih zakonov in naredeb. Kot vladar (1780—1790) je izdajal leto za letom važne določbe in izpreminjal stari politični sestav, da si ustvari iz države absolutno birokratsko monarhijo z dobrimi pravičnimi zakoni, močno vojsko in bogatim ljudstvom. Zelo rad je potoval po državi pod preprostim imenom, da bi spoznal gmotno in duševno stanje svojih podanikov, ki jim je hotel postati dobrotljiv oče. Kjerkoli se je ustavil na

potovanjih, si je ogledal urade, cerkve, samostane, tovarne, bolnišnice, kaznilnice in zahteval sploh o vsem pojasnila, celo v malenkostih. Na potovanjih po slovenskih deželah je imel dovolj prilike spoznati površnost in brezbrižnost naše javne uprave. Grajal je slabe ceste, pomanjkanje poštnih postaj in marsikaj drugega.[1] Tako se je prepričal, da je vladarju treba potovati in samemu opazovati deželo in ljudi, če hoče odpraviti vsaj nekaj nedostatkov. Tudi po inozemskih državah (po Nemškem, Laškem, Francoskem in Ruskem) je rad potoval, da vidi njih napredek: kar je videl kje dobrega in koristnega, je hotel uporabiti in uvesti doma.

V dobi Jožefa II. je smatrala vlada zemljo za edini vir narodnega bogastva in je menila, da se ima državni davekn alagati samo na zemljo in hiše. Leta 1785. je ukazal cesar nanovo premeriti in preceniti vsa zemljišča v državi, kmetska, grajščinska in cerkvena, da se razdelijo davki enakomerno in pravično na vse posestnike („Jožefinski kataster"). Davčni patent (1789) naglaša enakomernost v obdačenju vseh dežel in stanov. Zemljiškega davka naj plačuje podložnik nad 12%, za gozde in pašnike manj, za vinograde več. Gosposki naj plačuje nad 17% v denarju, 70% dohodkov pa ostane njemu. — Z zakonom pa ni bil nihče zadovoljen, češ, da je gospodi na škodo in da je nemogoče plačevati vse davke v denarju.

V stanovski ustavi je videl Jožef II. le vlado velikašev in zastarele pravice, ovirajoče novodobno življenje; zato je omejil njen delokrog in jo preziral, popolnoma pa

[1] Osuševanje ljubljanskega barja bi se po cesarjevi misli imelo vršiti pod nadzorstvom strokovnjakov in bolj previdno, da bi se ne metal denar zastonj v barje; ljubljanskim kaznjencem se je godilo po cesarjevem opazovanju mnogo predobro, kajti spali so v posteljah v zakurjenih sobah in dobivali predobro hrano. Tudi v Gradcu je zahteval več strogosti v postopanju s kaznjenci. Mnogo nepravilnosti je opazil v bolnišnicah in najdenišnicah. Glede umeščenja vojaštva in uporabe praznih samostanov po slovenskih krajih je izdal cesar precej nasvetov in načrtov.

je ni odpravil. Zgodovinskega prava ni priznaval, tako tudi ne narodnih in pokrajinskih posebnosti, in ne cerkvenih in fevdalnih oblasti. Njegov politični ideal je bila enotna država z enotnim jezikom, absolutna monarhija, v kateri vlada zakon enakopravnim državljanom. Za tem ciljem so stremile vse cesarjeve cerkvenopolitične in socialne reforme ter preosnova civilnega zakonodajstva, toda ostal je mnogo previdnejši nego takratni francoski revolucionarci. Avstrijska vlada se je zadovoljila z odpravo posameznih političnih in socialnih nedostatkov, z uvedbo uradniške uprave in osvoboditvijo posesti. Za Marije Terezije si vobče niso upali izpreminjati obstoječega družabnega redu, ker je smatrala cesarica stanovske razlike, gosposko vlado, prednost plemstva in podložnost kmetskega in meščanskega stanu kot božjo ureditev; Jožef II. pa se je že upal prelomiti moč aristokracije in priboriti zakonu oblast nad plemstvom, meščanstvom in kmetskim ljudstvom. Največ uspehov je dosegel z agrarnimi reformami z enotnim enakomernim obdačenjem, z odpravo mestnih in deželnih pravic ter z uvedbo brezplačnega sodništva,[1] marsičesa pa ni mogel izvršiti, kakor si je želel njegov nemirni duh. Nekaj dobrih cesarjevih misli se je razbilo vsled nezmožnosti uradništva, ki često ni umevalo njegovih namenov. — Stanovske razlike so ostale, istotako pravice gosposk.

Ljudstvo je začetkoma sprejemalo z velikim navdušenjem nove zakone in naredbe in slavilo dobrotljivega vladarja ter njegove blage namene in mu ni štelo v zlo niti onih novotarij, ki jih je uvajal proti volji narodov. Prvotna navdušenost pa se je ohladila, ko cesar ni hotel mirovati. Vedno več nezadovoljnih glasov se je pritoževalo

[1] Zastarelo kazensko postopanje proti „čarovnicam“, „vedežem“ itd. je cesar odpravil. Sodišča ne poznajo odslej dvojne mere za gospoda in za preprostega človeka. Če se je zdelo podložniku, da se mu godi krivica pri domači gosposki ali da mu domače sodišče ne sodi pravično, se je smel pritožiti preko okrožnega urada tudi do najvišjega sodišča.

zoper novi red in nekdanja ljubezen do vladarja se je izpremenila tupatam že v tajno in glasno sovraštvo. Marsikateri zakon je jemal ljudstvu starodavne navade in prazne vere, ki pa so mu bile tako ljube, da se ni hotelo ločiti z njimi.

Ljudstvo je grajalo pozneje celo naprave, ki jih je začetkoma hvalilo[1].) Po Ogrskem in Nizozemskem, ki je pripadalo takrat še k Avstriji, se je jelo ljudstvo javno upirati. Domačim neredom se je pridružila še vojna s Turki (1788), v kateri je poveljeval svoji vojski cesar sam, pa brez sreče. Nazadnje je obolel in oddal užaljen poveljstvo generalu Laudonu, ki je dosegel proti Turkom lepe uspehe in jim vzel Belgrad[2]). Svojih upornih narodov pa se cesarju ni posrečilo pomiriti. Nizozemci so se odtrgali od cesarstva s prusko pomočjo, zaradi nezadovoljnosti na Ogrskem pa je moral preklicati cesar nekaj reform. Jožef II. je umrl, predno je osrečil in zadovoljil državljane.

Jožefu II. je sledil njegov brat Leopold II. (1790—1792), ki je prevzel težko nalogo pomiriti narode v svoji izžemani državi in obenem zunanje sovražnike. Nekaj strogih „jožefinskih“ reform je preklical novi vladar, druge pa je skušal rešiti. Bil je prijatelj ustave in tudi med svetovalci je imel nekaj somišljenikov, s katerimi je izdeloval načrt, da se prelevi absolutistična država v ustavno, v kateri bi prišel do veljave tudi meščanski in deloma še kmetski stan. Toda blagi vladar je umrl, preden je dozorela ta misel, njegov naslednik Franc I. pa je bil drugačnih nazorov.

Leopoldova vlada je čutila, da jožefinski davčni sestav ni pravičen, in je sklicala deželne zbore, ki bi se naj po-

---

1 Ko je odpravil Jožef II. nekaj samostanov, je bilo baje ljudstvo s tem povsem zadovoljno. Kmalu pa je čutilo po nekaterih krajih gospodarsko škodo in žal mu je bilo nekdanjih samostanov, kakor nam dokazuje tudi naša narodna legija, posvečena odpravljenemu stiškemu samostanu.

2 Obleganja belgrajske trdnjave se je udeležilo slovensko vojaštvo. Tudi ta dogodek še živi v narodni pesmi.

svetovali o tem predmetu. Vlada je zakon razveljavila, stanovi pa so sklepali o tem vprašanju samo sebi v prid. Raznovrstnim željam deželnih zborov glede obnovitve nekdanje stanovske ustave cesar ni mogel ugoditi in tudi jožefinskih agrarnih, justičnih in upravnih zakonov jim ni žrtvoval. Stanovi so životarili s skromnim delokrogom še do leta 1848.

Avstrijska vlada ni pripuščala odslej v državi nobenih važnih reform in je skrbno dušila zahteve po ljudskih pravicah, s katerimi je zmagalo veliko narodno gibanje na Francoskem.

6. Agrarne reforme.

Prosvetljeno stoletje je pripravilo osvoboditev kmetkega stanu. Vlada in stanovi so vedeli, da je državi agrarna reforma najbolj potrebna, toda kdaj se naj izvede in kako, v tem ni bilo soglasja.

Skromen začetek agrarne reforme v Avstriji so že zakoni Karla VI. o tlaki in desetini (1717, 1738), ki pa niso načeli razmerja med gospodom in podložnikom. Tlaka in desetina naj ostaneta v isti obliki in meri, kakor je že nad 30 let navada; za delo so določili tri dni na teden, le tam sme zahtevati gospod štiri ali pet dni, kjer ima po stari navadi to pravico. Gospod naj vodi pravilno zemljiške knjige, delavcem pa naj daje na tlaki vsaj kruha in nekaj žita. Tlačanski služinčadi je treba dajati hrane in plačila kakor prostim služabnikom, ne pa da bi ravnali z njo kakor z nesvobodnimi sužniki.

Marija Terezija je smatrala kmetski stan za podlago in največjo moč države in je izrekla načelo, naj oblasti čuvajo kmeta, da se lahko preživi s svojo družino in da lahko plačuje ob vojni in miru deželne potrebe; vsled tega ga seveda ne sme izsesavati noben urbar, nobena pogodba in nobena stara navada.

Cesarica ni nameravala odstraniti starega redu in je smatrala tlako kot opravičeno gosposko pravico in posest. Ko je jela vlada (1769) urejevati tlako, so si stanovi prepovedali vladno enostransko postopanje, češ, da je reforma možna le po sporazumni pogodbi med podložniki in gospodo. V tem so se uprli kmetje proti tlaki vobče in razsajali zlasti po Češkem. Ko je vlada zatrla upor, je izdala zakone (1775, 1777), ki so prvi korak k ureditvi kmetskih posestnih razmer, o znižanju tlake in zakonitem varstvu podložnikov pred gosposko samovoljnostjo. Na novoustanovljenih državnih okrožnih uradih so potrjevali pogodbe med podložniki in gosposko. — Tudi davčna ureditev je bila pravičnejša, kajti vlada je obdačila tudi ona gosposka posestva, ki so bila od nekdaj davka prosta.

Po deželah je osnovala vlada kmetijske družbe, da povzdigne umno kmetijstvo. Prva kmetijska družba je bila koroška (1764), ljubljansko so ustanovili leta 1767. Izmed gospodarskih panog je zanimalo vlado zelo čebelarstvo. Tudi krompir in turščico so jeli saditi za Marije Terezije po naših krajih, na ljubljanskem trgu se je pojavil prvič krompir leta 1770. Na Goriškem so uvedli sviloprejko; veliko oglejsko barje pa je dala vlada izsušiti in je pridobila s tem mnogo rodovitne zemlje.

Jožef II. je nadaljeval začeto delo. Bil je iskren prijatelj kmetskega ljudstva in se je zanimal zanj vse življenje. Znano je, da je prijel nekoč sam za plug.

---

1 Najslavnejši čebelar te dobe je bil Slovenec Anton Janša.

2 Kmetijskim družbam je naročila vlada, naj izdelajo pouk, kako je najbolje saditi krompir. Lepa darila naj bi pospeševala sajenje Slovenski kmetje pa se še dolgo niso hoteli poprijeti krompirja, češ da jim vsak drugi sadež bolje obrodi in prinaša več dobička. Cesar Jožef II. je pozval iznova deželne in mestne gosposke, naj priporočajo sajenje krompirja, a niti njega niso kmetje ubogali. Za stalno se je udomačil krompir v naših deželah v dobi francoskih vojn in je potoval torej z Angleškega k nam 200 let. — Na podoben način so se branili ljudje premoga, ki so ga drugod poznali že v 16. stoletju. Bali so se ga tako, da ga leta 1759. niso hoteli sprejemati, ko ga je zastonj delila vlada siromakom.

Tlake in gosposkih pravic ni smel odpraviti kar na mah s kakim nasilnim zakonom. Polagoma bi se naj po zakonodajstvu zagotovilo kmetom lastno imetje in življenje v zmernem podložništvu. Že za vlade njegove matere so izdelali načrt (Raabov načrt), po katerem naj bi se razdelila grajščinska velika posestva med kmete, da bi stopila torej majhna kmetska posestva na mesto veleposestev. Tlaka bi minila potem sama ob sebi. Kmetje bi plačevali za pridobitev popolne lastnine dosedanjemu gospodu odškodnino v letnih obrokih in sicer prvih 10 let v denarju, vsakih 10 let pa se ima pogodba obnoviti ter določiti po dogovoru, ali naj plačujejo obroke v denarju ali pridelkih. Za primerno ceno se kmet lahko odkupi tudi tlake, ki jo je bil dolžen opravljati za užitek grajščinske zemlje. — Ta načrt je izvršila vlada najprej na državnih posestvih in ga pripororočala gosposkam, mestom in samostanom v patentu z dne 1. III. 1777, siliti pa si ni upala nikogar, vsled česar se je oprijelo le malo gospode radovoljno Raabovega načrta. Koder so se ravnali po vladnem načrtu, so čutili kmalu tudi njegove slabe strani. Kmetje so si naložili z vsakoletnimi obroki jako težko breme in skoro vsi novi posestniki so se pogrezali v dolgove, često seveda po lastni krivdi vsled lahkomiselnosti.

Cesar Jožef II. je uvidel, da je treba drugače pomagati kmetskemu stanu. Takoj po nastopu vlade je priporočal stanovom, naj se zruši kmetska sužnost ter uvede zmerno podložništvo. Stanovi se cesarju niso upali protiviti in tako je izšel leta 1781. zakon, ki je odpravil kmetsko sužnost, kmalu nato pa še drugi in tretji zakon, ki določujeta kmetu varstvo državnih oblasti in dovolujeta prosto selitev. Podložnik se je odslej lahko ženil po svoji volji brez posebnega gospodovega dovoljenja, lahko je pošiljal nadarjeno deco v šole in jih dal učiti se rokodelstva, lahko se posvetil obrti, prodal svojo posest ali pa jo zamenjal ter zapustil svoje zemljišče po smrti, komur je hotel, le zadolžiti se ni smel preveč in

ne posestva celo razkosati. Razen tega je izdal cesar mnogo zakonov in naredeb glede poljedelstva, gozdarstva in lova.

Kmetje niso bili celo zadovoljni niti z davčno reformo niti s temi naredbami, kajti čutili so breme v denarnih davščinah in v tlaki ter videli škodo v razdeljivosti posestev in v padanju zemljiške vrednosti. Leta 1788. še je odredil Jožef II., da je vsak podložnik dolžen pokornosti in poslušnosti ne le državni oblasti, temveč tudi zemljiški gosposki.

Mnogo dobrega je storila prosvetljena vlada za našega kmeta, ki je postal sedaj človek z javnimi pravicami in dolžnostmi. Nove hiše in vasi so kar rastle, delavnost je rodila svoje sadove in kmet je lahko slutil, da se bodo njegovi otroci iznebili zadnjih podložniških vezi. Vsled agrarnih reform Marije Terezije in Jožefa II. se je ustvarila podlaga za splošno in enakomerno svobodno posest, ki tako odlikuje našo domovino pred mnogimi evropskimi državami, kjer je nakupičena posest v rokah posameznih milijonarjev, kmetje pa so po večini le najemniki.

7. Plemstvo in meščanstvo v 18. stoletju.

Novo zakonodajstvo se je oziralo na splošno korist ljudstva in s tem napovedalo boj fevdalizmu in plemstvu. Absolutistični vladar ni smel pustiti plemstvu velikega političnega vpliva, ki ga je imelo iz srednjega veka sem, nekaj njegovih pravic in navad pa mu je skušal ohraniti. — Marija Terezija je rada delila plemenitnikom razne časti in častne naslove, se zanimala za njihove družinske razmere, skrbela siromašnim plemenitim nevestam za dote in si skušala pridobiti zaupanje plemstva. Njen minister[1] je trdil, da sijajen dvor in bogato plemstvo jako veliko pomaga k ljudskemu blagru in da bi imelo biti glavno načelo vlade ohraniti si plemstvo. Odlične svetovalce in generale si je izbirala cesa-

[1] Grof Hatzfeld.

rica iz vrst visokega plemstva in le malokateri mož meščanskega rodu se je povzpel do kake višje časti.[1]

Jožef II. pa je odločno nasprotoval zahtevam plemstva in njegovemu socialnemu stališču. Jožefinski zakoni so ugrabili plemenitim posestnikom podložništvo in kmetske davščine, jim naložili splošno davčno dolžnost ter omejili vpliv plemstva v raznih uradih. Visoko plemstvo je očitalo cesarju, da je žalil njihovo starodavno pravo ter da izdaja zgodovino Avstrije, cesar pa je ostal dosleden. Kljub vsem stremljenjem Jožefa II. pa si je ohranilo plemstvo še dober del svoje veljave v državi, vpliva na vlado ter posestnih in sodnih pravic. Ko je zavrelo po državi proti cesarjevim novotarijam, se je združilo tudi plemstvo z namenom, da odstrani ves jožefinski sistem. Upalo je, da se mu morebiti posreči obnoviti fevdalno državo 17. stoletja, v kateri je odločalo plemstvo; toda kako bi se mu naj bile izpolnile sanje o vrnitvi nekdanjih lepih časov, ko si niti samo ni bilo več na jasnem, kakšne pravice so uživali njegovi predniki! Na stanovskih zborih je sklepalo plemstvo, katere želje naj predloži Leopoldu II., a nobeden zbor ni zahteval skupne ustave, ne kmetskega in meščanskega zastopništva, ne odprave tlake, ne osvoboditve kmetov, kar je značilno za naše razmere v isti dobi, ko so na Francoskem sprejeli (1790) splošno državljansko in volilno pravico.

V mestih ni več onega živahnega gibanja, ki je mikalo opazovalca pred versko reformacijo. Meščanstvo je propadalo po tridesetletni vojni pri nas ravno tako kakor drugod in od nikoder ni bilo sveže sape, ki bi ga bila vzdramila k novemu življenju. Izgubilo je svoboščine, obrtno delo je često počivalo in meščan je postajal v vsakdanjih težkih skrbeh silno skromen. Podložna mesta se niso v ničemer razločevala od vasi, ker so njih prebivalci ravno tako tlačanili in plačevali desetino kakor vaščani. — Stare avto-

[1] Med njimi Janez in Filip Kobencl, odlična državnika slovenskega rodu.

nomnosti je ostalo svobodnim mestnim občinam samo senca. Vobče so imele kot zastop notranji in zunanji svet ter magistrat za policijsko, sodnijsko in gospodarsko upravo; na čelu so jim bili: župan, sodnik in nekaj svetovalcev. Sodniki so smeli biti le strokovnjaki pravniki, ki so se jim meščani morali umakniti. Kazensko pravico so si ohranila svobodna mesta za svoje meščane do jožefinske dobe; le v nekaterih hujših slučajih (uboj, izdajstvo, zastrupljenje, čarodejstvo) je moralo potrditi obsodbo višje sodišče.

Za vlade Karla VI. je nekoliko vzcvetela trgovina naših mest vsled prizadevanj vlade. Ljubljansko trgovstvo je našlo precej zvez preko Trsta in Reke v inozemstvo in ugodne državne kupčijske pogodbe so mnogo pripomogle k bogastvu, ki so ga v tej dobi pridobile nekatere še dandanes bogate rodovine.

Po državni preosnovi so izgubila mesta zadnje ostanke stare samouprave. V letih 1745.—1765. so jim omejili sodstvo, policijo, ljudsko šolstvo in gospodarsko upravo, kar so vse pridelili državnim uradnikom. Župane in mestne pisarje je potrjala vlada. Občinske pašnike je vlada razdelila in določila, da se smejo razprodati vsa mestna posestva in pristave. Jožefinska vlada jim je vzela s svojimi pravosodnimi zakoni sploh vse sodništvo ter odpravila urade mestnih sodnikov. Naredbe leta 1785. so preustrojile magistrate in odpravile časti patricijev, svetovalcev in obrtne zadruge (cehe).[1] Obrt in trgovino je Jožef II. osvobodil in dovolil

[1] Za Marije Terezije so že zahtevali posamezni prosvetljeni možje reformo obrtnega zakonodajstva in popolno obrtno svobodo. Cesarica naj bi odpravila starodavne obrtne zadruge (cehe), ki so bile na korist le malemu številu organiziranih obrtnikov. Grajali so izdelovanje dragih a večinoma celo nerabnih „mojstrskih del“ in smešne običaje pri zadružnih shodih; cehom so očitali, da se morajo vajenci predolgo učiti in potem predolgo potovati ter da se pretežko osamosvojijo, ker so dajale zadruge pri omejenem številu mojstrov prednost sinovom in zetom organiziranih mojstrov ter onim pomočnikom, ki so jemali vdove mojstrov v zakon. — Vlada Marije Terezije pa je zopet potrdila pravice cehov.

tudi tujcem prodajati in kupovati po vseh avstrijskih sejmih, dasiravno je bil začetkoma sovražnik tistega blaga, ki so ga uvažali iz tujih držav. Trgovske družbe in ladjedelnice naj bi povzdignile izvoz domačih pridelkov in vobče avstrijsko trgovino.

Jožefinska vlada ima brezdvomno največjo .zaslugo za procvit mestnih občin, ki so čutile prav kmalu, da so jim stari običaji bili kakor železen jarem, pod katerim ni bil mogoč nikak napredek.

Na cesarjevo povelje so podirali meščani staro mestno obzidje, ki že ni imelo v tej dobi nobenega pomena, podirali stolpe in bastijone, zasipavali in zametavali jarke in okope, polne smrdljive vode. V nekdaj temne ulice je zasijalo več svetlobe, trgi in glavne ulice so dobivale tlak. Pokopališča so se morala preložiti za mesto, samostani se izpreminjajo v posvetna poslopja, v vojašnice in bolnišnice. Izmed naših mest se je razvila in povečala najbolj Ljubljana, ko so ji pridružili predmestja. Mestu ni bilo treba več služiti cerkvi, na pr. paziti, ali se postijo vsi meščani in ali hodijo k izpovedi; obrt in trgovina sta bogatila meščane in kmalu je zacvetela med njimi umetnost in znanost.

8. Cerkvene reforme.

Pod zaščito vnetih katoliških avstrijskih vladarjev je bili cerkvena oblast tako sijajno narastla, da so smatrali duhovščino začetkom 18. stoletja že kot prvi stan. Davkov prosto pa je bilo duhovstvo le še po imenu, kajti v resnici je plačevalo za zemljiško posest državni davek in razen tega še po dva milijona na leto. Opat ali škof je sodil na cerkvenih posestvih kakor posvetni gospod, pobiral davke in vojake ter zahteval kmetsko tlako. Višja sodna instanca je bilo zanj nadškofovo sodišče, najvišja pa papeževo. V zakonskih zadevah je odločalo le cerkveno pravo. Pravico do škofijskih in kanoniških mest je imelo skoro brez izjeme le plemstvo

in marsikateremu plemiču so določili že v zibeli cerkveno dostojanstvo z bogatimi dohodki.

Cerkev je posedovala največ zemlje; „mrtva roka“ je bila oživela po reformaciji, kajti tudi število samostanov se je silno množilo. Razen starih redov so se priselili v Avstrijo serviti, pavlinci, obuti in bosi avguštinci, piaristi, karmelitanke, klarisinje itd. Odkar je bil dovolil papež beraškim redom, da si smejo kupovati in pridobivati zemljo, so se kupičila posestva, hiše, vinogradi in denar v rokah kartuzijancev, dominikancev, klarisinj in karmelitank. Največ premoženja in vpliva pa je imel seveda jezuitski red, vladajoč v šoli, na vseučiliščih, v književni cenzuri in često tudi v politiki. V slovenskih deželah so cenili njih premoženje sredi 18. stoletja na 6 milijonov gld. in še vedno so si ga množili in plodonosno nalagali. Ostali redovi jih iz zavisti niso marali ter so jim očitali, da so krenili na slaba pota prevzetnosti in nestrpnosti. Jezuitska morala in vzgojevalna metoda nista bili nikakor vzorni a vendar si dolgo ni upal nihče javno nastopiti proti njim. Leta 1727. se je pritožila vlada, da jezuitski učni sestav ni več na mestu, toda še le van Swieten si je upal za Marije Terezije začeti boj zoper jezuitske učitelje.

Katoliško veroizpovedanje je bila državna vera, ostalim veroizpovedanjem pa vlada ni priznavala enakopravnosti, češ, da je javni mir možen le za verske enotnosti. Protestantje niso smeli obhajati niti domače niti javne božje službe. Ko je izgnal solnograjski nadškof protestante (1731), so jih jeli preganjati tudi po Koroškem in Štajerskem in niti Marija Terezija se ni mogla odločiti, da bi jim dovolila versko svobodo in enakopravnost, dasiravno je v mnogem oziru omejila preveliko moč katoliške cerkve v državi. Cerkveno premoženje je jela takrat vlada nadzorovati, prepovedala denarne pošiljatve duhovnikov v inozemstvo in pomnoževanje samostanskih posestev, pri papežu pa je dosegla, da se je črtalo 24 praznikov iz koledarja, ker se ji je videlo preveliko

število praznikov škodljivo gospodarskemu razvoju.[1]) Romanje v Rim in porenska mesta (Aachen, Köln) je vlada istotako prepovedala. Med najvažnejše cerkvenopolitične čine takratne dobe štejemo odpravo jezuitskega redu (1773), kar pa se je zgodilo celo v papeževem smislu.

Jožef II. se je boril vse življenje proti brezpogojni vladi rimske kurije. Že leta 1781. je izdal oglas, da dovoljuje tudi drugovercem (nekatoličanom) versko svobodo, da smejo nemoteno prebivati v državi, družiti se v verske občine in si zidati cerkve in šole (tolerančni patent[2]). S to naredbo je hotel privabiti novih delavnih moči v državo. — Dalje je odredil, da imajo avstrijski škofje poslušati svojega cesarja, s čemer je omejil njihovo odvisnost od rimskega papeža. Škofijam je določil nove meje po političnih okrajih, ne po dekanijah, vse notranjeavstrijske dežele pa je združil v nadškofijo s sedežem v Gradcu.

Zelo kruto je zadel cesarjev ukaz samostane. Cesar je menil, da so vsi samostani nepotrebni, ki se ne pečajo s šolstvom, bolniško postrežbo ali pa z dušnim pastirstvom ter jih je po vrsti zapiral. Premoženje odpravljenih samostanov so uradniki popisali in cesar je osnoval iz njega verski zaklad, iz katerega naj bi se plačevali troški za ureditev novih župnij, za zidanje cerkva in za razne druge cerkvene

[1] Najmanj pravic je dovolil Jožef II. židom, a tudi žide je rešil vsaj nekaterih ponižujočih dolžnosti, zato pa jim je ukazal, da si morajo ponemčiti svoje židovske priimke. Današnji „Rosenfeldi“, „Tulpenheimi“ itd. imajo svoje priimke večinoma iz jožefinske dobe — Ko se je razglasil tolerančni edikt, so se javili na mnogih mestih tajni protestantje k svojemu izpovedanju, na Koroškem kar 14.000 ljudi, zlasti v Kanalski in Ziljski dolini.

[2] Na novo so določili dva praznika, sv. Štefana (26. XII.) in sv. Jožefa (19. III.). Sv. Jožef je bil že izza Leopolda I. deželni patron notranjeavstrijskih dežel. — Ljudstvu ni bilo po volji, da so mu vzeli toliko praznikov, najmanj pa rokodelskim pomočnikom, ki so kaj radi praznovali. — Leta 1752. je osnovala vlada s papeževim dovoljenjem nadškofijski sedež v Gorici ter rešila Goriško in Primorsko beneškooglejskega vpliva v cerkvenem oziru.

potrebe. Iz samostanskih poslopij so nastajale vojašnice, bolnišnice, šole, ali pa jih je država prodala. Ostalim samostanom je dovolil cesar le omejeno število redovnikov.[1])

Glede cerkvenih obredov in drugih običajev je bil cesar mnenja, da se ima tudi tukaj kakor povsod kazati varčnost. Cesarjeve naredbe so določale, naj zavijajo mrtvece v platno in varčijo z deskami, cerkvene slavnosti naj se vrše po vsej državi istega dne, pri božji službi naj ne gori po nepotrebnem dosti sveč itd.[2] Kljub papeževemu posredovanju je vztrajal cesar ob svojih ukazih. Neodvisne duhovniške vlade ni bilo več.

Po smrti Jožefa II. je zahtevala duhovščina, naj se povrnejo katoliški cerkvi zopet nekdanje pravice. Cesar Leopold II. se jim je vdal v nekaterih točkah ter prepustil škofom izobrazbo duhovniškega naraščaja in vpliv v verskih zadevah, tolerančnega edikta in verskega zaklada pa jim ni hotel žrtvovati, niti ne oživiti odpravljenih samostanov.

9. Prosveta na Slovenskem v 18. stoletju.

Ideje „prosvetljenega stoletja“ so prevzele le posamezne izobražene može, ki so jih širili polagoma med višjimi meščanskimi sloji, nižjemu ljudstvu pa so ostale večinoma tuje. Preprosti narod je čutil sicer precejšen preobrat, ki se

---

[1] Na Slovenskem je odpravil Jožef II. celo vrsto slavnih starih samostanov, blizu 50, s čistim premoženjem okroglih 8 milijonov gld. Nekaj številk: Leta 1872. so odpravili na Štajerskem 10 samostanov, na Kranjskem 7, na Koroškem 5, skupaj 22, med njimi 13 nunskih Od leta 1783. so jih zaprli na Štajerskem še 22, na Kranjskem 7, na Koroškem 14. — Knjige samostanskih knjižnic so prepeljali v glavna deželna mesta, deloma pa na Dunaj. Iz knjig kranjskih samostanov je zasnovala vlada leta 1791. licealno knjižnico v Ljubljani, s katero je zelo ustregla dijaštvu in ukaželjnemu občinstvu.

[2] Med cerkvenimi pastirji, ki so soglašali z jožefinskimi cerkvenimi reformami, nam je omeniti predvsem ljubljanskega škofa grofa Karla Herbersteina, ki je kot vdan cesarjev svetovalec veliko vplival na obliko teh reform. V znamenitem pastirskem listu (1783) je poučeval svoje ljudstvo o cesarskih naredbah, glede cerkvene strpnosti, odprave samostanov, zakonskih zadev itd.

je izvršil v vseh panogah življenja vsled socialnih, cerkvenopolitičnih in drugih zakonodajskih reform, duševnega gibanja prosvetljene dobe pa ni bil deležen. Slovensko ljudstvo je bilo prehudo propadlo, da bi se bilo moglo duševno okrepiti sedaj ob dobrotah splošne prosvete, kajti omika je bila v vseh dobah sila nežna cvetica, ki ne more vzkliti, dokler ne najde dobrih tal, ugodnega podnebja in vrtnarjeve nege.

Ostali avstrijski narodi so imeli vsaj nekaj izobraženih stanov in bogatega plemstva, zanimajočega se za jezik in prosveto svojega ljudstva. To so bili njihovi glavni podporniki, pospešujoči narodno omiko z dobrimi nasveti in z gmotno pomočjo. Slovenci pa niso bili tako srečni. Kar je bilo na Slovenskem plemstva, je bilo narodni prosveti v škodo, saj je živelo in bogatelo ob delu slovenskega človeka, pri tem pa ni nikdar imelo zanj srca ter je rajši pospeševalo moč tujega duha in tuje kulture. O slovenskem meščanstvu še v 18. stoletju ni niti govora; meščan in tržan sta prezirala svojega slovenskega okoličana, dasiravno sta imela le njega hvaliti za svoje premoženje. A tudi med duhovništvom iščemo v 18. stoletju v mnogih slovenskih okrajih zastonj moža, ki bi se bil čutil Slovenca in bi bil voljan storiti kaj v prid slovenske prosvete.

Prosvetljena vladarja Marija Terezija in Jožef II. sta preosnovala ljudsko in višje šolstvo, a dala sta mu popolnoma nemški značaj. Prej je država zanemarjala šolstvo, češ, da je šola cerkvena zadeva, ki si jo naj oskrbuje cerkev sama. Ko pa se je v 18. stoletju pojavila nujna potreba šolske preosnove, si je prilastila država pravice nad šolstvom in Marija Terezija ga je podržavila leta 1770.[1] Splošnega pouka pa še takrat ni uvedla vlada, kajti

[1] Leta 1770. je obiskovalo šolo jedva 4% otrok. — Ljubljana je imela takrat dve „nemški" šoli, v katerih so se učili dečki in deklice čitati, pisati in računati; v uršulinskem samostanu so se učila dekleta krščanskega nauka začetkoma tudi v slovenskem jeziku. — Ljubljana si je vzdrževala dva mestna učitelja, ki sta živela ob skromni šolnini po 34 krajcarjev četrtletno za vsakega učenca.

cesarica je bila mnenja, da naj prejme vsak podložnik samo toliko izobrazbe, kolikor je primerno in potrebno za njegov stan in poklic. Opat Ignac Felbiger je sestavil (1774) nov učni načrt, po katerem bi se naj osnovala ljudska („nemška“) šola v vsakem mestu, trgu in v vsaki župniji, po večjih mestih, zlasti v vsakem glavnem mestu pa še vzorna ali normalna šola.[1] Obenem so preosnovali gimnazijski in visokošolski pouk. — Ti hvalevredni načrti glede ljudskega šolstva pa se niso dali popolnoma izvršiti; zlasti po naših pokrajinah se je razvijalo šolstvo sila počasi in je bilo še za Jožefa II. prav neznatno kljub ukazu, da si naj vsaka župnija osnuje šolo.[2]

Jožef II. je gojil željo, da bi se naučili vsi podložniki pisati, čitati in nekaj računiti in je odredil, da mora vsak otrok sedem let obiskovati šolo. Ker pa je primanjkovalo povsod zmožnih učiteljev in primernih šolskih prostorov, se tudi ta zakon ni mogel udejstviti. Nadzorništvo šol je poveril Jožef II. posvetnim možem, večinoma državnim uradnikom. Višjih šol pa cesar ni posebno čislal in je nekatere celo odpravil, ker so se mu zdele nepotrebne; visoke šole bi naj služile samo državi ter ji vzgajale potrebno število uradnikov, vse drugo znanstvo pa, ki ne služi temu praktičnemu namenu, ni koristno in je torej odveč.[3]

Jožefinski šolski preosnovi se je protivilo duhovstvo in ljudstvo, zato je kmalu propadla, poznejša vlada pa je izročila šolstvo zopet popolnoma duhovstvu in uradništvu. Preteklo je dokaj desetletij, preden se je lotila javna uprava iznova ureditve šolstva.

---

[1] Ljubljansko normalko so ustanovili 1774.

[2] A še one redke šole, kar jih je bilo na kmetih, niso bile plemstvu po volji. Kranjski stanovi so zahtevali leta 1790., naj pusti vlada šole samo mestom in trgom, a še tem le „po potrebi“. Novomeški dekan Martin Jebačin je smatral šolo sploh za nepotrebno reč, saj so baje bebci srečnejši v življenju ko učenjaki.

[3] Tudi Ljubljana je imela v tej dobi že svojo visoko šolo. Od leta 1762. je bila v Ljubljani zdravniška (kirurgična) šola, ki so jo odpravili leta 1850.

Kdor hvali napredek šolstva v prosvetljeni dobi, hvali le napredek nemškega šolstva. Slovenskemu jeziku je zasekala preosnova Marije Terezije in Jožefa II. hudo rano, ker so smeli učitelji v teh šolah poučevati samo v nemškem jeziku. Vsa država bi naj bila tudi v tem oziru enotna, da bi se govoril v njej eden edini jezik, namreč nemški, ki ga je proglasila vlada za državni občevalni in uradni jezik. Ljudska šola naj bi začela in deloma dovršila ponemčenje nenemških narodov v državi. Jožef II. je odredil kmalu po nastopu vlade, da mora znati nemški vsak učenec, ki želi vstopiti v kako višjo šolo, da bi omejil na tak način naraščanje slovanske inteligence. Leta 1787. je prepovedoval celo sprejemanje dečkov v rokodelski uk, ki niso obiskovali vsaj dve leti nemške normalne šole, samostanom pa je tudi strogo nakazal, da ne smejo imeti drugačnih šol ko nemških. Kot edini učni jezik na vseh visokih šolah je proglasila cesarjeva naredba nemščino že leta 1784.

Razumljivo je torej, da ni imela vsa ta šolska preosnova za Slovence niti majhne vrednosti in koristi, saj je poučevanje slovenskih otrok v tujem jeziku nenaravno, kar potrjujejo vsi dobri vzgojevalci in učitelji.[1] Naši bistrejši šolniki, na pr. Blaž Kumerdej, prvi ravnatelj ljubljanske normalke, Jurij Japelj in dr. so kmalu uvideli, da ni mogoče doseči nobenih uspehov v takih šolah. Vlada je morala polagoma popuščati in dovoljevati vsaj pouk katekizma v materinskem jeziku.

Slovenskemu ljudstvu so koristile mnogo več jožefinske socialne reforme ko preosnova šolstva. Osvoboditev kmeta iz osebne sužnosti ni bila le dobrota kmetskemu stanu vobče,

[1] Slavni češki vzgojitelj Komenský, ki je kot najboljši pedagog, kar so jih kdaj rodile avstrijske dežele, dobro poznal otroško dušo, je odločno zavrgel v ljudski šoli pouk v tujem jeziku Vedel je, da ovirajo izobrazbo tuji jeziki v šoli, ki ga otroci ne razumejo. Nenaravna in škodljiva je torej bila vsaka naredba Marije Terezije in Jožefa II., ki je silila naši mladini tuj jezik in tuje učitelje, ki niso mogli povedati in razlagati, česar je bilo mladini treba.

temveč v posebni meri še vsemu slovenskemu narodu, vsem avstrijskim Slovanom. Jožef II. je presekal vezi, vsled katerih se dotlej slovenski človek ni smel ganiti z doma in ki so mu zapirale pot k prosveti. Vladar seveda ni mogel niti slutiti, kakšne posledice bo imela ta preosnova za slovenstvo. Cvet naše kmetske mladine je smel vstopati odslej v srednje in visoke šole, kjer se je izobraževal sicer v tujem jeziku in duhu, a mnogi možje so se vračali zopet med svoje ljudstvo kot duhovniki, učitelji, zdravniki in pravniki, v srcu so si hranili ljubezen do svojega zanemarjenega naroda, do materinskega jezika ter so budili z besedo in knjigo rojake k novemu prosvetnemu življenju in k narodni zavednosti. Brez Jožefa II. bi bili ostali Slovenci morebiti še dolgo dolgo zaničevano hlapčevsko ljudstvo brez vseh višjih stanov in zagovornikov, kakor so bili do njegove dobe.

Kar je izšlo učenjakov iz slovenskih dežel v 18. stoletju, so pisali skoro brez izjeme le v latinskem in nemškem jeziku. Skoro nobenemu ni prišlo niti na um, pisati v materinskem jeziku, dasiravno je gojil marsikateri izmed njih gorečo ljubezen k svojemu narodu, kakor n. pr. Ivan Popovič († 1774), ki ga štejejo med največje avstrijske učenjake 18. stoletja. Slovenec Gašpar Rojko († 1807) se je proslavil z učenimi spisi o cerkveni zgodovini, Liskovnik pa kot geograf in kartograf. Med avstrijskimi pedagogi zavzemata častno mesto Slovenca Anton in Jožef Špendou, z izbornimi zgodovinarji, pravniki in bogoslovci pa se je ponašala naša domovina zlasti ob začetku 18. stoletja, ko so se združili ljubljanski znanstveniki v „akademijo delavnih“. Akademiki dr. Gregor Dolničar, Ludovik Schönleben in drugi so si osnovali javno znanstveno knjižnico, da bi pripravljali prijateljem znanstva polagoma učeno gradivo.[1]

[1] Ko se je leta 1725. razšla „akademija delavnih,“ je prevzel njihovo knjižnico škof za bogoslovno semenišče, kjer pa ni bila več javna kljub prvotnemu namenu ustanovnikov.

Spisali so precej znanstvenih knjig bogoslovne in zgodovinske vsebine, zlasti Dolničar († 1719), ki je v kakih 20 knjigah nadaljeval Valvazarjevo delo, nanašajoče se na domačo zgodovino. Leta 1710. je jel profesor državnega prava dr. Bogataj prvič v Ljubljani javno predavati o svoji stroki. — V prosvetljeni dobi so poskusili prijatelji vede obuditi nekdanjo akademijo in tako najdemo leta 1781. novo znanstveno družbo; njeni člani Juri Japelj, Anton Linhart, O. Marko Pohlin in Blaž Kumerdej so se proslavili kot slovenski pisatelji. O skupnem delovanju teh akademikov pa nimamo poročil. Na duševni razvoj je takrat že precej vplivala licealna (c. kr. študijska) knjižnica v Ljubljani. [1]

Ljubljansko filharmonično društvo je v osemnajstem stoletju slovelo daleč po svetu. Nastopalo je često na javnih veselicah na Ljubljanici in v mestu z godbo in petjem in proizvajalo rado skladbe domačih skladateljev Höffera, Omerse, Hočevarja, Blatnika itd.

Domačih umetnikov štejemo Slovenci v osemnajstem stoletju pičlo število. K večjim cerkvenim in posvetnim stavbam so klicali najrajši laške stavbenike in slikarje, ob katerih so se šolali domačini. Slikarja Valentin Mencinger († 1759) in Franc Jelovšek sta naslikala veliko samostojnih umetnih slik za cerkve in posvetnim naročnikom, toda nista si vzgojila nobenega sebi enakega umetnika in vsled tega ni bilo po njuni smrti na Slovenskem dolga leta nobenega imenitnega domačega slikarja. — V dobi Jožefa II. se je godilo vobče umetnosti slabo, kajti cesar ni imel pravega čuta ne za njo, ne za zgodovinske spomenike. Iz

[1] Ko je pogorel leta 1774. jezuitski koleg v Ljubljani, so rešili le malo knjig bogate jezuitske knjižnice in te je podarila cesarica Marija Terezija liceju kot licealno knjižnico. Za Jožefa II. so pomnožili to knjižnico z darovi raznih oseb, nakupom (vsako leto za 300 gld.) in s knjigami in rokopisi odpravljenih samostanov, iz katerih pa si je precej dragocenosti izbrala dunajska dvorna knjižnica.

krasnih samostanskih stavb in ličnih gradov so nastajale takrat kasarne, znamenite umetniške, zlasti slikarske zbirke odpravljenih samostanov pa so prodajali člani cenilnih komisij po sramotnih cenah ter jih razpečali po vsem svetu.

Slovenskemu jeziku je prosvetljena doba kruta mačeha. Res je sicer, da se je zdelo celo vladi primerno izdajati vse važnejše zakone in naredbe poleg nemškega besedila tudi v slovenskem prevodu, ki stoji često na prvem mestu, vendar se je zdelo, da že dolgo ni bilo s slovenščino tako žalostno, kakor v osemnajstem stoletju. Slabo so gojili jezik že 150 let, primanjkovalo mu je navidez besed za mnoge pojme, nemških in laških besed pa je v nekaterih narečjih že kar mrgolelo. Nekateri rodoljubi priznavajo očitno, da vsled tega ne pišejo slovenski, ker je njihov materinski jezik tako zanemarjen, da ne morejo v njem jasno povedati svojih misli. Zdelo se jim je nemogoče, da bi mogel kdaj slovenski jezik doseči častno mesto med evropskimi jeziki, pač pa je marsikdo izmed rodoljubov videl že blizu ono dobo, ko bo izginil slovenski jezik z zemeljskega površja. Nekateri pisatelji pa, ki niso obupali in ki se niso ustrašili jezikovne revščine, so si pomagali često na čuden način: pačili in kvarili so jezik na vsé pretege, izmišljali nove besede, kovali izraze brez ozira na narodno govorico in popravljali po svojem slabem okusu celo to, kar so našli pri narodu dobrega. Gotovo je v tem precej njihove lastne malomarnosti, ker se niso ozirali po starejših slovenskih pisateljih, n. pr. protestantih šestnajstega stoletja, pri katerih bi se bili lahko prepričali, da ni nikakor pretežko pisati v lepem slovenskem jeziku. O. Marko Pohlin in njegovi vrstniki, ki so vsi vkup strahovito počenjali s slovenščino, niso hoteli niti ničesar vedeti o kakem dobrem vzoru, n. pr. o Bohoričevi slovnici.

Skoro vse slovenske knjige, kar so jih izdali pisatelji 18. stoletja, so služile cerkvenim in verskim namenom. Pisatelji so z nekoliko izjemami sami duhovniki, ki niso čutili

posebne potrebe pisati za zabavo in posvetni pouk. O. Pohlin, ki je kazal dobro voljo v pisanju zabavnih in šolskih knjižic, je skladal celo posvetne pesmi, istotako Juri Japelj in še nekateri njuni vrstniki; te pesmi pa so brez vrednosti in niso dosegle svojega namena, da bi izpodrinile slovenske narodne pesmi, ki so se zdele tem možem preposvetne in grešne. Zelo važna knjiga pa je slovensko Sveto pismo, ki ga je prevedel Japelj (1784 — 1802). Koncem 18. stoletja je izšlo nekaj poučnih knjig o zdravništvu in gospodarstvu, v Slovenskih goricah pa so se širile vesele popevke Leopolda Volkmerja. — Takrat so dobili Slovenci nenadoma plemenitega podpornika, barona Žigo Cojza, bogatega ljubljanskega veletrgovca, ki je zbiral v svoji gostoljubni hiši takratne rodoljube ter jih navduševal, naj delujejo za ljudstvo, naj pišejo koristne in zabavne knjige v narodnem, lahko umljivem jeziku. Tako je vzgojil baron Cojz slovenskemu narodu vrsto imenitnih mož. Valentin Vodnik je jel na Cojzovo prigovarjanje izdajati slovensko pratiko in urejevati „Ljubljanske novice“, prvi slovenski časnik, ki je izhajal v letih 1797 — 1800. Da se ponašamo z Vodnikom kot prvim umetnim slovenskim pesnikom, je istotako največ Cojzova zasluga. — V Cojzovi hiši se je navzel rodoljubnega navdušenja tudi Anton Linhart, ki se je lotil preiskovanja slovenske zgodovine in spisal prvi slovenski gledališki igri (Županova Micka“ 1789 in „Veseli dan ali Matiček se ženi“ 1790), ki so ju igrali v Ljubljani in pozneje po vsem Slovenskem z velikim uspehom. — S Cojzom je občeval tudi Juri Japelj in njegova hiša je vzgojila učenjaka jezikoslovca Jerneja Kopitarja.

Leta 1795. je jel predavati duhovnik Janez Debevec ljubljanskim bogoslovcem slovensko slovnico in skušal tako osnovati prepotrebno stolico slovenskega jezika v Ljubljani. Poskus pa se tokrat še ni posrečil, kajti vojno leto 1797. je povzročilo konec predavanj.

Pisatelji in rodoljubi, živeči koncem 18. stoletja, so polagali temelje slovenski omiki in preporodu slovenskega ljudstva. Prosvetljeno stoletje ni bilo naklonjeno njihovim stremljenjem, toda zavest, da trpi narod krivico, jih je vzpodbujala k delu, da so pripravljali narod k splošnemu preporodu.

Poljudno znanstvena knjižnica.

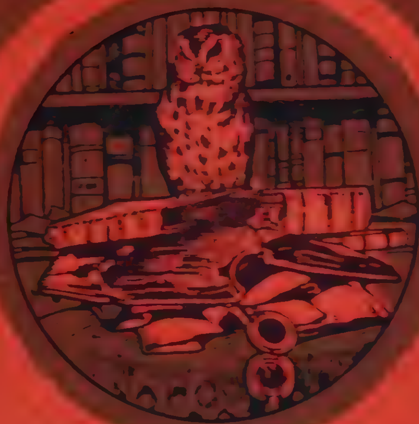
Izdaja Slovenska Šolska Matica.

2. zvezek. 3. snopič.

Zgodovina Slovencev.

Devetnajsto stoletje.

Spisal dr. Ljudevit Pivko.

:: V Ljubljani 1911. ::

Natisnila „Učiteljska tiskarna“ v Ljubljani.

Šesta doba.

Slovenci v 19. stoletju.

Pregled:

Začetek *19. stoletja je nalagal državljanom obilo gmotnih žrtev in ni obetal nič dobrega. Slovenski rodoljubi — bilo jih je malo — so se nadejali lepše bodočnosti po upravnih reformah* ***francoske vlade,*** *ki je štiri leta (1809 do 1813) upravljala ilirske pokrajine. Po odhodu Francozov je avstrijska vlada ovirala vsa stremljenja narodov, a vendar ni mogla zadušiti zahtev po gospodarskih olajšavah, socijalnih reformah, narodnih pravicah in politični svobodi: pripravljal se je* ***preobrat*** *vsega javnega življenja V viharnem* ***letu 1848.*** *slovensko ljudstvo ni pokazalo dovolj zrelosti; posamezni narodni voditelji so se živahno udeleževali javnega gibanja in skušali prodreti z lastnim narodnim programom, a zastonj je bil ves trud. Pač pa se je krepila odslej* ***zavednost*** *ljudstva bolj in bolj in nihče ni mogel več ovirati njegovega duševnega in gospodarskega napredka.* ***V ustavni dobi*** *so se gibali Slovenci mnogo živahneje. Po vseh pokrajinah je ljudstvo oživelo, v društvih, v šolstvu, književnosti in v gospodarstvu opažamo nagel napredek. Korakoma dobiva slovenski jezik po težkih borbah*

v šolah in uradih svoje mesto. V zadnjih desetletjih razcepljajo ostri ***strankarski boji*** *slovensko narodno moč, a vendar kljub domači needinosti in neizvršeni narodni enakopravnosti je zajamčen obstanek, razvoj in napredek slovenskega naroda.*

1. Na pragu 19. stoletja.

Razlika med Slovenci in njihovimi sosedi je naraščala, čim bolj je napredovala evropska omika, in je bila koncem 18. stoletja že zelo občutna. Prosvetljeno stoletje je vzgojilo evropskim narodom vsaj v mestih duševno čile in zavedne stanove, slovensko ljudstvo pa je še vedno životarilo v podložnih vaseh brez duševnih voditeljev in tako ga je našlo 19. stoletje v bednem položaju, za katerega ga ni nihče zavidal. Naše ljudstvo ni moglo razumevati velikih dogodkov ob začetku 19. stoletja in je kazalo tudi malo zanimanja za takratne važne izpremembe. Saj bi iskali celo med slovenskimi izobraženci te dobe zaman človeka, ki bi o njem smeli trditi, da je umeval poslanstvo svojega naroda in da je kot voditelj resno skušal dvigniti duševno stanje Slovencev na ono stopnjo, ki bi bila tistemu času primerna.

Kako pa je bilo drugod? Po Francoskem je završala narodna revolucija in demokratska načela so nastopila odtod svojo zmagovalno pot po Evropi. Gospodujoči stanovi so se jeli bati za svoje stare pravice in tudi vladarske rodovine je prešinil strah, da jih ne zadene žalostna usoda francoskega prestola. Treba je bilo z vso silo zatirati nevarne vplive, prihajajoče s Francoskega in budeče samozavest v narodih.

Avstrijska vlada je občutila najprej pretečo nevarnost. Država ni bila še celo mirna po nevihti, ki jo je bila pretresla po naglih reformah Jožefa II. Med tem pa je konec monarhije in preobrat družabnih razmer na Francoskem zahteval še večje pozornosti, da ne premoti tudi domačih narodov želja po politični svobodi in upravi javnih zadev.

Cesarju Francu I. (1792—1835) je bila zoprna vsaka misel na kakršnokoli izpremembo, zato je menil, da ne sme mirno čakati in samo opazovati, kaj počenjajo Francozi. V tej misli so ga podpirali bojaželjni in kratkovidni svetovalci in tako so potegnili Avstrijo v dolgotrajne in silno drage vojne proti Francozom. Velika samozavest avstrijskih državnikov pa ni bila upravičena, kajti kmalu se je pokazalo, da so podcenjevali francosko brambno moč. Francoski vojskovodje so vodili svoje vojske od zmage do zmage in zlasti Napoleon je v mnogih bitkah omajal ugiedno stališče avstrijske države![1] Nekolikokrat je morala Avstrija po hudih porazih skleniti mir, a vendar ni vlada opustila svojih načel, ki bi bila kmalu strmoglavila državo v pogubo. Gotovo je bil pogrešek, da je hotela vlada nadaljevati vojno tudi tedaj, ko ni bilo več sredstev, ne upanja na zmago in ko so bili narodi vsled vojn že utrujeni.

Francoska republika se je preustrojila po Napoleonovih zmagah v cesarstvo; nato si je nadel tudi Franc I. (1804.) naslov „avstrijskega cesarja“, ker je čutil, da razpada staro nemško cesarstvo vsled nezanesljivosti nemških knezov in da je torej naslov „nemškega cesarja“ le še prazna čast.

Avstrija je zelo oslabela vsled denarne stiske, trdih pogojev novega miru (1805) in vsled velikih bojnih kontribucij, a vendar se je ohrabrila še enkrat (1809) k brezuspešnemu boju.[2] Po najhujšem miru, kar jih je kdaj sklenila naša država (Dunaj, 14. oktobra 1809), so zasedli Francozi vse slovenske pokrajine razen Štajerskega in spodnjega Koroškega.

Od zadnjih turških navalov sem ni bilo nobene velike sovražne vojske na slovenskih tleh. Spomladi leta 1797. pa

---

[1] Izmed Slovencev, ki so se odlikovali v bojih na avstrijski strani, ne smemo prezreti Jurija Vege, ki je prejel že leta 1793. kot topničarski major red Marije Terezije.

[2] Tega leta (1809) so se odlikovale naše pogumne posadke v Naborjetu in Predelu; ti trdnjavici sta dobili ime koroških Termopil.

so prikorakali prvič Francozi k nam in v naslednjih letih (1800, 1806, 1809) so se valile večkrat francoske in enkrat tudi ruske kolone preko slovenske zemlje. Ljudstvo se je zelo balo tujega vojaštva. Saj je bilo tudi zares težavno oskrbovati francoske vojake, ki pogostoma niso imeli niti redne obleke in ki so si radi jemali s seboj na svoje vojaške pohode žene in otroke. Kraševci so bežali leta 1797. pred njimi, živino so zapodili v gozdove in poskrili imetje po votlinah.

Dolgotrajne vojne so vplivale zelo pogubno na gospodarstvo in duševno stanje naših dežel. Državna **uprava** je morala skrbeti predvsem za močno armado: nabavljanje vojaških potrebščin in denarja ji je bila glavna skrb, vse drugo se ji je zdelo v tej dobi manjše važnosti. V kulturnih vprašanjih je vodilo državne upravitelje geslo „varčnost“. Nič se ne smemo čuditi, če ne slišimo o nobenih važnih upravnih reformah, o nobenih koristnih napravah v tej dobi. Vlada je sicer priznavala, da je Avstriji nujno treba notranjih preosnov, toda kakšnih? Po francoskem vzgledu gotovo ne! Na dvoru je prevladala konservativna stranka, ki je povdarjala, da mora ostati vse pri starem, češ, reforme bi bile baš sedaj nevarne in pogubne. Vsled vojn se je itak moralo odlagati kulturno delo. Le v organizaciji vojaštva se je storilo nekaj malega. Leta 1802. so znižali vojaško službo, ki je bila dotlej še vedno dosmrtna, na 14 let. Med 2. in 3. okupacijo je začel nadvojvoda Ivan organizovati **domobranstvo**.[1]

[1] Vsi možje med 18. in 45. letom, ki niso služili v vojski, naj bi se uvrstili med domobrance. Ti-le naj bi se vadili v orožju po nedeljah in praznikih. Z razglasi in pesmimi so navduševali ljudstvo za obrambo domovine in po nemških zgledih je tudi naš pesnik Vodnik pisal in prevajal pesmi slovenskim brambovcem („Pesmi za brambovce“, 1809). — Nade glede domobranstva se takrat niso izpolnile. Nabralo se je sicer precej mladeničev, a vendar ne toliko, kolikor so jih pričakovali organizatorji. Brambovci so dobivali staro, deloma neporabno orožje, in so bili premalo izvežbani, da bi se bili mogli uspešno meriti s francoskim vojaštvom.

Iz denarnih zadreg se je skušala vlada izviti z novimi davki in posojili. S temi sredstvi je nadaljevala vojno. Koncem leta 1809. je ukazala, da se ji ima oddati zlatnina in srebrnina, kolikor je lahko pogrešajo cerkve in drugi lastniki. Mnogo umetnin so takrat pretehtali, prelili v denar in jih zamenjali za bankovce, državi pa kljub temu ni odleglo. Denarja je bilo vedno premalo in vlada je segala po drugačni pomoči. V ogromnih množinah je izdajala papirnati denar, ki ga je bilo 1810. že 900 milijonov. Vrednost srebra je padla in upravitelje je postajalo strah, kaj bo, ko država že ni več zmagovala niti obresti velikanskega dolga. Iz denarne zagate ni bilo več rešitve in vlada je izdala (1811.) finančni patent, ki je vzel bankovcem štiri petine vrednosti. Ta polom je imel grozne gospodarske posledice, kajti mahoma so se blagu izpremenile cene in vrednost premoženja je strašno padla. Kmetom je manjkalo služinčadi in delavcev, kruha, živine in denarja. Denarja drugod ni bilo dobiti ko pri oderuhih. Ubožali so zlasti oni kraji, ki jih je bila obiskala vojska, kajti tam ni bilo one škode dovolj, kar so je napravile zahtevane kontribucije in kar je odneslo vojaštvo, temveč uničena je bila deloma tudi žetev in požar je bil upepelil mnogo vasi. Leta 1811. so imeli naši kmetje na nesrečo še zelo slabo letino.

V teh nemirnih dobah si naš človek ni bil posebno varen svojega imetja. Zlasti po Kranjskem in po Primorju ni bilo javne varnosti. V velikih kranjskih gozdovih se je skrivala rokovnjaška druhal, ki ji ni bilo lahko priti do živega, dasiravno so kmetje vrlo podpirali vojaštvo proti njej. Rokovnjači so jemali in kradli po vaseh blago in živino, tupatam celo otroke bogatih ljudi ter jih prodajali zopet staršem za drago odkupnino. Bogati posestniki so plačevali rokovnjačem iz strahu pred njimi precejšnji davek, da bi imeli mir. Na najslabšem glasu so bili istrski razbojniki.

Zdi se, da vlada ni preganjala nasilnih razbojnikov tako energično kakor one meščanske nezadovoljneže, ki so

si upali obsojati javno državno upravo in gospodarstvo. Avstrijska tajna in javna policija je skrbno motrila vse, kar se je kje godilo, govorilo in pisalo, kajti vlada je slutila, da je izobraženo meščanstvo naklonjeno revolucijskim geslom svobodnosti, bratovstva in enakopravnosti državljanov in se je bala prevrata, če bi se razširile te ideje med ljudstvom. Po naših mestih s slovensko okolico je bilo sicer vsaj na videz vse mirno bodisi iz bojazljivosti ali pa vsled razmeroma majhne izobrazbe malega meščanstva; slovenski vaščan pa je itak od starodavnih časov miren in prevratnim idejam nepristopen. Hrvatsko meščanstvo je bilo bolj uporno in se je držalo v tej dobi deloma očito revolucijskih idej.

Ostrejša cenzura v časopisju in slovstvu se je zdela vladi najnujnejša potreba, da zatare liberalne duhove. Kranjska vlada je licejskemu knjižničarju v Ljubljani celo prepovedala naročevanje listov in knjig, v kolikor niso spadale v roke licejskih učiteljev. Niti zakonikov jim ni privoščila, češ, na liceju ni stolice za „domovinsko zgodovino".

Iz vsega tega lahko presodimo, kako je skrbela vlada za izobrazbo svojih podanikov. Šolstvo na Slovenskem gotovo ni ponujalo mladini preveč znanja. Pri nas so nasprotovali celo domači posestniški stanovi sami ljudskemu šolstvu. Kranjsko plemstvo je pobijalo potrebo šole s tem, da je opozarjalo na izrodke francoske revolucije, češ, glejte, kam vodi šolska izobrazba! Ljudska šola pohujšuje baje kmetsko mladino in jo odteguje delu, drugih uspehov pa ne dosega, kajti malo vaje v čitanju in pisanju je vse, česar se nauči v šoli, in to je ravno dovolj, da postaja nezadovoljna s svojim delavskim poklicem in nepokorna gosposkam! — Tako velike nevarnosti sicer ni bilo, zakaj šole so bile itak po večini prazne.

Štajerski stanovi so bili bolj popustljivi. Leta 1805. so hoteli osnovati strokovno kmetijsko šolo, ki bi bila pri-

stopna tudi manj premožni kmetski mladini, vlada pa takrat seveda ni imela denarja. V tem načrtu vidimo vsaj željo, povzdigniti kmetsko gospodarsko izobrazbo, za katero niso storile kmetijske družbe prav ničesar. Od kmetijskih družb ni bilo sploh pričakovati nobenih koristi, kajti njihovi člani so bili vse drugo, le kmetje ne, in sami niso imeli jasnih pojmov o potrebah kmetijstva.

Za Slovence je velike važnosti stolica slovenskega jezika v Gradcu, ki jo je osnovala vlada (1812) v Gradcu. Ta načrt so podpirali tudi štajerski stanovi, češ, omika preprostega človeka se pospešuje edino v materinščini. „Če se dviga v Slovencih potreba po omiki, se pridobe laže za nemški jezik.“

Narodnostnim stremljenjem je vlada odločno nasprotovala, mnogo bolj ko za Leopolda II., ki je bil Slovanom baje naklonjen, dasiravno se je tudi v njegovi dobi močno povdarjalo načelo, da je nemščina prava dobrota kot skupna vez avstrijskega prebivalstva. Slovenci še sicer niso stopali nikjer s svojim narodnostnim vprašanjem tako v javnost, da bi jih bila morala vlada krotiti, pač pa so bili ostali Jugoslovani že precej zavedni! Pri Srbih je oživela slovanska zavest za turških bojev in vlada se ni upala jim leta 1792. prepovedati narodnega kongresa v Temešvaru, na katerem so zahtevali, naj se prizna „ilirskemu narodu“ lastna uprava in osnuje posebna dvorna pisarna za zadeve ilirskega naroda, ter jim je morala vsaj deloma ugoditi.

Duševno in gmotno stanje slovenskega ljudstva je bilo izmed vseh narodov zahodne Avstrije menda najžalostnejše. O narodni zavesti se našemu ljudstvu niti sanjalo ni. Malokdo je vedel, da je Kranjec istega plemena kakor Korošec ali štajerski Slovenec. Naš kmet je menil, da je njegova govorica le za domačo rabo v občevanju s tlačani. Gosposka mu je izročila nemško pismo v roke, kadar je postal gospodar ali rokodelec. Ni ga sicer razumel, kakor tudi urbarske knjižice ne, toda bilo mu je po volji tako,

saj je moralo biti tako. Otroka so mu mučili v šoli z nemščino, ki se je ni naučil, a tudi to je bilo v redu. Ako je imel bistrega sina, ki se je povzpel v višje šole in na višje mesto, se ni mogel več z njim dogovarjati v domači govorici, kajti sin se je odtujil domu. Tudi to je bilo v redu, kajti gospod ni mogel biti Slovenec. — Olajšave izza vlade Jožefa II. so bile temelj počasnega napredka. Krog leta 1800. pa je bil pogled na naše zanemarjeno ljudstvo še zelo žalosten, kajti nemirna doba je zahtevala prevelikih žrtev, vsled katerih naš kmet ni mogel napredovati v gospodarskem oziru. Številke dokazujejo, da so plačevali slovenski kraji izmed vseh alpskih dežel razmeroma največ davka in da je bila v dvojezičnih deželah, kakor na Koroškem in Štajerskem, davčna mera v slovenskem delu mnogo neugodnejša ko v bogatejših nemških okrajih. In ko je morala vlada vsled splošne gospodarske stiske znižati zemljiščni davek, ga je znižala, kakor poroča statistika, samo nemškim deželam, dotični primanjkljaj pa si je poravnala v slovenskih deželah, ki jim je ob istem času zvišala zemljiščni davek.

Tlaka je zahtevala vedno enakomerno svoje žrtve. Slovenski kmet je imel še vedno povprečno blizu 200 dni tlake na leto, in sicer razmeroma na Kranjskem največ, a tudi štajerski in koroški slovenski podložnik je hodil povprečno večkrat na tlako ko nemški sosed. Razen osebne in vprežne tlake, ki jo cenimo pri slovenskih podložnikih v tej dobi vsako leto skupno na 2 milijona dni, so dajali naši kmetje še desetino ter so plačevali davščine v gotovini in velike pristojbine za premembe v posesti. Če preračunamo vse davščine slovenskih podložnikov na denarno vrednost, dobimo ogromno vsoto, ki so jo plačevali leto za letom, ne da bi prejemali za to kakih kulturnih ali gospodarskih koristi. Slovenski narod je krvavel na tej rani, kajti dokler se ni pomoglo kmetskemu stanu, se ni opomogel narodni organizem. Pri bogatem plemstvu, živečem ob

slovenskem delu, je nahajal podporo le nemški in deloma laški element — na škodo slovenski prosveti. Gospodarska moč plemstva je pomenjala za slovensko narodnost čimdalje večjo izgubo.

Poleg graščin so bila tudi mesta pijavke na slovenskem narodnem telesu. Meščanstvo je bilo neslovensko deloma že po rojstvu, celo neslovensko pa je bilo po svojem mišljenju, kajti gojilo je izključno tuje šege in tuj jezik, le v trgovskem občevanju s slovenskim okoličanom je govorilo vsled praktične potrebe tudi slovenski. Če je dosegel podjeten slovenski človek večje premoženje in se stalno naselil v mestu, se ni mogel ubraniti vplivom Slovencem neprijaznega ozračja in tako se je moralo odtujiti vsaj njegovo potomstvo.

Edino izmed nižje duhovščine so se nekateri možje zanimali za slovenskega človeka, večinoma seveda iz verskih ozirov. Toda tudi v tem stanu nahajamo nevesele pojave. Na Koroškem, Štajerskem in tudi drugod je nedostajalo slovenski govorečih duhovnikov. V narodnostno mešanih škofijah niso znali ne škofje ne ostali višji dostojanstveniki slovenski in se niso niti posebno trudili, da bi mogli slovenskemu ljudstvu v njegovem jeziku pridigovati in se z njim dorazumevati. Sekovski škofje so pošiljali Slovencem v mariborskem okrožju celo nižje duhovnike, ki niso znali niti običajnih slovenskih molitev in ki so še po mnogoletnem bivanju v slovenskih župnijah grdo lomili naš jezik.

Slovenski knjigi še niso bili napočili boljši časi. Vodnik se je prepričal, da niti majhnega slovenskega časopisa ni mogoče izdajati. Zoisova hiša v Ljubljani je ostala do leta 1819. zavetišče slovenski družbi, a še ta družba se je polagoma krčila in tudi glede slovstvenih uspehov in delavnosti pojemala. Vodnik je izdal dve zbirki pesmi (1806, 1809) in posvečal svoje moči šolstvu, Kopitar pa je dovršil (1808) imenitno slovnico slovenskega jezika, v kateri

je položil nekak temelj daljšemu razvoju slovenščine. Kopitar se je leta 1808. preselil na Dunaj, kjer si je pridobil kmalu kot slavist slavno ime in odkoder je vzpodbujal osebno in pismeno izobražene rojake k delu. — Izmed Zoisovih prijateljev je pisal v najlepši slovenščini — za šolske in cerkvene potrebe — Matevž Ravnikar, poznejši tržaški škof.

V kiparstvu in stavbarstvu je prevladoval izza 18. stoletja laški duh. Lahki, živobarvni barok se je bil pri nas tako udomačil, da se je ohranil globoko v 19. stoletje. Umetniki so bili laški mojstri. Precej neokusnih hišnih in cerkvenih stavb pa priča, da je začetkom 19. stoletja stavbena umetnost začela propadati. Kot medaljar (svetinjar) in slikar si je pridobil Novomeščan Fr. Andr. Šega čudovite spretnosti in slave, a tudi njegov brat Jernej in Hribarnik sta bila odlična medaljarja. Slovenska slikarska umetnost je tudi propadala, ker se učenci velikih in majhnih mojstrov niso mogli dvigniti nad dilentantizem. — Ko so zavladali Francozi, se je jelo zopet gibati na polju slovenske kulture. Baron Zois je osnoval s prijatelji „ilirski muzej", ki bi naj obsegal tudi galerijo narodne umetnosti in je zbral obilo slik in bakrorezov. Za francoske vlade se je osnovala v Ljubljani slikarska šola, ki pa razen Matevža Langusa ni vzgojila nobenega odličnega umetnika.

2. Francoska Ilirija.

V letih 1809.—1813. se je seznanjalo slovensko ljudstvo z uredbami francoske državne uprave. Ta kratka doba je vplivala globlje na razvoj narodne in socijalne zavesti našega ljudstva nego prosvetljeno stoletje.

Po porazu pri Wagramu je organizovala avstrijska vlada v naglici črno vojsko proti Francozom; slovensko ljudstvo pa, ki je izmed avstrijskih narodov menda najudanejše svoji vladarski rodovini, se je upiralo Francozom v nekaterih

krajih tudi na lastno pest. Seveda je moral ostati slabo organizirani upor brezuspešen, ako so omagovale celo dobro oborožene cesarske vojske, — zlasti pa je izgubila vstaja ves pomen po dunajskem miru, v katerem je prepustila avstrijska vlada Napoleonu Trst, Goriško, Kranjsko, gornje Koroško in Hrvatsko. Na Dolenjskem se je bilo zbralo do 13.000 vstašev, ki brez podpore in dobrega vodstva seveda niso ničesar opravili. Tudi Kraševci in Istrani niso bili voljni, da bi se udali izlepa, toda francoski vojaški oddelki so potlačili povsod upor že prvi teden po dunajskem miru. Nad uporniki v novomeški okolici so se maščevali Francozi precej kruto in jim upepelili nekoliko vasi. Nova vlada je izdala ostre naredbe zoper vstaše in naložila občinam vso odgovornost za javni mir in red. Dotične ukaze so morali čitati duhovniki po vseh cerkvah. V metliškem in kočevskem okraju so stanovalci morali oddati vse orožje, nakar je odredila vlada hišne preiskave in obsojala ljudi kot upornike, če je našla pri njih še kaj skritega orožja. V Trstu so pomazali neznani nezadovoljneži francoski grb, kar se je kruto maščevalo, kajti vlada je zaradi tega naložila mestu ogromno globo 50 milijonov frankov.

Da je ugrabil Napoleon po dunajskem miru baš slovenske in hrvatske dežele, iz tega ne smemo sklepati, da si jih je morebiti izbral namenoma zaradi narodnosti tukajšnjega ljudstva. Francoski cesar je hotel oslabiti Avstrijo in pri tem mu je šlo edino za velikost in lego zasedenih pokrajin in za množino prebivalstva; narodnost v dotičnih pokrajinah mu je bila deveta skrb.[1] Naše dežele je smatral vsled njihove lege ob Italiji in ob morju kot najugodnejši plen, da postane sčasoma vladar Jadranskega morja. Prvotno jih je hotel združiti z Italijo in tako zaokrožiti z njimi oblast svojega italijanskega kraljestva; toda kmalu se je

[1] Francoska vlada je izvedla v Iliriji točno ljudsko štetje (1812). Kranjsko je imelo takrat 423.000, gornje Koroško 148.000, Primorje 226.000 prebivalcev. Ljubljana je štela 13.000 duš.

odločil ustvariti iz njih samostojno celoto, ki naj bi bila po njegovih besedah „straža pred dunajskimi vrati", nekaka vojaška granica.[1] Tako je združil del Tirolskega in Koroškega, Kranjsko, Goriško in Trst z Istro, Hrvatsko, Dalmacijo s Kotorom in Dubrovnikom v novo celoto, ki jo je imenoval „Ilirijo" (provinces illyriennes, Illyrie française).[2]

Slovenci so imeli v tem pestrem ozemlju po svojih bivališčih in po svojem številu odlično mesto zraven Hrvatov, peščice Lahov in Nemcev. Enotna Ilirija je pomenjala za našo na toliko deželic razcepljeno narodnost prvič nekako „zedinjeno Slovenijo", v kateri so manjkali le še štajerski in spodnji koroški Slovenci, katere je pustil Napoleon pod avstrijsko vlado.

Kot glavno mesto Ilirije in kot sedež generalnega guvernerja in osrednje vlade je določil Napoleon Ljubljano. Politično upravo nove dežele je poveril maršalu Marmontu, miroljubnemu, pravičnemu in duhovitemu možu, ki kljub svojemu vojaškemu poklicu z mnogimi dolžnostmi ni zanemarjal vede in lepih umetnosti. Svojih novih podanikov ni silil k zvestobi le z orožjem, temveč jih je želel na miren način preustrojiti v francoske državljane. Opazil je njihovo veliko naklonjenost k avstrijski vladarski hiši, a ni jim štel tega v zlo, temveč je skušal celo zagovarjati njihova čuvstva, ki so jih podedovali po očetih.

Oblast generalnega guvernerja je bila precej obsežna. V upravnih poslih je bil samostojen in le s finančnim in

---

[1] V svojih Spominih (Mémorial 1816) pripoveduje Napoleon o svojih načrtih glede Ilirije. Ni bil namenjen naših dežel obdržati. Kot nasprotnik avstrijskega režima je hotel Ilirijo preustrojiti po francoskem vzoru, uvesti v njej francoske nauke, zakonike in svojo upravo, da stori s tem korak k prenovljenju Evrope. Tako prenovljeno Ilirijo je nameraval pozneje vrniti Avstriji ali jo zamenjati za Galicijo.

[2] S tem imenom je obnovil Napoleon ime Ilirov, ki so prebivali nekaj stoletij pred Kr. med Jadranskim morjem in Dunavom. V srednjem veku in tudi v novejši dobi so često imenovali južne Slovane „Ilire".

vojnim ministrom osrednje vlade v Parizu je imel občevati. Ilirija ni mejila neposredno ob Francosko, vsled tega bi ne bil Pariz pripravno upravno središče zanjo. Marmontu je Napoleon popolnoma zaupal ter mu je velel, naj upravlja Ilirijo po svojih močeh kakor najbolje zna in more. Njegova oblast je bila vojaškega značaja, saj je bil obenem zapovednik vojaških sil v Iliriji (izvzemši slučaj vojne). Vodil je naborne zadeve, gradbe trdnjav in cest ter nastavljal uradništvo. Višje uradnike si je pribavil s Francoskega in Laškega, le na nižjih mestih je potrdil prejšnje avstrijske uradnike, ki so prisegli zvestobo Napoleonu. Od višjih služb so bili domačini skoro popolnoma izključeni.

Guvernerju je bil glavni pomočnik generalni intendant za vrhovno finančno upravo in sodstvo, ki je izvrševal težavno nalogo, da pobira denar za vzdrževanje 24 ilirskih vojaških bataljonov in za grajenje utrdeb.

Napoleon je ukazal, naj upravlja francoska vlada nove pokrajine po možnosti dobrohotno in naj ne zahteva previsokih vojnih davkov. Ilirija naj plačuje le za svoje vojaške in upravne potrebščine in tudi glede tega naj vlada lajša ljudstvu stanje, kolikor more. Kljub temu ukazu je zahtevala francoska vlada že prvo leto (1809) ogromne kontribucije (davke), ki jih je ljudstvo komaj zmagovalo. Na direktnih in indirektnih davkih pa je morala plačevati po vojnah onemogla Ilirija okoli 10 milijonov frankov na leto.

Z osnovnim dekretom (15. aprila 1811.) je razdelila vlada Ilirijo na sedem pokrajin, podobnih francoskim departementom. Slovenci so bivali kompaktno samo v treh, v kranjski (Carniole, z glavnim mestom Ljubljano), v primorski (Istrie, glavno mesto Trst) in v koroški (Carinthie, glavno mesto Beljak). Po francoskem vzoru so razdelili pokrajine na distrikte in kantone. Starih deželnih mej ni bilo več, ni bilo (vsaj uradno) Kranjcev, Koroščev, Goričanov, Istranov, Hrvatov itd., vsi so bili Ilirci.

V javnem in notranjem življenju je povzročilo živahno delovanje francoske uprave v razmeroma kratki dobi velike izpremembe, dočim se prejšnja in poznejša avstrijska vlada ni upala ali ni mogla lotiti reform. Toda izpremembe so prihajale ilirskemu ljudstvu gotovo prenaglo. Stari red, po katerem je živel narod stoletja, se ni dal mahoma prevreči. Nenaravna je bila že združitev vseh teh narodov, ki niso imeli poprej vsled avstrijskega vladnega sistema nič skupnega, ki so govorili različne jezike, živeli po različnih šegah in navadah in med katerimi ni polegel nikdar starodavni narodni srd. Ilirija je bila „srce evropsko", središče, v katerem meji slovanstvo z germanstvom in romanstvom.

Novi zakoni so stopili v veljavo ob novem letu 1812. Osnovni dekret pa je bil deloma neizvedljiv. V Iliriji je zadel ob zelo primitivne razmere, ob zanemarjeno ljudstvo. V malih nemških državicah na severu je Napoleon z lahkoto uvajal svoj red, kajti tam je našel več enotnosti, precej izobraženih ljudi in tudi nekaj industrije. Ilirija ni imela skoro nič industrije, nič organske zveze s Francijo, nič skupnega s Francozi ne v pravu, ne v zgodovini, ne v državnem razvoju, a vendar bi naj postali francoski zakoni (z redkimi izjemami) veljavni v ilirskih pokrajinah, kjer ni bilo niti dovolj zmožnega uradništva!

Prvi in najvažnejši dar, ki ga je podedovalo ilirsko prebivalstvo po francoski revoluciji, je bila enakopravnost vseh državljanov pred zakonom. Demokratski francoski zakoni niso priznavali „višjim" stanovom predpravic in tako bi bila morala sedaj tudi v Iliriji nehati razlika med plemstvom in podložništvom. Naš kmet ni bil svoboden državljan, temveč po ogromni večini podložnik. Gospodarske vezi, ki so ga poniževale in tlačile, je hotel franconski zakon presekati.

Ilirija ni bila dežela, v kateri bi se dal takšen revolucijski zakon kratkomalo izvršiti. Doba francoske uprave je

bila prekratka in ni mogla rešiti tega težkega socijalnega vprašanja, vsled tega ni prišlo do odprave podložništva. Vlada je imela sicer dolžnost uveljaviti ta važen zakon, a ni se ji zdelo potrebno hiteti, kajti želela si je sprave tudi z graščaki. Vendar pa se je hotela opirati zlasti ob množice ljudstva, ki mu je prinašal francoski zakon koristi. V tem se kaže nedoslednost francoske uprave v Iliriji, ker se nij potrudila, da bi dosledno uveljavila načela Napoleonovega zakonika. Odpravila pa je vsaj osebno tlako brez vsake odškodnine in je proglasila, da so graščinske pravice odkupljive; podložniki so smeli razpolagati s premoženjem po svoji volji, vsak dedič je smel samostojno upravljati svoj delež in zemljišča so bila deljiva.[1]

Ustavne določbe je ljudstvo razumevalo le površno, kajti bile so kratke in premalo jasne. Po nekaterih krajih so se jeli podložniki upirati graščakom, češ, ne damo ničesar več, zakon govori za nas. Polagoma so jih pomirile oblasti in dejstvo je, da so ostale podložniške davščine vso štiriletno dobo skoro neizpremenjene.

Obrtnikom je prinesel francoski zakonik popolno svobodo. Cehe je vlada odpravila in dovolila vsakomur pečati se z rokodelstvom, obrtjo ali trgovino, kakor je hotel.[2] Meščan in kmet sta dobila enako državljansko svobodo.[3] Nižji stanovi so si torej pridobili precej novih pravic in ljudje, ki so se spočetka bali Francozov, so se kmalu prepričali, da niso tako kruteži, kakor so si jih bili mislili po-

[1] Deljivosti zemljišč ni razveljavila poznejša avstrijska vlada, dasiravno je nasprotovala ta francoska določba avstrijskemu zakonodajstvu.

[2] Tudi glede cehov je ostalo pozneje v ilirskih deželah tako, kakor so ukrenili Francozi. Tudi pod avstrijsko vlado smo imeli potem pri nas svobodno rokodelstvo.

[3] Tržaški okoličani pripovedujejo, da je smel meščan pred prihodom Francozov v mesto prišlega kmeta za vsako malenkost pretepsti s palico, ki jo je meščan vedno nosil s seboj. Francozi so tako ravnanje strogo prepovedali.

prej. Le plemstvo in duhovstvo je bilo nezadovoljno z novim redom.[1]

Napoleonov zakonik je odpravil patrimonijalno graščinsko sodno oblast in ublažil s tem pravosodstvo. Seveda je zadel novi zakonik tudi v tem oziru ob velike težkoče, kajti njegove določbe so se ozirale na kulturno razvit narod in se vsled tega niso mogle mahoma udomačiti v Iliriji. Intendantje so morali često postopati drugače, nego jim je velevalo zakonovo besedilo, morali so upoštevati domače ilirske pravne običaje in nazore. Županom so vračali često (zlasti na Hrvatskem) akte z dostavkom, naj jih rešijo sami po domačem običaju. Vojaško granico so pustili Francozi na miru in se niso dotaknili uprave graničarskih zadrug, dasiravno je nasprotovala njihovemu gospodarskemu pojmovanju.

Policija se je imela ozirati na javno mnenje; v ostalem je postopala zelo strogo in pazila zlasti, kdo potuje skozi Ilirijo. Pri nadzorovanju potnih listov so ji morali pomagati občinski uradi. Zelo omejena je bila pravica svobodnega preseljevanja in otežkočeno je bilo občevanje s prebivalstvom v sosednih državah, v Avstriji, Italiji in zlasti tudi na Angleškem. Tuji časniki so bili sploh prepovedani, le uradno „Wiener Zeitung" so si smele naročevati mestne kazine z ozirom na poročila o denarnih kurzih na Dunaju. — Glede avnega redu se je obrnilo precej na bolje, kajti francoski orožniki so neumorno zasledovali rokovnjače in postopače. V Čičariji so vesili roparje kar ob cesti in kmalu je bilo vse mirno. Ljudstvu so ostali francoski orožniki še dolgo v spominu.

Francoski upravitelji so spoznali, da je lega Ilirije razvoju trgovine zelo ugodna. S pomorsko trgovino je bilo sicer slabo v teh letih, kajti prepoved prometa z Angleži

---

[1] Neko francosko poročilo se glasi: „Veliki gospodje žalujejo v Iliriji po avstrijski oblasti."

(kontinentalna zapora ali blokada) je škodovala tudi ilirskim pomorskim mestom, predvsem Trstu, kjer so se podražile vse potrebščine. Ilirski izvoz se je zmanjšal. Promet z Italijo je pa Napoleon dovolil Iliriji kljub kontinentalni zapori. — Iliriji je obetala mnogo koristi nova trgovska in carinska pot proti izhodu, ki je posredovala med Turčijo in Francijo. Turško blago se je dovažalo prej po starodavni trgovski cesti preko Dunaja, sedaj so pa napeljali turški izvoz v Italijo in na Francosko preko Ilirije.[1] Francosko in domačo obrt in trgovino je ilirska vlada podpirala. Obrt je skušala dvigniti s carino, francoskemu blagu je dovolila transitno (prevozno) svobodo. Po vsej Iliriji so marljivo gradili nove ceste in popravljali stare,[2] po katerih je laže drdral poštni in trgovski voz. Pošto so Francozi zelo izpopolnili.

Premalo enotnosti je bilo v Iliriji glede denarja. Uprava je ohranila v veljavi poleg francoskega deloma še avstrijski, laški, beneški, turški in dubrovniški denar. Avstrijske bankovce je vlada razveljavila in prepovedala že leta 1810., vsled tega Ilircem ni toliko škodoval avstrijski denarni polom (1811), kakor njihovim sosedom onostran Save. Dunajska državna blagajnica je zamenjavala do svečana 1811. bankovce za srebro in dokler so imeli bankovci v Avstriji veljavo, so jih utihotapljali iz Ilirije.

V gmotnem oziru so trpeli prebivalci ilirskih pokrajin sila mnogo in blagostanja je bilo vedno manje. Upravni troški so naglo naraščali in ko jih vlada ni več zmagovala, je zahtevala z okrožnicami nasilna posojila, za katera je dajala papirnata potrdila. Davčna ureditev je bila jako težavna, kajti dokler ni bilo odpravljeno podložništvo,

---

1 Napoleon je imel misel prodirati preko Ilirije na Balkan. Z okupacijo naših dežel je storil prvi korak v svoji balkanski in orijentalni politiki.

2 Francoska uprava je tlako odpravljala, sama pa je vendar segla še po tem cenem sredstvu pri gradbi cest. Ljudstvo je rado hodilo na tlako, ko so gradili ceste.

ni bilo pravih svobodnih občin in dobra davčna preosnova je bila skoro nemogoča. Vlada je uvedla nekaj dotle neznanih davkov in sicer zemljiščni davek[1] (po jožefinskem katastru) precej visok hišni davek in osebno dohodnino. Davčnim uradnikom se je odkazalo v pobiranje vsakemu po več občin.

Francoska uprava je storila napako, ko je organizovala slovensko občino po francoskem vzorcu, kajti podložnik ne more biti obenem svoboden občan. Ljudje so se sploh upirali preosnovi občin in bi se menda ne bili mogli še dolgo sprijazniti z njo. Razliko med mestno in kmetsko občino je nova uredba izbrisala. Povsod naj bi upravljali občine najbogatejši in najizobraženejši občani kot župani (mêri), katerim so stali ob strani pristavi in občinski sveti. Županov in svetovalcev si niso volili občani, temveč vlada jih je imenovala sama. Občinska „svoboda“ ni bila nikakšna posebna dobrota, saj je vzela vlada tudi manjšim občinam skoro vse računstvo, velike pa je itak upravljala sama.[2] — V tistih občinah, kjer ni znal nihče ne čitati ne pisati, je bilo težko najti zmožnega človeka, ki bi prevzel županstvo. Takih občin je bilo precej, zlasti v goriškem distriktu (okraju).

Veliko breme je vlada naložila občinam, ko je ustvarjala po Iliriji v podporo vojaštvu „narodne straže“, ki so jih imele oblačiti in vzdrževati občine same. Proti vojaški službi je kazalo ilirsko prebivalstvo manj sovraštva nego nekdaj pod avstrijsko vlado. Francoski poveljniki so ravnali z vojaštvom dostojneje in pravičneje in dasiravno je rabila vlada veliko več novincev in uvedla splošno vojno dolžnost, je bilo vendar malo begunov, ki so se skušali odtegniti vojaški službi. Samo na Koroškem se je upiralo ljud-

---

[1] Večinoma v pridelkih. Tudi mestna ljubljanska občina je pobirala davščine še leta 1812. v obliki žita.

[2] Ljubljana ni imela občinskega sveta.

stvo začetkoma naborom. Častniki in podčastniki ilirskih polkov so bili po večini domačini.[1]

Uradovalo se je v Iliriji v francoščini, dasiravno je niso izrečno proglasili za uradni jezik. Nižje uradništvo, kar so ga prevzeli po avstrijski upravi, je uradovalo po svoji stari navadi nemški; v Primorju in na Hrvatskem je bil precej razširjen latinski in laški uradni jezik. Čimbolj se je pa utrjala francoska uprava, tem več vpliva si je pridobivala francoščina, ki se je širila jako naglo. — Pri sodiščih je bila obenem s francoščino dovoljena tudi raba laškega in nemškega jezika. Drugojezičnim vlogam se je prilagal francoski prevod, le na Hrvatskem se niso držali tega pravila, temveč uradovali dalje latinski in hrvatski. V slovenskih okrajih so bile arhivne listine nemške, laške in francoske, malokdaj tudi s slovenskim prevodom. — V občevanju z ljudstvom so govorili uradniki slovenski.[2] Uradni list „Télégraphe officiel" je objavljal vladne naredbe v francoskem in slovenskem jeziku[3] in je prinašal članke o jugoslovanskem pesništvu, o jezikih in zgodovini Ilirije. Pripoznati moramo torej, da so francoski uradi upoštevali vsaj v skromni meri slovensko narodnost.

Stališče cerkve v Iliriji je bilo približno isto kakor na Francoskem. Matične knjige so vodili župani in uvedla se je civilna poroka, t. j. poroke so se sklepale v „imenu zakona" v občinskem uradu pred županom, v velikih občinah pred posebnim uradnikom. Duhovnik je smel blagosloviti poročenca po cerkvenem obredu šele takrat, kadar sta

---

[1] O ilirskem vojaštvu je imel Napoleon visoko mnenje in je dejal ob neki priliki maršalu Marmontu, poveljniku ilirskih polkov, da ima najboljši vojaški zbor francoske armade. Ta zbor je spremljal Napoleona po njegovih pohodih na daljna ruska in nemška bojišča in ni nikjer prevaril njegovega zaupanja.

[2] Napoleon je leta 1911. odredil, da morajo uradniki biti rojeni Ilirci.

[3] Po tem vzgledu so izhajale vladne naredbe tudi pozneje pod avstrijsko vlado nekaj časa v slovenskem prevodu.

dokazala, da sta sklenila zakonsko pogodbo pred županom. — Vlada je omejila število procesij in prepovedala duhovnikom hoditi pred prazniki s kadilom po hišah, kakor je bila nekdaj navada. Po posestvih „mrtve roke“ sicer vlada ni segla, pač pa je vzela bogatim romarskim cerkvam nakupičene zaklade in zadala samostanom še hujši udarec nego Jožef II.: kar po vrsti jih je opuščala in jim jemala šole, kajti vse prosvetno delo je moralo preiti v posvetno upravo. — V slovenskih okrajih je imela posvetna duhovščina velik ugled, redovniki pa nobenega in to je upoštevala vlada ter si skušala pridobiti duhovščino zase.[1] Nadzorstvo nad ljudskim šolstvom je cerkev izgubila. Izmed praznikov je vlada odpravila vse razen novega leta, vnebohoda, velikega šmarna, vseh svetnikov in božiča.[2] Francoski koledar je uvedla leta 1812.

Splošno se priznava skrb francoske uprave za izboljšanje in razvoj šolstva v Iliriji. Ob prihodu Francozov je prenehal v bojnem neredu ves šolski pouk. Jeseni 1809. se je pa zopet pričel, toda ne po francoskem, temveč po starem avstrijskem načrtu. Tako je ostalo prvo leto. Nato (4. julija 1810.) je izdala vlada zakone o splošni narodni prosveti, ki naj bi preustrojili nižje in višje šolstvo po francoskem vzoru. Vsaka občina si je imela osnovati deško ljudsko šolo, vsako okrajno glavno mesto pa tudi dekliško šolo. Višje izobrazbe naj bi nudilo ilirski mladini 25 gimnazij in 9 licejev ter končno 2 zavoda z visokošolskim značajem (v Ljubljani in Zadru). Za ljudsko šolo je vlada določila deželni jezik kot učni jezik, za srednje in višje šole pa v tem oziru ni izdala točne odredbe.[3] Učni načrt srednjih

---

[1] Drugače je bilo s frančiškani v Dalmaciji, ki so imeli od nekdaj v ljudstvu veljavo, vsled česar jih je pustila francoska vlada na miru in jim bila celo naklonjena.

[2] Kljub tej naredbi je slavilo ljudstvo še dalje vse prejšnje praznike.

[3] V resnici se je poučevalo na srednjih šolah v francoskem in laškem učnem jeziku.

šol ne omenja deželnega jezika, niti med učnimi predmeti, pač pa se je zahtevalo znanje v branju in pisanju deželnega jezika od učencev, ki so vstopali v gimnazijo. Učni jezik naj bi bil po mnenju francoskih upraviteljev le sredstvo v dosego namena, zato se je prepuščala odločitev zavodom samim.[1] Učne knjige so bile večinoma iste kakor na Francoskem. — Obrtnikom so osnovali v Ljubljani obrtno in umetniško šolo z mizarskim in ključavničarskim tečajem. — Ljubljanska „centralna šola“ (akademija, vseučilišče) je združevala na štirih oddelkih vse panoge znanja in je imela namen vzgojevati Iliriji pravnike, učitelje, zdravnike, lekarnarje, inženirje, zemljemerce in stavitelje. (Zdravniški [kirurgični] oddelek so Francozi že našli v Ljubljani.) Učni jezik na tej šoli je bila francoščina.

Velike kulturne poteze vidimo v teh naredbah francoske uprave, ki je znala primerno ceniti pomen razvitega šolstva in ki je pričakovala od njega velikih uspehov, škoda samo, da se njeni načrti niso mogli izvršiti. Nemogoče je bilo, da bi si bila vsaka občina kar na mah postavila šolo. Koder so že imeli šole, je ostalo ljudstvo zanikrno glede obiska. Šolski prostori so bili večinoma nezdravi, učitelji malo izobraženi in vsled zmedenosti financ niti skromne plače niso redno prejemali.[2] Po francoskem načelu bi bil imel pouk biti brezplačen, v Iliriji je pa kljub temu uvedla uprava šolnino.[3] Ostre kritike ilirskega šolstva pričajo, da je ostalo tudi v ostalih ozirih premnogo nedostatkov v preosnovi šolstva. Seveda je kriva tudi bojna francoska po-

---

[1] Zatrjuje se, da je imela francoska vlada dobro voljo uvesti polagoma tudi slovenščino v višje šole kot predmet in kot učni jezik na nekaterih zavodih. V tem oziru bi bili prišli v poštev zavodi v Ljubljani, Postojni, Kranju, Novem mestu, Trstu, Gorici, Kopru in Beljaku.

[2] Valentin Vodnik se je pri vladi vneto potegoval za učiteljstvo, a zastonj. On sam ni dobival redno svoje plače, in je trpel včasi pomanjkanje.

[3] V Ljubljani je znašala šolnina 10 frankov na leto.

litika in nemirna doba sploh, da se šolstvo ni razvijalo tako uspešno, kakor je želela osnova. Vsega priznanja vredno pa je zdravo načelo, da naj se uvede **narodni jezik v ljudsko šolo**, ker je edino na tej podlagi možen uspešen pouk.[2] Nemščini ni priznavala vlada v slovenskih okrajih pravic deželnega jezika in jo je izrinila iz šol.

Prijatelji slovenskega ljudstva in jezika so opazovali z radostjo, da se bližajo slovenščini lepši dnevi. Veselilo jih je spoznanje, da niti mogočni Napoleonov narod ne prezira jezika skromnega slovenskega ljudstva, ki ni našel dotle nikjer zaščitnikov. Pesnik Valentin **Vodnik**, ki je postal za francoske uprave vsled svojih zmožnosti, zlasti pa vsled znanja francoskega in laškega jezika leta 1810. gimnazijski ravnatelj, upravitelj obrtne šole in nadzornik ljudskih šol, je pozdravljal novo dobo v pesmi „Ilirija oživljena". V tej navdušeni pesmi slavi **vstajenje slovenskega naroda**, v katerem budi duh Napoleonov zavest skupnosti južnih Slovanov.

Po več desetletjih bi bila dobila Ilirija na tak način drugačno lice. Slovenci so se kmalu sprijaznili z mehkim, njihovemu sluhu prijajočim francoskim jezikom, ki se je čudovito razširil med njimi v štirih letih. Edino sposobnih in izobraženih mož jim je nedostajalo, ki bi bili posredovali med nezavednim ljudstvom in prosvetnimi načrti francoskih upraviteljev, in sicer tembolj, ker je bilo potrebno znanje francoščine. —

Avstrijska vlada ni mogla preboleti izgube lepih ilirskih pokrajin. Nadejala se je še vedno, da ji povrne Napoleon — od leta 1810. cesarja Franca zet — vsaj one dežele, ki ji odpro zopet pot do morja. Ko je končno uvidela, da se ji nade ne bodo izlepa izpolnile, ji ni preostalo nič drugega, nego da je pazljivo nadzorovala življenje v Iliriji in skrbela, da se ji

[1] Srednje in visoko šolstvo je imelo precej vojaški značaj. Dijaki so imeli redne vojaške vaje pod poveljstvom častnikov.

[2] Vodnik je sestavljal marljivo slovenske učne knjige.

ilirsko prebivalstvo ne odtuji. Avstrijska policija je zasledovala vse upravne uredbe in narodno gibanje v Iliriji ter je pošiljala svoje zaupnike po Slovenskem in Hrvatskem, ki so ji poročali o vsem. Skrbno je stražila meje, odpirala celo privatna pisma, prihajajoča iz Ilirije, in strogo opazovala potnike, prestopajoče ilirsko mejo.[1] Dobro je vedela, da čuti ilirsko ljudstvo z avstrijskim cesarjem, kajti sila tradicij je bila tako močna, da si Francozi kljub mnogim koristnim napravam niso mogli pridobiti naklonjenosti Ilircev. Brezobzirnost francoske vlade proti cerkvi je ranila naše konservativno in pobožno ljudstvo, razen tega pa so ga tlačili ogromni krvni in denarni davki, kar je budilo v njem hrepenenje po zopetni združitvi z Avstrijo ter netilo sovraštvo do Francozov in vsega, kar so prinesli Francozi. Avstrijska vlada je podpirala ilirske tajne zveze in priprave za odpad od Francozov, ki jih je vodil po Kranjskem in Koroškem nadvojvoda Ivan s svojimi zaupniki, na Hrvatskem pa zagrebški škof Vrhovac.[2]

Vse to je slutila in čutila ilirska vlada, zato je zahtevala od uradništva novo prisego, ljudstvo pa je hotela pomiriti z drugačnimi sredstvi. V Ljubljani in drugod so se vršile po vrsti velike slavnosti in ljudske veselice, na katerih so prireditelji gostili ljudstvo; meščansko elito in plemstvo so vabili francoski dostojanstveniki na odlične plese in pojedine in guverner Marmont se je trudil osebno, da izboljša razmerje raznih stanov in narodnosti k Francozom. Da jim pokaže sijaj in moč francoskega cesarstva, je izbral (začetkom 1811.) ilirsko deputacijo, da pozdravi cesarja v Parizu, kar je bilo avstrijski vladi jako neljubo. Marmont bi bil dosegel gotovo lepe uspehe v vzajemni spravi, ko bi ne bil

[1] Samo takrat se avstrijska vlada ni utegnila pečati z ilirskimi zadevami, ko se ji je bližal strahoviti denarni polom.

[2] Ko je leta 1812. poslala Avstrija Napoleonu večjo vojaško pomoč zoper Ruse, si je izgovorila poleg drugih koristi še pogojno povrnitev ilirskih pokrajin.

dražil Napoleon Ilircev z novimi ukazi glede bojnih priprav in težkih kontribucij.

Napoleona je zapustila sreča in avstrijske vojske so udarile leta 1813. zopet v Ilirijo. Francozi so izgubljali oporo, ljudstvo se je oklepalo Avstrijcev in se združevalo z njimi. V Istri je nastal upor in Francozi so premestili sedež ilirske vlade iz Ljubljane v Trst, a kmalu so se umaknili tudi odtod.

Plemstvo in ravno tako duhovništvo je pozdravilo z navdušenjem povrnitev starega avstrijskega redu v prepričanju, da bo avstrijska vlada potrdila vse nekdanje stanovske predpravice. A tudi meščanstvo in kmetsko prebivalstvo ni zatajevalo svojega veselja. Le v enem oziru se je bilo upravičeno bati avstrijske vlade: kar se tiče narodnega prosvetnega gibanja, so slutili slovenski rodoljubi, da vlada ne bo tako svobodomiselna, kakor je bila francoska.

In res je nastopil splošen preobrat. Avstrija je organizirala namesto francoske Ilirije (1816.) „kraljestvo Ilirsko", ki je obsegalo Koroško, Kranjsko, vse Primorje s Trstom in do leta 1822. še Reko in Karlovec (izločili so Hrvatsko z Dalmacijo), toda to „kraljestvo" ni imelo enotne uprave in je životarilo samo po imenu do leta 1849.[1] Francoske uredbe je vlada večinoma odpravila in uvedla takoj zopet avstrijski koledar in cerkvene obrede tako, kakor so jih obhajali do leta 1809. V cerkvi je najprej izbrisala sledove francoske uprave. Namesto francoskega uradništva so stopili zopet nemški birokratje in avstrijska policija je začela izvrševati svojo kruto oblast. Nemščina je postala uradni jezik.

Nekaj dobrih posledic pa je vendar imela doba francoske Ilirije tudi v upravi. Nekdanji dominiji, ki so izgubili za Francozov pravosodstvo, so se odrekli tej pravici prostovoljno in državni uradi so prevzeli na tleh bivše Ilirije ne-

---

[1] Spomin „kraljestva Ilirskega" se je ohranil v velikem cesarjevem naslovu, ki pozna „kralja Ilirije". — Preporojeni hrvatski jezik so imenovali še dolgo „ilirski".

katere upravne posle, katere je opravljala drugod graščinska gosposka. V slovensko in hrvatsko zemljo je bilo že vloženo seme narodnega in socijalnega preporoda, ki je imelo čakati le nekaj desetletij, preden je pognalo pod žarki prijaznejšega solnca.

3. Predmarčna doba.

V prosvetljeni dobi in za francoske okupacije so se pojavili prvi sledovi socijalnega in narodnega napredka pri Slovencih, a kmalu nato se je pogreznilo ljudstvo zopet v mrtvo tišino.

V bojih za svobodo zoper Napoleona so evropski narodi priborili koristi samo absolutistnim vladam, ki so izkoriščale zmago, da jim skujejo nove okove. Avstrijska vlada, ki je popreje rada naglašala „pravice podložnikov", pozivajoč francoske podanike, naj se otresejo sramotnega in trdega Napoleonovega jarma, je pozabila na demokratska načela. Usodo obnovljene Avstrije, ki je stopila po Napoleonovem propadu zopet na prvo mesto med nemškimi državami, je vodil odslej do leta 1848. knez Metternich, ki je posvetil vse svoje moči boju zoper „nevarno" gibanje v srednji Evropi, hoteče osvoboditi narode v političnem in kulturnem oziru. Posrečilo se mu je uveljaviti prepričanje, da imajo edino vladarji pravico ukazovati narodom in določati njih usodo in da vladarji za svoje delovanje niso nikomur odgovorni razen Bogu; ljudstvo naj uboga, molči in prosi v sili milosti. Avstrijski, ruski in pruski vladar so se zavezali, da hočejo vladati po načelih pravičnosti, ljubezni in miru, svojo lepo obljubo so pa razumevali po svoje. „Sveta zveza" je hotela zadušiti seme, ki ga je zasejala revolucija, in zabraniti zahteve po večji svobodi. Državam ni baje treba ne izobraženih narodov ne učenih državljanov, temveč le dobrih in pridnih podložnikov, če si hočejo ohraniti mir. Zato vlade niso pospeševale duševnega napredka. Kar se je zgodilo v Avstriji v tej dobi v povzdigo

prosvete in blagostanja, na tem nima zaslug vlada, temveč posamezni požrtvovalni dobrotniki.

Sicer je resnica, da javne razmere naših dežel še niso bile zrele za svobodno življenje, toda vlada je hotela po sili zadržavati ljudstvo v kulturni temi in brezmoči, namesto da bi bila skušala narode duševno dvigniti in izenačiti. Izobražšnci so čutili breme Metternichovega sistema najhuje in so snovali tajne družbe, ki so razširjale svobodomiselne narodnostne in politične ideje.

V upravnem oziru si je zaslužila predmarčna vlada splošno ostro grajo, zlasti v upravi financ. Tekom 30 let je Avstrija še bolj oslabela, nakopala si novih dolgov na stotine milijonov, v blagor narodov pa ni ukrenila vlada nič posebnega. V višjih uradih so sedeli nezmožni ljudje, Metternichovi ljubljenci, ki često niti pojma niso imeli o svojih dolžnostih. Za bojne potrebščine se je izdajalo jako mnogo kljub miru, ki je zavladal po ukročeni Evropi.[1] Iz denarne stiske so morali pomagati novi in višji davki.

Za Ferdinanda I. (1835.—1848.) so uvedli vsaj nekoliko malih upravnih reform, izmed katerih omenimo znižanje vojaške službe od 14 na 8 let (1845)[2] in načrt, po katerem bi se lahko odkupili podložniki tlake in desetine. Leta 1846. je hotela vlada prisiliti gosposko in podložnike h kupni pogodbi, a kmetje niso marali ničesar vedeti o odškodnini, ker so se nadejali, da bo odpravil cesar tlako in desetino brez vsake odškodnine.

Avstrijska policija si je pridobila pod vodstvom grofa Sedlnitzkega (od leta 1817.) v predmarčni dobi posebno slavo. Vestno je stražila, da ne pride preko meje ali

[1] Na Laškem je imela vlada dokaj opravka in troškov, predno je potlačila velik upor leta 1820. in 1821.

[2] Naši vojaki so služili delj ko ogrski in laški. Na 1000 prebivalcev je prišlo v naših krajih 26 novincev, na Ogrskem 9, na Tirolskem samo 5. Daljše olajšave v vojaški službi so se izvršile za vlade Franca Jožefa I.

odkoderkoli nobeno „prevratno“ načelo. Avstrijski dijak niso smeli obiskovati tujih vseučilišč, po domačih deželah pa so stikali vladni poročevalci, če je izrekel kak neprevidnež besedo zoper državni red ali neugodno kritiko o javni upravi. Strogi cenzorji so pazili na vsako besedo v knjigah in časopisih.

V takih skrbeh so minevala desetletja, v katerih nihče ni videl gospodarske bede prebivalstva. Iz tega žalostnega stanja se država po letu 1811. ni mogla več izkopati. Nezadovoljni so bili vsi stanovi, najbolj seveda delavec[1]) in kmet, ki se ni mogel dvigniti nad ono stopnjo, na kateri ga je našlo 19. stoletje. V nekaterih ozirih je bil kmet proti sredi 19. stoletja še na slabšem, n. pr. glede domače obrti, v kateri mu je velika industrija polagoma jemala dobiček, (osobito v platnarstvu). Izza dobe Jožefa II. ni poskušal nihče osvoboditi podložnika. V nekaterih deželnih zborih so, žal da brezuspešno, pretresali to točko. V štajerskem deželnem zboru so se n. pr. že leta 1845. posvetovali o predlogu, naj se določijo in rešijo zemljiške in desetinske razmere. V tem je izjavil cesar (1846), da bo podpiral stremljenje po osvoboditvi kmetov, a stvar se je s tem še bolj zavlekla, dokler ni prehitelo gibanje jeta 1848. dobre volje štajerskega deželnega zbora.

Osvoboditve tlačenih stanov in narodov bi v 19. stoletju ne bila mogla popolnoma zabraniti nobena vlada. Francoski nazori so se širili vedno dalje, nove iznajdbe (brzojavne žice, železnice, parniki na kolo) so olajševale promet, omikanci raznih dežel so občevali med seboj vedno laže, ljudsko znanje se je bolj in bolj poglobljalo in narodi so se zavedali čimdalje bolj svojih človeških pravic ter zahtevali politično, gospodarsko in narodnostno svobodo.

---

[1]) Na Slovenskem še v tej dobi ne moremo govoriti o posebnem delavskem stanu.

Nekaj nevarnega je bilo novo narodnostno vprašanje. Avstrija ni bila izključno nemška država, a vlada ni hotela uvideti, da je treba že računati z nenemškimi narodnostmi.

Dokler je mogla vlada uveljavljati svoja načela pri močnejših in zavednejših narodih, tako dolgo ni zadel njen sistem pri zanemarjeni slovenski kmetski množici niti ob najmanjši odpor.[1] Odsevi nove dobe so prihajali k Slovencem v skromni meri, kolikor je pač dopuščala njihova narodna izobrazba. „Slovencev" pravzaprav v tej dobi niso poznali, saj je naše ljudstvo samo pozabilo na svoje skupno ime. Separatistne težnje „Kranjcev", „Štajercev" itd. je podpirala politična in cerkvena razcepljenost, ki je najbolj ovirala in morila narodno zavest. Peščica šolanih Slovencev je rabila kar tri različne pisave.

Vpliv šol in uradov je škodoval vsem nenemškim narodnostim, a največ Slovencem, ki so morali čutiti in se prepričati, da je njihov jezik ničvreden in brez veljave.

Nenaravno ljudskošolsko vzgojo slovenske mladine so obsojali celo trezni nemški možje. Neusmiljeni „šolniki" so vbijali otrokom nemščino in jih kaznovali, če se je drznil kateri izpregovoriti pred njimi slovenski.[2] Brezumno učenje na pamet so gojili neprenehoma, pisanje so učili po taki metodi, da so učenci že v šoli mnogo pozabili; po šabloni so učenci reševali v šoli velikanske zložene računske naloge, v življenju pa seveda niso znali računati nič. Verski pouk se je omejeval večinoma na brezumno odmoljevanje katekizma.

---

[1] Cesar Franc je bil tudi pri nas zelo priljubljen. Rad je obiskoval naše kraje. Ljudstvo mu je bilo udano in v tem je vlada videla potrdilo, da je njen sistem pravi.

[2] Sodobne priče poročajo, da so taki zločinci morali nositi sramotne znake. Slomšek označuje takratno šolo z besedami: „Učitelji so mučitelji".

Takozvane dvojezične šole so bile pravzaprav tudi nemške, ker si je pomagal učitelj v njih s slovenščino le pri početnem pouku, dokler ni razumel otrok celo nič nemški. Te šole so bile in so še deloma (zlasti na Koroškem) dandanes najjasnejši dokaz, da so vsa njihova stremljenja brezuspešna in le prazno ubijanje časa. Kmet pa, ki ni videl nikakega šolskega napredka pri svojih otrocih, ni mogel ceniti šolskega pouka in zato so se mnoge občine branile šol, ki bi jim bile nakladale nepotrebnih troškov. Le nerad je pošiljal naš kmet otroka v šolo, kar nam pričajo žalostne številke o šolskem obisku.[1]

V jezikovno mešanih krajih je imela takratna šola pogubne posledice, drugod pa ni utegnila dosti ponemčevati. Na Primorskem je bilo nekoliko bolje poskrbljeno za pouk v domačem jeziku in sicer po zaslugi vsem narodnostim pravičnega tržaškega guvernerja grofa Stadiona, ki je brez ozira na namene dunajske osrednje šolske uprave samostojno organiziral primorsko šolstvo, ukazal spisati in izdati šolske knjige v vseh deželnih jezikih in pustil slovenščini in hrvaščini precej veljave.

Kranjski deželni stanovi so se posvetovali leta 1821. o ljudskem šolstvu. Takrat so se že slišali glasovi, ki so bili za čisto slovensko ljudsko šolo na Kranjskem (baron Karel Zois), čemur pa se je večina protivila. Vladno naročilo iz leta 1840., naj se sestavi slovensko-nemška slovnica za šole, ni imelo namena pospeševati slovenskega pouka, temveč po izboljšani metodi gojiti nemščino. V tej dobi je prišla tudi vlada do spoznanja, da se otrok najlaže nauči nemščine na podlagi materinščine.

Najboljše in najbolj narodne izmed vseh šol so bile takozvane nedeljske šole, ki so se snovale zlasti po letu 1830. po zaslugi mlajše narodne duhovščine.

---

[1] Na Kranjskem je še 1848. leta obiskovala komaj petina otrok ljudsko šolo. Za ves slovenski narod je bilo leta 1847. baje samo 64 polslovenskih šol.

Z uspehi se ni mogla ponašati takratna šola tudi iz tega vzroka ne, ker u č i t e l j s t v o samo ni imelo povoljne izobrazbe in je životarilo brez vsega ugleda v gmotni bedi. Trimesečni, pozneje šestmesečni tečaj je usposobil kandidata za šolski posel in v dotičnem tečaju se zares ni mogel nihče navzeti potrebnih idealov. Stari kanonirji in drugi vojaki so bili učitelji z letno plačo okroglih 130 gld., katerih pa niso nikdar videli, ker jih ni bilo možno izterjati od staršev in otrok. Zato se je učitelj živil kot tkalec, čevljar, pisar in kantor, kot učitelj pa je bil staršem breme, vaščanom in šolskim uradom pa predmet šal in dovtipov.

Cvet mladine, ki je vstopila v višje šole in s tem v silnejšo oblast nemških vplivov, je bil izgubljen za slovensko prosveto. Čimdalje se je pečal mladenič z ukom, tem bolj se je oddaljeval od okrožja materinskega jezika, in če je imel po več letih kot uradnik kaj opravka med ljudstvom, mu je bil večinoma že tujec. Iz našega naroda, o katerem se splošno trdi, da ga je narava obdarila z lepimi darovi, je izhajalo v tej dobi precej visokih uradnikov in dostojanstvenikov, ki so pa z malimi izjemami poplačali svoja častna mesta s svojo narodnostjo. To je stara rana našega narodnega telesa, na kateri so se Slovenci najbolj izkrvaveli. Zato ne moremo dovolj ceniti sreče, da so že takrat na nekaterih srednjih šolah delovali učitelji, ki so priganjali nadarjene slovenske dijake k učenju materinščine, kakor profesor Zupančič v Celju ali Kersnik v Ljubljani. Na ljubljanskem liceju je bilo za slovenščino malo zanimanja[1], v mariborski gimnaziji so se pa nekateri dijaki sami učili slovenščine in čitali slovenske pesmi po rokopisnih zbirkah.[2]

---

[1] Slovenski pouk je obiskovalo samo po 5—6 % dijakov, nekatera leta (1819—1821, 1836) pa sploh nobeden.

[2] Tako l. 1825., ko je bil med njimi Stanko Vraz. Macun poroča, da ni slišal v Mariboru v 3. razredu normalke in v 6 gimnazijskih letih v šoli nikdar slovenske besede.

Praktični oziri so zahtevali, da ni odpravila vlada kirurgične ljubljanske šole in da je dovolila celo v Gradcu na zdravniškem oddelku slovenski pouk o porodništvu (1828—1849.). Na filozofskem oddelku graškega vseučilišča je poučeval slovenščino dolga leta Koloman Kvas, a brez vidnih uspehov (1823—1867.), v ljubljanski bogoslovnici Metelko († 1860.),[1] v celovški pa Slomšek. Tudi na dunajskem vseučilišču se je potegoval Kopitar za slavistično stolico, ki jo je dosegel njegov učenec Miklošič (1849.).

V Metternichovi dobi je veljalo v Avstriji načelo: „en Bog, en cesar, en uradni jezik". Jasno je, kako se je uradovalo slovenskemu ljudstvu! V vasí, kjer ni bilo človeka, ki bi bil razumel ali celo čital nemški, so prihajali samonemški oglasi in pozivi. V uradih so tekmovali domačini z nemškimi in češkimi uradniki v obrambi enotnega uradnega jezika in takozvane državne (t. j. nemške) narodnosti.[2]

A tudi zunaj šol in uradov je bilo poskrbljeno za to, da se niso pripravljala tla slovenskemu kulturnemu razvoju. Posamezni narodni delavci, ki so imeli dobro voljo bodisi s poezijo ali potom časopisja ali na kakršenkoli drugi način stopiti z rojaki v dotiko, so občutili sovražno pest, ki jih je potlačila ali jim vsaj jemala pogum in veselje do dela. Pesniku Vodniku je vlada silno zamerila njegovo službovanje v francoski upravi, osobito pa pesem „Ilirija oživljena", in ga je policijsko poročilo označilo kot sovražnika Avstrije in upornega hujskača. Čisto literarnemu podjetju „Krajnski

---

[1] Najvoda Ivan in štaj. deželni stanovi so pokazali Slovencem svojo naklonjenost s tem, da so pripomogli k ustanovitvi stolice slovenskega jezika v Gradcu. Ljubljansko stolico so osnovali pet let pozneje (1817.) po zaslugi barona Zoisa, Kopitarja in M. Ravnikarja.

[2] Po jugoslovanskih krajih je bilo takrat mnogo uradnikov češkega pokolenja. O Čehih se je pravilo, da so rojeni uradniki, toda njihovo delovanje v predmarčni in pozneje v Bachovi dobi v službi „državne narodnosti" ni ostalo Slovencem v veselem spominu.

Čbelici" je delala cenzura take težave, da je kmalu prenehala izhajati, in mnogi poskusi osnovati vsaj skromen slovenski časopis so se izjalovili vsled vladnega odpora.[1] V ljubljanskem gledališču je bila slovenska beseda igralcem strogo prepovedana in ko so (1845, 1846) igralci vendar zapeli tupatam nenadoma v nemški igri slovensko pesem, je bil guverner Weingarten prepričan, da so jih podkupili ruski rublji. Niti diletantom niso dovoljevali slovenskih predstav in kolednikom je bilo 40 let prepovedano prepevati po Ljubljani trikraljevske kolednice, kajti povsod bi se bil ob takih prilikah po mnenju vlade lahko skrival in širil panslavizem.

Iz tega jasno sledi, kako ozke meje so bile začrtane prosvetnemu delu na Slovenskem. Vpliv nemške romantike se začetkoma ni pojavljal drugod ko v znanstvu, v prvi vrsti v jezikoslovju. Naš prvi znanstvenik te dobe,

[1] Leta 1825. je odklonil policijski predsednik grof Sedlnitzky prošnjo J. Ciglerja, Ign. Holzapfla in Ks. pl. Andriolija, ki so nameravali izdajati tednik „Slavinja". — Gajeve hrvatske novine so zopet oživile željo po slov. političnem in literarnem časopisu. Leopold Kordeš se je potegoval (1838.) za dovoljenje, da bi smel izdajati dvakrat na teden politične „Slovenske novice" s tedensko literarno prilogo „Zora". Ker je dunajska dvorna cenzura zavlačevala rešitev prošnje, je vložil s tiskarjem Blaznikom novo prošnjo (l. 1838.) za dovoljenje samo literarnega lista „Zarja". Ko ni bilo odgovora, je prosil Blaznik (l. 1839.) za dovoljenje literarne „Zore", ki bi izhajala pod Prešernovim uredništvom kot priloga nemškemu časniku „Carniolia", toda zopet brez uspeha, dasi se je obrnil v tej zadevi tudi naravnost na dunajski najvišji cenzurni urad (l. 1839.) in še posebe na Sedlnitzkega (l. 1840.). — Tudi Andrej Smole se je zastonj trudil, ko je hotel izdajati s Prešernom dvakrat na teden politični list „Ilirske novice" s tedensko literarno prilogo „Ilirski Merkur". Gubernij je priporočal literarni list, političnega pa ne, Sedlnitzky pa je odklonil oba. Prošnja, ki jo je poslal Smole naravnost na cesarja, je obležala na dvoru. — Šele s pomočjo nadvojvode Ivana in kranjske kmetijske družbe se je posrečilo Blazniku pridobiti dovoljenje za izdajanje „Kmetiških in rokodelskih novic" (l. 1843.).

Jernej Kopitar je skušal udejstviti pri Slovencih romantična stremljenja, a ni našel doma zmožnega človeka niti za nabiranje narodnih pesmi.[1] Njegova slovnica je učinkovala vsaj toliko, da so se jeli mlajši izobraženci bolj zanimati za slovenski jezik. V Gradcu so se zbrali že leta 1910. zavedni bogoslovci in si osnovali slovensko društvo („Societas slovenica"), v katerem so se vadili pod vodstvom Janeza Primca v slovenščini. Primic je bil kratko dobo prvi učitelj slovenskega jezika na novi graški stolici. Polagoma je rastlo zanimanje za narodno zgodovino, za narodne običaje, pesmi in pripovedke in za krasoto domovine in v sodobnih nemških časopisih nahajamo čimdalje več sestavkov, disanih v slovenskem duhu.[2]

Morebiti je le slučaj, morebiti pa naravna posledica prevelikega protislovanskega pritiska, da se je v avstrijskih slovanskih narodih vzbujala baš v Metternichovi dobi narodna zavest in navdušenost. Čehi, Hrvatje in Poljaki so oživeli, njih pesniki in znanstveniki so stopali v narodno službo.[3]

---

[1] S tem večjo ljubeznijo se je oklenil Kopitar Vuka Karadžića, nabiratelja in izdajatelja srbskih narodnih pesmi in je tako kot njegov podpornik in najboljši svetovalec pripomogel k temu, da se je proslavila jugoslovanska narodna pesem po vsem svetu in da se je utrdil novosrbski knjižni jezik in pravopis. — Leta 1820. je pozval nadvojvoda Ivan učitelje in prijatelje glasbe, naj zapisujejo narodne pesmi (nemške in slovenske). Ta poziv ni imel na Slovenskem uspeha, dasi so bile razpisane lepe nagrade za najboljše zbirke.

[2] Slovenski rodoljubi so se morali zatekati k nemškim časopisom, dokler ni bilo slovenskega lista. Omeniti je v tem oziru „Wiener Jahrbücher der Literatur" (od l. 1818.), ki so postala znanstveno glasilo slovanske vede. Graški list „Der Aufmerksame" (1812—1843), celovški tednik „Carinthia" (od l. 1811.), ljubljanski leposlovni in poučni list „Illyrisches Blatt", nekoliko manj pa „Carniolia" in uradni „Laibacher Zeitung" so prinašali zgodovinske in druge članke ter pesmi iz peres slovenskih romantikov.

[3] Precej je pripomogel nemški pisatelj Herder k probuji narodne zavesti pri Slovanih s svojimi optimističnimi nazori o življenju in kulturi

Veliko narodno navdušenost, ki so jo videli mladi slovenski rodoljubi pri drugih Slovanih, so hoteli presaditi tudi med svoje rojake. Dela Karadžića, Čelakovskega, Šafaříka, Kollarja, Mickiewicza, a tudi Petrarke in Byrona so vplivala na dovzetno dijaštvo in pospeševala razvoj slovenske poezije.

V Gradcu se je zbral leta 1830. krožek zavednih dijakov, večinoma vzhodnih Štajercev, ki so se skupno učili slovanskih in drugih jezikov, čitali z nepopisnim navdušenjem slovanske narodne pesmi in dela gori navedenih pesnikov ter se vadili v materinščini. Ta krog je dal slovenskemu narodu vrsto odličnih učenjakov, pesnikov in buditeljev, med njimi Franca Miklošiča, Stanka Vraza in Davorina Trstenjaka.

---

starih Slovanov. Nemški vzgled je vzpodbujal Slovane: Nemci so stremili v odporu proti tujim tiranom po zjedinjenju svobodnih svojih plemen in istotako so zahrepenela slaba, nesamostojna slovanska plemena po združitvi Slovanov. Češki buditelji Dobrovský, Jungmann, Šafařík, osobito pa Jan Kollár so sanjali o skupnosti slovanskega znanstva, nekateri celo o skupni slovanski državi z enotnim jezikom (ruskim). To je bila ideja p a n s l a v i z m a (vseslovanstva). Nekateri „panslavisti“ so res upali, da jih bo osvobodila Ruska. Kmalu pa so se duhovi iztreznili in namesto političnega je nastopil k u l t u r n i panslavizem, za katerega je našel Kollár ime „s l o v a n s k a v z a j e m n o s t“. Vsak omikani Slovan naj bi znal glavne slovanske jezike, knjigarne in knjižnice naj posredujejo med Slovani, pisatelji naj zamenjujejo med seboj knjige, časopisje, pisano v vseh slovanskih jezikih, naj veže posamezna plemena, ustvari naj se enoten pravopis v latinici in cirilici: to naj bi bila sredstva kulturnega vseslovanstva, kakor si jih je predstavljal Kollár. — Prijatelji Kollárjeve ideje med Slovenci so bili Urban Jarnik, Matija Majar Ziljski, Anton Krempelj in Stanko Vraz.

Sanjam, ki jih je gojil politični in kulturni panslavizem, so se kmalu odločno uprli realno misleči Slovani. Stanko Vraz je bil že nasprotnik one slave, ki se je kadila Rusom, bolj odločno pa se je uprl panslavizmu in njegovemu nasledniku ilirizmu Prešeren. Na čelu opozicije je bil češki politik Karel Havlíček, ki je jasno spoznal, da Slovani niso in ne morejo biti eden narod, in ki je videl v avstrijskem cesarstvu najboljše jamstvo za Čehe in Jugoslovane. Njegovi nazori so polagoma prodirali in tudi Palacký jih je branil leta 1848. Slovanska politika leta 1848. ni bila več panslavistna.

V isti dobi je jela (1830.) izhajati v Ljubljani „Kranjska Čbelica“, pesniški almanah namenjen izobraženemu občinstvu. Posvetna omikanca učenjak Matija Čop in pesnik Franc Prešéren sta vodila novo literarno gibanje, toda med Slovenci nista našla pravega razumevanja, pač pa mnogo nasprotovanja, in almanah je po štirih letih nehal izhajati.

Po srbskem in češkem zgledu so jeli sedaj nabirati tudi pri nas narodne pesmi, ki jih je mnogo zapisal Stanko Vraz, Prešernov prijatelj Andrej Smolè, poljski izgnanec Emil Korytko i. dr.

Kljub lepim literarnim poskusom in kljub rastoči narodni zavesti so dvomili celo najdelavnejši buditelji, da bi se mogli kdaj Slovenci sploh povzdigniti na stopnjo kulturnih narodov. Dvomili so, da bi prišlo kdaj vsaj do utrjenega enotnega slovenskega knjižnega jezika, ki je potreben kot pogoj narodnega napredka. Premajhen je bil narod in premalo je štel inteligence, a še ta je brodila v samih idealih, segala po previsokih idejah, ubijala svoje sile in čas v prepirih za abecedo, kovala celo načrte za umeten vseslovanski jezik, pri tem pa zanemarjala izobrazbo in probujo neukega ljudstva, — nezrelega, da bi se ga mogla oprijeti kaka globlja kulturna ali politična ideja. Nič ni čudnega, da je našel ilirizem [1] v tej slovenski inteligenci zelo ro-

[1] Hrvatom se ni godilo bolje nego nam. Proti napredujoči madjarizaciji so si morali iskati zaveznikov in njihovi buditelji so se oprijeli slovanske ideje. Mlade Hrvate je navduševala lepa slutnja o bodočnosti njihovega plemena v družbi ostalih Slovanov, posedujočih neizmerno veliko sveta. Narod se ni še zavedal, da je član mogočne slovanske družine. Dr. Ljudevit Gaj, Kollárjev učenec, je prevzel vodstvo mladega narodnega gibanja, ki je doseglo nepričakovane uspehe. Stara „Ilirija“, v kateri so našli svoj narodni jezik, jim je dala (1832) ime. V imenu „Ilircev“ je povzdignil svoj glas tudi vplivni velikaš grof Janko Drašković; Gaj je dobil od cesarja dovoljenje za izdajanje časopisa in kmalu se je polastilo hrvatske inteligence narodno navdušenje. Gajeve „Narodne ilirske novine“ s prilogo „Danica ilirska“ so uvedle blagoglasno štokavsko narečje kot ilirski knjižni jezik s češkim pravopisom in Zagreb je postal narodno duševno središče. Čitalnice in učena društva so širila narodno idejo.

dovitna tla. Osobito štajersko dijaštvo v Gradcu je bilo naklonjeno jugoslovanski ideji dr. Ljudevita Gaja, stremljenju, naj se združijo vsi južni Slovani v en silni narod z enim knjižnim jezikom, ki bi bil potem dovolj močan, da se ubrani vseh sovražnikov. Slovensko ljudstvo bi se tako najlaže rešilo, če se pridruži krepkejšemu hrvatsko-srbskemu plemenu, govorečemu sorodno in lahko razumljivo narečje.

Slovenski Iirci so pošiljali dopise in pesmi Gajevim novinam. Najdelavnejši med njimi je bil Stanko Vraz. Tudi nekateri kranjski dijaki, ki so študirali v Karlovcu, so se vračali v Ljubljano kot navdušeni Ilirci in skušali vplivati na svoje sošolce, a vendar se ilirska ideja ni mogla dobro ukoreniniti. Ko se je preselil Vraz v Zagreb (1838), je že začelo novo gibanje pri Slovencih hirati, ker mu niti vlada niti mnogi domači buditelji niso bili naklonjeni.[1]

Nič manj narodnega idealizma, pač pa mnogo več praktičnega zmisla za najnujnejše potrebe Slovencev je imel Anton Slomšek, duhovnik in od leta 1846. škof lavantinske škofije. Ta neizmerno vztrajni mož je deloval ob severni jezikovni meji na Koroškem in Štajerskem, a s svojim mirnim, dobro premišljenim probujevalnim delom si je pridobil take zasluge za slovenski narod, kakor noben Slovenec pred njim. Slomšek je bil prepričan, da je treba začeti graditi pri ljudstvu, pripravljati preprostega človeka za kulturo in sicer s tistim sredstvom, ki je ljudstvu najpristopnejša in edina pot do omike, to je v poljudnem domačem jeziku. V slovenskih bogoslovcih lavantinske in krške škofije je budil ljubezen do slovenščine in si je vzgojil v duhovščini zbor

[1] Vlada je videla v Ilircih samo prenovljene panslaviste in se je kmalu zbala jugoslovanskega gibanja. Uvajanje ilirskega pravopisa je bilo v njenih očeh panslavistno podjetje. Ko je potoval Stanko Vraz po slovenskih deželah nabirajoč narodne pesmi, ga je policija opazovala kot sumljivega panslavista. Od leta 1843. pa je jela tudi na Hrvatskem huje pritiskati in je prepovedala celo ime „Ilirec“.

pomočnikov za kulturno delo med narodom.[1] Njegove pesmi, pripovedne, poučne in nabožne knjige preveva ljubezen do domačega jezika in odslej so doneli često s prižnic opomini, da imajo tudi Slovenci dolžnost spoštovati svoj jezik. Slomšek je spoznal vrednost šolstva in zdrave vzgoje in je neumorno bodril rojake k snovanju šol, skušal sprijazniti ljudstvo s šolo in pisal tudi sam šolske knjige. Leta 1846. je hotel osnovati društvo za izdajanje dobrih slovenskih knjig, in ko mu je vlada prekrižala načrte, se ni upognil, temveč si je poiskal drugo pot, da razširi med Slovenci takó potrebno lepo knjigo. Da je mogel Slomšek, ki je bil že na sumu kot panslavist, postati v takratni Avstriji višji pastir v slovenski škofiji, se nam zdi skoro čudež. In Slomšek ni bil mož, ki bi bil pozneje izpremenil ali zatajil svoja načela.

Slomšku je nekoliko podoben dr. Janez Bleiweis z ozirom na vztrajno izobraževalno delo med preprostim narodom.

Leta 1843. si je pridobil tiskar Blaznik s pomočjo kranjske kmetijske družbe dovoljenje za izdajanje gospodarskega poučnega časnika. Uredništvo „Novic“ je prevzel mladi dr. Bleiweis, sicer še nekoliko nezaveden, a izredno marljiv tajnik kmetijske družbe, ki ga je šele občevanje s privrženci ilirizma (zlasti z Luko Jeranom) in drugimi rodoljubi preustrojilo v slovenskega človeka. Pomen začetkoma neznatnega časopisa je postajal tem večji, čim bolj so se zbirali krog njega pisatelji in pesniki in čim bolj je rastlo zanimanje zanj. Urednik je čutil, kako je treba govoriti preprostemu ljudstvu, v katerem je imel časopis četrtino naročnikov. „Novice“ so budile veselje do slovenskega čitanja in s tem narodno zavednost, dasi bi bile lahko še več storile,

[1] Da je slovenska duhovščina v severnih obmejnih krajih sredi 19. stoletja in še pozneje delovala tako odločno v narodnem duhu in v marsikaterem oziru prednjačila med stanovskimi tovariši ostalih slovenskih dežel ter se udeleževala celo v nevarnih dobah neustrašeno narodnostnega dela, je gotovo vsaj deloma Slomškova zasluga.

če bi bil Bleiweis odločnejši urednik. Kljub svoji preveliki previdnosti in včasih celo omahljivosti je dosegel Bleiweis vsaj toliko, da se je uvedel ilirski pravopis (1846) in ojačila knjižna slovenščina.

Za narodnostno probujo je bilo izmed slovenskih pokrajin najbolj dovzetno ljudstvo na Štajerskem, osobito na vzhodnem Štajerskem, kjer je neposredna gospodarska in kulturna dotika s Hrvati vplivala jako ugodno. Tukajšnji kmet je vozaril po Hrvatskem, hodil često tja po zaslužek in pošiljal nadarjene sinove najrajši v latinske šole v Varaždin, Zagreb in Karlovec, odkoder so se dijaki vračali kot zavedni Slovani že takrat, ko se v domačih (nemških) mestih ni mogel dijak zlahka dokopati do zavesti, da je Slovenec.[1] Zato nam je jasno, zakaj se je štajersko dijaštvo v višjih šolah v Gradcu bolj navduševalo za slovanske ideale nego dijaštvo iz ostalih dežel. — Dunajsko dijaštvo je bilo manj zavedno. Šele leta 1844. so se jeli stikati slovenski visokošolci s slovanskimi tovariši in so prirejali z njimi slovanske zabavne večere, toda malo vnetih Slovencev je bilo med njimi.

Družabno življenje v domačih mestih je bilo sicer živahno, osobito v Ljubljani, kjer je živelo obilo aristokracije zraven bogatega meščanstva, toda ulica in domačija sta imeli tuje lice. Potujoči nemški komedijantje so znali z nemškimi predstavami dobro zabavati naše pridne meščane.

4. Leto 1848.

Meseca svečana leta 1848. je vzplamtela na Francoskem nova revolucija, ki se je naglo razširila po Nemškem, Laškem in po Avstriji, koder so bili narodi nezadovoljni s

[1] Po vzhodnem Štajerskem je vplivala na probujo našega ljudstva v obilni meri tudi domača književnost, osobito štajerska zgodovina („Dogodivšine 1845), ki jo je spisal rodoljubni župnik Anton Krempelj. Ta knjiga — prva zgodovina v slovenskem jeziku — se je zelo razširila po vzhodnoštajerskih vaseh.

svojimi razmerami. V Avstriji je zašumelo najprej v velikih mestih, v Pragi in na Dunaju, kmalu pa tudi drugod po državi.

Avstrijski narodi so burno zahtevali odpravo tlake in desetine, več verske in tiskovne svobode, preosnovo sodstva, enakopravnost državljanov, samostojno občinsko upravo i. t. d.

Po prvih krvavih spopadih med vojaštvom in dunajskim prebivalstvom so izgubili uradi vso moč. Cesar Ferdinand je dovolil tiskovno svobodo ter obljubil ustavo. Metternich je pobegnil.

Z novo ustavo, ki je združila prvič vse zahodne dežele v eno državo „Avstrijo“, narodi niso bili zadovoljni in kmalu je iznova zavrelo po vsej državi; s posebno silo je izbruhnil upor na Laškem in na Ogrskem.[1] Toda vojaštvo je pomirilo nezadovoljneže, Lahe je premagala vojska Radeckega pri Sv. Luciji in Kustoci in te zmage so vzbudile vladi zopet zaupanje v lastno moč in jo ohrabrile za boj proti Ogrom in Dunajčanom.

Cesar Ferdinand se je v tem odpovedal (2. decembra 1848) cesarski kroni ter jo prepustil mlademu Francu Jožefu I.

Avstrijska vojska je ukrotila Lahe iznova spomladi leta 1849. pri Novari, zoper Ogre pa je prišla cesarju Francu Jožefu I. ruska vojska na pomoč, ki so se ji udali Ogri pri Vilagošu.

Slovenci so bili ob splošnem viharju leta 1848. najmirnejši narod v Avstriji. Slovenec ni segel po orožju, da bi se osvobodil. Nihče bi ne bil pridobil v tej dobi našega

---

[1] Lahi so videli v Avstrijcih svoje tlačitelje, dasi so imeli precej narodne uprave in celo narodno šolstvo. Novi sardinski kralj se je proglasil javno za rešitelja Italije, hoteč združiti ves laški narod v državno celoto. — Na Ogrskem se je pripravljala narodna stranka pod Košutovim vodstvom že dolgo na trenotek, v katerem bi se Ogri osamosvojili in si priborili nadvlado nad ostalimi narodnostmi na Ogrskem.

ljudstva za splošno revolucijo, najmanj pa za tako, ki se je obračala zoper cesarja.

Ideje 19. stoletja so prihajale k Slovencem jako počasi. Edini časopis „Novice“ so izhajale šele kratko dobo in so imele toliko posla s temeljnim poučevanjem nevednega ljudstva, da se niso mogle pečati z javnimi vprašanji. Tako je razumljivo, da si marsikateri mož, ki je stopil leta 1848. med voditelje ljudstva, še sam ni bil popolnoma na jasnem, kaj naj bo program slovenskega naroda. Velik del domačih omikancev je ostal mlačen in se je rajši odtegoval vsakemu delu, mnogi so pa naravnost nasprotovali slovenskim težnjam. Ljudstvo se iz lastne inicijative ni udeleževalo gibanja leta 1848. nikjer razen v Slovenskih goricah na Štajerskem. V Ljubljani in tudi v ostalih mestih so si snovali meščani narodne straže po dunajskem zgledu. V vrstah narodnih straž je bilo tudi slovensko meščanstvo, a vendar so imele povsod nemški značaj.

Dne 20. marca so pokazali Ljubljančanje s slavnostno razsvetljavo mesta, s kako radostnimi čuti so sprejeli vest, da je dovolil cesar tiskovno svobodo, zborovalno pravico in ustavo.

Vsled ustave so vstopili kmalu nato zastopniki meščanstva in kmetskega prebivalstva v dopolnjene deželne zbore, ki so bili do te dobe skoro izključna posest plemstva. Med novimi poslanci so se pojavili prvič tudi zastopniki slovenskega naroda.

Marčna revolucija je obljubila kmetskemu ljudstvu konec podložništva. Po vaseh je zavladalo veliko veselje in slabo poučeno ljudstvo se je jelo takoj glasiti za svoje pravo v mnenju, da mu je cesar že daroval popolno svobodo in da prenehajo sedaj vse dolžnosti do gosposke in cerkve. Po nekaterih krajih so napadali organizirani kmetje celo graščine. Zastonj so jih opominjali vplivni možje, naj bodo mirni in naj čakajo daljših poročil, češ, da bo za odkupnino od tlake in drugih dolžnosti treba tudi

nekaj plačati in da se gosposkam ne sme goditi krivica. O vsem tem ni hotelo ljudstvo nič vedeti in v nekaterih cerkvah ni hotelo poslušati niti pomirjujočega pastirskega lista škofa Slomška.

Središče slovenskega javnega gibanja ni bilo v Ljubljani, temveč na Dunaju. Mala slovenska naselbina na Dunaju je kazala mnogo več energije in je bolje pojmovala bistvo in pomen ustavnega življenja nego rojaki v domovini. Že 29 marca 1848 se je zbralo 44 dunajskih Slovencev, ki so sklenili osnovati društvo in poslati kranjskemu deželnemu zboru zaznamek slovenskih zahtev in cesarju prošnjo, naj združi slovenske dežele v eno celoto. Društvo „Slovenija“, ki so ga osnovali 20. aprila, je izdalo na narod poziv, v katerem je razglasilo svoje cilje: 1. zedinjeno Slovenijo, 2. enakopravnost slovenskega jezika in 3. nerazdružljivo zvezo Slovenije z avstrijskim cesarstvom. Te zahteve dunajskega društva obsegajo torej slovenski program leta 1848.

Graški Slovenci so si osnovali društvo istega imena in z istimi cilji.

V Ljubljani so malo pozneje jeli snovati podobno društvo. Tukaj je imel dr. Bleiweis precej razširjen časopis, ki bi bil lahko vodil javno mnenje, če bi se bil zavzel za program dunajske „Slovenije“. Toda „Novice“ niso izpolnile teh nad in tudi „Ljubljansko slovensko društvo“ je bilo premalo delavno. Prirejalo je rajši zabave in gledališke predstave, vzdrževalo čitalnico in knjižnico ter sestavljalo literarne načrte.

Slovenska društva so nastajala tudi v drugih mestih, v Celju, Celovcu, Gorici, Trstu itd.

Zelo živahno je postalo po Slovenskem po razpisu volitev v frankfurtski narodni parlament, ki so se jih imeli udeležiti tudi Slovenci. Slovenski voditelji pa so uvideli, da je bolje, če se borijo skupno z ostalimi av-

strijskimi Slovani za staro Avstrijo, seveda prenovljeno, v kateri naj vlada narodna enakopravnost. Dunajsko društvo je pozvalo narod, naj se ne udeleži teh volitev, a popolnega uspeha ni doseglo. V nekaterih okrajih ljudstvo zares ni prišlo na volišče, v drugih pa je bila udeležba jako pičla. V večjem številu pa so se udeležili volitev na Koroškem in Goriškem v nadi, da bo obrodila zveza z Nemčijo tudi Slovencem koristi.

Avstrijski Slovani so poslali kmalu nato svoje poslance na slovanski kongres v Prago, ki se je izrekel, da bodi Avstrija zveza enakopravnih narodov. Slovenskih udeležencev na tem shodu je bilo pet, med njimi Stanko Vraz.

Avstrijska ustava (25. aprila) je sklicala državni zbor na Dunaj.

Volitve za prvi dunajski državni zbor so se vršile jako mirno. Za slovenskega kmeta je bilo najimenitnejše vprašanje, kako bi se rešil svojih podložniških vezi in ali bo treba plačati gosposki odškodnino ali ne. Geslo „kmet naj kmeta voli“ je poslalo v državni zbor nekaj nezmožnih mož in slovenska delegacija je bila neenotna. Državni zbor je sklenil 9. septembra važen zakon, s katerim je zasigural osvoboditev zemljišč in konec kmetske podložnosti. Glede odškodnine gosposkam so sledile kmalu natančne določbe in v naslednjih letih se je dovršilo ogromno delo kmetske odveze (gl. str. 260). To je bil tudi najvažnejši uspeh leta 1848., ostale slovenske zahteve pa so ostale neizpolnjene.

Glede jezikovne enakopravnosti je vlada imela dobro voljo vsaj nekaj storiti. Tako je ugodila prošnji kranjskih stanov, naj se prirejajo slovenski prevodi državnih zakonov in vladnih naredb in tudi rabo novega (ilirskega) pravopisa je dovolila. Organizacijski statut ljudskih šol (2. septembra 1848.) je določil materinščino kot izključni učni jezik v ljudski šoli, toda to načelo se v ljudskih šolah ni moglo

celo izvesti. V gimnazijah so uvedli slovenščino kot učni predmet in vlada je jela snovati slovensko vseučilišče.[1]

Kulturno delo mora vselej potihniti, kadar hrumi politični vihar. Slovenci smo dobili leta 1848. le političnega pesnika dr. Tomana in nekaj novih časopisov: „Slovenijo", „Celjske slovenske novine", „Slovenski cerkveni časopis", („Zgodnjo Danico"), „Vedež", „Slavjanski Rodoljub", „Jadranski Slavjan", „Pravi Slovenec" in „Sloveniens Blatt". A vsi ti listi so morali po kratkem izhajanju zopet ponehati, le „Novice" in „Zgodnja Danica" sta se ohranila do najnovejše dobe. —

5. Bachova doba.

Prehod od absolutistične države k ustavni, ki so ga povzročili dogodki leta 1848. je bil prenagel in ni mogel roditi trajnega dobrega sadu.

Prestolni nagovor mladega vladarja je vzbudil lepe nade na bodočnost, kajti obetal je novo, pomlajeno državo, ki naj vzraste na temelju prave svobode, na temelju enakopravnosti vseh državljanov pred zakonom in na temelju skupnega delovanja vlade z ljudskimi zastopniki.

Državni zbor, ki je zboroval v Kromerižu in že izdeloval posamezne točke nove ustave, je cesar razpustil (7. marca 1849) in izdal nato iz lastne oblasti („oktroirano") ustavo, ki je obetala precej svobode. Marčna ustava je priznavala enakopravnost državljanov, obljubila odpravo podložništva, jamčila svobodo vere, vede in uka, tiskovno in društveno svobodo ter preosnovo šolstva in sodstva.

---

[1] Profesor dr. Unger v Ljubljani je dobil že aprila 1848. leta dovoljenje za predavanja o državnem pravu ustavne države. Ideja slovenskega vseučilišča bi se bila izvršila, a kranjska dežela in Ljubljana nista imeli potrebnega denarja. Oktobra 1848. leta je dovolila vlada za poskušnjo dve slovenski pravoslovni stolici, na katerih so se začela predavanja naslednjega leta.

Oktroirana ustava je preplašila narode, zlasti Slovane, ki so slutili, da jim nova „enakopravnost“ ne bo na korist. Uradni listi so prinašali začasne zakone in odredbe, iz katerih je bilo jasno, da se je pričel v novi obliki boj zoper narode, zahtevajoče izpremembo te ustave. Nemščina je postala izključni uradni jezik.

Oktroirana ustava ni stopila nikdar v veljavo in cesar jo je kmalu preklical tudi formalno (31. decembra 1851), kar ni nikogar presenetilo. Cesar je prevzel zopet vse vladarske posle v svoje roke. V novem patentu (1. januarja 1852) je obljubil državljanom iznova enakopravnost in državne osnovne zakone ter samostojno deželno upravo.

Čim je zavladal absolutizem, je zavel drugačen veter po državi. Minister Bach si je pridobil popolno cesarjevo zaupanje in ta vsemogočni mož je vodil po absolutističnih načelih vladne posle dolgo vrsto let v veliko škodo Avstrije. V zamejni politiki se je odtujila Avstrija sosednim državam in celo osamljena je občutila posledice svoje politike leta 1859. na nesrečnih laških bojiščih.

Bachov sistem ni škodoval le ugledu Avstrije, temveč jo je spravil s svojim gospodarstvom tudi v veliko finančno zadrego. Uprava z mnogoštevilnim uradništvom, orožništvom in zloglasno policijo je bila silno draga in vojna podjetja so stala take vsote, da se je tekom 12 let nabralo do 1800 milijonov gld. novega državnega dolga. Državni dohodki so sicer tudi naraščali istočasno, saj so zvišali neposredne davke za 143% in posredne za 120%, toda država je propadala in primanjkljaj v državnem gospodarstvu se je večal.

Eno veliko zaslugo pa ima absolutizem: v tej dobi se je dovršila odveza podložne zemlje. Vlada in vsi narodi so si bili vsaj v tem vprašanju edini, da je treba odpraviti tlako, desetino in graščinsko sodno oblast. Dolžnosti slovenskih podložnikov so znašale na leto približno 1,300.000 dni ročne tlake in nad 900.000 dni vprežne tlake;

vrednost desetine, kar so je plačevali naši podložniki, je dosegala znesek 500.000 gld.; v gotovini so plačevali davka nad 300.000 gld. in približno toliko tudi še na pristojbinah za premembe v posestvih. Vrednost vseh podložniških dolžnosti slovenskih kmetov so cenili na okroglih 21 milijonov goldinarjev. Dve tretjini tega proračunanega zneska so imeli plačati podložniki s pomočjo dežel, tretjina pa je odpadla kot davek gospode. Z odvezo podložne zemlje sta postala kmet in nekdanji graščak enakopravna državljana.

S tem odkupom je prevzel kmet jako veliko breme in se je prav lahko zadolžil, ker so istočasno naglo rasli državni davki. Marsikje so ljudje celo žalovali za prejšnjimi razmerami, koder so namreč izgubili dobrosrčno in blagohotno gosposko, ki jim je v sili vselej pomagala z lesom, slamo, žitom in drugimi podporami. Polagoma so si morali kmetje kupiti še precej drugih pravic, kajti odslej bi ne smeli več sekati lesa in grabiti listja v graščinskih gozdovih, pasti po graščinskih pašnikih itd.

Kot posledica osvoboditve podložnikov je postala nujno potrebna preosnova uprave in sodstva, ker je graščinska gosposka izgubila svoje stare dotične pravice. Osrednja oblast v državi je bilo ministrstvo; gubernijske deželne urade so izpremenili v namestništva, večje dežele so razdelili v okrožja; zadnja politična instanca so bili okrajni uradi z okrajnimi predstojniki na čelu, ki so izvrševali tudi sodstvo prve instance.

Tudi v drugih ozirih je vlada kazala voljo preosnovati Avstrijo v enotno moderno državo. Carinska meja med Avstrijo in Ogrsko se ji je zdela odveč (1851) in tudi državne meje je odprla tujim obrtnim izdelkom ob nizki carini (1852). Dokler je visoka carina branila uvoz tujega blaga, je bila za domače tovarnarje ugodna doba, mali obrtnik pa je zaostajal. Sploh je nedostajalo v Avstriji spretnih domačih delavcev. Po otvoritvi državne meje se je vnel oster konkurenčni boj z inozemsko obrtjo, v katerem so

zmagovali tujci nad domačini vsled večje svoje podjetnosti, večjega kapitala in strokovnega znanja. Vlada je nazadnje (1859) izdala še zakon o obrtni svobodi, ki je odstranil cehovno dolžnost in dovoljeval vsakomur svobodno izvrševanje obrti. S tem zakonom je hotela pomnožiti domačo obrtno podjetnost. Da se poglobi strokovno znanje, je pospeševala snovanje tečajev za vajence in tudi učni načrt novih realnih šol se je oziral na obrtniške potrebe. A vendar to vse ni zadoščalo za povzdigo obrti, zlasti zato ne, ker je bilo obrtnikom težko dobiti kredita.[1]) Uspehov ni bilo, v nekaterih strokah se je pojavilo celo nazadovanje. Železnice so vzele kovačem zaslužka, ko so izostajali vozniki, železni obrti pa se je jelo slabo goditi zlasti na Kranjskem in Koroškem,[2]) odkar so uvažale železnice tuje železo in se je zmanjšal izvoz na Laško.

Nova prometna sredstva je uvajala Avstrija nekoliko počasneje nego ostale zahodnoevropske države, a priznati moramo tudi v tem oziru njen trud. Za slovenske dežele je najznamenitejša Južna železnica, ki so jo dogradili leta 1849. do Ljubljane in leta 1857. do Trsta; nato so sledile stranske proge od Zidanega mosta v Zagreb, iz Pragerskega na Ogrsko in iz Maribora v Celovec. Načrti za splavnost Drave so bili sedaj odveč. Brzojavne žice so napeli od Dunaja do Celja leta 1847. in dalje do Trsta v naslednjih dveh letih.

V izpopolnjevanju srednjega in visokega šolstva je stopala Bachova vlada za nemškim vzorom, reforme ljudske šole pa se ni upala lotiti.

---

[1]) Hranilnice so bile takrat redko sejane in so posojale le na posestva. Obrtnik si je moral iskati denarja pri oderuhih. Pomožna in posojilna društva so imela obrtnikom pomagati. Ljubljansko društvo se je osnovalo leta 1856.

[2]) Propadanje železne obrti so občutili najhuje oni kraji, koder so živeli poprej najbolj ob železarstvu, n. pr. v Kropi, Železnikih, Kamni gorici itd.

Za načelo, ki si je pridobilo leta 1848. splošno veljavo, naj se vrši ljudskošolski pouk v materinščini, sta se zavzemala poleg drugih šolnikov učenjak Miklošič in škof Slomšek. Miklošič je zagovarjal čisto slovensko šolo, Slomšek pa je želel, naj se sprejme v ljudsko šolo poleg materinščine še drugi deželni jezik. Vlada je upoštevala v svojih odlokih (1850, 1851 in 1853) Slomškovo mnenje in je ukrenila, da je učiti v ljudski šoli razen slovenščine drugi deželni jezik. Slomšek je vplival na naučnega ministra grofa Leona Thuna tudi v drugih vzgojnih vprašanjih in je pomagal pri sestavljanju novih šolskih knjig. S Slomškom vred je bila duhovščina naklonjena slovenski ljudski šoli in zato ne moremo trditi, da je pomenilo cerkveno nadzorstvo v dobi konkordata nazadovanje v slovenskem šolstvu v primeri s katerokoli prejšnjo dobo. Koder šolstvo ni napredovalo, je bilo večinoma krivo ljudstvo samo, ki ni pošiljalo otrok v šolo, deloma pa tudi starokopitni učitelji, katerim se je zdela nova šola preveč slovenska.

Slovenci so imeli v Bachovi dobi razen Slomška in Miklošiča še več imenitnih šolnikov, med njimi Simona Rudmaša in dr. Franca Močnika. Kot pisatelja šolskih knjig, vestna voditelja narodnih šol in branitelja slovenskega učnega jezika sta si zaslužila, da se ju hvaležno spominjamo. Močnik se je proslavil razen tega s svojimi šolskimi knjigami, v katerih je preosnoval pouk v računstvu. Njegove knjige so preložili na vse avstrijske jezike.

Število slovenskih šol se je častno pomnožilo in bilo bi se še bolj, če bi ne bilo toliko revščine, nezavednosti in tako malo učiteljskega naraščaja. Prijatelji slovenske šole na Koroškem so najlepše dokazali, kaj premore skrb za šolo. Andrej Einspieler in Rudmaš sta osnovala v Celovcu šolski list, zbrala krog njega slovenske učitelje in uspehi so obetali slovenskemu šolstvu lepo bodočnost. Izmed slovenskih dežel je bilo glede šolskega obiska na Kranjskem najslabše, kjer je obiskovalo šolo leta 1849. povprečno le

18% otrok, kar priča o strašni zanemarjenosti in nezavednosti, kajti celo v Primorju je obiskovalo šolski pouk takrat že 29, na Koroškem že 67, na Štajerskem pa celo 77% za šolo godnih otrok (povprečno v Avstriji 65%). Tekom 10 let se je izboljšalo precej v tem oziru: leta 1859. je pohajalo šolo na Kranjskem že 55, v Primorju 46, na Koroškem 81, na Štajerskem 87% otrok (povprečno v Avstriji 71%). Lepo je napredovalo tudi število ponavljalnih šol.

Za srednje šole je dovolil organizacijski načrt leta 1849. vse jezike kot učne jezike in predmete, v naše gimnazije pa so uvedli slovenščino le kot predmet, ki so mu določili po 2, na nekaterih zavodih v nižjih razredih po 3 ure na teden. Ministrstvo je pozvalo Bleiweisa in Miklošiča, naj sestavita slovenske čitanke; še bolj nego ta moža se je potrudil tihi profesor Janežič v Celovcu, da bi podal slovenski mladini slovnico, čitanke in slovarje. Cesarski ukaz leta 1854, ki je določal v višjih razredih zopet nemščino kot učni jezik, ni izpremenil na naših zavodih ničesar, istotako ne preklic tega ukaza leta 1859. — Pouk slovenščine na srednjih šolah je bil neprecenljive važnosti za slovensko dijaštvo, ki je imelo odslej priliko in dolžnost izobraževati se v materinščini ter si je pridobivalo v njej toliko spretnosti, da jo je lahko govorilo in pisalo v medsebojnem občevanju. Učenja slovenščine se je lotevalo dijaštvo z veliko vnemo tudi na takih zavodih, na katerih so poučevali ta predmet nezmožni učitelji. — Učna uprava je jela snovati v Avstriji nov tip srednjih šol — realke. Na Slovenskem sta bili prvi realki ljubljanska in celovška.

Slovenska juridična predavanja, s katerimi so polagali prve temelje slovenskemu vseučilišču v Ljubljani, so trajala le nekaj mesecev leta 1849. Naslednjega leta je dovolila vlada slovenska predavanja na graškem vseučilišču, kar je izzvalo pri Nemcih hudo nasprotovanje. Po nekoliko letih so prenehala slovenska predavanja tudi v Gradcu, ki

jim je itak deloma primanjkovalo slušateljev.[1]) Ljubljana je izgubila razen tega svojo staro, izza dob Marije Terezije (1762) obstoječo ranocelniško šolo (1849).

Kako se je ustrezalo zahtevi po jezikovni enakopravnosti v uradih? V Bachovi dobi smo nazadovali še tam, koder je imela slovenščina vsaj trohico veljave. Uradniki so čitali sicer vladne ukaze, da morajo vsi, ki občujejo z nemščine nevešcim občinstvom, znati drugi deželni jezik in ga rabiti ustno in pismeno v občevanju s strankami, — toda delali so po svoje, dobro vedoči, da so vsi višji predstojniki nasprotniki slovenskega občevanja. Tisti redki uradniki, ki so točneje izpolnjevali vladni ukaz, so bili gotovo — panslavisti, zato jih je bilo treba krotiti z zasluženimi ukori! Slovenskih sodnijskih zapisnikov nahajamo do leta 1851. še precej (tudi na Koroškem!), pozneje pa vedno manj, dokler niso odpravili te nepotrebnosti. Skoro neverjetna so poročila, kako brezobzirno je postopalo uradništvo z ljudstvom in kako je javno kazalo svoje zaničevanje slovenščine. — Rodoljubni glasovi, ki so leta 1848. tako energično zahtevali enakopravnost, so polagoma obmolknili — brezuspešno trdo delo jih je utrudilo.

Nekateri cerkveni dostojanstveniki tudi niso bili v jezikovnem oziru pravični slovenskim vernikom. Celovški škof na pr. je ostro karal in preganjal rodoljube med duhovniki; Matija Majar toži (1849), da se bogoslovci ne uče slovenski, da se škof ne briga za šolstvo in da pošilja Slovencem učitelje, ki ne znajo slovenski itd. Tem večjega pomena je blagodejni vpliv škofa Slomška v lavantinski škofiji, ki jo je po mnogoletnem trudu in velikih denarnih žrtvah zaokrožil tako, da je združil v njej spodnještajerske Slovence (1858).

---

[1]) V Gradcu so predavali na pravniškem oddelku dr. Jos. Krajnc (1850—1854), dr. Jos. Mih. Skedl (1851—1855) in dr. Jan. Kopač (1851—1852), na bogoslovnem pa dr. Robič (1850—1853) in dr. Tosi (1853—1856). V Ljubljani sta predavala (1849) dr. A. Mažgon in dr. pl. Lehmann.

S tem se je izpolnila davna želja Slovencev v mariborskem okrožju, ki so spadali poprej k sekovski škofiji.

Veselo znamenje žilavosti probujajočega se slovenskega naroda je drobno kulturno delo, ki so ga vršili v tem neizprosno trdem desetletju naši buditelji. Slomškovo geslo: „Malo govoriti. veliko delati, vse trpeti!“ velja pač za vse može, ki jih za Bachove vlade narodni in politični neuspehi niso preplašili.

Leto 1848. jim je dokazalo, da je slovenski narod že življenja željen in zmožen in da si pribori sam obsebi svoje naravne pravice, čim bo dovolj probujen. V Bachovi dobi je bil prepovedan politični pouk, preostajalo pa je delo na širokem polju narodne prosvete, kjer vlada ni mogla delavcev tako ovirati.

Izza leta 1848., v katerem je priredilo „Ljubljansko slovensko društvo“ precej gledeških predstav, je raslo zanimanje za zabave te vrste, ki so bile izborno sredstvo narodne probuje v meščanstvu.[1] Kratko dobo (1848-1850) je bilo odprto ljubljansko deželno gledišče slovenskim igram. Nekaj časa so uprizarjali slovenske predstave tudi v Celju (1851—1852) in v Idriji. Ko so zaprli Slovencem deželno gledišče, je poskusil Leopold Kordeš osnovati delniško društvo za ustanovitev slovenskega gledišča v Ljubljani, toda razmere še niso bile godne za tako podjetje.

Tudi umetna slovenska pesem je jela zabavati in buditi predvsem meščansko občinstvo in mnoge lepe skladbe so se širile med ljudstvom ter postajale narodna last. Poleg Blaža Potočnika in Gregorja Riharja. ki sta se posvečala bolj cerkveni pesmi, si je pridobilo dober glas troje posvetnih skladateljev: Miroslav Vilhar, Jurij Fleišman in Kamilo Mašek.[2]

---

[1] Izbira iger ni bila baš velika. Skoro stalno so igrali „Županovo Micko“, „Goljufanega starca“ in „Tata v mlinu“.

[2] Potočnik je skladal tudi posvetne pesmi. Do današnjih dni so znane njegove „Zvonikarjeva“, „Dolenjska“, „Planinar“ itd. Riharja

Društveni in tiskovni zakon sta močno ovirala javno življenje. Kdor je imel svoje politično prepričanje, ga je moral skrivati sam v sebi, da ga niso zasačili kot državi nevarnega panslavista. Pri Slovencih ni bilo panslavistov, a vendar se jim je očitalo, da rujejo proti Avstriji in da stremijo po zedinjenju pod belim carjem, zlasti če si je upal kdo obsojati germanizacijsko delovanje državnih uradnikov. Petra Kozlerja so postavili pred vojno sodišče kot veleizdajnika, ker je dal svojemu zemljevidu naslov: „Zemljevid slovenske dežele in slov. pokrajin", češ, slovenske dežele ni med avstrijskimi kronovinami, torej se s tem imenom ruši zakonita zveza avstrijskih dežel. Kozlerja sicer niso mogli obsoditi, zemljevid pa so prepovedali. — Slovenskih društev ni bilo več, odkar je zaspalo ljubljansko. Le dijaštvo si je snovalo v Ljubljani in na Dunaju prijateljske literarne krožke. Kranjska kmetijska družbu je delovala samo z „Novicami", drugače pa ni storila skoro nič, a še temu edinemu slovenskemu listu je pretila nevarnost. da ga ubije reakcija. Bleiweisovo delovanje je bilo kljub njegovi bojazljivosti in veliki opreznosti vladi neljubo. Celo nekateri domači duhovniki so odsvetovali od naročanja „Novic".

Bleiweis si je pridobil po „Novicah" čudovito oblast v vseh javnih zadevah, dasi si častnega imena „očeta slovenskega naroda" ni zaslužil drugače, ko s kmetijskim in narodno-gospodarskim poukom in morebiti še posredno s tem, da so „Novice" budile veselje do slovenskega čitanja. Kot urednik „Novic" pa je izrabljal nekoliko svoj vpliv zoper leposlovna podjetja, ki jim ni stal na čelu sam, hoteč ostati

štejemo tudi med prve skladatelje posvetne pesmi; danes se pojo še „Savica", „Žalostni glas zvonov", „Jamica tiha". Izmed Vilharjevih napevov omenimo splošno znane „Po jezeru", „Planinarica", „Mila lunica" in spevoigro „Jamska Ivanka", izmed Fleišmanovih „V gorenjsko oziram se skalnato stran" in napev Prešernove „Pod oknom". Mašek je uglasbil mnogo Prešernovih in drugih pesmi: „Strunam", „Otok bleški", „Lahko noč" in je znamenit kot urednik „Slovenske Gerlice" (1852—1859).

s svojim listom v vsakem oziru neomejen gospodar. Konkurenčno podjetje je videl v skromni lepoznanski Drobničevi „Slovenski Čbeli“ (Celje 1850), še bolj pa v Slovenski Bčeli“, ki jo je jel izdajati mladi in idealno požrtvovalni Anton Janežič (1850—1853). Bleiweis se je posmehoval prizadevanju, da bi se ustvarilo slovensko pripovedništvo, in deloma na njegov rovaš je treba zarezati krivdo, da se v Bachovi dobi nismo mogli dolgo gibati niti v slovstvenem oziru.

Jako zanimiv pojav so v tej dobi dijaški pisani listi v Ljubljani, Celju in Celovcu. Najimenitnejši list so bile pač „Vaje“ ljubljanskih osmošolcev leta 1854/1855.

Nekaj let je še vladal Bleiweis s svojimi Novičarji na slovstvenem polju, v pisateljskem naraščaju pa ni imel več privržencev. Ko je na splošno zahtevo po leposlovnem listu osnoval Janežič leta 1858. „Slovenski Glasnik“, je izgubil Bleiweis svoj vpliv. Vsi boljši pesniki in pisatelji so se oklenili Janežiča in tako se pričenja leta 1858. z „Glasnikom“ nova doba slovenskemu slovstvu. Pesniki Jenko, Levstik, Cegnar in Valjavec so zalagali Janežičev list s celo drugačno poezijo nego so bile pesmi Koseskega in Novičarjev; Mandeljc, Erjavec, Levstik so pisali za „Glasnik“ novele in povesti in po vrsti so se oglašali novi pripovedniki, potopisci in znanstveniki.

Leta 1850. še niso mogli udejstviti misli na „Matico Slovensko“, društvo za izdajanje slovenskih učenih knjig. Več uspeha je imela Slomškova ideja o društvu za izdajanje slovenskih knjig za ljudstvo, v katerem je bilo treba najprej utrditi temelje omike. „Drobtinice“ so le za silo nadomeščale ono knjižno podjetje, ki je plavalo Slomšku pred očmi. Prvi poskus se je Slomšku ponesrečil, pač pa je osnoval njegov učenec Andrej Einspieler leta 1851. „Društvo sv. Mohorja“ s pomočjo duhovnih in posvetnih rodoljubov. V prvem desetletju se društvo ni moglo prav razviti

in bi bilo zamrlo, če bi se ne bilo preosnovalo (1860) v cerkveno bratovščino („družbo“).

Slovstvena dela naših pisateljev, pesnikov in znanstvenikov te dobe stremijo skoro brez izjeme za ciljem, prebujati ljudstvo in učiti pravilnega jezika. Miklošič je potegnil za seboj vrsto mož, ki so se jeli pečati z jezikoslovjem. Izmed drugih znanstvenih strok prihaja le še zgodovina v poštev. Znanstvena raziskavanja so imela praktično ozadje: bilo je treba dokazati da je slovenski jezik star, lep in bogat, da se nam ga torej ni treba sramovati, zgodovinar pa je dokazoval, da imajo Slovenci na tej svoji današnji zemlji pravico, kajti tukaj bivajo vse veke. Najodličnejši pisatelj Levstik je posvetil svoje študije čiščenju in učenju slovenščine in celo z „Martinom Krpanom“ je hotel pokazati v prvi vrsti povest v vzornem jeziku. Prave poezije, ki bi služila čisti umetnosti, ne pa narodni probuji, je v tej dobi jako malo. Mlajša generacija šele si je brusila umetniški okus ob bogatem nemškem, laškem, ruskem in poljskem slovstvu ter skušala dvigniti slovensko slovstvo nekoliko više.

Slovenščina je postajala občevalni jezik mlajše generacije, k čemer je pač največ pripomogel pouk slovenskega jezika v gimnazijah in slovensko čtivo. Dijaštvo je dobilo slovenske čitanke, Janežičevo slovnico (1854) in si naročalo časopise: „Novice“, „Bčelo“ in „Glasnik“. V dobi politične stagnacije zaznamenujemo torej lep napredek vsaj v jezikovnem oziru: v znanju slovenščine.

6. Doba ustavnih bojev.

Nesrečni konec vojne leta 1859. je pokazal slabosti absolutizma. Uvideli so, da Avstrije ni več možno neomejeno vladati brez udeležbe narodov. Cesar je naznanil v manifestu z dne 15. julija 1859., da namerava postaviti državo zopet na ustavno podlago, da hoče zanaprej z vso pozornostjo in skrbjo pospeševati razvoj gmotnih in

duševnih moči v državi ter izboljšati zakonodajstvo in upravo, kakor je novi dobi primerno. V patentu z dne 5. marca 1860. je obljubil posameznim deželam lastno upravo in sklical „pomnoženi državni svet", ki se je imel posvetovati, kako naj se izvrši nova ustava.[1])

V pomnoženi državni svet niso poklicali nobenega Slovenca in nobenega Čeha, pač pa so bile zastopane v njem vse ostale narodnosti.

Že v prvih sejah pomnoženega državnega sveta se je pojavilo nasprotstvo med nazori centralistov, hotečih ohraniti Avstrijo pod osrednjo nemško vlado, in federalistov, sklicujočih se na razliko med narodi in posebne zgodovinske pravice raznih dežel. Stranka federalistov je dosegla pri glasovanju glede oblike nove ustave večino in vsled tega ima oktobrska diploma, ki jo je izdal minister Goluchowski po sklepu posvetovanj dne 20. oktobra 1860., federativni značaj. Ta osnovni državni zakon priznava deželam samoupravo v zakonodajstvu in ustvarja za vse dežele skupni državni zbor.

Nasprotniki oktobrske diplome (nemški centralisti) pa so dosegli, da je moral odstopiti minister Goluchowski, ki so mu šteli diplomo najbolj v zlo. Njegov naslednik, centralist Schmerling, je izdelal proti volji federativnih strank nov ustavni načrt na centralistni podlagi (februarski patent 26. februarja 1861.). Posamezni deželni zbori so dobili pravico pošiljati odposlance v državni svet, a volilni red je bil prikrojen tako, da so v mešanih deželah imeli povsod večino Nemci. Med slovenskimi poslanci so bili najodličnejši dr. Bleiweis, dr. Toman in Hermann, ki pa niso več

[1]) Nekak „državni svet" je životaril še izza oktroirane kromeriške ustave. Člani tega sveta so bili večinoma umirovljeni visoki državni uradniki. Izvrševalne oblasti državni svet ni imel, temveč je bil le posvetovalni zbor. Večina članov je bila zelo nazadnjaškega mišljenja, vsled tega ga je vladar pomnožil z zaupniki narodov, preden mu je poveril nalogo, izdelati načrt ustavne države.

tako odločno branili zahteve po narodni avtonomiji kakor voditelji leta 1848. V spomenici, ki jo je izročil vladi dr. Toman, so zahtevali jezikovno enakopravnost v šoli in uradu. Po zgledu čeških in poljskih federalistov so želeli tudi slovenski zastopniki razširjenje deželne avtonomije, ki bi bila koristila morebiti kranjskim Slovencem, v ostalih kronovinahpa bi bila škodovala slovenski narodnosti.

V državnem zboru so imeli Slovenci samo 5 poslancev in so bili z ostalimi Slovani v neznatni manjšini, ki ni mogla prodreti z nobenim predlogom. Bilo je naravno, da se takšen sistem ni mogel dolgo vzdržati pri krmilu, zlasti ker Ogri, Hrvatje, Lahi in nazadnje še Čehi niso marali pripoznati državnega zbora. Opozicija je postala tako močna, da je moral minister Schmerling oddati državno vodstvo federalistu Belcrediju, od katerega je bilo pričakovati pravičnejše ustave. Septembrski manifest (20. septembra 1865.) je sicer preklical Schmerlingovo ustavo in obljubil Ogrom, Hrvatom, Čehom in Poljakom dežetno avtonomijo, Slovencem pa ni prinesel nič veselega, kajti Belcredijev načrt bi jih bil potisnil pod nemško oblast.

Vojna s Prusi in Lahi leta 1866. je pretrgala pogajanja z vlado glede ustave. Poraz pri Kraljevem gradcu je storil konec avstrijski zamejni politiki v boju za prvenstvo med nemškimi državami in pomogel Lahom, ki so s pridobitvijo Beneškega dosegli zedinjeno Italijo. Nova meja je odrezala do 40.000 beneških Slovencev od goriških rojakov.

Posvetovanja slovanskih zastopnikov na Dunaju o bodoči obliki Avstrije so ostala brez vsega uspeha, kajti minister Belcredi se ni lotil v resnem trenotku preosnove, v tem pa je izpodrinil njegov vpliv baron Beust, mož celo drugačnega mišljenja. Dasiravno so pri deželnozborskih volitvah leta 1867. dosegli federalisti toliko glasov, da bi bili dobili veliko večino tudi v državnem zboru — tudi v slovenskih okrajih so zmagali takrat prvič slovenskih kan-

didatje — se je minister Beust jel pogajati z ogrskimi voditelji ter pripravljati dualizem.

Slovenski poslanci niso postopali dosledno v boju zoper Beustev ustavni načrt, kajti glasovali so zanj, dasiravno so bili govorili korenjaško zoper njega.

Dne 2. decembra leta 1867. je prejeia nova ustava najvišjo sankcijo in je veljavna še dandanes („decembrska ustava“). Med osnovnimi državljanskimi pravicami nam je prinesla v § 19. „narodno enakopravnost“. Na to točko so se sklicevali oni slovenski poslanci, ki so glasovali za dualizem, ne da bi bili pretehtali njegove posledice. Brez pomisleka so izročili do 100.000 Slovencev ogrski polovici in v naslednjih letih so lahko spoznavali, da so zasigurali z dualizmom tudi v Predlitavskem nadvlado nad seboj Nemcem. Vprašanje jezikovne prakse v javnem življenju je ostalo nerešeno in nihče ne ve, kdaj se bo sploh pravično rešilo.

Veselejši so uspehi, ki so jih dosegli narodni buditelji v dobi ustavnih bojev doma. Inteligenca si je snovala v tej dobi svoja društva, čitalnice, ki so bile naravna zbirališča slovenskih buditeljev.

Prvo čitalnico so si osnovali mariborski rodoljubi po češkem zgledu sredi leta 1861. in takoj so jim sledili v Trstu, ter koncem istega leta tudi v Ljubljani in v naslednjih letih so snovali čitalnice po vseh mestih in večjih krajih slovenske domovine. Dualizem je našel na slovenskem že dobrih 30 čitalnic, leta 1869. pa jih je bilo 58. V čitalniških prostorih so prirejali zabave — po češkem zgledu so jih zvali „bésede“ — z glasbo, petjem, govori, plesi in z igrami; tu so se zbirali k političnim pogovorom in k čitanju novin. Med meščanskimi Slovenci se je pričelo družabno življenje in slovenščina je prihajala med njimi do časti kot občevalni jezik, ne sicer izključno, toda vsaj (tudi) javno. V dobi ustavnih bojev in še dolgo pozneje so bile čitalnice najvažnejša, včasih tudi edina kulturna središča, ki so vzgajala Slovence za javnost

in v katerih so polagali temelj slovenski gledališki umetnosti, petju in glasbi. Najimenitnejša izmed vseh je postala ljubljanska čitalnica, ki je štela na stotine članov in je tem laže delovala na raznih kulturnih poljih. V področju ljubljanske čitalnice so osnovali leta 1867. „Dramatično društvo".

S pomočjo čitalnic so skušali buditelji vplivati na ljudstvo. Velike ljudske slavnosti, ki so jih prirejale čitalnice v spomin škofa Slomška († 1862.) in tisočletnice sv. bratov Cirila in Metoda (1863), so vabile ljudske množice in postajale pravi narodni tabori, na katerih so navduševali ognjeviti govorniki svoje kmetske rojake, naj časte in spoštujejo slavne može, ki so pisali Slovencem lepe knjige in se borili za narodne pravice. Tudi deželnozborske volitve so postajale obenem narodne slavnosti: volilci ali volilni možje iz daljnih in bližnjih vasi so se privažali na okrašenih vozovih od vseh strani na volišča, kjer ni bilo navdušenju konca, zlasti kadar je razglasila komisija zmago slovenskih kandidatov.

Narodno gibanje je bilo v obmejnih pokrajinah živahnejše ko na Kranjskem, kar ni nič čudnega, saj je vzgajal hujši narodni pritisk najbolj požrtvovalne in idealne boritelje. Bili so večinoma mladi možje, pravniki, zdravniki, srednješolski učitelji in duhovniki, ki so radi žrtvovali denar in večkrat tudi zdravje svoji veliki nalogi in ki jih niso plašile ne grožnje nasprotnikov ne nemilost predstojnikov. Na Štajerskem se je zbirala krog vztrajnega staroste dr. Štefana Kočevarja in neumornega Davorina Trstenjaka četa boja in dela željnih mož, med njimi dr. Sernec, dr. Vošnjak, Šuman, Majciger, Hermann, Raič, dr. Razlag, dr. Prelog i. dr.; Koroščem je bil vzgojil Slomšek zavedno duhovščino in neupogljivega voditelja Andreja Einspielerja, ki mu ga ni para v slovenski zgodovini, kar se tiče železne volje, doslednosti in vztrajnosti v boju za narodne pravice. Goriško je dobivalo naglo slovensko lice, kajti iz Tolmina,

kjer je deloval nesebični in skrajno idealni dr. Karol Lavrič, so se razlivali valovi narodnega navdušenja po vseh slovenskih okrajih. V tržaški okolici je pripomogla duhovščina z izvrstnimi škofi, da je naraščala zavednost slovenskega ljudstva; v mladem Ivanu Nabergoju so dobili Tržačani srčnega voditelja. Ljubljanske slovenske voditelje pa označuje taktika, vsled katere so zaigrali leta 1868. mestno občino: vsled slovenske abstinence je padla komaj pridobljena Ljubljana zopet Nemcem v roke.

Opozicija proti dr. Bleiweisu in njegovemu oblastnemu vodstvu v narodnih zadevah, katero si je bil osvojil v Bachovi dobi, je izpodkopavala „Novicam“ nekdanji vpliv. Bleiweis ni bil več merodajen s svojo pohvalo ali obsodbo literarnih del, odkar je hodil Janežičev „Glasnik“ svoja pota, še manj pa, odkar je odgrinjal Josip Stritar s svojo kritično besedo oni zastor, ki ni dovoljeval Slovencem jasnega pogleda niti na lepoto Prešernovih poezij, kaj šele na vrt tujih lepih literatur. V ljubljanski čitalnici in v „Matici Slovenski“, ki se je osnovala leta 1863. po inicijativi mariborskih rodoljubov, je veljala sicer najbolj še Bleiweisova beseda, a tudi tukaj je njegovo delovanje in počivanje izzivalo odpor osebnih in stvarnih nasprotnikov. Matični tajnik Franc Levstik, ki bi bil sigurno povzdignil književno društvo na primerno stopnjo, je moral zapustiti svojo skromno službo, ker ni odobraval patrijarhalnega gospodarstva Bleiweisovih prvakov. Dobrih nasvetov se je odbor branil, odklanjal je izdajo najlepših narodnih pesmi in pripovedk in zbranih del boljših pesnikov, pač pa je izdal dela Bleiweisovega ljubljenca Koseskega in obetal Slovencem — „Naučni slovnik“!

Literarni in osebni odpor zoper Bleiweisovo vodstvo se je razširil v dobi ustavnih bojev na politično polje. Nasprotnikom revne Bleiweisove politike, ki jih je bilo zunaj Kranjskega obilo, so so pridružili „mladi“ na Kranjskem. — Čim je vlada proglasila drugo ustavo, se je čutila

potreba po slovenskem političnem listu, ker „Novice“ kot tednik niso zadoščale. Bleiweis jih ni hotel ne razširiti, ne kreniti z njimi na odločnejšo pot.

Prvi je bil Andrej Einspieler, ki si je osnoval nemški list „Stimmen aus Innerösterreich“ (1861–1863.), s katerim je hotel poučevati Nemce o slovenskih zahtevah in probujati v prvi vrsti koroške Slovence. V Ljubljani sta izdajala Vilhar in Levstik (1863) slovenski politični list „Naprej“, katerega so pa kmalu ubile tiskovne pravde, ker se je upal potegovati za zedinjenje Slovencev in narodno enakopravnost. „Napreju“ je sledil nemško pisan „Triglav“ (1865–1870) V tej dobi večina slovenskih omikanih naročnikov ni bila več zadovoljna z nemškim listom, češ, da tako podjetje samo ovira razvoj slovenskega časopisja in vriva Slovencem po nepotrebnem nemščino, nasprotnikov pa itak ne prepriča o ničemer. Imeniten list je postal „Slovenec“, ki ga je izdajal Einspieler v Celovcu (1865—1867). Vsled brezobzirnosti „Slovenca“ v boju za enakopravnost je imel Einspieler dosti trpeti, toda nič bi ga ne bilo moglo odvrniti od izdajanja, da niso nasprotniki preplašili tiskarja, ki je moral vsled strahu pred napovedanim bojkotom odpovedati tisk slovenskega časopisa. Primorskim Slovencem je bil namenjen „Ilirski Primorjan“ (1866., od leta 1867. „Primorec“) v Trstu in „Domovina“ (1867—1869) v Gorici, v Mariboru pa je jel leta 1867. izdajati dr. Prelog gospodarski in politični list „Slovenski Gospodar“, ki izhaja še dandanes.

Novi listi so dopolnjevali „Novice“. V narodnopolitičnih vprašanjih so bili radikalnejši in zlasti „Slovenec“ in „Slovenski Gospodar“ sta večkrat polemizirala z „Novicami“ ter obsojala medlo in nedosledno postopanje slovenskih poslancev.

7. Pregled po najnovejši dobi.

Z dualizmom se pričenja nova doba v slovenskem javnem življenju. Na pravni podlagi skušamo doseči v državi

ureditev narodnostnih razmer. Ministrstva padajo, nova prihajajo za njimi in državnim krizam ni konca v naši ljubi Avstriji.

Notranjo slovensko zgodovino te dobe označuje ločitev Slovencev v dve politični in kulturni stranki in nagel vsestranski kulturni napredek. Ljudstvo se zaveda vedno bolj državljanskih in narodnih pravic, tukaj močneje, tam manj. Precej naglo raste naš srednji stan. Vsled zdrave delitve sil po raznih kulturnih strokah smo dosegli v kratkih desetletjih nepričakovane uspehe v znanstvu, slovstvu, umetnosti in gospodarstvu.

Dualizem je povzročil domačo vojno med slovenskimi izobraženci. Polemika med slovenskimi časopisi je dokazovala, kako globok prepad je že bil med taboroma slovenske javnosti. Opozicija zoper „stare", ki jim je stal na čelu dr. Bleiweis z „Novicami", si je osnovala leta 1868. v Mariboru večji list „Sloveski Narod". Istočasno sta obe stranki po češkem zgledu marljivo izrabljali nove ustavne pravice, v prvi vrsti društveno in zborovalno svobodo. V letih 1868—1871 so prirejali javne shode pod milim nebom, t. zv. „tabore" po vseh slovenskih pokrajinah, na katerih so nastopali imenitni ljudski govorniki: Božidar Raič, dr. J. Vošnjak, dr. Razlag, dr. Lavrič, dr. Val. Zarnik itd. Ljudstvo se je udeleževalo taborov v ogromnem številu in navdušeno glasovalo na njih za zedinjeno Slovenijo in za enakopravnost v šoli, cerkvi in uradu.

Boj med slovenskima strankama je polegel tupatam, kadar je šlo „starim" in „mladim" za skupne narodne zadeve, toda premirje ni nikdar trajalo dolgo. Na obeh straneh so si izpopolnjevali časopisje: dr. Lavrič je ustanovil v Gorici „Sočo", „Slovenski Narod" se je pod Jurčičevim uredništvom preselil v Ljubljano (1872) in postal (1873) prvi slovenski dnevnik; kot protiutež glasilom „mladih" so osnovali v Gorici tednik „Glas" (1872.), v Ljubljani pa list „Slovenec" (1873) Po letu 1875. so „mladi" nekoliko popustili

v svoji bojevitosti in slovenska oficijelna politika je imela odslej bolj konservativen značaj, dokler ni vzplamtel boj iznova in jel pogubno razjedati vse javno življenje, najprej na Kranjskem, potem pa tudi po ostalih deželah.

Borba za pravice slovenskega jezika v uradih je bila silno nehvaležna in često tudi brezuspešna. Začetkom ustavne dobe so pač vzbujali govori dr. Tomana in Hermanna splošno pozornost in res je izšel že leta 1861. prvi slovenski sodni odlok. A vendar so uradovala sodišča in politični uradi še nadalje v tujem jeziku brez ozira na slovenske stranke, dasiravno so dobili (1862, 1866) ukaz, naj sprejemajo slovenske vloge in jih rešujejo slovenski. Po letu 1867. so zahtevali slovenski zastopniki v vseh zakonodajnih zborih strogo izvrševanje ustavnih določb in višje oblasti so jele opozarjati podrejene urade na dolžnost slovenskega uradovanja. V kranjskih deželnih uradih je postala slovenščina leta 1870. uradni jezik in tudi v goriškem deželnem zboru so ugodili zahtevi glede enakopravnosti slovenščine. Na Štajerskem in Koroškem smo ostali v tem oziru na slabšem.

V šolski upravi opažamo nekoliko napredka, še preden je došlo do korenite preosnove vsega ljudskega šolstva: šolski patronat so ločili od farnega uredili deželne prispevke k šolskim stavbam in preosnovali učiteljišča in vzorne glavne šole. Kranjski deželni zbor pa je leta 1866. odklonil Bleiweisov predlog, da bodi v narodnih šolah slovenščina izključno učni jezik. Vlada si je nato prilastila proti volji federalistov sama pravico določati učni jezik narodnih šol, pri čemer so ji smele svetovati edino občine. V zavednih občinah smo dobili vsled te določbe slovenske ljudske šole, koder pa so gospodarili v občinah nasprotniki (n. pr. v mestih), tam smo izgubili mahoma še dvojezične šole. Na Koroškem je jelo slovensko šolstvo naglo propadati, kajti nezavedne občine so se oglašale za nemške šole in za nekaj let ni bilo v vsej deželi nobene čisto slovenske šole poleg dvojezičnih in nemških.

Nesrečni konec vojne leta 1866. je pospešil preosnov ljudskega šolstva in novi državni zakoni so za učneg ministra Hasnerja skoro docela izbrisali sledove stare šolsk ureditve. Osnovni državni zakon (21. dec. 1867.) je velezna menit za razvoj šolstva, ker jamči svobodo vede in uka in ne priznava vplivov verskih in stanovskih nazorov. Državn zakon z dne 25 maja 1868. leta je omejil cerkven oblast nad šolo in osnoval deželne, okrajne in krajne šol ske svete. Ta zakon ni ustvaril „brezverske“ šole, kakor s trdili nekateri ljudje, temveč jo je proglasil za šolo z ver sko enakopravnostjo, ki je pristopna vsem državljanom bre ozira na njihovo vero. Državni ljudskošolski zakon z dn 14. maja 1869. je končno rešil šolstvo prejšnjih vezi. Dobil smo šolo, ki naj vzgaja mladino po zdravih načelih modern pedagogike. Ljudski šoli je naročil ta zakon, naj vzgaj otroke nravno in verski, razvija njihove duševne moči i jim daje znanosti in spretnosti, katerih jim je treba za na daljnje izobraževanje v življenju, ter da ustvari temelj, d postanejo iz njih vrli ljudje in državljani. Število učni predmetov je zakon razširil in uvedel obvezno osem letno pohajanje šole. Ponavljalne šole so dobile na domestilo v nadaljevalnih šolah za vajence v praktičnih po klicih, ki so dovršili obvezni šolski pouk. Število razredov za katere se je določilo največje število učencev (80), j raslo in z njimi potreba novih učnih načrtov (1874, 1875)

Dobili smo dober šolski zakon proti svoji volji. Slo venski poslanci, tudi oni, kar se jih je štelo med svobodo miselne, so ugovarjali šolskemu zakonu: nova šola jim j stala premalo na verski podlagi in osemletna učna doba s jim je zdela predolga. — Odpor konservativcev ni moge omajati šolskega zakona, pač pa so nekateri deželni zbor že v osmem desetletju preteklega stoletja popuščali o njegovega jasnega besedila, ko so sklepali o snovanju, vzdr ževanju, obiskovanju in nadzorovanju šol. V državnem zbor se je posrečilo Taaffejevi večini leta 1883. podreti nekater

točke šolskega zakona („novela“) Od tega časa so stavili nasprotniki skoro ob vsakem zasedanju zoper šolski zakon naperjene predloge; sklepi raznih katoliških shodov, glasovi konservativnega časopisja in razne druge izjave pričajo, da da se bo nadaljeval boj za konfesijonalno šolo in zoper sedanji šolski zakon.

Na drugi strani raste boj za učni jezik v šolah, ki je dandanes središče narodnostnega boja. Avstrijsko šolstvo je od nekdaj predmet političnih prepirov in zato se šolstvo slabših narodov ne more dovolj gladko razvijati. Na slovenskem ozemlju je na stotine nemških, laških in dvojezičnih šol, ki jih obiskuje poleg posameznih neslovenskih otrok zgolj slovenska mladina. Neslovenska šola sicer ne more odtujiti mladine, koder občujejo otroci doma slovenski, a škoduje ji neizmerno, ker ji vceplja topost in ji jemlje praktičnega zmisla za življenje. Drugod rešuje narodna šola ljudstvo iz mrtvila in duševne toposti, naša dvojezična in tuja šola pa tega ne dosega; njen uspeh je le v tem, da vceplja mladini pogubno mnenje, da je slovenščina manj vreden jezik. Utrakvistične šole so posebnost, ki je namenjena menda v prvi vrsti slovenskemu ljudstvu, kajti nikjer drugod ne nahajamo dandanes toliko na nenaraven način urejenih šol, kakor na slovenskem Koroškem in tupatam na Štajerskem in Primorskem. Koder čuti ljudstvo škodljivost takih šol, tam se pričenja odpor proti dvojezičnosti in boj za slovensko šolo, toda to je trdo, dolgo in utrudljivo delo. Šolska uprava molči k brezprimernemu duševnemu nasilstvu nad tisoči slovenskih otrok v nemških, laških in dvojezičnih šolah, naj si bodo nižje, strokovne ali srednje.

Slovenski vaščan je v nekaterih nezavednih krajih žal najboljši pomočnik nasprotnikov slovenskega napredka, ki mu vsiljujejo nenaravno šolstvo; nezaveden vaščan ne čuti groznega suženjstva, v katero tlači svojo deco, in išče vzroke svoje bede bogvekje drugod, ne pa v svoji toposti. A ljudstvo ni samo krivo, če ima še vedno pred očmi nekdanjo

šolo in če je prepričano, da šola nima drugega namena ko učiti katekizma in nemščine;[1] krivih nazorov o važnosti dobre šole so krivi voditelji ljudstva, ki so mu zamudili pojasniti pomen modernega šolstva; kriv je zlasti tisti del slovenske inteligence, ki se menda boji dobre narodne šole, ki bi vzgajala mladino nravno, versko in v narodnem duhu, v samostojne in ponosne člane naroda in človeštva ter rajši izpodkopava ugled šoli in učitelju.

Po češkem zgledu je segel tudi slovenski narod po samopomoči in si osnoval leta 1885. šolsko družbo sv. Cirila in Metoda. Kjer nimajo Slovenci javne ljudske šole, tam jim pomaga šolska družba, ki ustanavlja in vzdržuje šole in otroške vrtce. Družba deluje zlasti v zadnjih letih jako živahno, a prispevki in darovi članov ne zadoščajo, da bi osnovala šole povsod, kjer jih je treba. Da je došel narod k spoznanju svoje lastne moči, da je jenjal moledovati in protestovati in da daje prednost lastnemu vztrajnemu delu, v tem vidimo velik uspeh zadnje dobe narodne zgodovine.

Slovensko učiteljstvo je postalo pod vodstvom Andreja Praprotnika važen član v narodnem življenju. Praprotnik je znal učiteljstvo organizovati. V kranjskem deželnem zboru je spretno zagovarjal zadeve narodnega šolstva in učiteljstva in je ustvaril v svojem glasilu „Učiteljski Tovariš“ zbirališče slovenskih pedagoških pisateljev. Organizacijski statut (1874), ki je splošno dvignil učiteljsko iz-

[1] Mi nikakor nismo nasprotniki katekizma, kajti stojimo na stališču državnega šolskega zakona, ki zahteva od ljudske šole na prvem mestu „nravno - versko vzgojo“. Tudi vrednost znanja nemškega jezika, kolikor se ga more naučiti naš otrok na zdravi pedagoški podlagi, vemo primerno ceniti. Toda naše živo prepričanje je, da se oboje more doseči edinole s pomočjo temeljitega znanja materinščine in da ima ljudska šola tudi nalogo „razvijati v otrocih duševne zmožnosti, jih obdarovati z znanostmi in spretnostmi, ki so potrebne v daljno izobreževanje za življenje ter ustanavljati temelj izobrazbi vrlih ljudi in občanov.“ (Opomba ured.)

obrazbo, je zelo koristil pedagoškemu strokovnemu znanju našega učiteljstva in njegovi stanovski zavesti. V vseh slovenskih šolskih okrajih so si osnovali učitelji po ljubljanskem zgledu učiteljska društva, ki so združena dandanes v „Zavezi slovenskih učiteljskih društev" in v zvezi avstrijskega slovanskega učiteljstva. Del slovenskega učiteljstva, ki ni organiziran v „Zavezi", si je osnoval lastno organizacijo, „Slomškovo zvezo". — Vesel napredek opažamo tudi v pedagoškem slovstvu. „Učiteljski Tovariš" je dobil nekoliko tekmecev in dopolnilnih časopisov, izmed katerih si je pridobil „Popotnik" največ zaslug. „Slovenski Učitelj" je glasilo „Slomškove zveze". Največja in najobsežnejša pedagoškoknjiževna organizacija slovenskega učiteljstva je „Slovenska Šolska Matica" (ustan. leta 1900.) pod vodstvom ravnatelja Henrika Schreinerja.

Strokovno šolstvo je izmed vseh šolskih panog na Slovenskem najbolj zanemarjeno. Slovenski narodni zastopniki so posvečali obrtni izobrazbi malo pozornosti, organizacije obrtnikov in trgovcev pa tudi niso bile do zadnjih let dovolj podjetne, da bi svojemu naraščaju same priskrbele vsaj nižjih strokovnih šol. Sedanjost kaže več razumevanja za strokovno šolstvo. Poleg kmetijskih šol, obrtnih in trgovskih nadaljevalnih tečajev imamo in snujemo trgovske šole v Ljubljani in v Trstu in leta 1911. se je otvorila tudi višja obrtna šola v Ljubljani. Izmed učiteljišč ima edino goriško slovenski značaj, ostali zavodi so še dvojezični in nemški.

Srednje šole se množijo na slovenskem ozemlju počasneje nego drugod v Avstriji. Vlada je do najnovejše dobe branila nemški značaj naših srednjih šol, dasiravno je bila včasih na videz voljna ugoditi vsaj deloma zahtevam po slovenskem učnem jeziku. Leta 1870. je dovolila pouk nekaterih predmetov na kranjskih gimnazijah v slovenščini, a slovenski učni jezik se ni mogel uvesti vsled pomanjkanja slovenskih učnih knjig. Šele od leta 1880. so uvajali slovenski pouk v nižjih razredih na posameznih

kranjskih zavodih; leta 1889. so osnovali slovenske nižje paralelke na mariborski gimnaziji, leta 1895. na celjski. Od leta 1908. se slovenijo korakoma državne srednje šole na Kranjskem, a nalogo priskrbeti učne knjige za vse razrede srednjih šol je moralo prevzeti slovensko profesorsko društvo. Privatni zavodi so prvi uvajali slovenščino v višje razrede in sicer knezoškofijska gimnazija v Št. Vidu in mestna realka v Idriji, ki se doslej edina izmed realk sme prištevati med slovenske zavode. Dandanes čutimo, da se bo po skromnih začetkih vprašanje srednjega šolstva v prihodnosti ugodno reševalo po vseh slovenskih pokrajinah.

Zahtevi po slovenskem vseučilišču se upirajo nasprotniki z vsemi močmi in ni še videti dne, ko se bo izpolnila ta želja slovenskega naroda.

Skupno z napredujočim šolstvom krepi kulturno silo slovenskega naroda intenzivno izobraževalno in prosvetno delo znanstvenih, zabavnih, dobrodelnih in drugih društev, razvito knjižništvo, časnikarstvo in vobče slovstvo ter domača umetnost.

Prosvetno delo čitalnic je bilo prvotno namenjeno slovenskemu meščanstvu, kmalu pa so rodoljubi jeli snovati tudi v manjših krajih raznovrstna društva, osobito pevska in bralna; celo strogo strokovna društva so si jemala v program svojega delovanja skrb za izobrazbo članov. Tako je danes vsa slovenska zemlja prepređena z gosto mrežo raznovrstnih narodnih društev in javnih knjižnic, organiziranih v „Prosveti“, „Krščansko-socijalni zvezi“ in raznih pokrajinskih in strokovnih zvezah. Javno knjižništvo deluje uspešno šele v zadnjem desetletju. Slovensko sokolstvo, ki je organizirano po češkem vzoru, skrbi vneto za duševno in telesno vzgojo svojih članov. Po zgledu sokolskih društev snujejo tudi telovadne odseke „Krščansko-soc. zveze“ („Orli“).

Razvoj slovenskega časnikarstva je najboljši dokaz, kako se ljudstvo zanima za javna vprašanja, politiko in kul-

turo. Pred pol stoletjem si je ves narod komaj vzdrževal edine skromne „Novice“, dandanes pa izhaja vrsta dnevnikov in manjših političnih listov, strokovnih in leposlovnih časopisov, ki jih naštejemo kmalu polno stotino. Nekaj več značajnosti, resne objektivnosti in nekaj manj strankarske zagrizenosti polagajmo v svoje časopisje in potem bomo imeli imenitno narodno-vzgojevalno sredstvo.

Presenetljiv napredek kaže slovensko slovstvo, odkar je dobojeval Josip Stritar s svojimi reformnimi nauki v Janežičevem „Glasnikn“ in v dunajskem „Zvonu“ literarni boj med „starimi“ in „mladimi“. Iz njegove šole je izšlo mnogo pesniških in pisateljskih talentov, izmed katerih omenjamo le Gregorčiča, Cimpermana, Kersnika, Tavčarja, Aškerca, Pesjakovo in Funtka. Vrsto starejših pisateljev: Erjavca, Levstika, Zarnika, Ogrinca, Mandelca, Mencingerja, Trstenjaka itd. so izdatno pomnožili in okrepili pripovedniki: Jurčič, Trdina, Kersnik, Vošnjak, Tavčar, Starè, Detela, Koder, mnogi drugi odlični sotrudniki „Ljubljanskega Zvona“, „Dom in Sveta“, „Slovana“ in ostalih listov. Moderne smeri v pripovedništvu uvajajo Murnik, Govékar, Meško, Šorli, Cankar, med pesniki najnovejše dobe pa so se proslavili: Medved, Murn, Kette in Zupančič. — Družba sv. Mohorja pošilja leto za letom po pol milijona zabavnih, poučnih in nabožnih knjig med narod. Častno je že dandanes tudi stališče znanstvenega slovstva vseh strok, ki je deloma organizovano v „Slovenski Matici“, „Leonovi družbi“ in v zgodovinskih in drugih podobnih znanstvenih strokovnih društvih.

Gledališko umetnost goji v prvi vrsti ljubljansko slovensko gledišče. „Dramatično društvo“ je izza leta 1867. izdajalo zbirke gledaliških iger in po skromnih začetkih priborilo slovenskim predstavam prostora v deželnem gledišču; odkar se je preselilo v novo gledišče (1892.), napreduje vidoma slovenska dramatska umetnost, a tudi po ostalih večjih odrih (v Trstu, v Mariboru in v nekaterih drugih mestih) rastejo slovenska gledišča.

Slovenska pevska in glasbena umetnost je dosegla svojo višino z „Glasbeno Matico“, osnovano leta 1872. v Ljubljani, ki je pod vodstvom Mateja Hubada postala prvi narodni glasbeni zavod. Po zgledu matične glasbene šole v Ljubljani (od l. 1882.) delujejo po raznih večjih krajih manjše glasbene in pevske šole. — Slovensko glasbeno gibanje se je omejevalo dolgo časa na pesem, ki se ne more ceniti s čisto umetniškega stališča, ker je zasledovala postranske cilje: narodno probujo („Naprej“ Dav. Jenka!), veselo zabavo itd. Izobraženi glasbeniki so gojili cerkveno glasbo, ki jo predstavlja „Cerkveni glasbenik“ (Gregor Rihar, Ant. Nedvěd itd.) ali so se pečali z glasbeno pedagogiko, kakor reformator cerkvene glasbe Anton Förster, ki si je zaslužil dobro ime tudi v posvetnih skladbah, zlasti z opereto „Gorenjski slavček“. Fran Gerbić, ustanovnik „Glasbene Zore“, je sodeloval pri snovanju slovenske opere v Ljubljani. Brata Benjamin in Gustav Ipavic sta zložila mnogo priljubljenih napevov. Kot operni in operetni skladatelj se je proslavil Viktor Parma. Modernistične skladbe in sploh nove smeri uvajajo dr. Gojmir Krek, Josip Ipavic in Risto Savin. Glasbeni časopis dr. Kreka „Novi Akordi“ je postal središče nove slovenske godbe in pesmi in nas rešuje glasbenega diletantizma. Izmed najnovejših skladateljev omenjamo simfonika Antona Lajovica, komponista Aškerčevih in Zupančičevih pesmi, Josipa Procházko in druge sotrudnike „Novih Akordov“: Adamiča, dr. Schwaba, Pahorja, Premrla, Deva itd.

Slikarski umetnosti je napočila na Slovenskem nova doba v sedmem desetletju preteklega stoletja, ko se je vrnil slikar Ivan Wolf iz Italije. Wolf je naslikal obilo velikih izbornih slik in vzgojil v svoji slikarski šoli v Ljubljani vrsto odličnih umetnikov. Izmed njegovih učencev se je dvignil v slikarski tehniki največ Juri Šubic, ki je zapustil obilo slik ne le doma, temveč tudi na Češkem, Moravskem, v Atenah in v Parizu. Tudi njegov starejši brat Janez

Šubic je začel z Wolfom in slikal marljivo v Benetkah, v Rimu, na Dunaju in v Pragi, a bil je sila nesrečen, ker mu je uničil ogenj mnogo slik. Anton Ažbe, gojenec Wolfov in dunajske akademije, si je ustanovil v Mnihovu slikarsko šolo prve vrste in se proslavil z mnogimi slikami, prof. Ivan Franke pa na Dunaju, v Benetkah in doma z lepimi portreti in risbami. Med Wolfove boljše učence je prištevati še slikarja Ludovika Grilca. Izmed slovenskih žen-umetnic omenimo kot prvo Ivano Kobilčevo, ki je slikala večinoma portrete. — V zadnji dobi stopajo pred slovensko in tuje občinstvo v slovenskem umetniškem društvu organizirani mladi umetniki Jakopič, Vesel, Grohar, Jama, Sternen, Žmitek itd., kipar Zajc pa je dobil izbornega sodruga Bernekerja. Umetniške razstave slovenskih slikarjev in kiparjev so zanesle slavo naše umetnosti daleč v tujino, ki daje našim umetnikom vobče neprimerno več priznanja in zaslužka nego revna domovina.

Narodno gospodarstvo je bilo in bode vedno najvažnejša žila narodnega življenja. Ljudstvo, ki napreduje v gmotnem oziru, si gradi temelje svoje kulture in izpolnjuje pogoje svojega obstanka, in zato je narodno-gospodarsko gibanje najveselejši pojav v zadnjih desetletjih slovenske zgodovine in porok lepše prihodnosti.

Sredi 19. stoletja je čutil previdni narodni voditelj, kako neugodno je vplival splošni gospodarski preobrat na gospodarske razmere v slovenskih krajih; Bleiweis je ubral z „Novicami“ najboljšo pot, posvetivši jih v prvi vrsti kmetijski in obrtni izobrazbi. Njegov zgled so morali posnemati uredniki novejših časopisov, ki so dajali gospodarskim vprašanjem vselej svoje liste na razpolago. Ukaželjno ljudstvo je dobivalo tudi dovolj samostojnih gospodarskih knjig, ki so jih spisovali župniki, učitelji, inteligentni kmetje in ekonomi raznih stanov, hoteči poučevati svoje rojake v poljudni besedi o napredku in pomenu raznih panog gospodarstva. Izmed novejših strokovnjakov v kmetijskem gospodar-

stvu so kot pisatelji najznamenitejši: Gustav Pirc, Franjo Kuralt, Fran Povše, Viktor Rohrmann, Franjo Šolmayer, dr. Josip Vošnjak, Rihard Dolenc, Ernest Kramar itd. Za gospodarsko izobrazbo slovenskega ljudstva so si pridobile lepih zaslug preosnovane kmetijske družbe in „Gospodarska zveza", slovenska gospodarska glasila ter „Družba sv. Mohorja" s poučnimi knjigami; kmetijske šole pošiljajo leto za letom čete mladih gospodarsko izobraženih absolventov med ljudstvo in živa beseda potovalnih učiteljev podžiga premišljujočega vaščana, naj si pomaga z nasvetovanimi ekonomskimi sredstvi. Uspeh gospodarskega pouka se čutijo v vsakem oziru. Ljudstvo uvideva, da ne gre več kmetovati po starem kopitu, kako so gospodarili pradedje, temveč da je treba delati, kako zahteva trda nova doba, in se boriti s pomočjo znanja, varčnosti in marljivosti proti pogubnim posledicam raznih ujm in škodljivcev.[1] Slovenski kmet ne štedi pri nabavi modernih sredstev za izboljšanje svoje zemlje, kar dokazuje dejstvo, da se je s posredovanjem kmetijskih organizacij na Kranjskem kupilo in porabilo razmeroma največ umetnih gnojil izmed vseh avstrijskih dežel. Ob današnjem splošnem agrarnem preobratu se ne bo slovenski kmet izogibal nobeni melioracijski ideji. Koder ob gospodarskih krizah ni bilo pravočasno izdatne pomoči in pouka, tam se kaže propadanje kmetijstva v obliki izseljevanja v tujino, v Ameriko in v premogokopne in rudarske kraje na zahodno Nemško in gornje Štajersko.[2]

[1] Poleg ujm, ki povzročajo večkrat gospodarske krize, je prizadela našim kmetovalcem največ škode peronospora in trsna uš v vinogradih, lubadar v gozdovih in razne živinske kuge. Najhujša škodljivca gospodarskega napredka pa sta bila in sta še potratnost in osobito alkohol, ki „zahteva več žrtev ko kuga, lakota in vojna skupaj". Splošna zadolženost slovenskih kmetov je strašna posledica vsega tega.

[2] Izseljevanja v industrijalna mesta in v tujino ne smemo smatrati kot absolutne izgube narodnih moči, kajti dandanes odhaja slovenski delavec za kruhom v tujino večinoma iz tega vzroka, ker slovenski kme-

Splošno se ugodno razvija na Slovenskem živinoreja z mlekarstvom, vinarstvo, sadjarstvo in čebelarstvo in v teh panogah se je med ljudstvom že precej ukoreninilo produktivno zadružništvo. Manj ugodno pa se razvija poljedelstvo, kateremu škoduje uvoz žita in živil iz tujine, razkosanost kmetij, pomanjkanje delavcev in krajema tudi nerodovitnost slovenske zemlje. Žitna produkcija nazaduje, a vendar se prideluje še vedno razmeroma mnogo žita. Kranjsko zelje in slovenski krompir sta na trgu na dobrem glasu. Savinska dolina si je opomogla s hmeljskimi nasadi, nekaterim krajem pa daje čebula in špargelj obilo dohodkov.

Slovenska obrtnost se omejuje večinoma na neorganizirano domačo malo obrt, ki je nekdaj cvetela, dandanes pa polagoma hira. Skromno vsakdanje življenje slovenskega človeka je bilo polno poezije in je s svojimi potrebami jako pospeševalo domačo obrt. V kmetski hiši so izdelovali predmete za vsakdanjo rabo in v tem delu se je družil s praktično spretnostjo tudi dober vkus, ki je zasnoval na široki podlagi narodno umetnost. V marsikaterem oziru je hodila slovenska domača obrt svojo pot in je rodila mnogo izvirnih, lepih in dobrih reči, ki niso dobro služile le domačim potrebam, temveč jih občuduje tudi umetnikovo oko v današnjih kulturnozgodovinskih in umetnoobrtniških muzejih. Tujci se zavzemajo nad spretnostjo in iznajdljivostjo posameznih obrtniških samoukov v slovenski vasi in se vprašujejo strme, do kake stopnje bi se povzdignilo to ljudstvo v kulturi in blagostanju, če bi ho-

---

ne zna tako gospodariti, da bi ga mogel dobro porabiti in mu dati primernega zaslužka. Iz gospodarsko zaostalih okrajev (n. pr. iz Bele Krajine) se ljudje izseljujejo najmočneje, v gospodarsko trdnih krajih pa je izseljevanje neznatno. — Slovenski Amerikanci pošiljajo na svoj dom marljivo svoj prisluženi denar in marsikatero slovensko posestvo si je že opomoglo vsled amerikanske pomoči. Amerikanski denar tvori dandanes velik del slovenskih posojilniških vlog.

tela država uvideti, koliko talentov ima pokopanih v slovenskih mladeničih, hrepenečih po višji strokovni izobrazbi.

Starodavno platnarstvo izumira. Veseli predilni večeri so dandanes na kmetih že redki, kolovrati in preslice počivajo na podstrešjih, le mnogi platneni in sukneni izdelki v hiši spominjajo še nekdanje tkalčevske obrti. Ženske roke ne tekmujejo več tako vneto v iznajdljivosti izšivalnih motivov, ki kitijo hišno opravo in obleko. Znamenito je slovensko čipkarstvo, ki ima svoje središče v Idriji. Slamnikarstvo je novejša obrt in se razvija zlasti v kamniškem okraju. Razne stroke lesnih in železarskih obrti uspevajo povoljno in mnogi izdelki se izvažajo v tuje dežele. Slavne so savinjske samokolnice, rogaški brusi, ribniška „suha roba“ itd.

Velikih industrijalnih podjetij je na Slovenskem razmeroma malo, dasiravno je lega naših dežel in obilica vodnih moči jako ugodna za industrijalni razvoj. Ob večjih rekah in v mestih rastejo podjetja in sicer najbolj ob Savi na Gorenjskem, najmanj pa na Notranjskem, kjer ni vodnih moči. Jako krepka je pač železarska industrija, ki je poleg mnogih drugih podjetij skoro vsa v tujih rokah. Slovenski kapital še ne more uspešno tekmovati z nemškim in laškim, zato so začetki naše nove industrije in nove trgovine tako težavni. Vendar ne more nihče prezreti močnih narodnogospodarskih korakov v razvoju slovenske industrije. Slovensko organizirano trgovstvo deluje najbolj premišljeno in ekonomično, da bi rešilo z gospodarskimi in industrijalnimi podjetji slovenski narod premoči tujega kapitala.

Izredno ugodna lega slovenske zemlje pospešuje razvoj t r g o v i n e in kliče Slovence, naj prevzamejo sami v svoje roke vso trgovino, ki je hodila doslej preko njih. Na prvem vseslovenskem trgovskem shodu je vzkliknil govornik: „Slovenci, bodimo trgovci, vse drugo pride samo po sebi!“ Politik dr. H. Tuma poziva narod ob vsaki priliki: „Na morje! V Trst! Samo tu in nikjer drugod je bodočnost slovenskega naroda!“ Narodu zares ne primanjkuje trgovskih zmožnosti,

osobito imajo Notranjci in Dolenjci obilo trgovskega duha. A za veletrgovino je treba več izobrazbe, nego je ponujajo majhne naše trgovske šole. Trgovski naraščaj ne obiskuje v zadostnem številu tujih trgovskih visokih šol in ne hodi v tujino v prakso, vsled tega se ne razvija naša trgovina v onem razmerju, kakor raste promet in zlasti tržaški trg.

Na Kranjskem in Goriškem so si Slovenci že osvojili malo in srednjo trgovino, nekoliko manj pa na Štajerskem, Koroškem in v Trstu. Velika trgovina je večinoma še v tujih rokah.

K varčnosti, podjetnosti in samopomoči kliče slovensko posojilništvo, ki je iztrgalo narod oderuhom in tujim denarnim zavodom iz rok in ki zabranjuje prehajanje narodnega premoženja v tuje roke.

Dr. Josip Vošnjak je najprej povdarjal med Slovenci potrebo denarnih zavodov, kakršne je videl na Češkem (1868) a polom banke „Slovenije“ (1876) je pogoltnil poleg precejšnjega narodnega kapitala tudi slovensko gospodarsko podjetnost na več let.[1] Njegov brat Miha Vošnjak se je končno resno lotil (1879.) snovanja denarnih zavodov in organizacije slovenskega kapitala ter je izredno srečno in uspešno širil po vsem Slovenskem zmisel za denarno zadružništvo. Po mešanem sistemu Schulze-Delitzschevem, ki ga je prikrojil Vošnjak slovenskim razmeram, so snovali posojilnice najprej v mestih in večjih krajih; posojilnice po čistem Raiffeisenovem sistemu snujejo šele v zadnjih letih.

---

[1] Izza leta 1868. se je sila naglo začelo razvijati denarno gospodarstvo v Avstriji. Kakor gobe po dežju so rasla nova industrijalna in razna delniška podjetja, ne da bi se kdo resno vprašal, ali imajo kaj upanja za zdrav razvoj. Naravna posledica nerazumne podjetnosti je bil leta 1873. splošen „krah“, za katerim so prišli tudi Slovenci na vrsto s polomom svoje nove zavarovalne banke „Slovenije“, ki je bila prvi naš veliki narodnogospodarski poskus. Vodstvo te banke je imelo pač premalo tehničnostrokovne in splošne ekonomske izobrazbe ter je z lahkomiselnim gospodarstvom prej ali slej moralo uničiti z veliko slavo in reklamo osnovano podjetje.

Pomena posojilništva in hranilništva ne smemo ceniti samo v gospodarskem oziru, temveč ravno tako tudi v narodnopolitičnem. Koderkoli imamo dandanes trdne denarne zavode, tam ima slovensko življenje krepko zaslombo. V narodnostno mešanih mestih in trgih so posojilniške hiše („Narodni domi") zavetišča in vir slovenskega družabnega in javnega življenja. Denarni zavodi podpirajo in snujejo povsod dobrodelne in narodu koristne ustanove in tako je dobil marsikateri okraj ponosno slovensko lice, ki bi bil ostal pod tujo oblastjo, če bi ne bilo v njem domačih denarnih zavodov.

Miha Vošnjak, „oče slovenskega posojilništva", je uvidel potrebo medsebojne zveze slovenskih denarnih zavodov, ki bi vodila, branila in poučevala posamezne zadruge, in je osnoval društvo „Zvezo slov. posojilnic" s sedežem v Celju. V duhu nove dobe in novih zadružnih zakonov se je preosnovalo to društvo pozneje v osrednjo zadrugo „Zadružno zvezo" v Celju.

Brez državnih in deželnih podpor je doseglo slovensko posojilništvo krasno višino in končno ga je jela tudi vlada upoštevati. Glede denarne organizacije se pač našemu skromnemu narodu ni treba več sramovati med avstrijskimi narodi. V zadnji dobi škoduje ugledu slovenskega posojilništva domače strankarstvo, ki je jelo segati z veliko brezobzirnostjo tudi na to polje, kjer je enotnost naravno najbolj potrebna. Proti „Zadružni zvezi" v Celju se je osnovala konkurenčna „Zadružna zveza v Ljubljani" in nazadnje (1907.) smo dobili še tretjo tekmovalko „Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani". Skoro smešen postaja naš strankarski boj v zadružništvu: v posameznih neznatnih vaseh, koder delujejo že nekaj let zadruge, snujejo nove zadruge, katerih vodstvo naj ima nasprotno politično barvo! Dasi je slovensko denarno zadružništvo močno razvito, vendar leži še mnogo slovenskega denarja v neslovenskih zavodih.

Preko posojilnic in hranilnic smo stopili (deloma s pomočjo srbskega, hrvatskega in češkega kapitala) k snovanju bank. „Jadranska banka“ v Trstu in „Kreditna banka“ v Ljubljani se razvijata tako krasno, kakor se ni mogel nihče nadejati; obe obetata postati važni središči slovenskega denarništva in vir narodne podjetnosti.

Slovenski denarni zavodi so si pridobili z vzornim rednim poslovanjem in poštenim vodstvom popolno zaupanje ljudstva in celo tujih kapitalistov, ki ga ne more omajati razdiralna agitacija narodnih in političnih nasprotnikov. Naši zavodi delujejo marljivo v praktični trgovski, industrijalni in bančni vzajemnosti s slovanskimi narodi in gospodarski stiki se večajo zlasti s Čehi, Hrvati in Srbi.

Na podlagi statističnih številk ne moremo podati slike svojega gospodarstva, ker je narod v upravnem oziru razdeljen na toliko dežel in razen tega pomešan z Nemci in Lahi in ker uradna statistika pozna samo provincije in ne narodov.

V prometnem oziru slovenske pokrajine niso na slabem. Na vse strani imamo odprt svet: na jugu morje, na severju velike železnice, na izhodu in zahodu velike ravnine. Iz srednje Evrope vodi pot k Trstu naravnost preko slovenske zemlje po južni in karavanški železnici, s katerima bo v prihodnosti tekmovala tretja velika železnica preko Dolenjskega v Dalmacijo in četrta preko zahodnega Štajerskega in izhodnega Koroškega, Kamnika in Ljubljane. Občutno pa trpimo vsled pomanjkanja lokalnih železnic, nezadostnega števila cest in neplovnosti rek. Poštne razmere so povoljne.

Mlada slovenska kultura in solidni napredek v gospodarstvu nas navdajata z utemeljenimi nadami, da bo Slovenec v bodočnosti uspešno tekmoval med evropskimi narodi kot zaveden in samostojen gospodar na majhnem, a najlepšem delu evropske zemlje.

Literatura.

Abditus, Reformacija in socijalni boji slovenskih kmetov. Ljubljana 1908.
Apih J., Naš cesar. Celovec 1898.
„ „ Slovenci in 1848. leto. Ljubljana 1888.
„ „ Ustanovitev narodne šole na Slovenskem. Letopis S. M. 1894 in 1895.
„ „ in Potočnik dr. M., Zgodovinska učna snov za ljudske šole. 6 snopičev S. Š. M. 1901—1906.
Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. Gradec I—XVII.
Büdinger M., Österr. Geschichte bis zum Ende des 13. Jahrh. I.
Carniola (Izvestja Muz. društva za Kranjsko). I.
Carniola. Zeitschrift für Heimatkunde. I., II.
Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor. I—VII.
Devátenácte století slovem i obrazem, red. J. Klecanda. Praga.
Dimitz A., Geschichte Krains I—IV.
Fekonja A., Reformacija v Slovencih. Ljub. Zvon X. 483 n.
Glaser dr. K., Zgodovina slovenskega slovstva I—IV.
Grafenauer I., Zgodovina novejšega slovenskega slovstva I—II.
Helfert, Österreich seit dem Ausgang der Octoberrevolution.
Horvat dr. R., Najnovije doba hrvatske povjesti, Zagreb 1906.
Ilešič dr. Fr., Korespondenca dr. Jos. Muršca, Zbornik S. M. 1905; 1906.
Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko. I—XVIII.
Klaić V., Povjest Hrvata, Zagreb 1899.
Kos dr. Fr., Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, 1894.
„ „ „ Črtice o naši domovini pred prihodom Slovencev. Letopis S. M. 1897.
„ „ „ Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. I. 1903, II. 1907.
„ „ „ Spomenica.
Kovačič Fr., Trg Središče, Maribor 1909.
Krek dr. G., Einleitung in die slaw. Literaturgeschichte, 2. izd. 1887.
Križanić dr. I., Zgodovina sv. katoliške cerkve I—III. Celovec.
Krones dr. F., Handbuch der Geschichte Österreichs. I—IV. Berlin.

Lapajne I., Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev. 1884.
Lindner Th., Weltgeschichte seit der Völkerwanderung I. 1901.
Lončar dr. D., Politično življenje Slovencev. 1906.
„ „ „ Javno življenje pri Slovencih. Kolo M. H. 1906.
„ „ „ Dr. Janez Bleiweis in njegova doba. Bleiw. Zbornik. 1910.
Machaček Jan, Territorialni vývoj a změny hranic Rakouska, Korutan, Štyrska a Krajiny 976—1250. Progr. c. kr. češke gimn. v Budejevicah 1906.
Majciger, Pleteršnik, Raić, Slovanstvo.
Maretić dr. F., Slaveni u davnini. Zagreb 1889.
Mayer F. M., Die östlichen Alpenländer im Investiturstreite. 1883.
„ „ „ Steiermark im Franzosenzeitalter. Gradec 1888.
Mitteilungen des Musealvereines für Krain. I—XX.
„ „ hist. Vereines für Steiermark.
Muchar, Geschichte der Steyermark.
Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde.
Murko dr. M., Jan Kollár. Let. S. M. 1894, 1897.
„ „ „ Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen, Amelung, Lipsko 1908.
Niederle Lubor, Slovanské starožitnosti. II. 1906.
Orožen F., Vojvodina Kranjska, II. 1902.
Ottuv Slovník Naučný, članki Jihoslované, Slované, Krajina, Korutany, Štyrsko, Přímoří itd.
Palacký Fr, Dějiny národu českeho.
Pastrnek dr. F., Dějiny slovanských apoštolů. Praga 1902.
Polec-Senekovič, Vseučiliški zbornik. 1902.
Poljanec P., Kratka zgodovina slovenskega naroda. 1907.
Potočnik dr. M., Vojvodina Koroška, II. 1910.
Prijatelj dr. I., O pomenu slovenske reformacije. 1908.
„ „ „ Prešernov spomenik. Naši Zapiski III. 1905.
Rabar I., Poviest najnovijega vremena. Zagreb 1908.
Rad jugoslavenske akademije: Klaić V. Hrvatska plemena od XII—XVI. stoljeća, 130; Kukuljević—Sakcinski, Panonija rimska, 23; Ljubić S., Listine o odnošajih izmedju juž. Slavenstva i mletačke republike, Monumenta hist. Slav. merid., vol. I—X.; Makušev V., Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slavena 5; Manojlović dr. G., Jadransko pomorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske povijesti, 150; Matković dr. P., Putovanja po Balkanu u sr. vieku 42—136; Rački dr. Fr., Pokret na slavenskom jugu koncem 14. i početkom 15. stoljeća, 2—4; Borba južnih Slavena za državnu neodvisnost u 11. vieku, 24—31; Hrvatska prije 12. vieka, 56—116; Tkalčić I., Odpor i buna radi desetine u 14. vieku, 49 itd.

Rutar S., Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, 1893
„ „ Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. 1896.
„ „ Beneška Slovenija, 1899.
„ „ Kakšno važnost imajo Pavla Dijakona knjige „De gestis Langobardorum“ za najstarejšo zgodovino Slovencev. Let S M. 1885.
„ „ Prazgodovinske izkopine na Slovenskem Let. S. M. 1889, 1890.
Smičiklas dr. Tade, Poviest hrvatska, I. II.
Spomenik o 600 letnici začetka habsburške vlade na Slovenskem. 1883.
Srb Adolf, Šedesát let polit. zápasu o práva nár. českého, Praga 1908.
Starè Jos., Občna zgodovina.
Stanojević S., Vizantija i Srbi. II. 1906.
Šafařík P. J., Slovanské starožitnosti, sebr. spisy II. 1863.
Schober dr. K., Quellenbuch zur Gesch. d. ö. u. Monarchie. I. II. Hölder 1887.
Šuman J., Die Slovenen, 1881.
Tuma F. L., Pod cesarjem Francem Jožefom I. 1908.
Valla F., Poviest novoga vieka, Zagreb 1900.
Vošnjak dr. B., Ustava in uprava ilirskih dežel, 1910.
Vošnjak dr. J., Spomini, I. II.
Velčki Dobrogoj, Črtice iz slovenske zgodovine, Maribor 1901.
Vrhovec I., Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, 1886.
„ „ Zgodovina Novega Mesta, 1891.
„ „ Francoska ljudska šola na Kranjskem, Letopis S. M. 1897.
Wattenbach W., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, VII. 1904.
Wolf Adam, Geschichtliche Bilder aus Österreich, I. II.
Zgodovinska knjižnica „Zgod. društva“ v Mariboru, I. II.
Revije: Archiv f. slaw. Philologie, Čas, Dom in Svet, Katoliški Obzornik, Ljubljanski Zvon, Naši Zapiski, Russkij Věstnik (1902, III. Nacionalnaja evolucija Slovincev), Slovan, Slovanský Přehled, Świat slowiański itd.

Seznamek pisateljev, katerih posamezne razprave so tudi porabljene v „Zgodovini Slovencev“: dr. Babnik, Benkovič, Boguslawski, dr. Capuder, dr. Costa, Črnologar, Elze, Fasching, pl. A. Globočnik, dr. O. Gratzy, Hicinger, dr. Gruden, Jagić, Jellouschek, Kaspret, Kersnik, dr. Kidrič, Kopitar, Krempelj, Lendovšek, dr. Vl. Levec, Fr. Levec, dr. Lokar, Marn, Marušič, dr. Fr. Oblak, dr. Vatroslav Oblak, Ogrinec, Janko Pajk, Milan Pajk, J. Parapat, Povoden, V. Steska, Scheinigg, dr. B. Šulek, dr. J. Tominšek, Trdina, A. Trstenjak, Davorin Trstenjak, Jul. Wallner, dr. Hans v. Zwiedineck-Südenhorst, Čeněk Zíbrt, dr. G. Žerjav, dr. Ivan Žmavc.

Vsebina.

Stran

Tretja doba. Slovenci v letih 800.—1276.

Četrta doba. Slovenci v letih 1276.—1550.

Peta doba. Slovenci v letih 1550—1800.

A. Doba reformacije in protireformacije.

B. Prosvetljeno stoletje.

Stran

Šesta doba. Slovenci v 19. stoletju.